НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ.
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЧОРНА НЕЛЯ ПЕТРІВНА

УДК 338.439

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ ІМПЕРАТИВУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Спеціальність : 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ ІМПЕРАТИВУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ 17

1.1. Теоретична сутність сфери виробництва продуктів харчування 17

1.2. Суть та принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 27

1.3. Сучасні підходи до трактування категорії продовольчої безпеки у контексті дослідження сфери виробництва продуктів харчування 38

1.4. Імператив продовольчої безпеки в процесі інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 49

1.5. Фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 67

Висновки до першого розділу 79

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ 82

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки 82

2.2. Сфера виробництва продуктів харчування та продовольча безпека у контексті сучасних тенденцій розвитку зарубіжної науки 95

2.3. Ризикологічний підхід у дослідженнях продовольчої 110

безпеки

2.4. Міжнародні стандарти у сфері виробництва продуктів харчування 120

2.5. Основні напрями та передумови інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 132

Висновки до другого розділу 158

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНИ 161

3.1. Законодавче забезпечення якості продуктів харчування в Україні 161

3.2. Нормативно-правові основи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 170

3.3. Організаційно-економічні інструменти забезпечення якості продуктів харчування 183

3.4. Організаційно-правові форми господарювання у сфері виробництва продуктів харчування 197

3.5. Сучасні процеси розвитку сфери виробництва продуктів харчування на державному та регіональному рівнях 210

Висновки до третього розділу 230

РОЗДІЛ 4. АКТИВІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОДОВОЛЬСТВОМ 234

4.1. Інноваційний розвиток сільського господарства у контексті забезпечення продовольчої безпеки 234

4.2. Особливості інноваційного розвитку харчової промисловості в умовах імперативу продовольчої безпеки 245

4.3. Функціонування сфери виробництва продуктів харчування в Україні в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції 266
4.4. Дефіцит інвестиційних ресурсів та інноваційне самозабезпечення продуктами харчування в умовах загроз продовольчій безпеці 285
Висновки до четвертого розділу 299
РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 303
5.1. Концепція активізації інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки 303
5.2. Екологічне аграрне виробництво та модернізація сільського господарства як перспективні напрямки інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування 314
5.3. Міжнародна співпраця у сфері інноваційного розвитку виробництва продуктів харчування: стратегічні орієнтири 325
5.4. Основні напрямки державного регулювання інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні 334
Висновки до п’ятого розділу 355
ВИСНОВКИ 358
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 362
ДОДАТКИ 397

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах активного розвитку інформаційного суспільства та формування економіки знань особливого значення набуває інноваційна сфера діяльності, з якою пов’язане стійке економічне зростання будь-якої держави. Як свідчить міжнародний досвід, національна безпека зараз усе більше залежить не від природно-ресурсного потенціалу держави, а від прогресивних тенденцій трансформації її інноваційної сфери, яка, охоплюючи різні види економічної діяльності, зумовлює їх постійну модернізацію і перехід до нових моделей розвитку. У цьому контексті особливо актуальними стають проблеми вивчення взаємозв’язків між інноваційним та економічним розвитком держави та оцінки впливу інноваційних факторів на різні компоненти її економічної безпеки.

Продовольча безпека держави в сучасних умовах може розглядатися як одна із найвагоміших складових національної безпеки, оскільки має пряме відношення до забезпечення суспільного здоров’я та відтворення населення. Забезпечення однієї із базових потреб людини – потреби у харчуванні – на сучасному етапі розвитку суспільства стає неможливим без використання досягнень науково-технічного прогресу, зокрема, у сільському господарстві та харчовій промисловості. Відповідно, ступінь забезпеченості продовольчої безпеки населення, особливо в умовах становлення постіндустріального суспільства, прямо залежить від обсягу впровадження інновацій у практику діяльності підприємств агропромислового комплексу та у сферу державного регулювання відповідних видів економічної діяльності.

З урахуванням того, що потреба у повноцінному та безпечному для здоров’я харчуванні є однією із першочергових і лежить в основі життєдіяльності людини, очевидно, що саме розвиток сфери виробництва продуктів харчування потребує особливої уваги з точки зору стратегічного планування розвитку національної економіки загалом та окремих видів

економічної діяльності.

Забезпечуючи тісні взаємозв'язки між різними секторами економіки, сфера виробництва продуктів харчування може розглядатися як системоформуюча. Саме такий системоформуючий характер зумовлює вагоме значення зазначеної сфери в інноваційному розвитку національної економіки.

Теоретико-методологічні та прикладні проблеми продовольчої безпеки держави у національній науці неодноразово розглядалися у працях Ю. Білика, П. Борщевського, В. Зянько, В. Гейця, О. Гойчук, Л. Дейнеко, О. Єрмакова, О. Кочеткової, П. Купчака, І. Лукінова, Р. Маркова, О. Маслак, Г. Мостового, О. Пабата, І. Підкамінного, П. Саблука, В. Трегубчука, В. Ціпуринди, І. Червена, В. Шамрая, Л. Шевчук, О. Шебаніної, В. Юрчишина та ін.

Водночас, у працях А. Гончара, В. Гончарова, І. Гончаренко, О. Гудзинського, М. Долішнього, С. Дорогунцова, А. Заїнчковського, О. Кощій, О. Онищенка, Л. Опацького, М. Паламарчука, П. Руснака, М. Сичевського та ін. українських учених викладені також результати досліджень розвитку харчової промисловості в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Загалом, можемо відзначити, що достатня вивченість проблематики трансформації сфери виробництва продуктів харчування у поєднанні із розробкою низки концепцій забезпечення продовольчої безпеки держави у вітчизняній науці не вирішує, на наш погляд, першочергової проблеми – обґрунтування переходу агропромислового комплексу та харчової промисловості до інноваційної моделі розвитку та впровадження відповідних управлінських, організаційних заходів та технологічних рішень.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виділяється два напрямки аналізу проблем інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Перший із них концентрує свою увагу на ролі інноваційних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки держави і представлений працями таких науковців, як З. Адаманова, С. Бреус, В.

Власов, О. Дацій, Л. Дейнеко, П. Купчак, М. Лисак, А. Лисецький, Б. Макдональд, О. Маслак, Ю. Мельник, В. Саблук, В. Савенко, О. Собкевич, Є. Сухіна, Т. Федоренко, В. Чабан та ін. Другий – робить акцент на вивченні впливу інноваційних технологій на покращення якості харчових продуктів і, як наслідок, стану харчування населення та суспільного здоров'я й об'єднує наукові здобутки таких вчених як В. Амбросов, Т. Воллінгтон, Д. Крисанов, П. Лайко, К. Лайонс, Дж. Лоуренс, М. Маренич, І. Озімек та ін.

Як бачимо, для національної економічної науки характерний «ухил» у напрямку дослідження особливостей забезпечення продовольчої безпеки держави, розглядаючи, її, переважно, як здатність до самозабезпечення, ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та адекватного реагування на відповідні виклики. Водночас, малодослідженим у вітчизняній науці є «гуманоцентричний» аспект забезпечення продовольчої безпеки шляхом інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Гуманоцентричний підхід до забезпечення продовольчої безпеки у роботі трактується як першочергове врахування потреб людини (суспільства) у контексті впровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування. Іншими словами, йдеться про роль інноваційного розвитку досліджуваної сфери у забезпеченні продовольчої безпеки населення, яка у цьому випадку має бути більш вагомою, ніж у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

З урахуванням сучасних тенденцій інноваційного розвитку сільського господарства та харчової промисловості, а також ключових проблем забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, варто наголосити на важливості розроблення і реалізації національної концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Обґрунтування окремих положень цієї концепції, пов'язаних із факторами та принципами інноваційного розвитку відповідної сфери, є одним із актуальних завдань вітчизняної економічної науки.

Водночас, у вітчизняній науці підходи до трактування та дослідження питань продовольчої безпеки досі перебувають у традиційному «пострадянському» руслі, мало взаємодіючи із актуальними «західними» напрямками наукових пошуків. Очевидно, що назріла необхідність актуалізації вітчизняної наукової думки із урахуванням кращих світових здобутків у досліджуваній сфері.

Таким чином, виникає необхідність нових досліджень сектора національної економіки, що забезпечує виробництво продуктів харчування, з метою окреслення теоретичних і практичних проблем його функціонування та обґрунтування перспектив розвитку.

Вищезазначені положення і зумовили вибір теми дослідження та дозволили визначити його мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає тематичній спрямованості наукових розробок та є складовою науково-дослідної роботи в Інституті регіональних досліджень НАН України, зокрема з НДР «Просторовий вимір територіально-структурних процесів у регіоні» ДР №0108U010367 (автором обґрунтовано заходи активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в регіоні) та НДР «Оцінка сучасного стану та систематизація проблем соціально-економічного розвитку малих міст регіону (на прикладі Карпатського регіону)» ДР №0111U000709 (автором здійснено оцінку інноваційного потенціалу продовольчого комплексу регіону та розроблено пропозиції щодо її врахування при визначенні стратегічних орієнтирів регіонального розвитку).

Робота виконана відповідно до Держбюджетної теми кафедри економіки, організації і планування в АПК Тернопільського національного економічного університету «Шляхи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу АПК в ринкових умовах» ДР №0110U001134 (автором запропоновано напрями інноваційного розвитку підприємств АПК для забезпечення продовольчої безпеки).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави та розробка положень концепції активізації інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в Україні.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких наукових і практичних задач:

- обґрунтувати теоретичну сутність сфери виробництва продуктів харчування та інших понять, що використовуються у дослідженні;
- охарактеризувати суть та обґрунтувати принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування;
- проаналізувати сучасні підходи до трактування категорії продовольчої безпеки в контексті дослідження сфери виробництва продуктів харчування;
- вивчити структуру та особливості прояву факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування;
- обґрунтувати шляхи використання ризикологічного підходу у дослідженнях продовольчої безпеки;
- охарактеризувати проблеми міжнародної та вітчизняної стандартизації і сертифікації у сфері виробництва продуктів харчування;
- оцінити переваги та недоліки різних організаційно-правових форм господарювання у сфері виробництва продуктів харчування;
- здійснити статистичний та картографічний аналіз перебігу сучасних процесів розвитку сфери виробництва продуктів харчування на державному та регіональному рівнях в Україні;
- проаналізувати особливості функціонування сфери виробництва продуктів харчування в Україні в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції;

- запропонувати шляхи зниження інвестиційного дефіциту у сфері виробництва продуктів харчування та її переходу на інноваційне самозабезпечення в умовах загроз продовольчій безпеці;
- обґрунтувати положення концепції активізації інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки;
- окреслити шляхи інтенсифікації розвитку екологічного аграрного виробництва та модернізації сільського господарства у сфері виробництва продуктів харчування України;
- запропонувати ключові напрямки державного регулювання інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні;
- окреслити стратегічні орієнтири міжнародної співпраці у сфері інноваційного розвитку виробництва продуктів харчування; запропонувати шляхи вдосконалення нормативно-правового поля інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Об’єктом дослідження є процеси інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Предметом дослідження – теоретико-методологічні та прикладні основи дослідження процесів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення економічної теорії, концепції забезпечення продовольчої безпеки, теорії інноваційної економіки, наукові праці українських і зарубіжних учених, в яких висвітлено проблеми інноваційного розвитку сільського господарства та харчової промисловості у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використано низку загальнонаукових методів: аналіз та синтез (для деталізації об’єкта і предмета дослідження, при проведенні аналізу вітчизняного і зарубіжного

теоретичного досвіду щодо досліджуваних проблем); системно-структурний (у процесі аналізу особливостей функціонування сфери виробництва продуктів харчування та факторів й суперечностей її інноваційного розвитку); узагальнення (при обґрунтуванні понятєво-термінологічної системи сфери виробництва продуктів харчування); статистичний метод (для розрахунків індексів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та здійснення кластерного і факторного аналізу) та ін. Використовувалися також спеціальні методи, такі, як програмно-цільовий – для розробки положень концепції активізації інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування; моделювання (у процесі розробки прогнозних моделей розвитку сфери виробництва продуктів харчування України).

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, міжнародно-правові документи, статистичні дані Державної служби статистики України та міжнародних організацій, а також результати наукових пошуків українських та зарубіжних вчених за темою дослідження, Інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації обґрунтовано новий напрямок дослідження у сфері управління національною економікою, суть якого полягає у розробленні теоретико-методологічних основ дослідження формування і розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, який базується на розробленому автором понятійно-термінологічному апараті, сформованій теоретичній та методичній базі, нормативно-правовому полі та стратегічних орієнтирах.

У процесі дослідження одержано наукові результати, що характеризуються новизною, а саме:

вперше:

- розроблено теоретико-методологічні основи комплексного економічного дослідження сфери виробництва продуктів харчування,

які полягають в обґрунтуванні виділення окремого міжгалузевого господарського комплексу, об’єднаного спільною функцією – гарантуванням продовольчої безпеки шляхом формування внутрішнього самозабезпечення держави продуктами харчування; запропоновано визначення сфери виробництва продуктів харчування як системи, в якій, на відміну від агропромислового комплексу, інтегруючу роль відіграє харчова промисловість;

- обґрунтовано принципи інноваційного розвитку, які покладені в основу функціонування системи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та запропонованої концепції активізації інноваційних процесів в сфері виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки – пріоритетність, збалансованість, диференційованість та гуманоцентричність;

- обґрунтовано методологічні підходи до розроблення моделей розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, які базуються на твердженні, що в сучасних умовах економічного розвитку прогресивні тенденції трансформації сфери виробництва продуктів харчування можуть забезпечуватися лише в контексті інноваційного розвитку; розроблено дві прогнозні моделі розвитку сфери виробництва продуктів харчування – прогресивну (інноваційно-орієнтовану, високопродуктивну, гуманоцентричну, екобезпечну) та регресивну (структурно і територіально розбалансовану, ресурсно-орієнтовану, низькопродуктивну);

удосконалено:

- теоретико-методологічні підходи до розуміння категорії продовольчої безпеки, зокрема: окреслено та проаналізовано основні суперечності забезпечення продовольчої безпеки; констатовано, що традиційний підхід до трактування продовольчої безпеки як складової міжнародної конкурентоздатності держави не є актуальним, натомість

у сучасному розумінні категорії продовольчої безпеки ключову роль повинен відігравати принцип гуманоцентричності; введено в обіг вітчизняної економічної науки поняття інноваційного самозабезпечення продуктами харчування;

- методологічні засади управління якістю продуктів харчування у вітчизняних умовах, зокрема, запропоновано впровадження дворівневого контролю якості (сировини і готової продукції), який повинен здійснюватися незалежними експертними організаціями та під наглядом галузевих державних інституцій;

- організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування шляхом обґрунтування використання традиційних та сучасних методів управління якістю та оптимального поєднання різних форм господарювання; запропоновано підходи до реформування організаційної структури управління сферою виробництва продуктів харчування з метою уникнення дублювання повноважень;

дістали подальший розвиток:

- концепції управління інноваційним розвитком національної економіки, зокрема, обґрунтовано положення та визначено цілі концепції активізації інноваційних процесів в сфері виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки; запропоновано напрямки удосконалення нормативно-правового забезпечення якості продуктів харчування та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні;

- підходи до гарантування продовольчої безпеки в контексті дотримання балансу між продовольчою безпекою держави і людини, зокрема: обґрунтовано доцільність застосування ризикологічного підходу, суть практичного застосування якого полягає у мінімізації ризиків продовольчої безпеки, у структурі яких виділяються соціальні, економічні, політичні та екологічні ризики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційній роботі теоретичні та методичні розробки і пропозиції можуть бути використаними у практиці державного та галузевого управління у сфері агропромислового виробництва.

Окремі положення щодо інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування враховані Комітетом з питань науки і освіти Верховної Ради України при підготовці матеріалів та обговоренні проблем щодо інноваційного розвитку на парламентських слуханнях та опрацюванні в пропозиціях до законодавчих актів (довідка № 04-24/11-1030 від 17.10. 2013р.).

Пропозиції щодо активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та забезпечення імперативу продовольчої безпеки використані Департаментом економічного розвитку і торгівлі Волинської обласної державної адміністрації при розробці прогнозно-планової документації, пов’язаної з перспективами розвитку Волинської області (довідка № 1021/02-11/2-13 від 31.10. 2013р.).

Рекомендації щодо обґрунтування використання традиційних та сучасних методів управління якістю та оптимального поєднання різних форм господарювання у сільському господарстві та харчовій промисловості враховані Департаментом агропромислового розвитку Волинської обласної державної адміністрації при розробці плану соціально-економічного розвитку Волинської області на 2014 рік (довідка № 9-17/2901 від 31.10. 2013р.).

Характеристика сучасних трансформацій у сфері виробництва продуктів харчування окреслила пріоритетні напрямки і види економічної діяльності, що враховано при обґрунтуванні перспектив розвитку міст та в плановій діяльності Асоціації міст України (довідка №3-203/3 від 04.12. 2013р.).

Основні результати наукових досліджень впроваджені у навчальний процес Нововолинського факультету Тернопільського національного

економічного університету, зокрема при викладанні дисциплін «Макроекономіка» та «Національна економіка» (довідка № 126-52/2855 від 17.12. 2013р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримано автором особисто, а з наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційному дослідженні використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих напрацювань. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення, пропозиції дисертації пройшли апробацію на міжнародних, всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема, на: Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності – об'єктивна передумова інтеграції країни в Світове співтовариство» (м.Тернопіль, 18 травня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України» (м.Тернопіль, 21-22 листопада 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» (м.Київ, 20 травня 2008 р.); Шостій Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м.Тернопіль, 26-27 лютого 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення» (м.Київ, 20 березня 2009 р.); Сьомій Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м.Тернопіль, 25-26 лютого 2010 р.); Восьмій Міжнародній науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м.Тернопіль, 24-25 лютого 2011 р.);

Науковій конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах проведення системних реформ» (м.Тернопіль, 14 квітня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України» (м.Тернопіль, 18-20 травня 2011 р); Десятій Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м.Тернопіль, 21-23 лютого 2013 р.); V международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития менеджмента и предпринимательства в России» (г.Ростов-на-Дону, 30 ноября 2012 г.); Першій науково-практичній конференції Інституту продовольчих ресурсів НААН «Проблеми ринку продовольчих ресурсів України» (Київ, 10 квітня 2013 р.); щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету (м.Тернопіль, 2009-2013 рр.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 50 наукових праць загальним обсягом 39,6 д. а., з яких 1 монографія, 4 публікації у закордонних виданнях, 28 статей у наукових фахових журналах, 1 препринт, 16 – у матеріалах і тезах конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст роботи викладено на 361 сторінці комп’ютерного тексту. Дисертація містить 23 таблиці (на 16 сторінках) та 54 рисунки (на 29 сторінках), з них 11 займають площу сторінки. Список використаної літератури включає 300 найменувань на 35 сторінках, 3 додатки на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ ІМПЕРАТИВУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Теоретична сутність сфери виробництва продуктів харчування

У національній науці досі немає єдиного підходу до виділення окремого сектора економіки, що займається забезпеченням населення продуктами харчування. Традиційним є поділ економіки (господарства) на виробничу і невиробничу сфери (другу часто називають ще сферою послуг). Йдеться також про виділення сфер матеріального та нематеріального виробництва, кожна з яких займається виробництвом (наданням) як товарів, так і послуг.

Галузева структура економіки – поділ господарства на галузі та співвідношення між ними. Галузь – це сукупність господарських одиниць, які виробляють якісно однорідну продукцію або задовольняють певні однорідні потреби суспільства. Всі галузі національного господарства об’єднуються, насамперед, у дві сфери – сферу матеріального виробництва і сферу послуг (раніше їх також називали виробничою і невиробничою сферами) [140].

За характером економічної діяльності у суспільному виробництві розрізняють три великі сфери: основне виробництво, виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура [74, с.25].

До основного виробництва належать галузі матеріального виробництва, в яких безпосередньо виготовляються предмети споживання й засоби виробництва. Основне виробництво традиційно включає сировинний, паливно-енергетичний, металургійний, агропромисловий, хімічно-лісовий

комплекси, виробництво товарів народного споживання, капітальне будівництво та ін.

Виробнича інфраструктура – комплекс галузей, які обслуговують основне виробництво. До них належать: транспорт, зв'язок, торгівля, спеціалізовані види послуг [74, с.26]. Основне виробництво і виробнича інфраструктура разом формують сферу матеріального виробництва.

Слід зауважити, що, відповідно до загальноприйнятих підходів у вітчизняній економічній науці, сфера матеріального виробництва включає сукупність галузей матеріального виробництва, в яких створюються матеріальні блага, що задовольняють певні потреби людини, особисті або суспільні. Відмінності між виробничою і невиробничою сферою мають принциповий характер, а чітке відмежування галузей сфери матеріального виробництва від інших видів діяльності необхідне для правильного визначення обсягу ВВП і національного доходу [207].

Вагоме значення на сучасному етапі розвитку світової економіки має також соціальна інфраструктура – нематеріальне виробництво, в якому створюються нематеріальні форми багатства, що відіграють вирішальну роль у всебічному розвитку людей, примноженні їхніх розумових і фізичних здібностей, професійних знань, підвищенні освітнього і культурного рівня [206]. До цієї сфери належать освіта, охорона здоров'я, фізична культура, побутове обслуговування, мистецтво та ін.

Отже, у загальній структурі економіки сфера виробництва продуктів харчування, очевидно, належить до основного виробництва, однак об'єднує у собі низку видів економічної діяльності, що стосуються інших сфер господарювання.

Загалом, сукупність підприємств, що займаються виробництвом харчових продуктів, традиційно об'єднують в окрему галузь виробничої сфери – харчову промисловість. Однак з урахуванням того, що більша частина харчових продуктів виробляється із сільськогосподарської сировини або ж безпосередньо є продукцією сільського господарства, сфера

економіки, яка займається виробництвом продуктів харчування частково належить також і до міжгалузевого агропромислового комплексу.

На думку Ю. Мельника, особлива роль в інноваційному спрямуванні розвитку агропромислового виробництва відводиться розв'язанню комплексної проблеми матеріально-технічного забезпечення і формування повноцінного ринку інновацій, адже в сучасних умовах цей ринок має виконувати як функцію постачання агропромисловому виробництву нової техніки та технологій, так і функції, які в плановій економіці успішно виконували системи підвищення кваліфікації та впровадження досягнень науки і техніки. Визначальна роль в його формуванні тут відводиться не тільки потужностям вітчизняного машинобудування, а й аграрній науці, освіті та сільськогосподарському дорадництву [131, с. 10].

Водночас, сучасне виробництво продуктів харчування неможливе без залучення підприємств інших галузей, що прямо не пов'язані ні з харчовою промисловістю, ні з аграрною сферою. З урахуванням цього, на наш погляд, доцільно ввести у вжиток і обґрунтувати поняття нового міжгалузевого комплексу – сфери виробництва продуктів харчування (СВПХ). До цієї сфери можна включити сукупність галузей (підприємств), основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення (рис. 1.1).

Слід зауважити, що, відповідно до чинного Класифікатора видів економічної діяльності [140], більшість галузей, що займаються виробництвом продуктів харчування об'єднані у групу «Переробка харчових продуктів» у рамках переробної промисловості.

Зокрема, до цієї групи відносяться: виробництво харчових продуктів, виробництво м'яса та м'ясних продуктів, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків, перероблення та консервування фруктів і овочів, перероблення та консервування картоплі, виробництво фруктових і овочевих соків, інші види перероблення та консервування фруктів і овочів, виробництво олії та тваринних жирів, виробництво маргарину і подібних

харчових жирів, виробництво молочних продуктів, перероблення молока, виробництво масла та сиру, виробництво морозива, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів і крохмальних продуктів, виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, виробництво цукру, виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, виробництво чаю та кави, виробництво прянощів і приправ, виробництво готової їжі та страв, виробництво дитячого харчування та дієтичних харчових продуктів, виробництво інших харчових продуктів, не віднесених до інших угруповань.

Рис. 1.1. Структура і міжгалузеві зв'язки сфери виробництва продуктів харчування

Водночас, інші галузі, що повинні входити до виділеної нами сфери, відносяться до сільського, лісового та рибного господарства, а також низки галузей переробної промисловості (виробництво устаткування, хімічних додатків, тари тощо).

Як бачимо, у чинній класифікації спостерігається функціональна розбалансованість сфери виробництва продуктів харчування, що ускладнює процеси управління, моніторингу та дослідження цієї сфери.

У структурі сфери виробництва продуктів харчування варто виділити кілька ключових функціональних частин: сировинне забезпечення (у складі низки галузей АПК та ін. міжгалузевих промислових комплексів), первинна переробка і зберігання сировини, вторинна переробка, пакування, зберігання готової продукції, транспортування та реалізація (рис. 1.2).

Цільовою функцією системи перелічених складових є забезпечення потреб споживачів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас, кожен із елементів системи також має свої організаційно-економічні і технологічні потреби, які через зворотні зв’язки передаються до попередніх стадій виробничого процесу.

Отож, виділення сфери виробництва продуктів харчування, на наш погляд, зумовлене, насамперед ключовою інтегративною функцією цієї сфери – забезпеченням продовольчої безпеки населення. З урахуванням того, що потреба у повноцінному і безпечному для здоров’я харчуванні є однією із першочергових і лежить в основі життєдіяльності людини, очевидно, що саме сфера виробництва продуктів харчування потребує особливої уваги з точки зору стратегічного планування розвитку національної економіки загалом та окремих її галузей.

Залучаючи до певних видів діяльності широкий спектр галузей економіки, сфера виробництва продуктів харчування може розглядатися як системоформуюча. Саме такий системоформуючий характер зумовлює вагоме значення зазначеної сфери у інноваційному розвитку національної економіки.

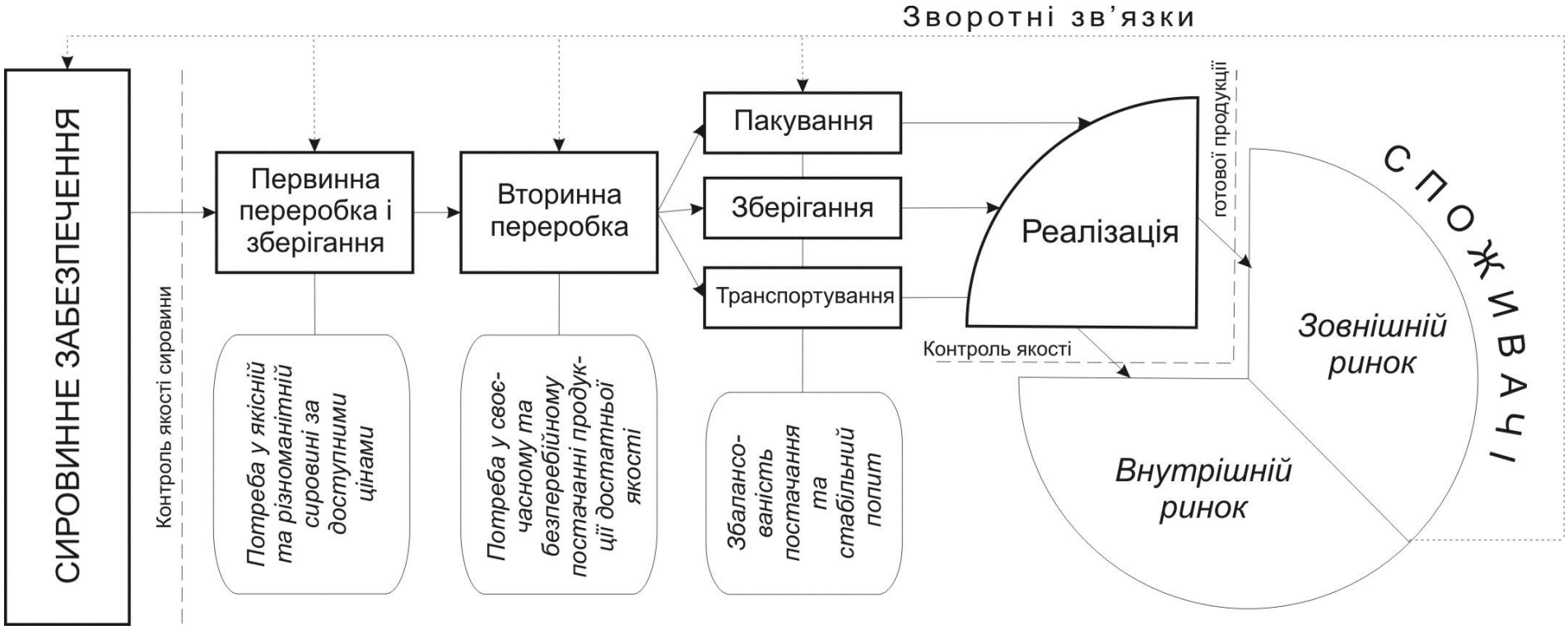

Рис. 1.2. Компоненти та основні функціональні зв'язки сфери виробництва продуктів харчування

Окрім, власне, галузевої структури варто наголосити також на особливостях територіальної диференціації сфери виробництва продуктів харчування. Відповідно до загальноприйнятих підходів, територіальна організація господарства передбачає наявність і функціонування певних територіальних утворень – точкових (підприємство, центр, вузол, ядро та ін.) та ареальних (зона, субрайон, район, регіон тощо). З урахуванням високої диференціації сфери виробництва продуктів харчування на галузевому рівні, очевидно, що її територіальна структура також повинна мати досить складні форми організації. Причому, можна розглядати як власне економічні форми, пов'язані із суб'єктами економічної діяльності, що займаються виробництвом продуктів харчування, так і соціальні форми, пов'язані їх особливостями системи розселення і формуванням великих ядер концентрації споживачів продовольчих товарів. Такі ядра, очевидно, не можуть повністю забезпечуватися продуктами харчування лише на регіональному і навіть державному рівні, а тому вимагають встановлення тісних і різноманітних міждержавних зв'язків, концентрації і перетину транспортних потоків, пов'язаних із переміщенням у просторі харчових продуктів.

Варто зауважити, що інноваційна діяльність у вітчизняній харчовій промисловості, як ядрі сфери виробництва продуктів харчування, фактично знаходиться у зародковому стані і нею займається дуже вузьке коло підприємств окремих переробних галузей. Така ситуація вимагає глибокого аналізу проблем і чинників, що гальмують інноваційний розвиток підприємств харчової галузі, і спонукає до пошуку й обґрунтування пріоритетних напрямів переведення їх на інноваційно-технологічну модель, запровадження ефективних інструментів і механізмів, спроможних прискорити докорінні зрушення в переробній сфері АПК на всіх етапах життєвого циклу інновацій.

Варто зауважити, що, на думку фахівців, низький рівень інноваційної діяльності характерний не тільки для харчової галузі України, а й для

промисловості в цілому. Це пояснюється низкою різнопланових проблем, найважливішими серед яких можна виділити:

– недосконаліть правових, економічних інструментів та механізмів держави із підтримки й стимулювання інноваційної діяльності та прискорення переходу підприємств на інноваційно-технологічну модель розвитку;

– відсутність ефективної системи економічних стимулів й інституційно-інформаційної інфраструктури, спроможних сприяти і стимулювати залучення сучасних досягнень науково-технічного прогресу в сферу розробки дослідних зразків і впровадження технологічних інновацій у виробництво й формувати конкурентне інноваційне середовище;

– неузгодження між різними ланками технологічного ланцюга «життєвий цикл інновації» та відсутність розроблення та реалізації комплексу заходів щодо удосконалення взаємозв'язку між ними;

– значний дефіцит сучасного інноваційно-технологічного устаткування, наукомістких новітніх технологій з перероблення аграрної сировини, нерозвиненість ринку технологічних інновацій, відсутність спеціалізованих банківських установ щодо фінансової підтримки інноваційної діяльності;

– застарілість чинних нормативів і стандартів щодо якості аграрної сировини й продуктів харчування, значне відставання темпів їх гармонізації з вимогами СОТ і ЄС [249].

З огляду на це, саме інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування є тим перспективим напрямком, що вимагає розробки організаційно-економічних механізмів та стратегічних напрямків розвитку відповідного сектора національної економіки.

Доведено, що успішне функціонування вітчизняних харчових підприємств потребує розробки комплексу заходів щодо товарної, цінової, збутової, рекламної політики [120]. Першочергового значення набуває вироблення оптимальної стратегії завоювання підприємством власної

ринкової ніші, застосовуючи максимальну концентрацію в тих регіонах, які є найбільш привабливими з точки зору обсягів збуту продукції. Як свідчить світова і вітчизняна практика, безсистемна політика продажу харчової продукції одночасно в багатьох регіонах невеликими партіями без концентрації зусиль на ефективній мережі збуту є малоефективною. Тому підприємства повинні створювати потужну мережу збуту продукції на найбільш перспективних ринках [120].

При розробленні асортиментної політики потрібно провести сегментацію ринку й диференціацію портфеля продукції по товарних групах, виробництво яких здійснюватиметься з урахуванням оптимального використання потужностей та розподілу сировини. Інноваційним напрямом підвищення конкурентоспроможності харчової продукції є впровадження нових нетрадиційних її видів і створення екологічно чистої продукції. До вирішальних чинників, які впливають на реалізацію інноваційних рішень у маркетинговій політиці харчових підприємств, належать регіональні особливості споживання, національні традиції, орієнтація на задоволення вимог у харчуванні різних прошарків населення та відповідність їх платоспроможному попиту, рентабельність продукції [133].

Недосконалим з точки зору ефективності інноваційної діяльності є організаційне поєднання харчової промисловості з наукою. Цілісна інноваційно-технологічна інфраструктура ще не сформована. Внутрішній промисловий ринок є неплатоспроможним, а кредити – недоступними для підприємств, незначною є кількість венчурних фірм, лізингових компаній, промислово-фінансових груп, науково-технічних центрів та інших утворень, які відіграють винятково важливу роль при взаємодії харчової промисловості з суміжними секторами економіки [120].

З урахуванням цього О. Кудирко цілком слушно пропонує як один із заходів розвитку інформаційної складової інфраструктури інноваційного підприємництва в харчовій промисловості створення інформаційно-ресурсного центру, завданням якого є забезпечення інформацією харчових і

агарних підприємств, що утворюють ресурсну базу галузі, і роль якого зростатиме з переходом до постіндустріального етапу розвитку економіки [120].

У цьому контексті, на думку Л. Дейнеко, основними заходами державного регулювання інноваційної активності мають бути: розвиток сучасної інноваційної інфраструктури; державне страхування можливих ризиків інноваційної діяльності; захист прав інтелектуальної власності; створення спеціальних інвестиційних банків; розширення зв'язків у технологічній сфері з зарубіжними країнами з метою реалізації технологічних можливостей і отримання інвестицій [57].

Як бачимо, центральне місце у сфері виробництва продуктів харчування посідає харчова промисловість, основна функція якої – забезпечення населення якісними, безпечними і доступними продуктами харчування.

На відміну від поширеної у вітчизняній науці концепції агропромислового комплексу, у центрі якої традиційно перебуває сільське господарство, пропонована нами для розгляду сфера виробництва продуктів харчування концентрує увагу не стільки на виробничих процесах та міжгалузевих зв язках, як на гарантуванні продовольчої безпеки населення, держави, регіону. У контексті сучасних тенденцій розвитку світової економіки, пов'язаних із формуванням економіки знань, поширенням інформаційного суспільства, перманентною гуманізацією і соціалізацією економічних процесів, на передній план під час аналізу сфери виробництва продуктів харчування виходить соціальне значення цієї складової національної економіки, а основним засобом досягнення поставлених цілей стає інноваційний розвиток.

Отже, виділена нами сфера виробництва продуктів харчування має складну структуру, тісні взаємозв'язки із багатьма галузями економіки, а також характеризується значним потенціалом для інноваційного розвитку, проблеми якого мають загальносвітовий, так і специфічний (локальний)

характер. З урахуванням стратегічного значення досліджуваної сфери для забезпечення національної безпеки держави, загалом, та продовольчої, зокрема, очевидною є необхідність обґрунтування програм та заходів державного регулювання цієї сфери.

1.2. Суть та принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Сфера виробництва продуктів харчування в сучасних умовах є найбільш динамічним сектором економіки багатьох країн, що зазнає активних та різнобічних трансформацій. Зумовленість інтенсивного зростання цієї сфери як особливостями актуального інформаційного етапу розвитку суспільства, так і досить стійкими, однак суттєво диференційованими потребами споживачів, знаходить відображення у щораз активнішому впровадженні у виробництво продуктів харчування новітніх технологій та процесів, які у сукупності є основою для подальшого інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Основи понятійно-термінологічного апарату інноваційного розвитку викладені у «Керівництві Осло: Рекомендаціях щодо збору та аналізу даних стосовно інновацій» [287], що є головним методологічним документом Організації економічного співробітництва і розвитку у сфері інновацій як для країн, що безпосередньо беруть участь у її діяльності, так і для країн Східної Європи, Латинської Америки, Азії, Африки, які поки що не є членами цієї організації. Керівництво роз’яснює суть інноваційних процесів, є результатом більш ніж двадцятирічної аналітичної роботи експертів із провідних країн світу, що створили узгоджену методологічну базу у сфері понятійного апарату інноваційного процесу, його виміру та аналізу [216].

Зокрема, у «Кервництві Осло» зазначено, що інноваційна діяльність – це усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та ін. дії, що призводять до реалізації інновацій або задумані з цією метою. Водночас, до інноваційної

діяльності входять дослідження і розробки, не пов’язані прямо з підготовкою конкретної інновації [287].

Відповідно до тлумачень низки українських авторів [120, 144 та ін.], інноваційна діяльність підприємства – це система заходів щодо використання наукового, науково-технічного й інтелектуального потенціалу з метою отримання нового або поліпшеного продукту чи послуги, нового способу їх виробництва для задоволення як індивідуального попиту, так і потреб суспільства в новинах загалом. Економічний ефект від інноваційної діяльності є підсумком спільної діяльності науки і виробництва.

Термін «інновація» був вперше введений Й. Шумпетером та Г. Меншем, і означає втілення наукового відкриття, технічного винаходу у новій технології або в новому виробі. Найважливішою характеристикою інновації є новизна (науково-технічний аспект) та комерційний успіх (економічний аспект). Комерційний аспект визначає інновацію як економічну необхідність, усвідомлену через потреби ринку. Науково-технічний аспект стає економічним тільки тоді, коли новація втілюється в економічний продукт, який має попит на ринку, тобто кожна інновація повинна мати орієнтацію на кінцевий результат прикладного характеру [218].

У сучасному розумінні, інновація – це введення у вживання будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару або послуги) чи процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць або зовнішніх зв’язків. Ознакою інновації є вимога, щоб продукт, процес, метод тощо був для підприємства новим або значно вдосконаленим. До інновацій належать продукти, процеси і методи, які підприємство створило першим, або продукти, процеси, запозичені від інших підприємств чи організацій. Також ознакою інновації є те, що продукт, процес, метод маркетингу або організації повинен бути впроваджений. Новий або удосконалений продукт є впровадженим, коли він реалізується на ринку. Нові виробничі процеси, методи маркетингу або організації є впровадженими, коли вони стали дійсно

використовуватися в діяльності підприємства [98].

Розрізняють чотири типи інновацій: продуктові, процесні, маркетингові й організаційні [97]:

1. Продуктова інновація – це впровадження товару або послуги, що є новими або значно покращеними за своїми властивостями чи способами використання. Сюди входять значні вдосконалення в технічних характеристиках, компонентах і матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у рівні сумісності з користувачем або в інших функціональних характеристиках. У продуктових інноваціях можуть використовуватися нові знання або технології, або вони можуть ґрунтуватися на нових прийомах використання або нових комбінаціях уже існуючих знань або технологій. Поняття продуктових інновацій містить у собі введення у вживання як нових товарів і послуг, так і здійснення значних удосконалень у функціональних або споживчих характеристиках уже існуючих товарів і послуг [98].

2. Процесна інновація – впровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва або доставки продукту [98]. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому устаткованні і/або програмному забезпеченні [97]. Процесні інновації мають на меті зниження собівартості виробництва або витрат з доставки продукції, підвищення її якості, виробництво чи доставку нових або значно поліпшених продуктів [238, с.11]. Процесні інновації включають також нові або значно вдосконалені технічні прийоми і програмне забезпечення, що використовуються у допоміжних видах діяльності, таких як постачання, бухгалтерський облік, обчислення, поточний ремонт і профілактика. Впровадження нової або значно вдосконаленої інформаційно-комунікаційної технології є процесною інновацією, якщо воно націлене на підвищення ефективності або якості допоміжної діяльності підприємства.

3. Маркетингова інновація є впровадженням нового методу продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в призначенні продажної ціни, що націлені на краще

задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажу. Відмінною рисою маркетингової інновації в порівнянні з іншими змінами в маркетинговому інструментарії є впровадження такого методу продажу, що не використовувався підприємством раніше. Ця зміна повинна бути частиною нової концепції або стратегії продажу, що є значним відривом від методів продажу, що раніше існували на підприємстві. Новий метод може бути самостійно розроблений підприємством, що здійснює інновацію, або запозичений від інших підприємств або організацій. Нові методи продажу можуть упроваджуватися як для нової, так і для продукції, що вже існує [98].

4. Організаційна інновація – впровадження нового організаційного методу в діяльності підприємства, в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків. Така інновація може бути спрямована на підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою скорочення адміністративних витрат або оперативних витрат, підвищення задоволеності службовців станом своїх робочих місць, розширення доступу до нетоварних активів та ін. [98].

Розвиток – це процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [206].

Водночас, розглядають також кількісні аспекти розвитку. Зокрема, за одним із визначень, розвиток – процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, досконаліший, від старого якісного стану до нового, вищого, від простого до складного, від нижчого до вищого; може здійснюватися у двох формах – еволюційній, пов'язаній з поступовими кількісними змінами об'єкта; революційній, такій, що характеризується якісними змінами в структурі об'єкта. Виділяють висхідну лінію розвитку (прогрес) і низхідну (регрес). У сучасній науці розробляються спеціально-наукові теорії розвитку, в яких, на відміну від класичної методології, яка розглядає головним чином лінійні процеси, описуються нелінійні, стрибкоподібні перетворення [207].

Під інноваційним розвитком розуміють, насамперед, низку реалізованих нововведень. Інноваційний розвиток більш успіший тоді, коли охоплює не одну вузьку галузь, а включає також сфери, що впливають на загальний результат (управління, маркетинг, навчання персоналу, фінанси та ін.) і, отже, має комплексний характер [143, с. 29].

Водночас, інноваційний розвиток – це не тільки основний інноваційний процес, але і розвиток системи чинників і умов, необхідних для його здійснення, тобто інноваційного потенціалу, що визначає здатність і готовність здійснювати реалізацію інноваційного процесу, починаючи від формування інноваційних проектів і закінчуючи їх практичним втіленням [11, с. 18].

На думку І. Підкамінного, інноваційний розвиток – це шлях, який базується на поглибленні поєднання цілей підприємства, його підсистем, цілей кожної особистості, яка працює в колективі, вдосконаленні її діяльності, вдосконаленні бізнес-процесів для досягнення загальних стратегічних цілей. Тому його система управління повинна передбачати інтеграцію цілей, ресурсів, персоналу та його знань і умотивованості, дій (процесів та процедур менеджменту), безперервний розвиток творчого потенціалу працівників, колективну співпрацю, тощо [169].

Як свідчить досвід розвинутих країн, для ініціації оновлення підприємств і продукції першочерговим є створення спеціалізованих регіональних компаній, які здійснюють інженерно-консультаційні послуги, пов’язані з підготовкою і впровадженням у сферу виробництва і послуг інновацій [6, с.24].

Об’єктивні зміни у суспільному поступі призвели до нової моделі розвитку економіки, для якої характерними є принципово нові риси та пріоритети, що характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як

мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку. Саме такі зміни на сьогодні впливають на формування інноваційного потенціалу та визначають рівень розвитку країн у рейтингах глобальної конкурентоспроможності на основі врахування інноваційного чинника. Як відомо, інноваційна діяльність пов'язана, насамперед, з можливістю отримання окремими суб'єктами господарювання конкурентних переваг в умовах сучасного ринку [172, с.30].

В сучасних умовах інноваційний розвиток також тісно пов'язаний із концепцією «сталого розвитку».

Варто зауважити, що термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміну "sustainable development" [141, с. 79], дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний розвиток», а розширене його тлумачення – всебічно збалансований розвиток. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [300].

Ґерман Дейлі, спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, автор логічно тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [110]. Загалом, сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні

варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний [23].

Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найбільш перспективною ідеологією XXI століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації. Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей [51, с. 120]. Таке тлумачення терміну розкритиковане Ґ. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією [110].

Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток, що відбувся протягом останніх 20-30 років [96, с.6].

Нові технології докорінно і швидко змінили структуру світової економіки. Виявилося, що неспроможність країни здійснити структурну перебудову економіки відповідно до нового технологічного укладу не просто гальмує її розвиток, але й призводить до економічної деградації і відсуває її на периферію світових економічних процесів [125]. Формування інноваційної економіки вимагає значних фінансових ресурсів, тому переваги від застосування інноваційної моделі отримали перш за все багаті країни. Для економік, що розвиваються, досягнення цих переваг залежить від ефективності їх спеціальної інноваційної політики проривного типу, що

полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку [96].

Можемо виділити кілька ключових принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

1. Пріоритетність. Полягає у першочерговому значенні розвитку досліджуваної сфери для життєзабезпечення населення. Відповідно, саме сфера виробництва продуктів харчування вимагає активного впровадження інновацій та найбільш динамічних структурно-територіальних трансформацій у контексті постіндустріальної економіки.

2. Збалансованість. Передбачає наявність балансу між очікуванням надприбутку від впровадження інновацій і зростанням якості та безпечності вироблених продуктів. Очевидно, що очікування швидкого ефекту від впровадження інновацій саме у сфері виробництва продуктів харчування може бути виправданим досить швидко, однак у випадку нехтування критеріями якості та безпечності такий ефект буде нетривалим і призведе до швидкого скорочення обсягів реалізації інноваційної продукції.

3. Диференційованість. Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування є багатоаспектним процесом і передбачає впровадження інновацій на усіх етапах діяльності підприємств харчової промисловості – від сировинного забезпечення до реалізації.

4. Гуманоцентричність. Полягає у першочерговому врахуванні потреб людини (суспільства) у контексті впровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування. Іншими словами, йдеться про роль інноваційного розвитку досліджуваної сфери у забезпеченні продовольчої безпеки населення, яка у цьому випадку має бути більш вагомою, ніж у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

З іншого боку, прийнято вважати, що саме сучасний етап розвитку економіки і виробничої сфери, зокрема, пов’язаний із особливо активним впровадженням інновацій у всі сфери діяльності. Однак відомо, що як технологічні, так і управлінські інновації, впроваджувалися у виробничі процеси і на інших етапах суспільного розвитку. Беручи до уваги важливе значення харчової промисловості для забезпечення життєдіяльності суспільства, саме ця галузь тривалий час зазнавала впливу науково-технічного прогресу і, як наслідок, суттєво змінила не тільки сам характер виробничих процесів, а й якісні та вартісні характеристики кінцевої продукції. Зокрема, у сучасних умовах прикладом такої ситуації є невідповідність між реальною якістю продуктів харчування та їх іміджем, сформованим у свідомості споживачів. У таких випадках часто використовується традиційний характер споживчої поведінки населення, що, з одного боку, пов’язаний із життєвим досвідом, соціалізацією окремого індивіда, а з іншого – з індивідуальними психологічними особливостями людей, які інколи зумовлюють їх відданість певним стереотипам, торговим маркам, товарам та ін., незважаючи на їхні реальні характеристики. Зокрема, відомим у сучасній психології є «синдром каченяти», що полягає у виборі індивідом як еталонного того об’єкта (товару), який зустрічається цим індивідом уперше. Відповідно, усі інші об’єкти (товари), які індивід

знаходить на своєму життєвому шляху пізніше, отримують автоматично нижчі якісні та ціннісні характеристики, причому категоричність їх оцінки залежить від того наскільки нові об’єкти відрізняються від першого (еталонного).

В сучасних умовах така особливість поведінки споживача пов’язана із суттєвим ускладненням характеристик та асортименту товарів, загалом, ускладненням інформаційного середовища життєдіяльності людини, що породжує своєрідну захисну реакцію шляхом абстрагування від інших, складніших (на думку індивіда, менш суттєвих) ознак об’єктів, процесів, явищ, що оточують його у повсякденному житті.

З урахуванням положень системного підходу, сферу виробництва продуктів харчування можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1.4) із трьох основних (сировинне забезпечення, переробка, доведення до споживача) та двох допоміжних складових (освіта і наука). Кожна із виділених основних складових перебуває у взаємозв’язку із зовнішнім середовищем, яке, розглядається, головним чином, як міжнародне. Водночас, освіта і наука забезпечують функціонування сфери через постачання кваліфікованих кадрів і трансфер інновацій.

Очевидно, що описана система обов’язково має бути відкритою, однак внутрішні і зовнішні зв’язки повинні взаємозрівноважуватися і доповнюватися з метою забезпечення оптимального рівня продовольчої безпеки відповідної національної економіки.

Вагоме значення має проблема поширення (трансферу) інновацій у сфері виробництва продуктів харчування. Важливість цієї проблеми, насамперед, для України полягає у тому, що на більшості підприємств харчової промисловості нашої держави та й загалом у агропромисловому комплексі впроваджуються інновації, що уже досить давно апробовані і поширені у розвинутих країнах, однак на актуальному етапі замінені більш ефективними та безпечними.

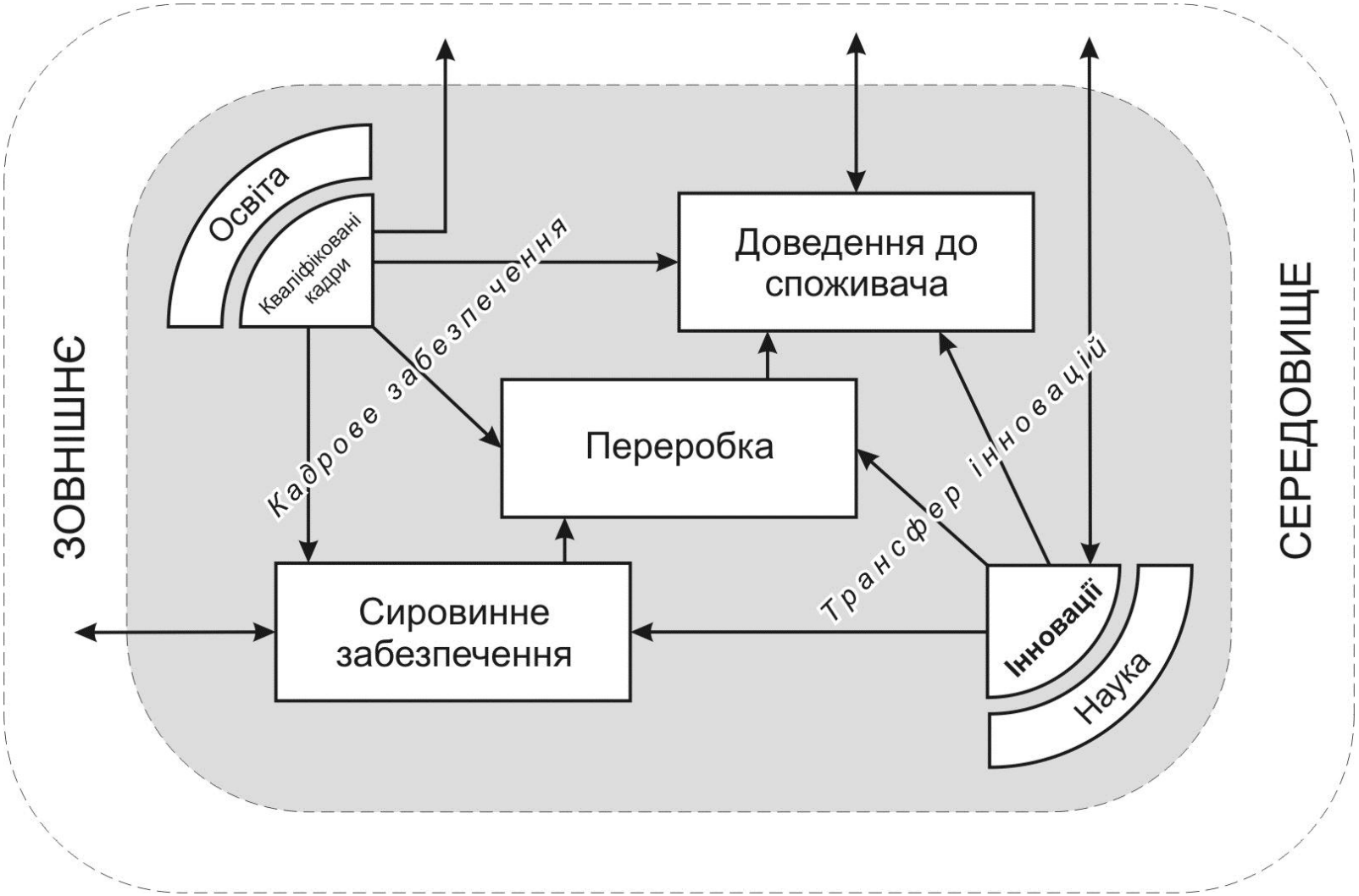

Рис. 1.4. Система інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

У той же час, такі «другосортні» технологічні та інші інновації хоча й зумовлюють більш ефективне вирішення проблем пов’язаних із функціонуванням сфери виробництва продуктів харчування у нашій державі, однак призводять до тих же негативних наслідків, які були характерними для використання таких інновацій у розвинутих країнах світу наприкінці минулого століття. З іншого боку, поширення інформації про такі наслідки створює негативне інформаційне середовище пов’язане із іміджем харчової промисловості держави. Така ситуація зумовлена тим, що, маючи у розпорядженні інформацію про можливу шкоду для здоров’я та довкілля запозичених технологій, як споживачі, так і міжнародні партнери формують упереджене ставлення до харчової галузі у нашій державі. Частково такий негативний інформаційний фон може створюватися також під впливом недобросовісної конкуренції (наприклад, торговельні війни). На наш погляд, подолання цієї проблеми лише на інформаційному рівні не буде можливим, оскільки в умовах сучасного інформаційного суспільства більшість населення має вільний доступ до різнопланових джерел інформації і, відповідно, може самостійно формувати своє ставлення до тих чи інших явищ і процесів. Слід зауважити, що, особливо, така якісна характеристика стосується населення молодших вікових груп, споживча поведінка якого є більш усвідомленою та незалежною від стереотипів.

1.3. Сучасні підходи до трактування категорії продовольчої безпеки у контексті дослідження сфери виробництва продуктів харчування

Основними категоріями, що розглядаються у нашому дослідженні, окрім інноваційного розвитку та сфери виробництва продуктів харчування (підходи до трактування яких описані детально у попередніх параграфах), є також продовольча безпека та похідні поняття.

Продовольча безпека визначається на різних рівнях: світовому,

регіональному, національному, місцевому та на рівні домашніх господарств і людини, зокрема.

Світова продовольча безпека має на увазі, що світова харчова промисловість повинна виробляти достатню кількість продовольства для задоволення зростаючих потреб. При цьому торгівля повинна здійснюватися без перешкод при відносно стабільних цінах з тим, щоб країни могли у міру потреби доповнювати своє виробництво за рахунок імпорту. Це передбачає і функціонування певної системи забезпечення необхідних резервів для того, щоб убезпечитися від несподіваних спадів виробництва або різких підвищень цін. Продовольча безпека вимірюється кількістю днів, протягом яких споживання може бути забезпечене за рахунок існуючих запасів всіх країн [51, с.25].

Мінімальним рівнем для надійного забезпечення продовольчими товарами Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) вважає світові запаси продовольства від минулого врожаю, рівні 17% до світового споживання або достатні для задоволення потреб протягом приблизно двох місяців. У 80-і роки світові запаси зерна не опускались нижче цього розрахункового рівня. Тільки в середині 70-х і 90-х років вони скоротилися до 40 днів. Так, у 1995 р. запаси зерна знизилися до 14% світового споживання, що викликало значне зростання цін на зернові. У цілому, за розрахунками, у світі виробляється достатня кількість продовольства для задоволення потреб населення [217].

Концепція продовольчої безпеки на національному рівні не означає самозабезпечення продовольством. Вона припускає, що країна повинна виробляти достатньо продуктів для власних потреб, але якщо порівняльні переваги не сприяють цьому, то вона повинна бути в змозі імпортувати необхідну кількість продовольства і забезпечити потреби в продовольстві. Продовольча безпека на національному та регіональному рівнях – необхідна, але не достатня умова для забезпечення продовольством людей. Вона включає здатність країн, домашніх господарств отримати необхідні

товари [239].

Забезпечення продовольчої безпеки на рівні домашніх господарств пов’язано з доходами на душу населення. Низький рівень доходів населення призводить до того, що коливання цін безпосередньо позначаються на продовольчому становищі найбідніших верств не лише в місті, але і в сільській місцевості. У цілому ряді країн власники дрібних ділянок землі є чистими покупцями продовольства, не забезпечують себе продуктами за рахунок своїх ділянок [223].

Як зазначає С. Урба, сучасна продовольча безпека – це такий стан економіки держави, при якому гарантується стабільне забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською сировиною, населення – достатньою кількістю безпечних і повноцінних продуктів харчування, а також відносна незалежність від імпорту сировини і продовольства [217, с. 280].

На думку автора, за своїм економічним змістом продовольча безпека охоплює три основні складові умови її досягнення, зокрема:

1) фізичну доступність продовольства, тобто наявність продуктів харчування на всій території країни за будь-якої потреби і в необхідному асортименті;

2) економічну доступність продовольства, за якого рівень доходів населення дає змогу купляти продукти харчування, незалежно від соціального статусу і місця проживання;

3) безпеку харчування, яку розглядають як можливість запобігання виробництву, реалізації і споживанню неякісних продуктів харчування, які шкодять здоров’ю населення [238, с. 52-53].

Схожий підхід до окреслення структури поняття продовольчої безпеки пропонує і О. Пабат [157, с. 88], розглядаючи її у конетксті аналізу економічної безпеки держави (рис. 1.5).

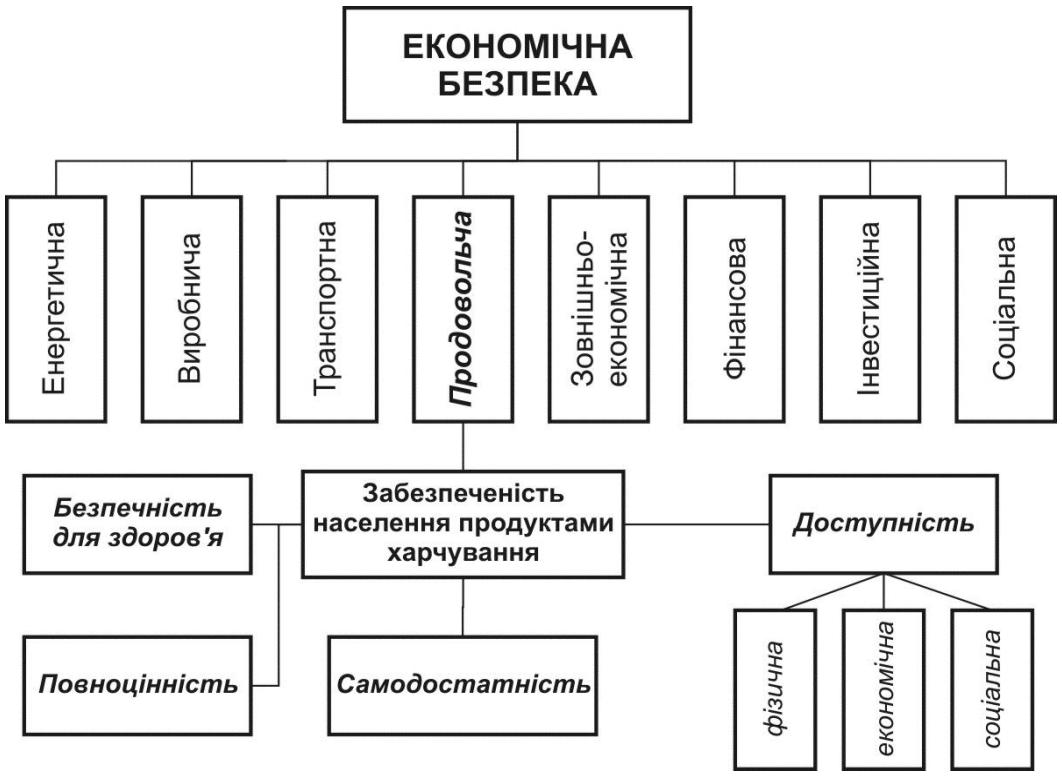

Рис. 1.5. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави [157, с. 88]

На думку В. Т. Шлемко та І. Ф. Бінько, продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток [267, с. 35].

Водночас, у законодавстві України продовольча безпека розглядається як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [85].

О. Гойчук відводить продовольчій безпеці центральне місце у системі економічної безпеки держави [49, с.15.]. Автор також наголошує на стратегічному значенні забезпечення продовольчої безпеки населення для збереження державного суверенітету і забезпечення наіональної безпеки (рис. 1.6).

На думку В.І. Губенко, продовольча безпека – це проблема національного життєзабезпечення всіх верств населення країни або

спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати в умовах глобалізаційних процесів потреби населення у продовольстві на рівні науково обґрунтованого споживання та відповідно до його платоспроможного попиту по відношенню до цін, що складаються на ринках продовольства [54].

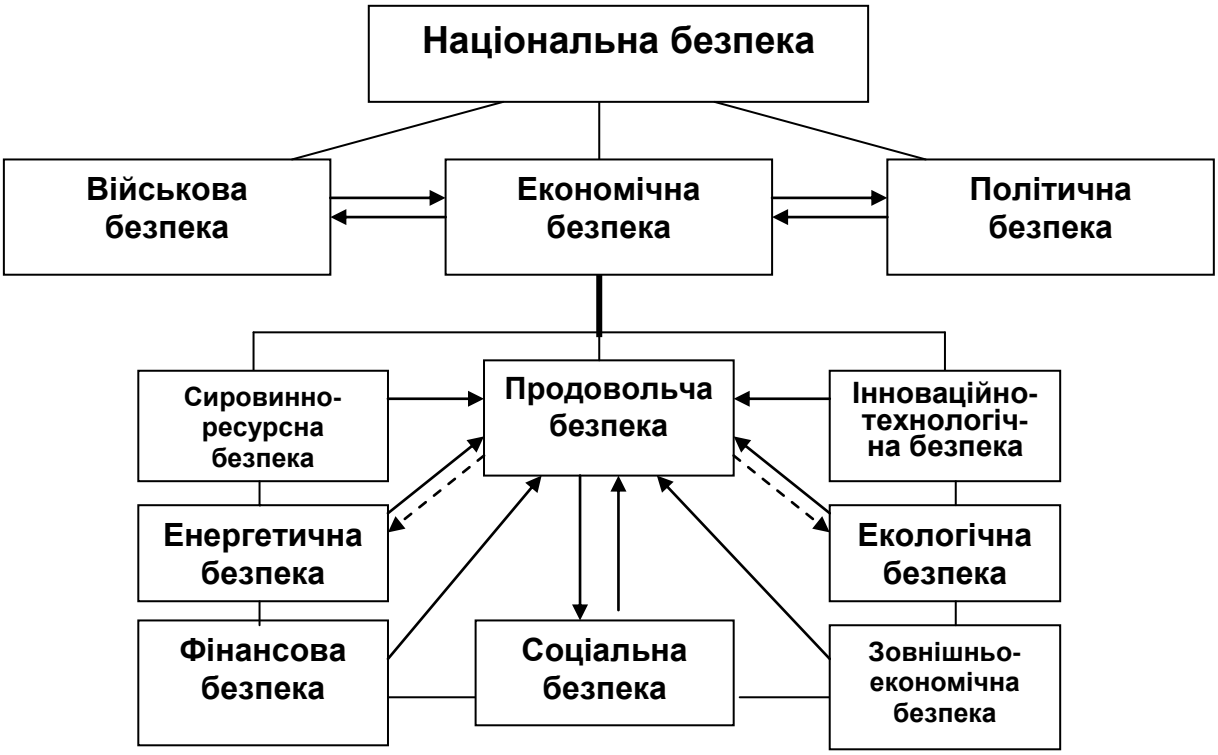

Рис. 1.6. Місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки [50, с. 92]

У свою чергу, Т.М. Білоусько вважає, що продовольча безпека – це такий стан економіки країни або її регіонів, який забезпечує виробництво або імпорт продовольства, стабільність його запасів для вільної торгівлі, доступність ринку продовольства для всіх верств і соціальних груп населення [17].

П. Борщевський робить наголос на ресурсній складовій продовольчої безпеки, визначаючи її як забезпечену відповідними ресурсами, потенціалом та гарантіями здатність держави незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов (загроз) задовольняти потреби населення країни в цілому й кожного

громадянина, зокрема в продуктах харчування, необхідних товарах, в певному обсязі, асортименті та якості, які здатні забезпечити його фізичний й соціальний розвиток, підтримувати його здоров'я і сприяти розширеному відтворенню робочої сили [22, с. 67].

Існують також більш лаконічні визначення досліджуваного поняття. Так, на думку О. Кірілеско, продовольча безпека – це спроможність держави гарантувати задоволення потреб у продуктах харчування на рівні, необхідному для нормальної життєдіяльності населення [105], а С. Надвиничний розглядає продовольчу безпеку як стан соціально-економічної системи країни, при якому кожен громадянин має можливість отримати мінімальний набір продуктів харчування [136, с.43].

Розглянувши сучасні способи трактування категорії продовольчої безпеки у вітчизняній науці, можемо виділити два основні підходи – економікоцентричний і гуманоцентричний.

Економікоцентричний підхід характерний для більшості вітчизняних дослідників-економістів і полягає у концентрації уваги на продовольчій безпеці на рівні держави та її регіонів (забезпечення продовольчої безпеки населення – домогосподарств та окремих осіб розгядається як основна функція державного регулювання у цій сфері), а також на взаємодії між національною і міжнародною системами продовольчої безпеки (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Продовольча безпека відповідно до економікоцентричного підходу

Малопоширеним у вітчизняній науці є гуманоцентричний підхід до розуміння продовольчої безпеки, що розглядає людину та сім'ю (домогосподарство) як ключові елементи системи продовольчої безпеки. Відповідно, усі інші рівні забезпечення продовольчої безпеки – від регіонального і до міжнародного спрямовані на якомога повніше задоволення потреб ядра досліджуваної системи у центрі якого перебуває людина (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Складові продовольчої безпеки відповідно до гуманоцентричного підходу

Слід зауважити, що гуманоцентричний (під різними назвами – антропоцентричний, гуманістичний) підхід до трактування продовольчої безпеки та її інноваційних факторів є одним із панівних у сучасних зарубіжних дослідженнях відповідної проблематики, а отже, потребує детальнішого розгляду і актуалізації у вітчизняній науці.

Загалом, забезпечення продовольчої безпеки населення є складною економічною проблемою, що вимагає комплексного підходу до її вирішення на різних територіальних та галузевих рівнях. У широкому розумінні до розв'язання такої проблеми повинні бути залучені також і споживачі, засоби масової інформації, громадські організації тощо. Так, на наш погляд,

ключовими рівнями втілення заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки є державний (національна економіка) та галузевий. Основними галузями, що можуть бути залученими до розв'язання проблем продовольчої безпеки населення, є сільське господарство та харчова промисловість, які переважно об'єднують в один агропромисловий комплекс. Однак в сучасних умовах виробництво продуктів харчування вимагає залучення низки інших галузей як виробничої сфери (машинобудування, хімічна промисловість та ін.), так і сфери послуг. Зважаючи на специфіку розвитку вітчизняної харчової промисловості, яка пов'язана із тривалим періодом її трансформації, саме інноваційний шлях розвитку сфери виробництва продуктів харчування мав би дозволити інтенсифікувати прогресивні тенденції та зменшити технологічне відставання від економічно розвинених країн у цій сфері.

З огляду на сучасні тенденції розвитку та актуальні методологічні підходи до дослідження проблеми продовольчої безпеки пропонуємо ввести в науковий обіг вітчизняної економічної науки термін «інноваційне самозабезпечення». Подібна наукова термінологія ще з початку 1990-х років була поширена в американській та європейській науці, де використовувалися терміни «innovative self-sufficiency» та «innovative sustainability» [293 та ін.]. Загальна риса цих двох термінів полягає у визначенні можливостей для самостійного забезпечення продовольчої та інших видів безпеки за допомогою ефективного використання досягнень сучасного інноваційного розвитку. Основною відмінністю є те, що «innovative self-sufficiency» трактується як здатність до самозабезпечення окремих індивідів та суспільних груп, а «innovative sustainability» – це термін, що використовується переважно для означення збалансованого та самодостатнього розвитку регіонів і держави у контексті гарантування різних складових національної та регіональної безпеки. У дискурсі вітчизняної економічної науки нами не було знайдено конкретних прикладів використання терміну «інноваційне самозабезпечення» в обох розуміннях, у

тому числі щодо проблем розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки на національному рівні.

З урахуванням цього, в контексті нашого дослідження, пропонуємо визначати інноваційне самозабезпечення продуктами харчування як оптимальний стан системи продовольчої безпеки держави (регіону), при якому формується оптимальний зовнішній торговельний баланс з акцентом на забезпечення населення основними групами продуктів харчування за рахунок внутрішнього виробництва із активним впровадженням інноваційних технологій. Отже, в ідеальному варіанті інноваційного самозабезпечення держави основною складовою імпорту повинні бути інновації, на основі впровадження яких держава може максимально забезпечити себе необхідними продовольчими товарами. Справді, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку харчової промисловості та сільського господарства, за наявності певних технологій існує можливість вирощувати чи виробляти практично усі види харчової продукції у будь-якій країні світу незалежно від її географічного розташування. Водночас, постає проблема доцільності та рентабельності такого виробництва, яка, однак, може бути вирішена у процесі подальшого інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Отже, термін «інноваційне самозабезпечення» із часом набуде більшого поширення у дискурсі економічної науки у зв’язку із поширенням процесів та явищ, які він описує.

Забезпечення виробництва високоякісних і безпечних продуктів харчування, як свідчить досвід країн-лідерів у харчовій промисловості, можливе лише при дотриманні низки обов’язкових вимог. Насамперед, сільськогосподарська сировина має відповідати показникам безпеки та якості (таких обов’язкових показників кілька десятків); у процесі харчового виробництва повинні використовуватися сучасні технології й відповідне устаткування для її переробки; якість продуктів харчування має забезпечуватися формуванням у підприємствах системи управління якістю, що відповідає міжнародним стандартам. Для порівняння: нині в Україні

сертифікація аграрної сировини проводиться тільки для виробництва продуктів дитячого, іноді — лікувального харчування, менше 20% вітчизняних стандартів на продукцію сільського господарства гармонізовані з вимогами європейських, а система управління якістю серії у харчовій промисловості сформована буквально у кількох десятках підприємств [75, с. 392].

Як уже зазначалося раніше, ядром виділеної нами сфери виробництва продуктів харчування є харчова промисловість, головними рисами якої є:

– харчова промисловість характеризується не як одна галузь видом продукції, що виробляється, а її величезною різноманітністю;

– для ряду її підгалузей характерне сезонне виробництво, яке призводить до нерівномірного використання виробничих потужностей;

– необхідність розміщення виробництва значного виду продуктів харчування і організацій їх споживання на невеликій відстані від сировинної бази;

– значна залежність якості ряду продуктів від тривалості переробки сировини;

– строки зберігання більшості продуктів, як правило, обмежені;

– велика залежність від тари та упаковки продуктів;

– високі вимоги до якості продукції (свіжість, наявність вітамінів, смакові характеристики, естетичність та ін.);

– велика залежність якості продукції від якісних характеристик сировини [66].

Неможливість харчової промисловості в повній мірі забезпечити науково обґрунтовані потреби населення в продуктах харчування пов’язана як із значним скороченням обсягів переробки сільськогосподарської сировини, падінням купівельної спроможності населення, так і з високим техніко-технологічним відставанням галузі. Більшість підприємств харчової промисловості вимагають докорінного оновлення матеріально-технічної

бази, впровадження новітніх технологій та широкого залучення наукового потенціалу.

Прогнозоване насичення внутрішнього ринку продовольством й необхідність виконання експортних торгових зобов'язань зумовлюють потребу не тільки стабілізувати, а й збільшити у найближчій перспективі виробництво сільськогосподарської продукції [58]. Проте наявність потрібної кількості продукції буде лише першою передумовою для формування ринку продуктів харчування. Друга передумова – це низькі затрати на виробництво. І нарешті, вирішальне значення матиме постійне забезпечення високої якості запропонованих на ринку продуктів, розширення їх асортименту та поліпшення зовнішнього оформлення товару [261, с.208]. Для подолання негативних тенденцій у розвитку ринку продовольства слід, насамперед, посилити державне регулювання ринкових відносин, підвищити ефективність використання ресурсів, розширити державну допомогу підприємств. Держава може здійснювати регулювання ринку через цінову й кредитно-податкову політику. Цінова політика держави тільки тоді буде ефективною, коли ціни на сільськогосподарську продукцію забезпечать необхідні темпи розширеного відтворення виробництва, а прибуток на вкладений капітал буде не нижчим, ніж за інших напрямів його використання [202].

Система трансформації харчової промисловості передбачає зміну структури управління галуззю, структури галузі за групами підприємств, структури ринку продовольчих товарів, організаційної структури підприємств, структури ресурсів, що споживаються галуззю, структури асортименту продукції галузі, структури створюваної галуззю частки ВВП [32, с.210].

Структура харчування населення є важливою характеристикою внутрішнього попиту, який менш залежний від коливань світових агропромислових ринків і тому здатний сприяти реалізації конкурентних переваг вітчизняної харчової промисловості, але за умови розвитку стійкої

тенденції до зростання реальних доходів населення [124, с.60]. У цьому зв'язку аналіз та узагальнення даних про структуру споживання населення є важливим етапом визначення важелів і формування пріоритетів розвитку галузі в умовах глобалізації світової економіки та побудови на цій основі ефективного механізму зовнішньоекономічної діяльності галузі, що відповідає інтересам вітчизняних виробників і споживачів, зменшує ризики і забезпечує реалізацію переваг інтеграції харчової промисловості у світогосподарські зв'язки [197, с.121].

Отже, продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки держави, а її гарантування – основна мета функціонування низки галузей економічної діяльності, серед яких окремо виділяються харчова промисловість та сільське господарство. Водночас, вагому роль у формуванні стабільної системи продовольчого забезпечення населення держави відіграють органи управління як галузеві, так і територіальні.

1.4. Імператив продовольчої безпеки в процесі інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Багато науковців, розглядаючи проблеми продовольчої безпеки, звертають увагу на те, що основним критерієм при розгляді продовольчої безпеки повинна бути здатність держави гарантовано задовольняти потреби в продуктах харчування населення країни як за звичайних, так і надзвичайних умов, при цьому її забезпечення повинно спиратися на нормальний фізіологічний та інтелектуальний рівні життєдіяльності населення [37, 49 та ін.].

Один із основних підходів управлінських структур державного рівня у сфері виробництва продукції АПК полягає у тому, щоб на оптимальному рівні як із правового, так і економічного погляду здійснювати перерозподіл продуктів харчування всередині держави з метою забезпечення продовольчої безпеки регіонів, і лише після цього здійснювати експорт їх за

межі України [197, с.20].

Важливим індикатором продовольчої безпеки є достатність запасів зерна у державних ресурсах, який визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у продовольчому державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм даного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання [94].

Продовольча безпека держави гарантується сукупністю економічних і соціальних умов, які забезпечують розвиток не тільки сільського господарства і продовольчого комплексу, але і стабільність усієї економіки. Відповідно до цього, вона передбачає реалізацію таких заходів:

– проведення ефективної аграрної політики, створення економічних передумов забезпечення стабільних способів господарювання;

– досягнення раціональної зайнятості населення, соціальна політика, спрямована на подолання бідності та нерівності за доступу до основних продуктів харчування;

– впровадження комплексних стратегій розвитку аграрного сектору економіки з метою нарощення виробництва продуктів харчування та підвищення його ефективності;

– поставки продовольства для задоволення потреб населення, гарантія безпеки продуктів харчування;

– здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності, оптимізація експортно-імпортних постачань;

– удосконалення механізму реагування за надзвичайних ситуацій на продовольчому ринку [92].

За оцінками Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), середня норма харчування для однієї людини має становити 2300-2400 ккал на добу. Чітко виражене недоїдання настає тоді, коли цей показник падає нижче 1800 ккал, а очевидний голод – коли він проходить критичну позначку 1000 ккал на

добу.

Що ж стосується структури харчового раціону, то за нормою він має містити не менше 100 г білків на добу. Харчування, при якому бракує не тільки калорій, а й білків, насамперед тваринного походження, а також жирів, вітамінів, мікроелементів, називається неповноцінним. Неповноцінне харчування значної частини населення країн, що розвиваються, і певної частини бідних прошарків в інших державах – важлива причина низької тривалості життя і хвороб, викликаних білково-калорійною нестачею, гострою нестачею в організмі вітамінів, мінеральних речовин [217].

Міжнародні порівняння сучасного рівня споживання продуктів харчування населенням України лише підтверджують небезпечність існуючої продовольчої проблеми для нормального життя та відтворення людини, соціальної стабільності в суспільстві. Так, якщо в 1990 році калорійність добового раціону середньостатистичного українця наближувалась до європейських країн і проблема полягала лише в раціоналізації структури та поліпшенні якості споживання, то сьогодні Україна за показником якості харчування на душу населення значно поступається не лише державам з розвиненою економікою, а й багатьом пострадянським країнам. Крім того, майже у 20% населення енергетична цінність харчування не перевищує 2100 ккал, що за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров’я є межею бідності [122, с.10].

На наш погляд, не підлягає сумніву теза про те, що повноцінне харчування є ключовим фактором збереження здоров’я та підвищення якості життя населення.

Аналіз розвитку інноваційної діяльності на підприємствах харчової промисловості дає підстави стверджувати, що системне впровадження заходів з модернізації і техніко-технологічного оновлення виробничого апарату й ефективне використання наявних потужностей виступає головним напрямом забезпечення зростання обсягів виробництва продовольчих товарів, формування потужного експортного потенціалу, розширення

внутрішнього й зовнішнього ринків і, відповідно, збільшення надходжень до держбюджету. Гальмування процесу науково-технічної діяльності в харчовій промисловості може мати негативні наслідки в майбутньому, що виявляться у зменшенні ефективності й уповільненні темпів оновлення номенклатури продукції та модернізації основного капіталу галузі, зниженні конкурентоспроможності [122].

На думку О. Кудирко, однією з проблем недостатнього рівня інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості є нерозвиненість інфраструктури інноваційного підприємництва в галузі. Питання її створення повинно розв'язуватися паралельно з подоланням низького рівня технологічного розвитку харчової промисловості і залежатиме від комплексу факторів: впровадження ефективної державної технологічної й інноваційної політики; створення механізмів, що сприятимуть виробництву продукції з високим ступенем переробки сировини (податкових, кредитних, митних); наявності регіональних стимулів до заохочення інноваційної діяльності; законодавчого забезпечення її діяльності та захисту інтелектуальної власності; розвитку фінансової й інформаційної сфери, які забезпечують діяльність подібної інфраструктури; розвитку фондового ринку, на якому обертатимуться активи харчових підприємств [120].

Вирішення проблем продовольчого забезпечення, як вважає С. Урба, доцільно здійснювати за визначеною послідовністю у 4 етапи:

1. Досягнення рівня виробництва, необхідного для повного забезпечення населення продуктами харчування. На цьому етапі доцільно сформувати аграрну стратегію, провести реформування агропромислових формувань, а також розробити необхідну нормативно-правову базу.

2. Забезпечення стійкого і стабільного розвитку агропромислового комплексу за рахунок власного виробництва, необхідного для забезпечення збалансованості внутрішнього ринку.

3. Створення умов для розвитку мультифункціонального сільського

господарства, як галузі економіки, конкурентоспроможність якої є головною рушійною силою зміцнення стратегічних позицій на внутрішньому та світовому аграрних ринках.

4. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки, який забезпечував би виробництво органічної сільськогосподарської продукції з використанням ефективних і найновіших технологій [217, с. 283].

Як бачимо, саме четвертий завершальний етап передбачає інтенсифікацію інноваційного розвитку агропромислового комплексу.

Водночас, питання інноваційного розвитку піднімаються і в рамках розробки стратегічних пріоритетів для харчової промисловості. Зокрема, головними напрямками розвитку інновацій в харчовій промисловості є:

– удосконалення біотехнологічних процесів переробки сільськогосподарської сировини, враховуючи одержання нових видів продуктів загального та спеціального призначення з використанням ферментних препаратів та біологічно активних речовин;

– удосконалення системи зберігання продовольства на всьому шляху пересування сировини і готової продукції, від поля або ферми до споживача, що забезпечує максимальне зберігання якості та зниження втрат біологічної цінності продуктів;

– використання побічної сировини харчової промисловості для виробництва повноцінних продуктів харчування і високоякісних кормів для тваринництва;

– створення технології виробництва якісно нових харчових продуктів з направлено зміненим хімічним складом, відповідно до потреб організму людини;

– забезпечення максимального збереження харчової цінності та якості продукції за рахунок застосування сучасних технологій і обладнання, що виключають можливість бактеріального, хімічного і фізичного забруднення;

– удосконалення нормативно-методичної бази державного нагляду

за якістю і безпекою харчових продуктів і продовольчої сировини з метою контролю умов виробництва, закупки, поставки, транспортування, збереження і реалізації продукції, створення системи виробництва харчових продуктів гарантованої якості;

– створення сучасної інструментальної й аналітичної бази контролю якості і безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів [201].

В умовах обмежених ресурсів для бюджетної підтримки інноваційного розвитку харчової промисловості, однією з ефективних форм його активізації є застосування системи державних, галузевих і регіональних програм, які передбачають здійснення науково-дослідних розробок, створення інноваційної продукції, організацію інноваційної діяльності і впровадження науково-технічних досягнень у виробництво харчових продуктів [201]. У цьому напрямку Законом України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” передбачено формування та затвердження стратегічних (не менше десяти років) та середньострокових (протягом трьох-п’яти років) пріоритетних напрямів інноваційної діяльності щодо освоєння випуску нових наукоємних товарів та послуг з високою конкурентоспроможністю на внутрішньому або зовнішньому ринках для забезпечення економічного зростання підприємств, галузей, соціально-економічного зростання держави на основі науково-аналітичних та прогнозних досліджень, врахування тенденцій світового соціально-економічного розвитку, можливостей та становища інноваційного потенціалу країни [121].

З урахуванням специфіки актуальних тенденцій розвитку як світової, так і національних економічних систем, зумовлених поширенням постіндустріального суспільства та економіки знань, сучасні підходи до забезпечення продовольчої безпеки також повинні розроблятися і впроваджуватися в руслі інноваційного розвитку. Слід зауважити, що, власне, сфера виробництва продуктів харчування як така, що забезпечує

базові потреби населення і, водночас, характеризується чи не найбільш динамічними та диференційованими виробничими процесами, мала б інтенсивно використовувати сучасні технологічні рішення, розробки, як щодо забезпечення сировиною, її переробкою, виробництвом готових продуктів, так і стосовно просування на ринок нових товарів та їх безпосередньої реалізації. На усіх етапах виробництва продуктів харчування завданням інноваційного розвитку мало б бути максимальне забезпечення продовольчої безпеки кінцевого споживача.

Економічна складова інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в ідеалі мала б органічно поєднуватися із соціальною, яка, на наш погляд, і є базовою у контексті забезпечення продовольчої безпеки населення. Водночас, з урахуванням того, що продовольчу безпеку найчастіше розглядають як одну із складових економічної безпеки держави, то можемо припустити наявність певного конфлікту інтересів та функцій між забезпеченням продовольчої безпеки населення та економічної безпеки держави загалом (рис. 1.9).

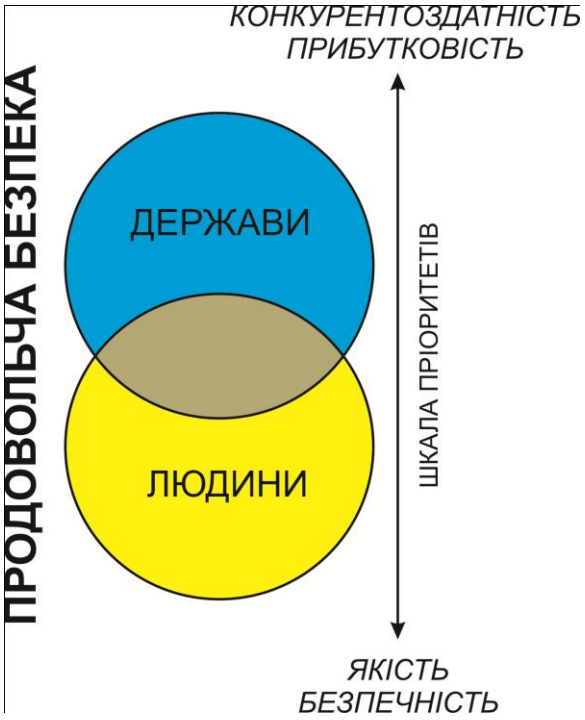

Рис. 1.9. Головні виміри суперечностей інноваційного розвитку у контексті забезпечення продовольчої безпеки

Такий конфлікт між економічною та продовольчою безпекою полягає у суб'єктно-об'єктних відмінностях між обома категоріями. У той час як у процесі забезпечення економічної безпеки держави головним як суб'єктом, так і об'єктом є держава (національна економіка), то у випадку продовольчої безпеки – об'єктом може бути як держава (економічна складова продовольчої безпеки), так і населення (соціальна складова). Власне із соціального розуміння досліджуваної категорії випливає імперативний характер продовольчої безпеки. Тоді як мінімально допустимі рівні забезпеченості низки складових національної безпеки держави призводять лише до загрози для її суверенітету [155], незадовільний характер забезпечення продовольчої безпеки населення несе загрозу не лише існуванню держави, але й виживанню її населення.

Очевидно, що така ситуація може зумовити також незворотні зміни, які у майбутньому призведуть до порушення генофонду нації та поглиблення несприятливих демографічних тенденцій. Зосередивши свою увагу саме на соціальній складовій продовольчої безпеки, варто відзначити, що суб'єктами її забезпечення, на відміну від економічної безпеки у традиційному розумінні, є не лише органи державної влади та суб'єкти економічної діяльності, а й населення (суспільство загалом, а також сукупність суспільних груп, територіальних спільнот тощо). Відповідно, у цьому контексті значно зростає суб'єктивний характер забезпечення продовольчої безпеки, який полягає у зростанні вагомості позиції кожного індивіда стосовно власного забезпечення продуктами харчування. Таким чином, на індивідуальному рівні, поряд із дією низки факторів та наявністю визначених передумов забезпечення продовольчої безпеки, вирішальну роль відіграють конкретні вчинки, пов'язані із споживчою поведінкою особи. Очевидно, дослідження на цьому рівні повинні проводитися із використанням соціологічних методів і бути спрямованими на виявлення закономірностей формування індивідуальних моделей споживчої поведінки та розробку шляхів їх модифікації із точки зору забезпечення продовольчої

безпеки населення окремих регіонів та й держави загалом.

Окремо варто розглянути питання забезпечення продовольчої безпеки населення на різних територіальних рівнях – глобальному, макрорегіональному, державному, регіональному та локальному, а також виявити ключові напрями впливу інноваційних факторів, пов'язаних із розвитком сфери виробництва продуктів харчування на системи продовольчої безпеки різних рангів.

На глобальному рівні продовольча безпека ґрунтується на системі міжнародно-правових норм, на підставі яких діє сукупність міжнародних організацій, головним чином під егідою ООН, завданням яких є вирішення проблем, пов'язаних із продовольчим забезпеченням населення як планети загалом, так і окремих макрорегіонів та країн. На наш погляд, на глобальному рівні недоцільно говорити про інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування, оскільки більш-менш інтегрованою означена сфера стає вже у регіональних об'єднаннях країн, таких, наприклад, як Євросоюз.

Загалом виробництво продуктів харчування на глобальному рівні може розглядатися скоріше як сукупність відповідних секторів економіки різних країн у контексті їх взаємодії і забезпечення можливостей для загального прогресу людства у напрямку до покращення продовольчого забезпечення. Незважаючи на суттєві відмінності у вияві проблеми продовольчої безпеки в різних групах країн, Організація Об'єднаних Націй спрямовує основну частину своєї діяльності щодо забезпечення продовольчої безпеки у напрямі найменш розвинених країн, в яких важливою проблемою є сама фізична доступність продуктів харчування. Другою проблемою, що вирішується на міжнародному рівні, можна вважати якість та безпечність продуктів харчування, для гарантування якої розроблені відповідні міжнародні стандарти.

На сучасному етапі розвитку світової економіки, на наш погляд, недоцільно говорити про формування єдиної системи інноваційного

розвитку у контексті забезпечення продовольчої безпеки. На цьому рівні активно взаємодіють лише деякі економічно розвинені країни світу, головним чином, Сполучені Штати Америки, Японія, країни Євросоюзу.

Вагому роль на глобальному рівні забезпечення продовольчої безпеки в останнє десятиліття починає відігравати Китай – країна, для якої розвиток харчової промисловості є одним із найбільш перспективних напрямків розвитку національної економіки, що забезпечує можливість швидкого завоювання нових ринків збуту на міжнародному рівні.

Макрорегіональний рівень гарантування продовольчої безпеки представлений групами країн, що об'єднані або територіально, або через політико-економічні процеси інтеграції. На макрорегіональному рівні, по-перше, суттєво відрізняється специфіка вияву проблем продовольчої безпеки, по друге, існують сформовані ринки технологічних інновацій та загалом ринки сільськогосподарської продукції і продуктів харчування.

Основними макрорегіонами, в яких надалі залишаються гострими проблеми фізичної доступності продуктів харчування, є Центральна Африка та Південна Азія. Саме ці макрорегіони перебувають у полі зору Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних структур у галузі забезпечення продовольчої безпеки. Серед макрорегіонів, які сформували власний продовольчий ринок та систему обміну інноваціями у цій сфері, насамперед, слід згадати Європейський Союз. Детальніше специфіку інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у ЄС у контексті перспектив євроінтеграції України буде розглянуто нами у наступних розділах роботи.

У контексті аналізу проблеми продовольчого забезпечення та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, на макрорегіональному рівні варто також розглянути групу пострадянських країн, яка на сьогодні є досить диференційованою та дезінтегрованою, однак має у своєму ядрі Російську Федерацію, Білорусь, Казахстан і все ще формує достатньо важливий фактор системи продовольчого забезпечення як

Європи, так і Центральної та Східної Азії. Перебуваючи між різними інтеграційними об’єднаннями та макрорегіонами згадана група країн досі не має сформованої стратегії інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Загальнодержавні стратегії є фрагментарними та неузгодженими і, хоча орієнтуються на прогресивні міжнародні зв’язки зразки, однак просто не враховують відмінні передумови розвитку системи продовольчого забезпечення від тих, що є у розвинених країнах світу. Відповідно, інтеграція пострадянських країн у систему продовольчого забезпечення на макрорегіональному рівні залишається наразі перспективним напрямком державної політики у цих країнах і предметом обговорення у колах експертів та науковців.

Державний рівень забезпечення продовольчої безпеки є основним із точки зору системності та ефективності вирішення ключових завдань, що постають у процесі задоволення потреб населення у якісному та безпечному харчуванні. Власне на державному рівні існує можливість розробки та впровадження диференційованих заходів для зміцнення продовольчої безпеки.

Надзвичайно вагомим інструментом, що дозволяє досягнути поставлених цілей, є система державного регулювання, яка за допомогою політико-адміністративних, правових та управлінських засобів покликана забезпечувати суверенітет держави та підтримувати належний рівень якості життя населення.

Водночас на державному рівні забезпечення продовольчої безпеки виникає також багато проблем, пов’язаних із рівнем економічного розвитку держави, станом науково-технічної та інноваційної сфери. Переважно країни, що перебувають на високому рівні економічного розвитку, мають сформовану відповідно до сучасних вимог інноваційну систему. Такі країни - донори інновацій, продукують їх у всіх сферах економіки, включно із виробництвом продуктів харчування. З іншого боку, держави із низьким рівнем економічного розвитку, переважно, перебувають на початковій стадії

формування інноваційної системи або зовсім не приділяють увагу питанням інноваційного розвитку. За умови достатнього економічного потенціалу такі держави можуть бути реципієнтами інновацій у сфері виробництва продуктів харчування.

Формально, держава, яка самостійно не розробляє інновацій, однак має достатні можливості для їх купівлі і запровадження, може достатньо ефективно формувати власну систему продовольчої безпеки, але в умовах формування нової «економіки знань» такі держави очевидно будуть неконкурентоспроможними, а їх стратегічний потенціал – значно нижчим від економічного.

Слід зауважити, що на державному рівні також найбільш чітко виявляється головна суперечність забезпечення продовольчої безпеки, яка полягає у відмінних підходах до гарантування продовольчої безпеки як складової національної безпеки і як забезпеченості населення достатніми обсягами безпечного та якісного продовольства. Як правило, така проблема найгострішою є у великих державах із розвинутим сільськогосподарським виробництвом та харчовою промисловістю, адже інтереси виробників і споживачів не завжди співпадають. Невеликі держави з обмеженим внутрішнім ринком переважно безболісно вирішують згадану суперечність. Очевидно, що саме невеликі за економічним потенціалом і чисельністю населення держави є більш прийнятними об’єктами для інтенсифікації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, ніж великі держави з розвинутим і структурованим внутрішнім ринком.

Відповідно на державному рівні виникає ще одна структурна суперечність інноваційного розвитку у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави, яка полягає у оберненій залежності від розміру внутрішнього ринку продуктів харчування, ефективності впровадження інноваційних технологій у цій сфері. Винятком як і в інших галузях економічної діяльності можна вважати Японію – країну із небагатими природними ресурсами, великим внутрішнім ринком і, водночас, світового

лідера в інноваційному розвитку. Однак, як свідчать фахівці, «секрет» Японії полягає, насамперед, у ментально-психологічних чинниках та високій кваліфікації трудових ресурсів.

Аналізуючи забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні, слід мати на увазі два аспекти: по-перше, регіональний рівень є основним у формуванні державної політики щодо гарантування продовольчої безпеки населення, збалансованого рівномірного та повноцінного з точки зору асортименту розподілу продуктів харчування, диференціації ключових завдань стратегії продовольчого забезпечення більшості держав; по-друге, як і на макрорегіональному рівні, серед регіонів держави можуть виділятися окремі інтегровані групи, що мають як спільні риси забезпечення продовольчої безпеки, так і сформовані інноваційні структури.

Як правило, у більшості розвинених країн світу саме на регіональному рівні формуються інноваційні ядра - генератори нововведень у сфері виробництва продуктів харчування. Переважно такими ядрами стають великі міста з прилеглими сільськогосподарськими територіями, які концентрують у собі великі потужності щодо заготівлі, зберігання, переробки та реалізації харчової продукції. У цьому випадку ключову роль відіграє демосоціальний фактор, адже, як відомо, розміщення засобів виробництва харчової промисловості тяжіє до споживачів їх продукції.

На прикладі України регіональний рівень забезпечення продовольчої безпеки має суттєві територіальні відмінності, пов’язані, насамперед, із природними умовами та ресурсами, а також із традиційною споживчою поведінкою окремих груп населення. Зокрема, існує відмінність у підходах до гарантування власної продовольчої безпеки населенням великих міст заходу і сходу України. Сформоване традиційно вихідцями із сільської місцевості у першому-другому поколінні міське населення Західного регіону України досить ефективно організовує самозабезпечення

продовольством за рахунок земельних ділянок у приміській зоні та сільських населених пунктах регіону.

Слід зауважити, що на регіональному рівні серед суб'єктів управління інноваційним розвитком у сфері виробництва продуктів харчування з'являються регіональні органи влади та місцеве самоврядування. Доведено, що лише на регіональному рівні можливо достатньою мірою враховувати місцеву специфіку функціонування продовольчої сфери, а також організувати ефективний трансфер інновацій на первісному етапі. З метою підтримки введення інноваційної діяльності на рівні регіону можуть бути сформовані спеціальні економічні зони, бізнес-центри та ін. осередки інноваційної активності.

Однак основна проблема реалізації положень концепції гарантування продовольчої безпеки населення на рівні регіону полягає у взаємодії за віссю «центр-регіони». Лише збалансований і ефективний розподіл повноважень у цьому напрямі може дозволити, з одного боку проводити цілеспрямовану державну політику у сфері забезпечення національної продовольчої безпеки, а з іншого боку – достатнім чином враховувати регіональні відмінності як основу для гарантування продовольчої безпеки різних груп населення та активізації інноваційних процесів у галузі.

Тоді як на регіональному рівні наявними є можливості для гарантування продовольчої безпеки населення, на локальному рівні основний акцент слід робити на забезпеченні інноваційного розвитку підприємств сфери виробництва продуктів харчування. Саме на локальному рівні проходить перший етап розробки та впровадження інновацій, саме тут реалізують свою споживчу поведінку окремі особи, таким чином формуючи попит на певні групи продовольчих товарів. На локальному рівні також найінтенсивніше взаємодіють чинники глобального, державного та регіонального середовища.

Специфіка інноваційного розвитку підприємства сфери виробництва продуктів харчування, як свідчить практика, суттєво залежить від розміру,

форми власності, власного капіталу, спеціалізації та розташування підприємства. Аналізуючи специфіку інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування на локальному рівні, можемо виділити дві основні групи підприємств, що переважно стають генераторами інновацій. По-перше, це великі підприємства харчової промисловості, розташовані переважно в межах великих міст або на їх околицях із значною часткою іноземного капіталу. По-друге, це великі аграрні підприємства – агрохолдинги, що перебувають переважно у вітчизняній приватній власності й охоплюють великі площі земельних угідь, комбінують у своїй діяльності низку галузей рослинництва та тваринництва. Відповідно, виділяється загальна закономірність ефективності інноваційного розвитку підприємств сфери виробництва продуктів харчування, яка, зокрема в Україні, полягає у більшій ефективності впровадження інновацій на великих підприємствах. Детальніше це питання буде розглянуто у наступних розділах роботи.

Спираючись на зарубіжний досвід, звичайно, можна зауважити, що малі та середні підприємства також є активними суб’єктами інноваційної діяльності, однак для цього необхідними є як цілеспрямована державна політика сприяння інноваційному розвитку, так і наявність сприятливого зовнішнього середовища, у тому числі розвинутого споживчого ринку.

Підсумовуючи, слід зазначити, що незалежно від рівня реалізації, продовольча безпека держави і людини на сучасному етапі розвитку людства є одним із пріоритетних напрямків розвитку світової економічної системи.

Наявні проблеми переходу харчової промисловості на інноваційний шлях розвитку пов’язані не лише з недосконалістю організаційно-економічного механізму, що не створює достатньо стимулів для інновацій, а й рядом загальних чинників. На думку Л. Дейнеко, в умовах економічної нестабільності домінують короткострокові пріоритети, підприємці орієнтуються на швидку окупність бізнесу з мінімальним ризиком, тоді як впровадження інновацій потребує більш значних коштів, є ризикованішим і

ефект від їх впровадження є пролонгованим в часі. Також значна частка підприємств харчової промисловості ще не повністю позбавилась наслідків минулої економічної кризи, має низьку рентабельність виробництва і не змогла накопичити достатньо коштів для здійснення техніко-технологічного оновлення виробництва. Особливо це стосується малих та середніх підприємств, які самостійно, без державної підтримки, неспроможні повномасштабно розгорнути інноваційний процес. Крім того, наявність дешевої робочої сили не заохочує підприємців модернізувати виробництво. І нарешті, швидка олігополізація ринків продовольчих товарів, яка відбувається сьогодні, також не є заохочуючим чинником до впровадження інновацій. По-п’яте, недоліки в системі освіти. Матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів та їх кадровий склад не дозволяють підготувати інженерно-технічних кадрів, здатних працювати на сучасному прогресивному обладнанні та фахівців, здатних впроваджувати новітні технології, в тому числі у сфері контролю за якістю та безпечністю продукції [57].

Для фінансування інновацій досить перспективним є використання венчурного фінансування, яке в Україні поки що тільки започатковується за підтримки міжнародних фінансових організацій. Особливістю венчурного фінансування є те, що інвестиції здійснюються, як правило, у формі участі в статутному фонді підприємства; воно розраховане на довгостроковий період; інвестори беруть участь в діяльності підприємства, яке фінансують. В економічно розвинених країнах венчурне фінансування використовують переважно крупні компанії, що дає можливість виводити на ринок нові продукти швидше, ніж вони розробляли б їх власними силами, дозволяє оперативніше і з меншими витратами перебудовувати систему виробництва та збуту, гнучко реагувати на зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища [95, с. 21].

Інноваційний розвиток харчової промисловості передбачає безперервну розробку, освоєння виробництва і виведення на ринок нових

видів продукції, а підприємство, яке обирає інноваційний шлях розвитку, повинно мати певний потенціал для його реалізації, для оцінки якого можна використовувати наступні критерії [95]:

– енергійне, гнучке керівництво, здатне йти на ризик;

– прогресивна організаційна структура управління, що орієнтована на роботу в ринкових умовах;

– наявність інформації про тенденції зміни в потребах і запитах споживачів, вміння виявляти і прогнозувати майбутні потреби і запити споживачів;

– добрі знання можливостей і потенціалу конкурентів;

– наявність досвіду в розробці новацій та їх просування на ринку, в тому числі створення збутової мережі;

– доступ до останніх досягнень науки і техніки в обраній царині діяльності;

– висококваліфікований кадровий потенціал (науковий, інженерний і робітничий);

– конкурентоздатні технології та прогресивне обладнання;

– висока якість продукції та висока культура виробництва;

– резерви виробничих площ і потужностей.

Однак проблема продовольчого забезпечення населення залежить не тільки від фізичної потреби в продовольстві різних груп населення, але й від рівня їх платоспроможності [188].

Одним з важливих факторів кризи платоспроможності є інфляція. Наявність продуктів харчування в торгівельних точках не свідчить про розв’язання проблем продовольчої безпеки, адже слід враховувати дані про платоспроможний попит населення, який дає змогу оцінити реальну купівельну доступність продовольства. Варто відмітити, що значна частина населення на продукти харчування витрачає понад 70% свого доходу [57].

Задоволення попиту на продукти харчування в необхідному обсязі та відповідного асортименту можливе лише за умови, що населення має для

цього необхідні засоби. Значні розбіжності в реальних доходах населення породжують нерівномірність розподілу і споживання продуктів харчування. Посилення даної тенденції призводить до зростання чисельності найбільш бідного населення. Це, в свою чергу, призводить до зменшення обсягів споживання продовольчих товарів. І, як результат, негативно відображається як на вітчизняному аграрному секторі, так і на вітчизняній харчовій промисловості, оскільки попит на продукцію падає. Наслідком цього є відсутність інвестицій в розвиток вітчизняного виробництва. Зменшення обсягів і підвищення цін на продукцію вітчизняного виробництва передбачає зростання продовольчого імпорту. Згідно світових стандартів, які визначають безпеку країни, допустимо-критичне значення імпорту продовольства не повинно перевищувати 30% [188, с.65].

Місце і роль України в світовій продовольчій системі є незначними і не відповідають тим потенційним можливостям, які створюються сприятливими природнокліматичними умовами, родючими землями, забезпеченістю трудовими ресурсами, вигідним геополітичним положенням. Крім того, сьогодні склалась парадоксальна ситуація, коли вітчизняні товари протягом останніх років суттєво зміцнили свої позиції на внутрішньому ринку, водночас відчутно втратили і продовжують втрачати свої позиції на світових ринках, скорочуючи свою присутність на ринках країн пострадянського простору і не знаходячи сталих “ніш” на ринках інших країн [148].

На думку М. Сичевського, в таких умовах перед харчовою промисловістю України постає необхідність створення ефективного механізму інтеграції у світову економічну систему, який має враховувати існуючі спільні для всіх країн світу закономірності розвитку продуктивних сил харчової промисловості і вимоги світового ринку до розвитку галузі. При цьому обов’язково мають бути дотримані внутрішні інтереси країни у забезпеченні продовольчої безпеки. Лібералізація світової торгівлі, підвищення світових цін на продовольство спонукають Україну до розробки

і реалізації виваженої економічної політики захисту і підтримки власного виробництва, підняття вітчизняної харчової промисловості до світового рівня, зважаючи на те, що вітчизняні виробники продовольчих товарів на сьогодні мають дуже обмежені можливості конкурувати із зарубіжними постачальниками [239].

Витіснення з вітчизняного продовольчого ринку дешевих імпортованих товарів низької споживчої цінності завдяки нарощуванню обсягів виробництва українськими товаровиробниками можна оцінити як позитивне зрушення. Але при цьому, як свідчать дані стратегічного аналізу [201], навіть із збереженням високих річних темпів зростання обсягів виробництва вітчизняна харчова промисловість найближчі роки не буде здатна забезпечити науково обґрунтовані норми споживання по низці важливих груп харчових продуктів.

Отже, як на методологічному рівні, так і у вирішенні конкретних практичних проблем, пов’язаних із українськими реаліями, абсолютне дотримання імперативу продовольчої безпеки не видається можливим. Однак задля зміцнення суверенітету держави та підвищення соціально-інтелектуального її потенціалу відповідні заходи державної політики у цьому напрямку треба, безумовно, активізувати.

1.5. Фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

В економічній науці розроблені різнопланові класифікації факторів інноваційного розвитку, що стосуються як національної економіки та окремих її галузей, так і підприємств.

Зокрема, заслуговує на увагу підхід А. Федотова [219], який виділяє 6 груп факторів інноваційного розвитку на рівні підприємства:

1. Природні (рівень розвитку, використання потенціалу природних ресурсів, наявність джерел паливно-енергетичних ресурсів і сировини;

екологічні показники, їх нормативи й рівень дотримання; розвиненість системи державного контролю охорони довкілля і регулювання інтенсивності використання запасів палива, енергії і сировини).

2. Демографічні (структура, чисельність, щільність і відтворення населення; народжуваність, смертність, стійкість сімей, релігія, етнічна однорідність).

3. Економічні (фінансове становище робітників, службовців і пенсіонерів, їхня купівельна спроможність; показники фінансово-кредитної системи; економічна кон'юнктура, інфляція; розвиненість системи оподаткування, її адекватність до споживчого кошику населення; ціни і тенденції споживання населення, еластичність попиту).

4. Політико-правові (розвиненість правового захисту населення і законодавчої бази; наявність зовнішньополітичних союзів і програм, що забезпечують стійкість і стабільність формування і розвитку ринкових стосунків; роль держави в системі розробки і ухвалення політичних рішень).

5. Науково-технічні (стан і розвиток науково-технічного прогресу у базових галузях економіки; розвиненість приватизації та інноваційних процесів суб'єктів маркетингової системи; ступінь впровадження нових технологій; показники економічної і технічної безпеки наявних і перспективних технологій).

6. Соціально-культурні (розвиненість ринкового менталітету населення, культурні і моральні показники споживачів, організаційна і споживча культура, стійкість звичаїв і обрядів, динаміка культурної поведінки) [219].

На думку низки авторів [74, 125], чинники, що уповільнюють або стимулюють розробку і впровадження інновацій, формування і реалізацію інноваційного потенціалу, діють на глобальному, макро-, мезо-, мікрорівні.

Дослідження чинників і умов інноваційного розвитку, на думку А. Кісуркіна [106], дозволяють вирішувати наступні завдання:

– пошук найсуттєвіших факторів ефективного функціонування економічних систем;

– визначення інституціональних умов інноваційного розвитку;

– виявлення взаємозв’язку та ієрархічної структури чинників, що впливають на інноваційний розвиток;

– визначення оптимальних критеріїв співвідношення наукового результату і вкладених коштів, тобто вибір умов, при яких можна отримати максимальний результат при мінімальних витратах;

– оцінка реакції економічних систем на інтеграційну дію виявлених чинників інноваційного розвитку [106].

У цьому контексті автор також виділяє та аналізує демографічні, економічні, фінансові, трудові, соціальні, інвестиційні, освітні, інноваційні, екологічні, житлові, природні фактори та рівень життя населення.

На наш погляд, така система факторів інноваційного розвитку є надто деталізованою і містить суперечливі моменти. Насамперед, дискусійним є виділення інноваційних чинників, а також виокремлення житлових і рівня життя населення із групи соціальних.

Отже, окремо варто розглянути питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Загалом, такі фактори можна поділити на галузеві і територіальні. Галузеві фактори стосуються особливостей функціонування конкретних галузей економіки, які задіяні в процесі виробництва продуктів харчування і визначають, насамперед, їх ефективність. Територіальні фактори дуже диференційовані і мають у собі як власне територіальну, так і соціальну складову. Віднесення соціальних факторів до групи територіальних пов’язане, на наш погляд, із суттєвою територіальною диференціацією розвитку суспільних систем і, відповідно, залежністю розвитку сфери виробництва продуктів харчування від системи розселення населення, його щільності та інших характеристик.

Зупинимося детальніше на характеристиці групи галузевих факторів – макроекономічних, структурних, правових, управлінських, працересурсних,

технологічних (рис. 1.10).

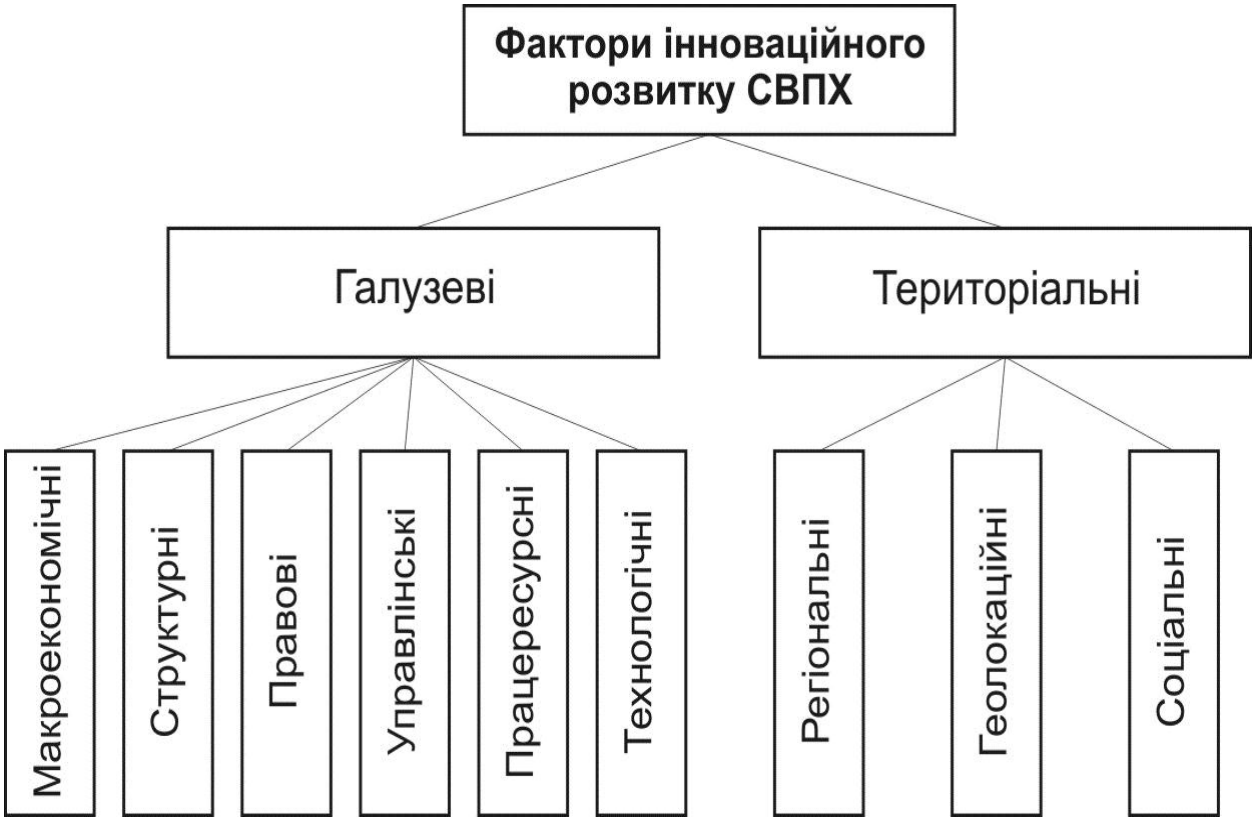

Рис. 1.10. Структура факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування (СВПХ)

Макроекономічні фактори визначають місце і роль сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці, а також відповідні взаємодії на наднаціональному рівні. Важливим показником впливу макроекономічних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування може бути частка цієї сфери у ВВП держави. Водночас, такий показник може бути модифікованим з урахуванням кількості населення і таким чином дозволить оцінити рівень розвитку національної харчової промисловості у контексті забезпечення продовольчої безпеки. Однак, беручи до уваги особливості інноваційного розвитку, макроекономічні фактори впливають, насамперед, на інтенсивність та

ефективність залучення нових технологій у виробничі процеси, зокрема, через процеси міжнародного трансферу інновацій (технологій). Очевидно, що в сучасних умовах жодна держава окремо не здатна як повністю забезпечити продовольчу безпеку свого населення, так і організувати повноцінний цикл інноваційного розвитку – починаючи від розробки і до впровадження та реалізації інновацій. З урахуванням цього, необхідним є налагодження міжнародних (міждержавних) зв'язків у цій сфері.

У той час як макроекономічні показники можуть бути використані скоріше для порівняння особливостей розвитку сфери виробництва продуктів харчування у різних державах, то певні внутрішні диспропорції, що мають вплив на інноваційний розвиток досліджуваної сфери, в такому випадку не можуть бути оціненими. Водночас, сфера виробництва продуктів харчування є також достатньо внутрішньо структурованою, і оцінка її окремих галузей (підгалузей) та їхнього вкладу у формування загальнодержавної системи забезпечення продовольчої безпеки потребує детальнішого розгляду. Згадані особливості і є основою виділення конкретних структурних факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, що розглядатимуться у наступному розділі роботи.

Правові фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування пов'язані із впливом як національних, так і міжнародних правових норм, що регламентують розвиток відповідної сфери економіки. Детальніше структуру та вплив цієї групи факторів буде розглянуто у наступному розділі роботи.

Управлінські фактори визначають особливості організації сфери виробництва продуктів харчування на різних адміністративних рівнях – державному, регіональному та місцевому. До управління досліджуваною сферою в Україні залучені як центральні органи виконавчої влади, так і низка галузевих органів та установ, що забезпечують функціонування агропромислового комплексу в Україні. На регіональному та місцевому

рівні певну роль в інноваційному розвитку сфери продуктів харчування відіграють також органи місцевого самоврядування. Основними завданнями органів управління на зовнішньому стосовно підприємства рівні є стандартизація та сертифікація, контроль, формування фіскальної та фінансово-економічної політики. Очевидно, до групи управлінських факторів можна віднести також специфіку менеджменту конкретного підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Як відомо, саме на такому елементарному рівні виникають і вирішуються багато проблем інноваційного розвитку, які в сукупності формують суть основної проблеми – забезпечення продовольчої безпеки населення.

У процесі впровадження інновації у виробництво неодмінно виникає проблема залучення кваліфікованих кадрів або перепідготовки наявних. З урахуванням цього, працересурсні фактори чинять суттєвий вплив на перспективи інноваційного розвитку як окремих галузей, так і національної економіки загалом.

Власне ефективність впливу працересурсних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування залежить від особливостей застосування низки інноваційних технологій (у широкому розумінні – засобів і методів впровадження інновацій) – тренінгу, коучингу, консалтингу, інжинірингу та ін. Більшість названих інноваційних технологій передбачають роботу із персоналом, його навчання, перепідготовку, вдосконалення навиків та вмінь, покращення адаптивних здібностей тощо.

Певним чином пов’язаними із працересурсними є технологічні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Оскільки велика частина інновацій у досліджуваній сфері має технологічний характер і, як ми уже зазначали, потребує залучення працівників відповідної кваліфікації, то сама наявність і доступність нових технологій для виробництва харчових продуктів змушує вирішувати низку супутніх проблем, а отже, є одним із ключових факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Особливістю впливу технологічних факторів є їх велика залежність від наявної матеріально-технічної бази. У деяких випадках перепрофілювання та переобладнання виробничих потужностей може вимагати більших затрат часу та коштів, ніж обладнання нових виробництв «з нуля».

Водночас, впроваджуючи нові технології у виробництво, власник підприємства повинен усвідомлювати, що через певний період часу ці технології потребуватимуть оновлення. Зважаючи на це, інноваційна діяльність, особливо у такій динамічній сфері як виробництво продуктів харчування, повинна здійснюватися на основі стратегічного планування і чіткого визначення цілей розвитку як кожного підприємства зокрема, так і галузі загалом.

У науковій літературі існує також «негативний» підхід до виділення факторів інноваційного розвитку. Зокрема, вділяють низку чинників, які стримують інноваційну діяльність:

– недосконаліть системи фінансування, регулювання, організації науково-дослідної та інноваційної діяльності на підприємствах;

– незначна кількість конкретних результатів розробок і впровадження інноваційного продукту;

– погіршення фінансового та матеріального забезпечення науково-дослідної бази наукових установ;

– відплив до інших сфер діяльності кваліфікованих кадрів, що займаються науковою розробкою та впровадженням високих технологій у виробництво;

– низький рівень підготовленості керівників і персоналу на мікро- та макрорівнях до здійснення управління інноваційним процесом на всіх стадіях його життєвого циклу;

– недосконаліть інформації про новітні технології, пропозиції їх трансферу та кон’юнктуру інноваційного ринку [91, 265].

Із метою протистояння впливу цих факторів необхідним є проведення обґрунтованої інноваційної політики підприємства, яка, на думку І.М. Підкамінного та В.С. Ціпуринди, у зовнішньому середовищі передбачає досягнення таких основних результатів:

– задоволення потреб господарства району міста чи регіону, населення (внутрішнього ринку) у високоякісній інноваційній продукції та послугах вітчизняного виробництва; зменшення залежності внутрішнього сегменту ринку підприємства від завезення (в тому числі імпортних закупівель) необхідної населенню продукції;

– нарощування можливостей інноваційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності, покращення платіжного балансу, збільшення валютних надходжень до бюджету підприємства та району, в якому воно розташовано;

– допомога підприємства в розвитку місцевого підприємництва, в тому числі на основі формування системи внутрішньої технологічної кооперації на регіональному рівні (кооперування великих, середніх і малих підприємств);

– забезпечення стабільних надходжень податкових коштів підприємства до місцевого бюджету в результаті інноваційної політики підприємства, забезпечення заробітною платою людей та їх більший рівень зайнятості;

– скорочення товарообмінних операцій та інтеграція у світові структури, в тому числі і створення умов ефективної участі у СОТ [169].

Слід зауважити, що фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування тісно пов’язані із факторами продовольчої безпеки населення, які варто розглянути детальніше.

Зокрема, виділяють чотири групи чинників, які впливають на глобальну продовольчу безпеку:

– природні умови й розміщення населення (загальна площа та структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал,

клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства тощо);

– світовий транспорт і зв’язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок;

– політична ситуація в світі (позиції політичних сил, наявність міждержавних співтовариств, об’єднань, використання поставок продовольства у політичних цілях);

– світова економіка і торгівля в їхній єдності (продовольство як складова торговельних потоків, роль балансових розрахунків, кліринг) [24].

С. А. Надвиничний у свою чергу виділяє низку негативних чинників продовольчої безпеки і розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні:

– часта зміна нормативно-правової бази, що регламентує економічну діяльність підприємств АПК;

– відсутність дієвого механізму ціноутворення та диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію;

– заняття ніш і сегментів ринку імпортними товарами, витіснення вітчизняних товаровиробників з ринкового середовища;

– зниження сукупного попиту на вітчизняну продукцію;

– зниження рівня життя населення;

– невідповідність між темпами зростання цін на товари і послуги та зарплатою, зростання безробіття;

– відсутність діючих державних програм з оздоровлення аграрного сектора;

– слабий розвиток інфраструктури аграрних ринків;

– слабка інформаційна база, що не дозволяє правильно оцінювати резерви і можливості різних структур економіки;

– цілеспрямована політика деяких держав, що припускає ослаблення економічного потенціалу України;

– перевиробництво продовольства в інших країнах, яке не може бути реалізовано на їх національних ринках і на ринках країн відповідних співтовариств і спрямовується на ринок України;

– економічна та фінансова залежність України від провідних країн, що забезпечує їм вільний вихід на вітчизняний ринок;

– низький науково-технічний рівень різних видів вітчизняного виробництва, науково-технічна й економічна відмежованість України від міжнародного співтовариства [136].

Щодо основних позитивних чинників підвищення рівня продовольчої безпеки країни, то серед них, на думку автора, найбільший вплив мають:

– створення стабільної нормативно-правової бази, яка б дозволила нормалізувати функціонування АПК, орієнтованої на її соціальну значущість для населення;

– розробка ефективного механізму ціноутворення та створення взаємопов’язаної системи цін на продовольчу сировину, засоби виробництва і товари, що використовують у сільськогосподарському секторі;

– обмеження ввезення в країну імпортних товарів, аналоги яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними підприємствами та квотування вивозу з країни стратегічної сировини і дефіцитного продовольства;

– підвищення рівня заробітної плати і загального матеріального забезпечення населення;

– розвиток вітчизняного виробництва на основі збільшення його обсягів;

– інноваційний розвиток АПК;

– розвиток ринкової інфраструктури;

– посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими товаровиробниками і переробними підприємствами, створення великих комбінованих і спеціалізованих підприємств із переважаючою часткою державного капіталу;

– досягнення високої врожайності сільськогосподарських посівів завдяки використанню світового досвіду обробки землі і підтримки її стану на високому рівні;

– підвищення якості продукції і її відповідність світовому рівню [136, с. 44].

В науковій літературі сформувалися різні теоретичні підходи визначення сутності і чинників, які формують конкурентні переваги певної країни у виробництві того або іншого виду продукції, чим стимулюється розвиток міжнародної торгівлі. Достатньо лише згадати відомі теорії абсолютних переваг А. Сміта, теорію порівняльних переваг Д. Рікардо, модель альтернативних витрат Г. Хаберелера та ін. Найбільшої популярності сьогодні набула теорія конкурентних переваг М. Портера, викладена ним в у відомій праці “Міжнародна конкуренція” [173].

Як зазначає М. Сичевський, основними вихідними положеннями теорії М. Портера, які можуть бути покладені в основу формування конкурентних переваг галузі, є наступні:

– економічне процвітання ґрунтується на високому рівні продуктивності праці;

– у галузях конкурують не країни, а фірми;

– національна конкурентна перевага має відносний характер;

– інноваційний розвиток веде до сталих конкурентних переваг у довгостроковому періоді замість короткострокового виграшу, який отримується у разі простого зниження витрат;

– конкурентні переваги в галузях промисловості створюються протягом десятиліть або ще більш довгого терміну [197, с.130].

Важливими формами державного сприяння зміцненню позицій українських виробників продовольчих товарів на світовому та внутрішньому ринку мають бути [58]: тимчасове суттєве підвищення митних тарифів на ті види імпортованих продовольчих товарів, які можуть в необхідній кількості вироблятись в Україні, і спрямування отриманих за

рахунок цього коштів на модернізацію підприємств продовольчого комплексу; використання нетарифного регулювання, насамперед сертифікації, для обмеження імпорту неякісної та небезпечної для здоров'я людей іноземної харчової продукції; надання пільгових кредитів, гарантування капітальних вкладень, податкових пільг, інформаційно-консультаційної допомоги підприємствам-експортерам; встановлення пільгової ставки експортного мита для підприємств, які зберігають гармонізоване співвідношення між обсягами поставок товарів на зовнішній і внутрішній ринки; зниження мита на технологічне обладнання, засоби контролю і вимірювання для харчової промисловості, комплектуючі та запасні частини для них, які не виробляються вітчизняною промисловістю; впровадження державної монополії на імпорт алкогольної та тютюнової продукції [58, с.137].

В сучасних умовах активного впровадження інноваційних технологій у всіх видах економічної діяльності актуальним стає питання мети та завдань інноваційного розвитку економіки. Очевидно, що впровадження інновацій, насамперед, має на меті максимізацію прибутку шляхом збільшення ефективності як виробничих процесів, так і управління ними. Водночас, зважаючи на постійне посилення соціально-орієнтованого вектору економічного розвитку, вагомого значення набуває також соціальна функція інноваційної діяльності, яка полягає в удосконаленні забезпечення різнорівневих і різнопланових потреб суспільства. У комплексі суспільних потреб потреба у забезпеченні продовольчої безпеки населення займає одну із ключових позицій, оскільки потреба у харчуванні є базовою для життєзабезпечення людини як живої істоти.

Висновки до першого розділу

1. Інтенсивне зростання сфери виробництва продуктів харчування зумовлене як особливостями актуального інформаційного етапу розвитку суспільства, так і стійкими, однак суттєво диференційованими потребами споживачів, та знаходить відображення у впровадженні у виробництво продуктів харчування новітніх технологій та процесів, які у сукупності є основою для подальшого інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

2. Виділено кілька ключових принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування – пріоритетність, збалансованість, диференційованість та гуманоцентричність. На основі названих принципів розроблено модель системи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

3. Обґрунтовано введення у науковий вжиток поняття сфери виробництва продуктів харчування. До цієї сфери віднесено сукупність галузей (підприємств), основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення. У структурі сфери виробництва продуктів харчування виділено кілька ключових функціональних частин: сировинне забезпечення, первинна переробка і зберігання сировини, вторинна переробка, пакування, зберігання готової продукції, транспортування та реалізація. Цільовою функцією системи перелічених складових є забезпечення потреб споживачів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас, кожен із елементів системи також має свої організаційно-економічні і технологічні потреби, які через зворотні зв’язки передаються до попередніх стадій виробничого процесу.

4. Виділена сфера виробництва продуктів харчування має складну структуру, тісні взаємозв’язки із багатьма галузями економіки, а також характеризується значним потенціалом для інноваційного розвитку,

проблеми якого мають загальносвітовий, так і специфічний (локальний) характер. З урахуванням стратегічного значення досліджуваної сфери для забезпечення національної безпеки держави, загалом, та продовольчої, зокрема, очевидною є необхідність обґрунтування програм та заходів державного регулювання цієї сфери.

5. Окреслено два основні підходи до трактування категорії продовольчої безпеки у вітчизняній науці – економікоцентричний і гуманоцентричний. Економікоцентричний підхід характерний для більшості вітчизняних дослідників-економістів і полягає у концентрації уваги на продовольчій безпеці на рівні держави та її регіонів, а також на взаємодії між національною і міжнародною системами продовольчої безпеки. Гуманоцентричний підхід до розуміння продовольчої безпеки розглядає людину та сім'ю (домогосподарство) як ключові елементи системи продовольчої безпеки. Відповідно, усі інші рівні забезпечення продовольчої безпеки – від регіонального і до міжнародного спрямовані на якомога повніше задоволення потреб ядра досліджуваної системи (людини).

6. Вагоме значення має проблема поширення (трансферу) інновацій у сфері виробництва продуктів харчування. На більшості підприємств харчової промисловості нашої держави та й загалом у агропромисловому комплексі, впроваджуються інновації, що уже досить давно апробовані і поширені у розвинутих країнах, однак на актуальному етапі замінені більш ефективними та безпечними.

7. Сучасні підходи до забезпечення продовольчої безпеки повинні розроблятися і впроваджуватися в руслі інноваційного розвитку. Власне, сфера виробництва продуктів харчування як така, що забезпечує базові потреби населення і, водночас, характеризується чи не найбільш динамічними та диференційованими виробничими процесами, має інтенсивно використовувати сучасні технологічні рішення, розробки, як щодо забезпечення сировиною, її переробкою, виробництвом готових

продуктів, так і стосовно просування на ринок нових товарів та їх безпосередньої реалізації.

8. Розглянуто питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Виділено галузеві (макроекономічні, структурні, правові, управлінські, працересурсні, технологічні) і територіальні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Галузеві фактори стосуються особливостей функціонування конкретних галузей економіки, які задіяні у процесі виробництва продуктів харчування і визначають, насамперед, їх ефективність. Територіальні фактори дуже диференційовані і мають у собі як власне територіальну, так і соціальну складову.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Вітчизняний теоретичний досвід дослідження інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки

Сфера виробництва продуктів харчування є важливим у стратегічному відношенні сектором національної економіки, від ефективного функціонування якого залежить не лише забезпечення населення якісними харчовими продуктами необхідної кількості і асортименту, а й рівень життя суспільства, що у вітчизняних умовах витрачає на придбання продовольчих товарів вагому частку своїх доходів.

Розвиток продуктивних сил країн світу в аграрному секторі призвів до формування світової продовольчої системи як результату інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії та глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва і продажу продовольчих товарів. Формуючись, світова продовольча система виводить конкуренцію в сфері виробництва продовольчих товарів на глобальний рівень і відчутно впливає на функціонування національних продовольчих систем. Лібералізація світової торгівлі, що є основною метою діяльності Світової організації торгівлі, зумовлює зміни в структурі економіки країни та її окремих комплексів відповідно до можливостей міжнародного обміну товарами [148, с. 25].

Актуальні економічні проблеми інноваційного розвитку окремих галузей сфери виробництва продуктів харчування висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О.М. Алимова, О.І. Амоші, Б.В. Буркинського, І.Д. Блажа, В.І. Бойка, П.П. Борщевського, О.Б. Бутніка-

Сіверського, В.М. Гейця, А.Ф. Гончара, В.Д. Гончарова, Л.В. Дейнеко, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, А.О. Заїнчковського, В.І. Комарова, В.Г. Лобаса, Ю.П. Лебединського, Т.Л. Мостенської, О.М. Онищенка, М.М. Паламарчука, Б.Я. Панасюка, П.Т. Саблука, І.О. Сингаївського, В.Д. Слюсаря, В.М. Трегобчука, М.І. Чумаченка, Л.Г. Чернюк, І.Р. Юхновського, В.С. Яцкова та інших дослідників. У дослідженнях вчених проаналізовано різні аспекти становлення та розвитку, насамперед, харчової промисловості та її підгалузей в різні періоди часу, а також запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності економічної діяльності у цьому напрямку.

Продовольча безпека держави в сучасних умовах може розглядатися як одна із найвагоміших складових національної безпеки, оскільки має пряме відношення до забезпечення суспільного здоров'я та відтворення населення. Забезпечення однієї із базових потреб людини – потреби у харчуванні – на актуальному етапі розвитку суспільства стає неможливим без використання досягнень науково-технічного прогресу, зокрема, у сільському господарстві та харчовій промисловості. Відповідно, ступінь забезпеченості продовольчої безпеки населення, особливо в умовах постіндустріального суспільства, прямо залежить від обсягу впровадження інновацій як у практику діяльності підприємств агропромислового комплексу, так і у сферу управління галуззю виробництва продуктів харчування.

Теоретико-методологічні та прикладні проблеми продовольчої безпеки держави у національній науці неодноразово розглядалися у працях Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, О. Гойчук, Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, О. Пабата, П. Саблука, В. Трегубчука, В. Шамрая, В. Юрчишина та ін. Водночас, у працях А. Гончара, В. Гончарова, М. Долішнього, С. Дорогунцова, А. Заїнчковського, О. Онищенка, Л. Опацького, М. Паламарчука, П. Руснака та ін. українських учених викладені також результати досліджень розвитку

харчової промисловості в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Відповідно до прийнятих у вітчизняній науці підходів, продовольча безпека держави трактується як стан економіки, в умовах якого, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, задовольняються потреби населення у продуктах харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток [49, с. 15].

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування, а в її структурі виділяють чотири складові – доступність, повноцінність, безпечність, самодостатність [155].

З урахуванням ключової ролі продовольчої безпеки у системі економічної безпеки держави, доступність продуктів харчування, їх якість та безпеку для здоров'я населення в сучасних умовах покликана забезпечувати, насамперед, національна харчова промисловість. Однак у реаліях української економіки таке завдання у найближчій перспективі вирішити малореально. Незважаючи на сприятливі умови для ведення ефективного сільського господарства та розгалужену мережу підприємств харчової промисловості, загальна ситуація у сфері виробництва продуктів харчування у нашій державі є незадовільною, що зумовлює необхідність суттєвої трансформації цього сектора економіки, відповідно до сучасних зарубіжних моделей.

У зв'язку з цим очевидною є необхідність створення комплексної програми забезпечення продовольчої безпеки держави, головними завданнями якої, на думку фахівців, повинні бути:

– створення умов для зростання рентабельності національного агропромислового комплексу;

– оптимізація використання наявних ресурсів і нарощування власного виробництва продуктів харчування;

– зменшення диспропорцій у забезпеченні харчовими продуктами груп населення із різними рівнями доходів;

– створення мережі незалежних експертних центрів щодо тестування якості продуктів харчування, забезпечення їх необхідним обладнанням;

– посилення вимог державних стандартів щодо якості харчової продукції, зростання відповідальності за їх недотримання та нехтування санітарно-гігієнічними нормами виробництва продуктів харчування [157, с.88].

Аналіз сучасного стану продовольчого забезпечення населення країни свідчить, що вирішення наявних проблем, справді, неможливе без розробки, затвердження й упровадження відповідної стратегічної документації щодо забезпечення національної продовольчої безпеки та відновлення агропромислового виробництва. Головною стратегічною метою продовольчої політики має стати досягнення рівня споживання основних продуктів харчування населенням України, що спостерігався у 1990 році, з подальшим покращенням його структури та підвищенням якості продукції вітчизняного виробництва [241].

Однак пропоновані напрямки реалізації стратегічних цілей мають скоріше макроекономічне значення й мало стосуються проблем функціонування підприємств агропромислового комплексу, що можуть бути вирішеними лише шляхом їх докорінної структурної трансформації та оптимізації територіальної організації.

Зокрема, на наш погляд, можна виділити 5 основних аспектів структурних трансформацій підприємств харчової промисловості у контексті переходу до інноваційної моделі розвитку (табл. 2.1).

1. Форма власності суб'єктів господарювання (остаточне завершення процесу приватизації у підгалузях, що не є державною монополією, після чого можна буде констатувати їх недержавний характер).

2. Організаційно-правова форма підприємництва (прискорений розвиток приватної й колективної форм власності; перетворення приватних акціонерних товариств у публічні з метою залучення зовнішнього

фінансування у вигляді портфельних інвестицій).

3. Розмір (збільшення в процесі формування конкурентного середовища питомої ваги малих підприємств з високим організаційно-технічним рівнем виробництва; збільшення їх частки у формуванні ВВП).

4. Фінансовий стан (збільшення питомої ваги підприємств із стійким фінансовим станом в результаті банкрутства, ліквідації або санації збиткових підприємств).

5. Організаційна структура (збільшення питомої ваги підприємств зі складною організаційною структурою, яка забезпечує гнучке реагування на зміни у зовнішньому середовищі) [261].

Таблиця 2.1

Основні напрями зміни структури підгалузей харчової промисловості

Класифікаційна ознака, за якою аналізується структура	**Основні напрямки зміни структури**
1. Форма власності суб'єктів господарювання	Остаточне завершення процесу приватизації у підгалузях, що не є державною монополією, після чого можна буде констатувати їх недержавний характер
2. Організаційно-правова форма підприємництва	Прискорений розвиток приватної і колективної форм власності. Перетворення приватних акціонерних товариств у публічні з метою залучення зовнішнього фінансування у вигляді портфельних інвестицій
3. Розмір	Збільшення в процесі формування конкурентного середовища питомої ваги малих підприємств з високим організаційно-технічним рівнем виробництва. Збільшення їх частки у формуванні ВВП
4. Фінансовий стан	Збільшення питомої ваги підприємств з стійким фінансовим станом в результаті банкрутства, ліквідації або санації збиткових підприємств
5. Організаційна структура	Збільшення питомої ваги підприємств зі складною організаційною структурою, яка забезпечує гнучке реагування на зміни у зовнішньому середовищі

Важливим механізмом забезпечення продовольчої безпеки населення, на нашу думку, є ринкова саморегуляція, яка полягає в тому, що структура асортименту продукції, виготовленої підприємствами харчової промисловості, повинна, з одного боку, відповідати потребам ринку, а з

іншого – здійснювати вплив на ці потреби. Для прикладу, загальною тенденцією, що спостерігається у світовій практиці, є розвиток процесів диференціації потреб споживачів у відповідності до підвищення їх реальних доходів [32, с.209].

Основну структуру зрушень в асортименті продукції підприємств харчової промисловості України має становити науково обґрунтована оптимальна структура харчування людини, що базується на раціональних нормах споживання. Із метою наближення до неї фактичної структури споживання харчових продуктів, необхідно віднайти компроміс між наявними проблемами споживачів, економічними інтересами підприємств харчової промисловості та інтересами суспільства в сфері захисту здоров'я нації. Досягнення такого компромісу в процесі системної трансформації галузі дасть змогу вирішити низку важливих соціально-економічних проблем. Рушійною силою цього процесу повинна стати активізація інноваційної діяльності підприємств галузі, насамперед, у сфері впровадження високоефективних ресурсозберігаючих технологій виробництва продуктів підвищеної харчової цінності [250].

Окремо варто зупинитися на аналізі сучасних теорій інноваційного розвитку підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Так, теорія циклічності розвитку промисловості характеризує інноваційний розвиток підприємства як інноваційну діяльність, що дає інноваційний результат у вигляді ефективних якісних змін та передбачає наявність певного механізму реалізації інноваційних дій в межах окремо взятого підприємства. Таким чином, інноваційний розвиток підприємства, в даному випадку, залежить від факторів ресурсного забезпечення, зовнішніх та внутрішніх факторів впливу.

Теорія циклу та теорія коливання хвиль характеризує інноваційний розвиток підприємства відповідно до потреб розвитку суспільства та узгодженості між структурою діючої економічної системи в країні, наявністю ресурсної бази в «інноваційній галузі», в якій підприємство може

реалізувати свої інновації з урахуванням загальних законів розвитку економіки, динамічності її руху «вперед» та в залежності від типу галузі та функціонування підприємства. Тут також відчувається вплив рівня макроекономічного розвитку суспільства, рівня ресурсного забезпечення, внутрішніх факторів розвитку галузевого підприємства, державної системи управління економікою, а отже - зовнішніх факторів впливу [170].

Теорія диверсифікації визначає інноваційний розвиток підприємства в системі менеджменту підприємства через визначення стратегії функціонування.

При розгляді теорії нововведень ключовим аспектом можливості реалізації інноваційного розвитку підприємства є наявність в державі такої інноваційної системи, що здатна на всіх рівнях інституціонального регулювання забезпечити сприятливі умови здійснення інноваційної діяльності на підприємстві. Так, основним фактором впливу на інноваційний розвиток можливо визначити зовнішній фактор впливу – систему державного регулювання інноваційним процесом на підприємстві.

Теорія інноваційної економіки фактично поєднує всі вище перераховані характеристики інноваційного розвитку підприємства і конкретизує де або за рахунок чого можливі інноваційні зміни. Отже, основними характеристиками інноваційного розвитку підприємства визначаються: зміна в якості продукції; наявність механізму управління інноваційними процесами; виділення окремо в ресурсній базі нематеріальних активів та особливо продуктів інтелектуальної праці людини; наявність певної державної інноваційної політики. Таким чином, поєднуються всі вище перераховані фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства: зовнішні та внутрішні фактори, наявність ресурсної, у тому числі, інтелектуальної бази, зміна показників на мікрорівні, що забезпечується державною системою регулювання.

Теорія соціально-психологічних нововведень показує можливості інноваційного розвитку підприємства при умові узгодженості між усіма

ланками учасників цього процесу: державної системи регулювання, існуючої структури менеджменту на підприємстві, яка, в свою чергу, забезпечує соціальну підтримку та мотивує ініціатора інноваційного процесу на підприємстві. В даному випадку додається фактор соціального впливу на ініціюючого учасника інноваційного розвитку, тобто персонал підприємства.

Сучасні теорії інноваційного розвитку показують, що крім вище перерахованих існує також фактор узгодженості між можливостями підприємства, рівнем його розвитку та умовами для здійснення інноваційних дій на підприємстві, що підкорюються законам функціональної залежності від місця виникнення інновації та етапів її розповсюдження за часом у просторі [170].

Головним завданням інноваційного процесу є оптимізація інституційного середовища, в якому взаємодіють учасники з метою реалізації конкретного інноваційного проекту. Інституційне середовище – це не тільки сукупність політичних, соціальних та юридичних правил інноваційної діяльності, але й такі явища суспільного життя, як традиції, звичаї та інноваційна культура. Відсутність інноваційної культури призводить до неадекватного розуміння деякими учасниками своєї ролі в інноваційному процесі. Справа йде не тільки про баланс інтересів, але і про прийняття нової системи цінностей, зміну традиційної моделі постановки проблем та про взяття на озброєння сучасної регіональної парадигми – прогнозованої, соціально-орієнтованої стратегії розвитку інноваційної моделі вирішення проблем [89].

Як зазначає М. Сичевський [196, с.85], інноваційна діяльність в харчовій промисловості спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок з метою вдосконалення технологій виробництва, оновлення та розширення номенклатури продовольчих товарів, поліпшення їх якості. Вона включає маркетингові дослідження ринків збуту, формування попиту на нові види продукції,

пошук та створення інформації про конкурентне середовище, характеристики товарів конкуруючих фірм.

Для втілення в життя такого підходу необхідно проводити відповідну політику підтримки створення інформаційно-комунікативних площадок інноваційно-інвестиційної інфраструктури. Насамперед, мова йде про створення координаційних центрів регіонального розвитку, сенсом діяльності яких була б сучасна міжнародна інноваційна політика, формування інноваційної культури в суспільстві та розвиток конкурентоспроможності регіону шляхом формування інноваційних систем мережної економіки – високотехнологічних кластерів [89].

Головними функціями таких центрів, на думку О.П. Зінченко та В.П. Ільчук [89], повинні стати форсайтні дослідження у сфері високих технологій і впровадження сучасних технологій інноваційного менеджменту, а також ефективна комплексна інформаційна, організаційна, юридична та інвестиційна інфраструктурна підтримка, без якої впровадження інноваційної моделі розвитку економіки, залучення інвестицій, розвиток регіональної конкурентоспроможності буде неможливим .

Найбільш поширеним підходом в науковій літературі до інноваційної діяльності на підприємствах сфери виробництва продуктів харчування є їх поділ на технологічні (процесні) та продуктові. До технологічних інновацій відносять: розробку і впровадження технологій збереження сільськогосподарської продукції, що дозволяє збільшити його термін без втрати якості; застосування ресурсозберігаючих технологій на основі сучасних методів обробки; розробку технологічних процесів з метою скорочення тривалості виробничого процесу без втрати якості продукції; розробку і впровадження власних пакувальних ліній, які відповідають специфіці продукції; удосконалення тари і способів перевезень. Продуктові інновації в харчовій промисловості передбачають: розробку і виробництво екологічно безпечних продуктів широкого вжитку; виробництво продуктів

лікувально-профілактичного призначення з врахуванням сучасних медико-біологічних вимог для поліпшення структури харчування населення; розробку продукції для дітей і особливих груп населення; підвищення якості продукції, проходження сертифікації і стандартизації продукції. Саме продуктові інновації є на сьогодні основним видом інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості України [196, с.39].

На думку Л. Дейнеко, важливим важелем стимулювання інноваційної діяльності є оптова ціна підприємства, яка виконує роль критерію ефективності інноваційної продукції. Ціна відображає витрати на виробництво і реалізацію певного виду інноваційної продукції та величину прибутку, закладеного в неї. Завданням процесу встановлення ціни є отримання максимальних прибутків за існуючих ринкових умов. Використання оціночних характеристик дає змогу планувати рівень видатків на виробництво нової продукції і засвідчувати ефективність її виробництва. Однак сьогодні низький техніко-технологічний рівень переважної більшості харчових виробництв, що спричиняє високу собівартість виробленої продукції та низький рівень платоспроможного попиту населення, перешкоджає процесу реалізації продукції за ціною, яка б відповідала критерію окупності інноваційних витрат. Тому бюджетну політику держави слід спрямовувати як на підтримку інноваційного розвитку підприємств, так і на розширення споживчих можливостей населення [58].

Організаційна структура харчових підприємств в процесі системної трансформації галузі зазнає суттєвих змін. Як вже зазначалося вище, вона розвиватиметься в напрямку збільшення кількості виробничих одиниць в розрахунку на одну юридичну особу, яка є оператором даного галузевого ринку. Тобто у харчовій промисловості посиляться тенденції до інтеграції та диверсифікації виробництва [261, с.210].

Доцільність застосування стратегії вертикальної інтеграції у харчовій промисловості є загальновизнаною. Питанням агропромислової інтеграції присвячена значна кількість наукових праць провідних вітчизняних вчених-

економістів. В сучасних умовах, як показало наше дослідження, успішно реалізують проекти створення вертикально інтегрованих організацій галузевого та регіонального типу [33, 261].

Горизонтальні інтеграційні процеси у класичному розумінні пов'язані з встановленням контролю над конкурентами (виробниками аналогічних товарів та товарів-замінників). Українська специфіка цих процесів у харчовій промисловості полягає в тому, що поглинання та злиття здійснюється, як правило, в інтересах збільшення виробничих потужностей галузевих лідерів за рахунок фінансово нестійких або взагалі непрацюючих підприємств [33].

Горизонтальна інтеграція у харчовій промисловості може також мати форму об'єднання ряду підприємств певної підгалузі під егідою сторонньої юридичної особи, яка має у своєму розпорядженні достатні фінансові ресурси для підтримання їх життєдіяльності та забезпечення конкурентоспроможності [260].

Ефективність функціонування економічної системи будь-якого розміру значною мірою залежить від структури ресурсів, які вона споживає [33]. Доцільно окремо розглянути структуру матеріальних (сировинних та енергетичних), фінансових та трудових ресурсів. Дослідження показало, що основними стратегічними напрямками зміни структури сировинних ресурсів, що споживаються харчовою промисловістю України, мають стати:

– поліпшення якісних показників сільськогосподарської сировини, яка використовується у виробництві харчових продуктів;

– використання нетрадиційних видів сировини і харчових добавок;

– мінімізація залежності від імпортних сировинних ресурсів (крім товарів критичного імпорту);

– забезпечення комплексної переробки сировини та мінімізації її втрат [262].

Структура фінансових ресурсів здійснює значний вплив на прибутковість господарської діяльності внаслідок ефекту фінансового важеля (збільшення рентабельності власного капіталу в разі використання позикових коштів). Слід зауважити, що структура капіталу вітчизняних харчових підприємств на сучасному етапі є незадовільною і характеризується надмірно високою питомою вагою кредиторської заборгованості. Тому стратегічним напрямом зміни структури капіталу підприємств харчової промисловості України повинно стати нарощування власного капіталу і використання довгострокових банківських кредитів. На жаль, в умовах фінансової кризи другий шлях є менш імовірним [32, с. 209].

Структура трудових ресурсів має змінюватися в напрямку зростання питомої ваги висококваліфікованих працівників та зменшення потреби у некваліфікованій робочій силі. Значний вплив на формування структури трудових ресурсів за віком та стажем працівників галузі також буде справляти демографічна ситуація в країні, домінантою якої є, на жаль, скорочення частки працездатного населення в процесі старіння останнього. Структура асортименту продукції, що виробляється підприємствами харчової промисловості, має, з одного боку, відповідати потребам ринку, а з іншого, здійснювати вплив на ці потреби. Загальною тенденцією, що спостерігається у світовій практиці, є розвиток процесу диференціації потреб споживачів у відповідності з поліпшенням їх матеріального стану (збільшенням реальних доходів) [32, с. 210].

Основну структуру зрушень в асортименті продукції має становити науково обґрунтована оптимальна структура харчування людини, що базується на раціональних нормах споживання. З метою наближення до неї фактичної структури споживання харчових продуктів необхідно віднайти компроміс між:

– існуючими проблемами споживачів, які не завжди забезпечують в результаті збалансований раціон харчування;

– економічними інтересами підприємств харчової промисловості,

які реалізуються шляхом розроблення нових видів продукції з метою одержання додаткового продукту;

– інтересами суспільства в сфері захисту здоров'я нації на рівні галузевих програм організації виробництва продуктів підвищеної соціальної значущості (дитячого харчування, продуктів з радіопротекторами властивостями тощо) [261].

Досягнення такого компромісу в процесі системної трансформації галузі дасть змогу вирішити низку важливих соціально-економічних проблем. Рушійною силою цього процесу повинна стати активізація інноваційної діяльності підприємств галузі, насамперед, у сфері впровадження високоефективних ресурсозберігаючих технологій виробництва продуктів підвищеної харчової цінності [33, с. 210].

Отже, з урахування комплексу складних соціально-економічних проблем, що характерні для сучасного етапу розвитку нашої держави, вагомого значення набуває забезпечення базових складових національної економічної безпеки, серед яких і продовольча. Сучасне трактування продовольчої безпеки передбачає не лише забезпечення максимальної доступності продуктів харчування для населення, а й їх відповідну якість та безпечність для здоров'я. Слід констатувати, що навіть упровадження інноваційних технологій у виробництво харчових продуктів не розв'язує увесь спектр проблем забезпечення продовольчої безпеки, оскільки, як правило, вирішує питання доступності за рахунок якості й безпечності. На наш погляд, насамперед, використання екобезпечних технологій, у поєднанні із реформуванням системи стандартизації й сертифікації у сфері виробництва продуктів харчування, може забезпечити прогресивний розвиток системи продовольчої безпеки нашої держави. Відповідно, саме цей напрямок розвитку національної економіки потребує подальших наукових досліджень, результати яких мають стати основою для обґрунтування та розробки стратегічної документації у сфері продовольчого забезпечення населення.

2.2. Сфера виробництва продуктів харчування та продовольча безпека у контексті сучасних тенденцій розвитку зарубіжної науки

У зарубіжній науці питання продовольчої безпеки розглядаються у двох аспектах – як власне продовольча безпека (food security), а також як забезпеченість продовольством населення (food safety). Перший підхід переважно застосовується у дослідженнях продовольчої безпеки на міжнародному та національному рівні, у той час як другий – використовується для характеристики продовольчого забезпечення домогосподарства чи людини. Слід зауважити, що вказані аспекти часто змішуються у вітчизняних дослідженнях, про що ми уже згадували у попередньому розділі.

Впродовж своєї історії людське суспільство постійно намагалося гарантувати вільний доступ усіх людей до достатньої кількості та якості продовольства. Однак, незважаючи на значні глобальні зусилля як з боку окремих держав, так і за участі міжнародних організацій, продовольче забезпечення і надалі має істотне значення як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Процеси глобалізації надали нового вигляду системам продовольчої безпеки у контексті суперечностей між безпекою держави і людини. Як зазначає Б. Макдональд, за минулі декілька десятиліть суттєво зріс вплив регіональних і національних систем продовольчої безпеки на глобальному її рівні [286]. Сучасна система глобальної продовольчої безпеки, з одного боку, дає нові можливості для поліпшення здоров’я і благополуччя людства, а з іншого – стає джерелом нових загроз і викликів для національних систем.

Актуальним питанням, якому присвячена значна кількість зарубіжних наукових досліджень інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у контексті забезпечення продовольчої безпеки населення, є аналіз та шляхи вирішення суперечностей продовольчого забезпечення населення на глобальному рівні [284, 285].

Уряди багатьох країн світу усвідомили важливість продовольчої безпеки. Тим не менш, ступінь її забезпечення і надалі викликає тривогу. Однією з причин цієї тривожної ситуації є акцент на виробництві (наявності) найважливіших продуктів харчування, на відміну до доступу до них і культури їх споживання.

Як зазначає на прикладі Індонезії П. Гаріяді [281], вибір рису, як базової для забезпечення продовольчої безпеки населення країни культури, призвів до низки негативних наслідків:

– надмірне споживання рису (понад 130-139 кг в рік);

– домінантна роль рису у забезпеченні населення поживними речовинами (53% від загальної потреби в калоріях і близько 47% потреб у білках) і, як наслідок, висока залежність продовольчої системи країни від цієї культури;

– виконання харчовим продуктом невластивих для нього функцій (наприклад, політичної);

– велике значення внутрішньої торгівлі рисом для забезпечення суспільного здоров'я.

Можемо погодитися із низкою зарубіжних фахівців [288, 9 та ін.] у тому, що недоцільно зосереджувати увагу державного регулювання лише на виробництві чи імпорті окремих харчових продуктів, оскільки така ситуація може призвести як до втрати продовольчої незалежності держави, так і до погіршення стану продовольчої безпеки її населення.

Загалом, більшість зарубіжних фахівців розглядають продовольчу безпеку в чотирьох аспектах (табл. 2.2): 1. Наявність продовольства. 2. Надійність постачання. 3. Доступність. 4. Ефективність споживання.

Оскільки абсолютна забезпеченість цих чотирьох аспектів є неможливою, то, зрозуміло, що жодна країна неспроможна досягнути ідеального стану продовольчої безпеки, якщо серед її населення є хоча би одна особа, яка не може з певних причин отримати повноцінне харчування.

Головним індикатором забезпеченості продовольчої безпеки у такому випадку є стан харчування населення.

Таблиця 2.2

Головні аспекти продовольчої безпеки та їх індикатори

Аспекти продовольчої безпеки	Вхідні індикатори	Вихідні індикатори
1. Наявність продовольства	Кількість	Активне і здорове життя індивідуума
	Якість	
	Адекватність	
	Безпечність	
2. Надійність постачання	Безперебійність постачання продовольства	
	Стабільність постачання продовольства в кожному місці	
3. Доступність	Фізична, економічна і соціальна доступність	
	Відповідність до уподобань	
	Відповідність до звичок і традицій	
	Відповідність до віри і релігії	
4. Ефективність споживання	Здатність до забезпечення продовольством	
	Якість переробки продуктів харчування у домашньому господарстві	
	Якість домашньої санітарії і гігієни	
	Якість води	
	Якість догляду за дітьми	

Джерело: [288]

Водночас, покращення стану харчування населення неминуче призводить до економічного зростання регіонів та держав і, відповідно, підвищення їх міжнародної конкурентоздатності (рис. 2.1).

Отже, за допомогою категорії суспільного здоров’я можна окреслити взаємозв’язок між двома протилежними за значенням векторами – забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини.

У той же час, П. Гаріяді зазначає, що, незважаючи на певні суперечності, продовольча безпека населення завжди має прямий зв’язок із національною безпекою. Винятком можуть бути лише держави із високою імпортною залежністю, які, хоча й можуть забезпечити повноцінне харчування для більшої частини населення, однак втрачають частину свого суверенітету [281].

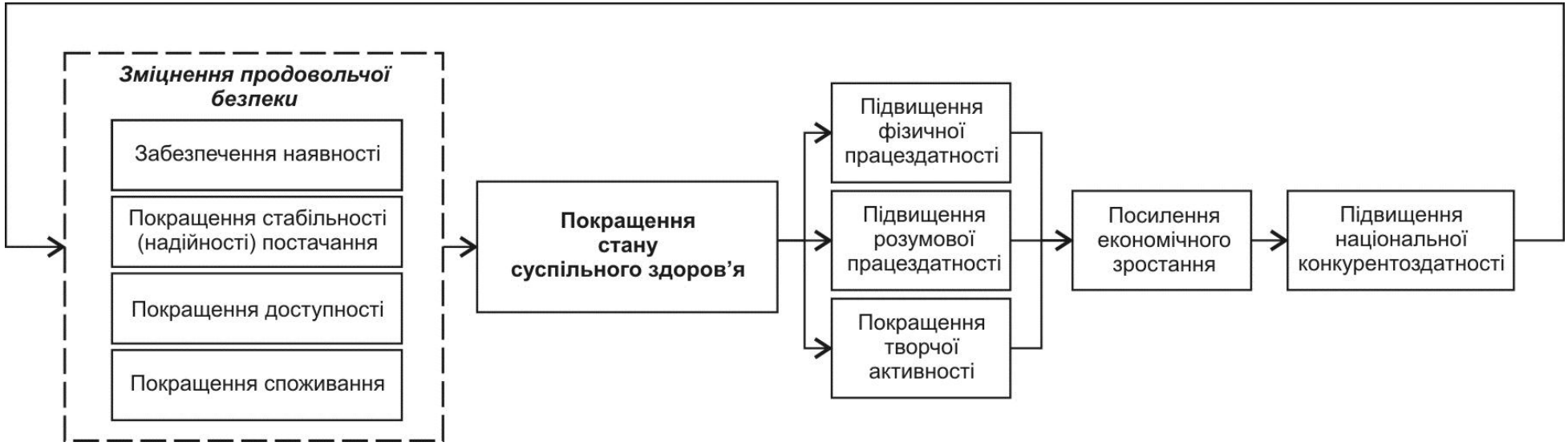

Рис. 2.1. Продовольча безпека населення у системі підвищення національної конкурентоздатності. Доповнено за [288]

Фахівці Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН також виділяють стан харчування як основний індикатор забезпеченості продовольчої безпеки (рис. 2.2).

Водночас, у сучасних зарубіжних дослідженнях часто втрачається фундаментальний зміст продовольчої безпеки населення, що полягає у її залежності, насамперед, від рівня його доходів. Інші ж фактори та передумови часто є другорядними, хоча і менш вивченими.

Зокрема, на базовому значенні доходів населення у формуванні стану його харчування наголошує М. Керн (рис. 2.3), роблячи висновок, що проблема безпечності та якості харчової продукції не може бути вирішеною лише на глобальному рівні, а вимагає суттєвих зусиль державного регулювання у цій сфері [284].

Низка сучасних досліджень у галузі продовольчої безпеки, насамперед у США, присвячена прикладним аспектам впровадження системи HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points), яка все ще вважається найбільш ефективним шляхом забезпечення повноцінного і безпечного харчування людини. Водночас, система HACCP вимагає, активних трансформацій на локальному рівні виробництва і споживання.

Широке коло питань, пов’язаних із забезпеченням продовольчої безпеки в сучасних умовах як на глобальному, так і на локальному рівні, розглядають у своїй праці В. Керол, В. Спербер та С. Мортімор [297].

Автори розкривають суть управління якістю на рівні глобальних ланцюгів постачання продовольства, що базуються на вимогах системи HACCP і пропонують шляхи використання цієї системи у різних групах країн та регіонів.

Іншим важливим аспектом сучасних зарубіжних наукових досліджень продовольчої безпеки населення є аналіз структури та особливостей впливу факторів на продовольчу безпеку домогосподарства. Як правило, такий аналіз проводиться на прикладі країн, що розвиваються і має суттєві методичні відмінності [181].

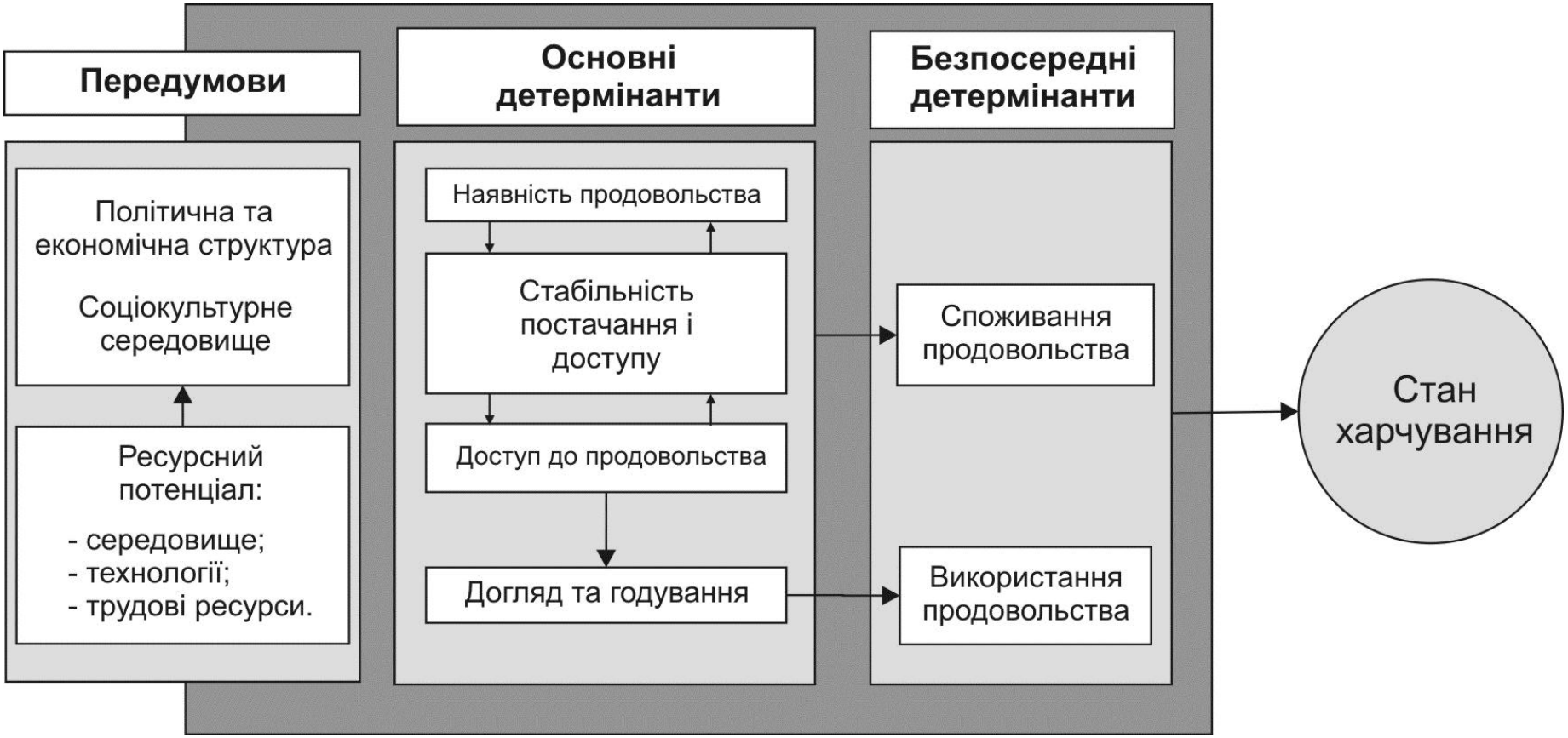

Рис. 2.2. Передумови і детермінанти якості харчування населення [295]

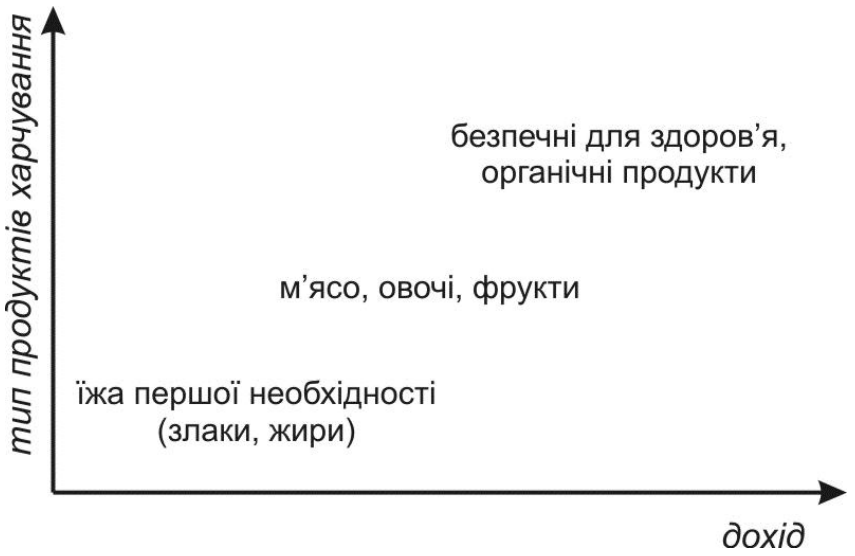

Рис. 2.3. Взаємозв'язок між типом продуктів харчування і доходами населення [284]

Зокрема, цікавий підхід до розуміння структури факторів продовольчої безпеки пропонують фахівці Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку ООН. Розглядаючи продовольчу безпеку на рівні домогосподарства, вони виділяють дві складові її формування – придбання продуктів та їх споживання. Кожна із складових характеризується певним рівнем розвитку та ризиками (рис. 2.4). Відповідно, такі рівні і ризики перебувають під впливом низки факторів, що піддаються управлінню.

Більш традиційно підходить до визначення структури факторів продовольчої безпеки на рівні домогосподарства Д. Сан [291], виділяючи два рівні її регулювання – макроекономічний та внутрішній (рис. 2.5).

Дж. Гіттельсон та ін. виділяють додаткові групи факторів продовольчої безпеки домогосподарства у країнах, що розвиваються – культурні, кліматичні, а також захворюваність, що має прямий вплив на індивідуальний стан харчування (рис. 2.6).

Водночас, Дж. Райт наголошує на ролі таких глобальних факторів продовольчої безпеки як вичерпання запасів нафти і зростання її ціни [300], а С. Робертс розглядає компонентну структуру формування сучасного глобального інформаційного середовища продовольчої безпеки [289].

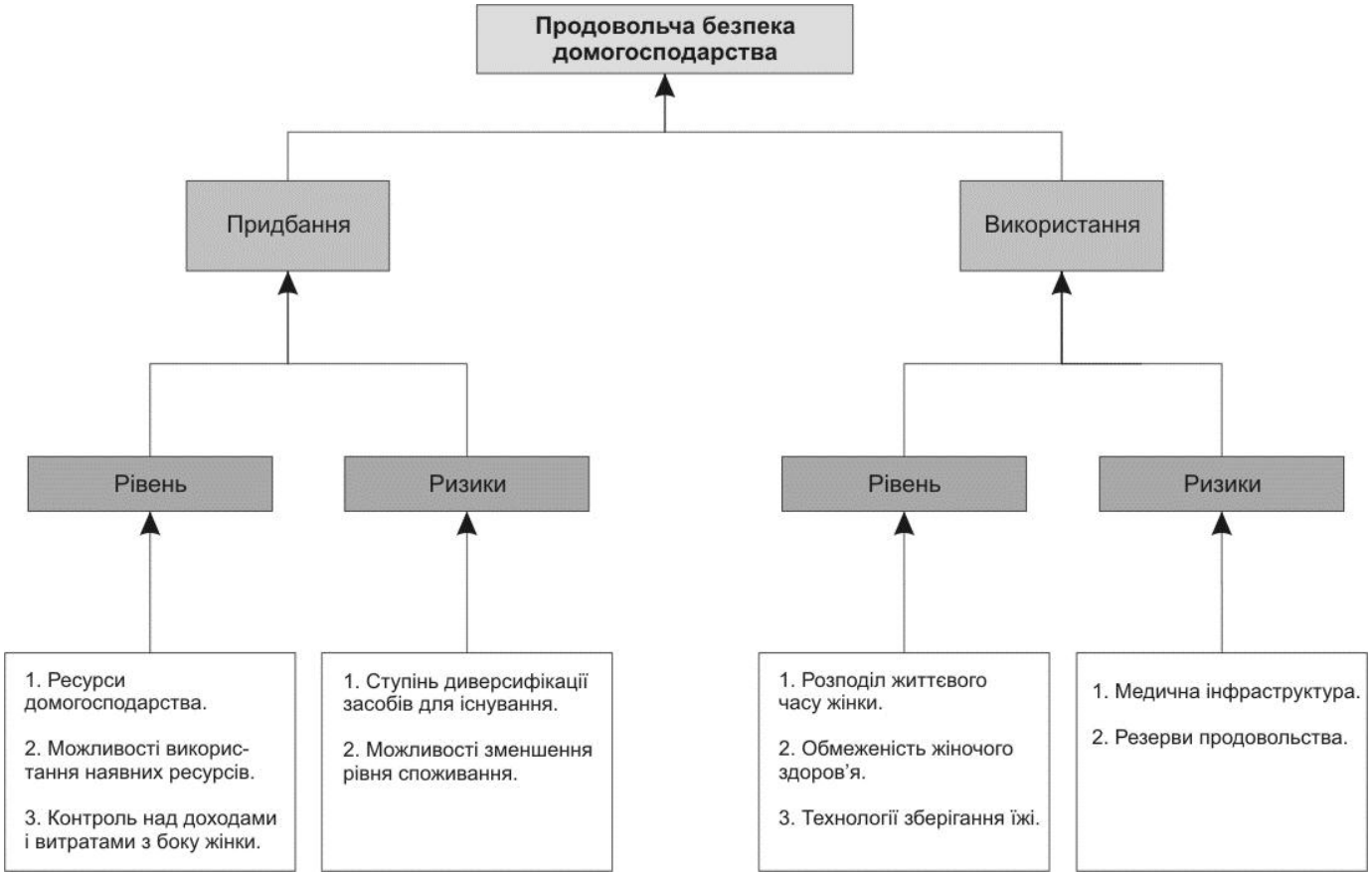

Рис. 2.4. Структура та фактори продовольчої безпеки домогосподарства, відповідно до концепції Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку ООН [278]

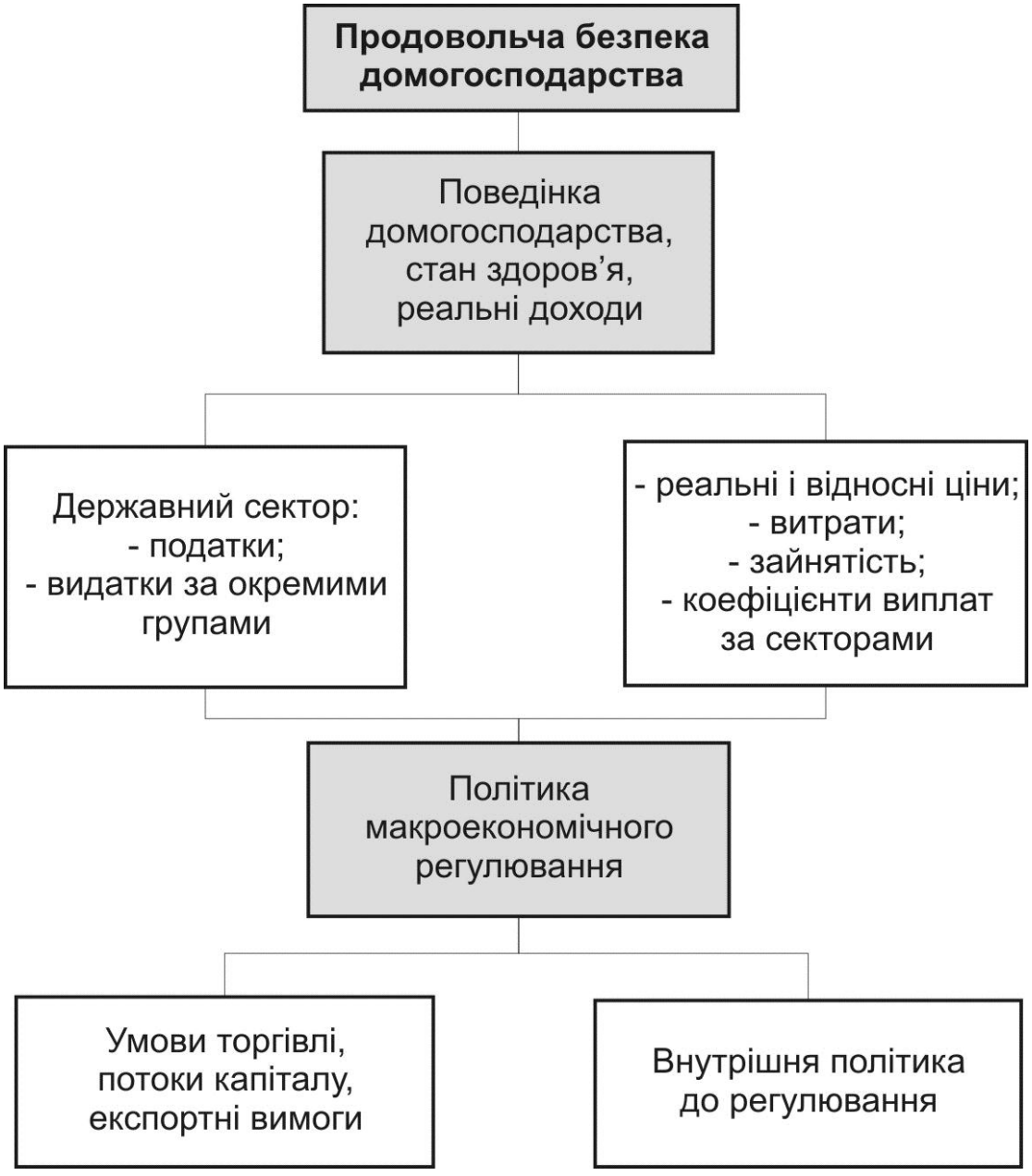

Рис. 2.5. Фактори продовольчої безпеки домогосподарства [291]

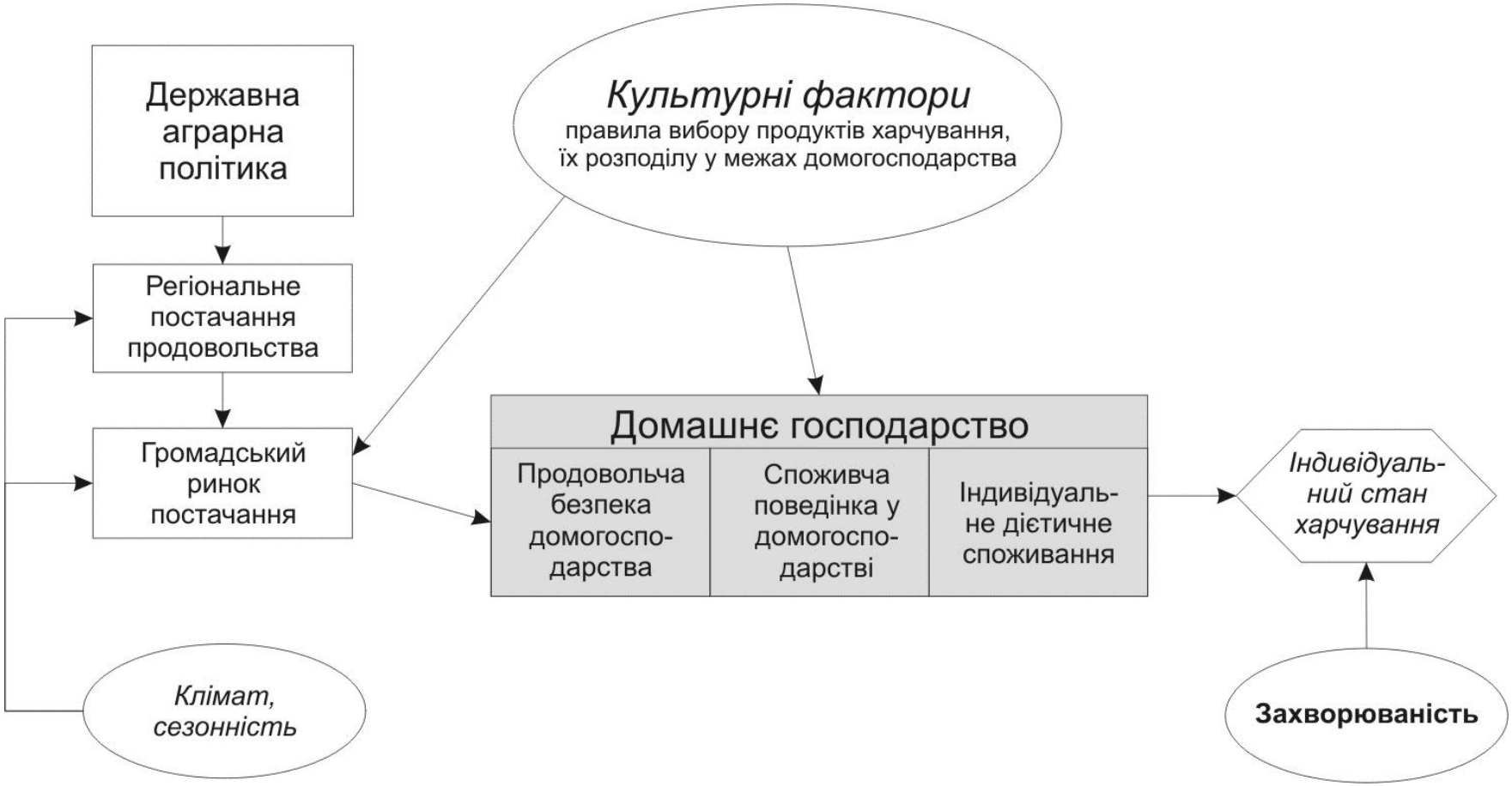

Рис. 2.6. Управління продовольчою безпекою домогосподарства в країнах, що розвиваються.

Доповнено за [280]

У той же час, одним із найбільш ефективних шляхів вирішення сучасних суперечностей продовольчої безпеки населення та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування зарубіжні автори вважають концепцію «сталого розвитку» (рис. 2.7), яка у контексті забезпечення продовольчої безпеки полягає у закономірному поєнання трьох компонентів – гігієни довкілля, соціального та фізичного здоров'я людини, а також економічної життєздатності.

Рис. 2.7. Сталий розвиток системи виробництва продуктів харчування [279]

Загалом, беручи до уваги основні тенденції трактування категорії продовольчої безпеки у сучасній світовій науці, а також актуальні напрямки інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у

розвинутих країнах світу, можемо констатувати зміщення акцентів концепції забезпечення продовольчої безпеки у напрямку від держави до людини, а отже, зростання її гуманоцентризму. Відповідно, сучасні напрямки наукових пошуків у вітчизняній науці доцільно розвивати саме у цьому контексті.

У контексті аналізу зарубіжного досвіду досліджень продовольчої безпеки не можна оминути увагою і такий важливий інструмент формування пріоритетів і мобілізації великої кількості учасників для досягнення якісно нових результатів у сфері науки і технологій, економіки, держави і суспільства як форсайт.

Форсайт – це довгострокове планування у різних сферах діяльності, що розробляється організованою командою фахівців і має на меті вирішення актуальних проблем сучасності, однією з яких є і гарантування продовольчої безпеки.

Спочатку форсайт стосувався, насамперед, бізнес-проектів, але з 1990-х років почав використовуватися і в суспільно-політичній сфері.

Основними етапи реалізації форсайту (за Л. Ємельяненком) є:

1. Формування об’єкту (у технологічному форсайті об’єкт визначений сферою проведення форсайту: авіабудування, нанотехнології і так далі; в суспільно-політичному форсайті об’єкт конструюється спеціально).

2. Формування істотних умов (істотні умови – цільові показники, яких ми хочемо досягти в майбутньому, причому, принципово, щоб вони мали кількісний вираз).

3. Сканування (етап передбачає формування «карти сфери», вибір методів дослідження і проведення експертних опитувань).

4. Альтернативи майбутнього (етап передбачає виділення тенденцій, які можна спрогнозувати, виділення зон невизначеності і формування можливих сценаріїв майбутнього).

5. Планування і виконання (етап включає розробку і створення дорожніх карт, включення всіх стейкхолдерів в обговорення майбутнього, зміну стратегії і дій замовника форсайту) [77, с.2].

Базові принципи форсайту:

1. Майбутнє створюване; воно залежить від зусиль, що докладаються.

2. Майбутнє варіативне (можливі багато варіантів майбутнього) – воно не виникає з минулого і залежить від рішень, які будуть зроблені учасниками.

3. Існують зони, по відношенню до яких можна будувати прогнози, але наші дії не зумовлені.

4. Майбутнє не можна спрогнозувати або передбачити, можна бути до нього готовим поколіннями [77, с.3].

Більшість форсайт-проектів як центральний компонент включають перспективи розвитку науки і технологій. Зазвичай ці питання стають предметом обговорення не тільки вчених, але й політиків, бізнесменів, фахівців-практиків з різних галузей економіки. Результатом таких обговорень стає поява нових ідей, пов’язаних з вдосконаленням механізмів управління наукою, інтеграцією науки, освіти і промисловості і, нарешті, підвищення конкурентоспроможності країни, галузі або регіону. Крім того, вже сама організація систематичних спроб «заглянути в майбутнє» приводить до формування вищої культури управління і в результаті – до формування більш обґрунтованої науково-технічної та інноваційної політики [115, с.84].

Як зазначає Л. Ємельяненко, форсайт від інших інструментів прогнозування відрізняють чотири основні характеристики:

1. Орієнтація на вживання конкретних заходів. Форсайт полягає не тільки в аналізі та міркуванні щодо перспектив майбутнього розвитку, але в прийнятті конкретних рішень, які дозволять формувати майбутнє таким, яким його хочуть бачити.

2. Врахування різних альтернатив майбутнього розвитку. Форсайт ґрунтується на тому, що майбутнє невизначене. Тому майбутнє може розвиватися в різних напрямках, на формування яких можуть вплинути рішення, що будуть прийняті.

3. Залученість різних учасників. Форсайт не може бути здійснений вузькою групою експертів або вчених, тобто потребує залучення великої кількості різних груп зацікавлених учасників.

4. Міждисциплінарний характер. Форсайт носить комплексний характер і намагається охопити всі фактори, які можуть вплинути на майбутні процеси [77].

Отже, сучасна форсайт-методологія є принципово новим підходом до визначення різних сценаріїв майбутнього, виявлення стратегічних напрямків інноваційного розвитку, оцінки ефективності перспектив інвестицій у науково-технологічний розвиток, а також створення конструктивного діалогу між всіма зацікавленими сторонами по пріоритетних напрямках суспільного розвитку в середньо - і довгостроковій перспективі (рис. 2.8).

Метою проведення форсайту в нашій державі може стати визначення стратегічних напрямків інноваційного розвитку України, які забезпечують стале зростання національної конкурентоспроможності та підвищення добробуту населення в середньо- та довгостроковій перспективі на основі реалізації науково-технологічних переваг країни [77, с.3].

Низка фахівців вважають за доцільне впровадження форсайту в систему стратегічного управління інноваційного розвитку українського суспільства в якості методологічного інструменту виявлення нових технологічних можливостей та їхньої оцінки всіма суб’єктами політики, для формування національних науково-технічних пріоритетів, а також для створення наукової та технологічної платформи розвитку всіх секторів економіки, для підвищення якості життя, для забезпечення продовольчої безпеки нашої держави [77, 146 та ін.].

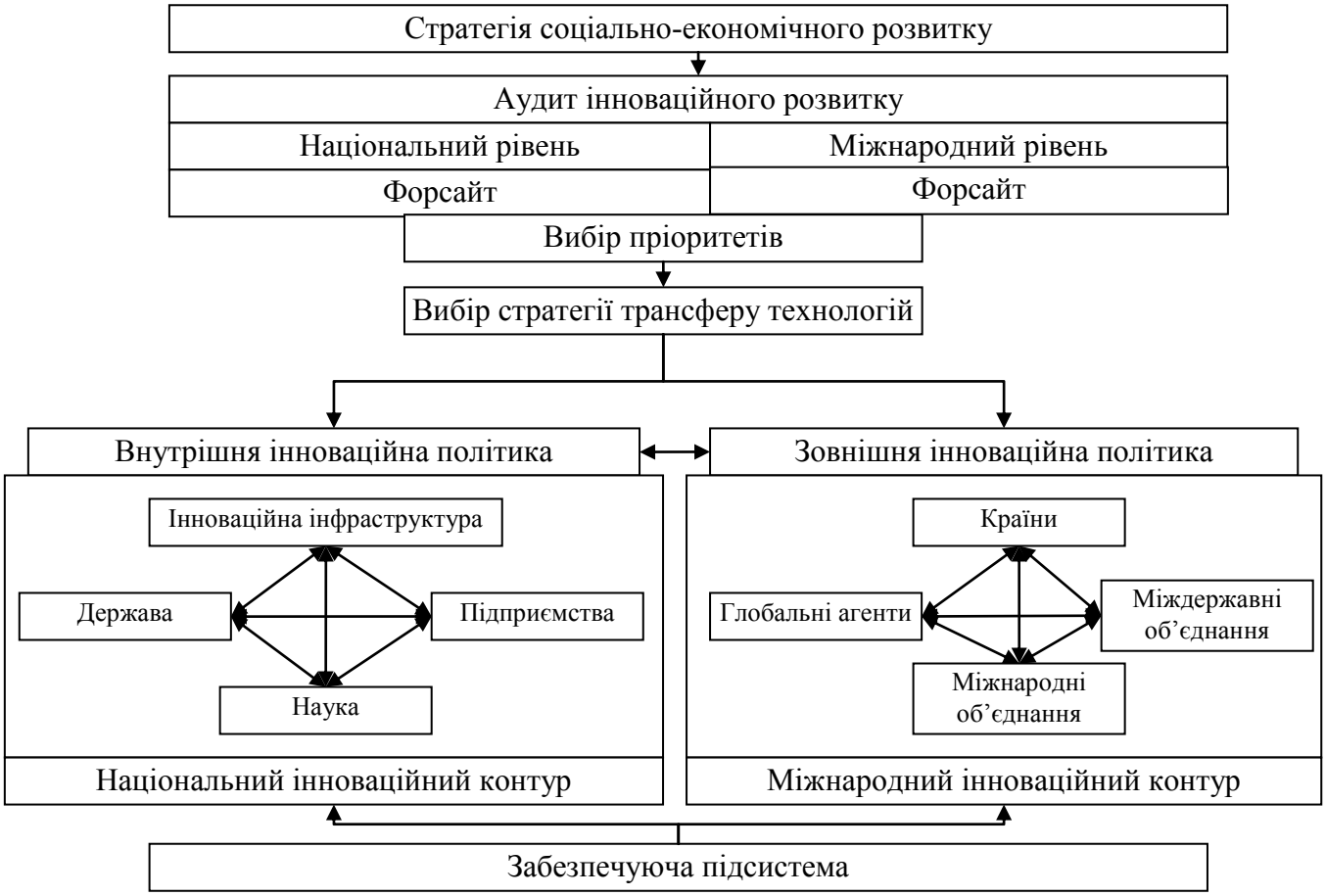

Рис. 2.8. Алгоритм розробки стратегії трансферу високих технологій на основі інноваційних контурів [146]

Водночас, слід зауважити, що, оскільки форсайт є методом довгострокового планування і його застосування вимагає об'єднання зусиль як наукових, так і владних інститутів, то його реалізація в рамках конкретного наукового дослідження є, на наш погляд, недоцільною. З урахуванням цього, вважаємо, що саме форсайт повинен слугувати основним інструментом перспективного переходу національної сфери виробництва продуктів харчування до інноваційно-орієнтованої моделі.

2.3. Ризикологічний підхід у дослідженнях продовольчої безпеки

Продовольча проблема у класичному її розумінні завжди супроводжувала соціально-економічний розвиток людства, однак на різних історичних етапах пріоритетні складові цієї проблеми були відмінними. Водночас, інноваційний розвиток цієї сфери теж, очевидно, не обмежується сучасним етапом. Наукові відкриття, впровадження нових методів та підходів у веденні сільського господарства були притаманними і для первісного натурального господарства, хоча особливої інтенсивності набули уже в період науково-технічної революції, починаючи із XX століття. У цей час, у зв'язку із демографічним вибухом у низці країн Африки, Америки та Азії та й, загалом, стрімким зростанням кількості населення планети, проблеми продовольчого забезпечення стали особливо актуальними.

Незважаючи на загальну тенденцію до зростання пріоритетності сфери послуг у багатьох національних економічних системах, сфера виробництва продуктів харчування також займає важливе місце у структурі як світової, так і національних економік. З одного боку, цю сферу можна опосередковано включати і до сфери послуг (наприклад, громадське харчування), а з іншого – власне виробництво харчових продуктів є сферою базового життєзабезпечення населення і тому, з урахуванням сучасних пріоритетних цінностей людського розвитку, має важливе значення для забезпечення належної якості життя населення.

Відповідно до поширеної класифікації, за ступенем впливу ризики поділяють на чисті (означають можливість збитків чи нульового результату) і спекулятивні (полягають у можливості одержання як позитивного результату, так і негативного) [18].

За розміром можливого збитку ризики поділяють на катастрофічні, великі, середні та малі. За ознакою прогнозованості – на прогнозовані і не прогнозовані. Залежно від сфери впливу або місця прояву ризики виділяють внутрішні та зовнішні ризики. За тривалістю дії розрізняють довгострокові

(пов’язані із стратегічним впливом) і короткострокові (кон’юнктурні) ризики [52, с.17].

У структурі ризиків продовольчої безпеки можна виділити соціальні, економічні, політичні та екологічні ризики. Очевидно, що найсуттєвішими у контексті забезпечення продовольчої безпеки населення є власне соціальні ризики, до яких відносимо і демографічні ризики, ризики захворюваності тощо. Економічні ризики продовольчої безпеки напряму пов’язані із роллю сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці. Відповідно, держави, в яких частка цієї сфери у ВВП є суттєвою, зазнають більшого впливу ризиків продовольчої безпеки.

На думку Я. Шокола, з поглибленням інтеграції в світову економіку, вступом у СОТ ризики продовольчої безпеки зростають. Вони можуть бути біологічними, ветеринарними, фітосанітарними та ін. Природні захворювання доповнюються біогенними чинниками – побічними наслідками технічного розвитку, здатними забруднювати продукцію різними ксенобіотиками (чужорідними для живих організмів хімічними речовинами). Біогенні ризики виникають через використання пестицидів, агрохімікатів і ветеринарних препаратів. Біологічні ризики породжуються класами мікроорганізмів і паразитів, що вражають тварин і людину. Також до них відносяться нові патогени і віруси, що постійно удосконалюються [269].

До групи політичних ризиків продовольчої безпеки можемо віднести ризики виникнення експортно-імпортних воєн. Подібне явище добре відоме у світовій історії, однак найбільшої ефективності у глобальному масштабі досягнуло лише у другій половині ХХ ст.

Наслідками торговельних воєн можуть бути зміна торговельного балансу країни, зміна рівня забезпеченості продовольчої безпеки її населення, навіть втрата суверенітету. Водночас, для її «переможця» результатом такої війни може бути зростання виробництва в окремих галузях економіки, підвищення міжнародної конкурентоздатності, вища

самодостатність у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Причини торговельних воєн можуть бути як економічні (забезпечення економічної безпеки держави, захист її від зовнішніх загроз або ж реагування на виклики), так і політичні (пов'язані з особливостями зовнішньої політики держави, стосунків із сусідніми та іншими державами світу чи їх об'єднаннями). Варто зауважити, що в сучасних умовах торговельні війни поряд із інформаційними стали важливим інструментом зовнішньої політики розвинутих держав світу. Водночас, зважаючи на комплексний характер причин виникнення та особливостей ведення експортно-імпортних воєн, вважаємо, що їх можна віднести як до політичних, так і до економічних ризиків продовольчої безпеки.

Прикладом торговельних воєн для України є періодичні загострення зовнішьоекономічних стосунків із Російською Федерацією. Причини цих «воєн» мають комплексний характер. Адже навіть українська сторона в особі міністра аграрної політики і продовольства визнавала, що у російської сторони були підстави висувати претензії до української продукції [176].

Певного поширення як у наукових, так і в громадсько-політичних колах набула, так звана, концепція «золотого мільярду», пов'язана із припущенням, що у зв'язку із обмеженістю природних ресурсів Землі в сучасних умовах планета здатна забезпечити життєдіяльність не більше 1 млрд. населення. З урахуванням того, що станом на початок 2012 року чисельність населення планети перевищувала вже 7 млрд. осіб, то, очевидно, в такій ситуації подальше зростання чисельності населення Землі мало б спричинити негативний вплив не лише на соціально-економічний розвиток країн «третього світу», але й розвинутих країн, які у багатьох випадках за посередництвом міжнародних організацій роблять певний внесок у боротьбу із несприятливими соціально-демографічними процесами в країнах, що розвиваються. Відповідно, прихильники концепції «золотого мільярду» вважають, що зменшення народжуваності та, загалом, скорочення чисельності населення країн, що розвиваються, є позитивним аспектом

подальшого соціально-економічного розвитку людства і суттєво знижує ризики як продовольчої, так й інших видів міжнародної безпеки.

Однак описана концепція не може, на наш погляд, повною мірою вважатися науковою, оскільки, окрім ідей мальтузіанства, базується лише на припущеннях. Водночас, за сучасними даними, потенціал розвитку сфери виробництва продуктів харчування є ще досить високим, про що засвідчує приклад низки розвинутих країн. Відповідно, в умовах інтенсифікації розвитку агропромислового комплексу у менш розвинутих країнах світу теж можливо досягнути оптимального продовольчого забезпечення населення. Однак концепція «золотого мільярду» усе ж має певні раціональні моменти, що підтверджують її право на існування. Зокрема, поширеним явищем на сучасному етапі є перенесення екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються, трансфер застарілих та небезпечних для здоров'я людини технологій у менш розвинуті країни, поширення за посередництвом, насамперед, інформаційної глобалізації соціальних проблем, захворюваності у країнах «третього світу» тощо. Описані процеси справді чинять негативний вплив на соціально-економічних розвиток країн, що розвиваються, зумовлюють складні демографічні проблеми і тому дійсно призводять до зниження темпів зростання населення у них, а навіть і депопуляції. Проте, на наш погляд, така ситуація спричинена не стільки бажанням певних політичних та фінансових еліт зашкодити соціальному благополуччю країн, що розвиваються, як природному прагненню населення розвинутих країн покращити якість середовища його життєдіяльності.

Екологічний ризик поділяють на зовнішній і внутрішній. Зовнішній пов'язаний з можливістю екологічних катастроф, діяльністю в умовах забрудненого навколишнього середовища та одержанням збитків у результаті цього. Внутрішній ризик визначається можливістю забруднення довкілля внаслідок економічної діяльності та виникненням цивільно-правової відповідальності за таке забруднення [18].

Розвиток сільського господарства, що суттєво інтенсифікувався в

останні десятиліття, спричинив негативні наслідки і для стану навколишнього середовища. Оскільки з метою вирішення продовольчої проблеми виникла необхідність у покращенні забезпечення населення різноманітними продуктами харчування, то неминучим стало впровадження низки сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та відгодівлі тварин, які вплинули на стан не лише сільськогосподарських угідь, а й на якість середовища життєдіяльності людини загалом. Варто зауважити, що сільськогосподарські угіддя займають у більшості країн надзвичайно великі площі, оточують населені пункти та зумовлюють низку негативних ефектів у стані природних компонентів.

Насамперед, слід згадати про забруднення ґрунтів та поверхневих і підземних вод залишками хімічних речовин, що використовуються на різних етапах аграрного виробництва. Можливо, не створюючи загрози для здоров’я людини у складі сільськогосподарських культур, такі речовини накопичуються у ґрунті і за допомогою атмосферних опадів потрапляють у водойми та джерела водопостачання, де можуть досягати критичних концентрацій. Відповідно, зниження якості питної води та навіть її небезпечність для здоров’я і життя населення є одним із важливих наслідків аграрного виробництва на територіях, що інтенсивно використовуються в цьому контексті. Накопичення критичних концентрацій хімічних домішок у ґрунтах сільськогосподарських угідь призводить до ефекту «снігової кулі», оскільки постійне і малоконтрольоване у стратегічному плані використання пестицидів, мінеральних добрив та ін. речовин спричиняє поступове погіршення якісних характеристик сільськогосподарських угідь і у майбутньому може призвести до їх непридатності.

У деяких випадках облаштування сільськогосподарських угідь здійснюється також за рахунок зменшення лісового покриву, тому цей негативний аспект розвитку аграрного виробництва теж необхідно враховувати при розробці програм сталого розвитку територій сільськогосподарського призначення.

Відповідно, екологічні ризики продовольчої безпеки, очевидно, є найменш чутливими для управління, характеризуються неконтрольованістю та кумулятивним ефектом, а, отже, потребують найбільш прискіпливої уваги з боку фахівців щодо забезпечення продовольчої безпеки держави чи регіону.

Застосування інноваційних технологій у сфері виробництва харчових продуктів, поряд із швидким економічним ефектом, містить ряд прихованих і віддалених в часі загроз. Інтенсивне підвищення врожайності агрокультур у сучасних умовах вже не передбачає екстенсивні форми господарювання або не завжди відповідає раціонально-обгрунтованим нормам збільшення продуктивності у сучасному рослинництві та тваринництві. Якщо ще декілька років тому з цією метою йшлося про додавання біоактивних додатків у схеми відгодівлі на тваринницьких фермах та застосування мінеральних добрив у рослинництві, то сьогодні спостерігається майже цілковитий перехід до нових, дешевших і зручніших для виробника способів отримання прибутку у вищезгаданих сферах. Однак при цьому мало враховуються інтереси споживачів – часто така продукція не те що не має відповідного маркування, але й продається під маркою «без застосування ГМО», «вирощена в екологічно чистих умовах» та ін.

Традиційні способи ведення сільського господарства, у порівнянні із сучасними технологіями, стають більш дорогими та трудомісткими, піддатливі впливам зовнішнього середовища, мають свої вимоги до утримання і зберігання, однак вони відповідають природним особливостям регіону і є корисними для споживання. Генетично модифіковані сільськогосподарські культури, вирощені на екологічно забруднених ґрунтах (або інколи й без ґрунту), усе живлення яких пов’язане з хімічними речовинами, становлять суттєву загрозу життю і здоров’ю населенню нашої країни, спричиняючи різноманітні захворювання, перш за все хвороби органів травлення, та порушуючи обмін речовин в організмі людей.

Водночас, розвиток сільського господарства теж піддається впливу

екологічних факторів. Екологічно забруднені території, що належать до промислових зон або ж, наприклад, зони відчуження навколо ЧАЕС, не можуть взагалі або частково використовуватися для сільськогосподарського виробництва. З урахуванням сучасних тенденцій територіальної організації господарства, очевидно, що площі земель сільськогосподарського призначення не мають тенденції до збільшення. Отже, важливим питанням є підвищення родючості та екобезпечності відповідних угідь. Комплекс заходів у цьому напрямку повинен передбачати, насамперед, збереження і покращення природних характеристик ґрунтів, зменшення антропогенного навантаження на них, запобігання ерозії схилів, а також продуману систему сівозмін і вибору оптимальних культур для вирощування на визначеній території.

Зважаючи на вищевикладене, можна окреслити також територіальний аспект забезпечення продовольчої безпеки населення, який тісно пов’язаний із територіальною організацією сільського господарства та харчової промисловості. Як відомо, одна частина виробництв у названій сфері тяжіє до джерел сировини, інша ж – до місць максимальної концентрації населення, яке є основним споживачем сільськогосподарської продукції. Враховуючи соціальне значення інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування, очевидно, що найбільш перспективними територіальними кластерами її концентрації є великі міста із власною приміською зоною, яка спеціалізується на веденні інтенсивного сільського господарства, розвитку птахівництва, овочівництва тощо. Вагомим аспектом інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування навколо великих міст є наявність об’єктів обігу сільськогосподарської продукції – гуртово-роздрібних ринків, на яких здійснюється взаємодія виробників, посередників і споживачів харчової продукції як на регіональному, так і державному (міждержавному) рівні.

Важливу роль у задоволенні потреб споживачів в Україні поряд із щораз популярнішими супер-, гіпермаркетами та дискаунтерами все ще

відіграють ринки. Однак, на думку Є. Колосінського, відповідно до соціально-економічного значення, торговельні підприємства ринкового типу можна умовно поділити на дві групи. До першої автор відносить невеликі місцеві ринки, які використовуються мешканцями населених пунктів (районів) для щоденних покупок. Друга група містить великі оптово-роздрібні ринки із значним товарооборотом, розташовані, як правило, в обласних центрах із вигідним транспортним положенням. Саме друга група ринків має стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки держави та задоволення базових потреб її населення [108, с.214].

В умовах глобалізаційних процесів конкурентоспроможний розвиток агропродовольчого виробництва в Україні можливий лише на основі дотримання екологічних норм. Зважаючи на це, а також на актуальність екологічної проблематики, вважаємо, що саме екобезпечений шлях розвитку сільського господарства становить основну перспективу зниження ризиків продовольчої безпеки населення [248].

Екологічне аграрне виробництво – це передові технології щодо вирощування продуктів аграрного сектора без використання шкідливих речовин (пестицидів, гормонів росту, штучних добрив та засобів захисту рослин у великих дозах); господарство, яке базується на передових технологіях, виробництві продуктів харчування високої якості, екологічно використовуючи при цьому природні ресурси та підтримуючи природній баланс [118, с.60].

Екологічне сільське землеробство охоплює усі системи сільського господарства. Так зберігається середовище, повноцінність в економічних і соціальних сферах, в екологічному виробництві промислових і харчових продуктів. В цій системі за основу береться життєдіяльність ґрунту, генетична складова рослин, тварин, ландшафту. Отже, екологічне господарювання створює закритий цикл енергетичного обміну. Ця система знищує чи в більшій мірі обмежує використання комплексних синтетичних

добрив, пестицидів, гербіцидів, стимуляторів росту, збільшуючи цим життєстійкість продуктів харчування [69, с.172].

Справедливою є думка, що глобальний економічний розвиток супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої економічної діяльності негативно впливають на навколишнє середовище, що призводить до виснаження ресурсного потенціалу, погіршення якості довкілля та зростання витрат на відтворення природної рівноваги. Для країн, зорієнтованих на стале економічне зростання, збереження навколишнього середовища є головним аспектом стратегії їхнього прогресу, оскільки досягнення стану екологозбалансованого самопідримувального розвитку, по суті, тотожне зростанню якості життя й добробуту при зменшенні екологічного навантаження [55, с.12.].

Крім того, на нашу думку, для забезпечення основних принципів сталого розвитку та екологічної безпеки першочергову увагу слід звернути на проблеми раціонального використання сільськогосподарських земель. Адже саме аграрне виробництво є сировинним базисом агропродовольчої сфери країни.

Як твердять фахівці, сьогодні необхідно переходити до інтенсивно-екологічного типу ведення сільськогосподарського виробництва, що передбачає оптимальний рівень розораності земель, розширене відтворення родючості ґрунтів, підтримання бездефіцитного балансу гумусу та інші заходи. Для аграрного виробництва пріоритетним завданням сьогодення є удосконалення системи землеробства з обов’язковим урахуванням еколого-економічної ефективності [201, с. 335].

Сільське господарство України є досить енерговитратним. Доведено, що зростання продуктивності агросистем та зниження енергетичних витрат можливі не тільки за рахунок більш досконалих технологій, які дозволяють знизити витрати добрив, меліорантів, пестицидів, поливної води тощо в 5-10 разів, але і за рахунок заміни самих техногенних засобів більш адекватними біологічними процесами на всіх рівнях виробництва.

Наприклад, підвищення стійкості рослин до біотичних та абіотичних факторів дає можливість підвищити врожайність на кислих ґрунтах і заощадити на меліорації, знизити кількість разів обробки хімікатами від шкідників, зменшити хімічне забруднення ґрунту, повітря, води тощо. Але й надалі витрачаються гроші на техногенно обумовлене зростання врожайності та продуктивності, загородивши шлях до виробництва високоякісної і безпечної для здоров'я їжі. Виробляється неякісна сировина, яку вже майже неможливо і дуже дорого виправити в процесі переробки в якісні харчові продукти. Як зазначає М. Могильна, понад 80% збитків від забруднення в агропромисловому комплексі спричиняється внаслідок надмірної хімізації на стадії вирощування продукції [238]. В першу чергу, від цього забруднення потерпають самі селяни, особливо діти, смертність яких перевищує відповідний показник міського населення майже вдвічі.

Важливе значення для інноваційного розвитку має венчурний ризик, що пов'язаний з кредитуванням і фінансуванням науково-технічних розробок та винаходів. Основним методом його зниження вважають диверсифікацію інвестицій [18].

Ризикологічний підхід у вирішенні проблем продовольчої безпеки знаходить відображення і в міжнародній стратегічній документації. Зокрема, у Концепції підвищення продовольчої безпеки держав–учасників СНД виділяються наступні ризики забезпечення продовольчої безпеки:

– макроекономічні ризики – зумовлені зниженням інвестиційної привабливості вітчизняного реального сектору економіки і конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а також залежністю найважливіших сфер економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури;

– технологічні ризики – викликані відставанням від провідних країн в рівні технологічного розвитку вітчизняної виробничої бази, відмінностями у вимогах до безпеки харчових продуктів і організації системи контролю за їх дотриманням;

– агроекологічні ризики – зумовлені несприятливими кліматичними змінами, а також наслідками природних і техногенних надзвичайних ситуацій;

– зовнішньоторговельні ризики – викликані коливаннями ринкової кон'юнктури і застосуванням заходів державної підтримки в зарубіжних країнах [109].

2.4. Міжнародні стандарти у сфері виробництва продуктів харчування

Міжнародна стандартизація – це система стандартів, участь в якій є відкритою для відповідних органів усіх країн. Під стандартизацією переважно розуміють діяльність, спрямовану на досягнення впорядкованості в певній сфері діяльності за допомогою встановлення положень для загального і багаторазового застосування стосовно реально існуючих і потенційних завдань [279]. Така діяльність виявляється через розробку, публікацію і застосування конкретних стандартів.

Міжнародний стандарт – це стандарт, прийнятий певною міжнародною організацією. Загалом, стандартом називається документ, в якому встановлюються характеристики продукції, її експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації і утилізації, виконання робіт або надання послуг [274]. Стандарт також може містити вимоги до термінології, символіки, упаковки, маркування або етикеток і правил їх нанесення. Слід зазначити, що на практиці під міжнародними стандартами часто мають на увазі також регіональні стандарти і стандарти, розроблені науково-технічними організаціями і прийняті як норми різними країнами світу [275, с. 68].

Основне призначення міжнародних стандартів – це створення на міжнародному рівні єдиної методичної основи для розробки нових і вдосконалення чинних систем якості та їх сертифікації. Науково-технічна

співпраця в області стандартизації спрямована на гармонізацію національної системи стандартизації з міжнародною, регіональними і прогресивними національними системами стандартизації. У розвитку міжнародної стандартизації зацікавлені як індустріально розвинені країни, так і країни що розвиваються, створюють власну національну економіку [239, с.110].

Цілями міжнародної стандартизації є:

– зближення рівня якості продукції, що виготовляється в різних країнах;

– забезпечення взаємозамінюваності елементів складної продукції;

– сприяння міжнародній торгівлі;

– сприяння взаємному обміну науково-технічною інформацією і прискорення науково-технічного прогресу [279].

Для досягнення поставлених цілей, на думку М. Маренича, С. Аранчій та Н. Марюхи [129], необхідно вирішити низку завдань:

– встановлення вимог до технічного рівня і якості продукції, сировини, матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів, а також норм, вимог і методів в області проектування і виробництва продукції, що дозволяють прискорювати впровадження прогресивних методів виробництва продукції високої якості і ліквідовувати нераціональне різноманіття видів, марок і розмірів;

– розвиток уніфікації і агрегатування промислової продукції як найважливішої умови спеціалізації виробництва; комплексна механізація і автоматизації виробничих процесів, підвищення рівня взаємозамінюваності, ефективності експлуатації і ремонту виробів;

– забезпечення єдності і достовірності вимірів в країні, створення і вдосконалення державних еталонів одиниць фізичних величин, також методів і засобів вимірів вищої точності;

– розробка уніфікованих систем документації, систем класифікації і кодування техніко-економічної інформації;

– прийняття єдиних термінів і позначень в найважливіших галузях науки, техніки, галузях економіки;

– формування системи стандартів безпеки праці, систем стандартів в області охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів;

– створення сприятливих умов для зовнішньоторговельних, культурних і науково-технічних зв'язків [129].

На відміну від європейських країн головним критерієм для бізнесу і споживача в Україні виступає зовсім не якість товару в цілому і продуктів харчування зокрема, а ціна. Норми безпеки, які повинні міститися в державних стандартах залишаються незмінними вже тривалий час, зусилля вітчизняних стандартизаторів і споживачів ігноруються державними інститутами. Державний контроль не в змозі припинити як випуск вітчизняної продукції низької якості, так і ввіз на територію України товарів сумнівної якості, у першу чергу продуктів харчування та напівфабрикатів. Все це відбувається на фоні існування досить розвинутої системи стандартизації, метрології і сертифікації та наявності відповідних кадрів [129].

З метою розгляду сучасних тенденцій інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування варто проаналізувати чинні норми та стандарти у цій сфері, що розглядаються як зразки для наслідування.

Насамперед, слід згадати про Кодекс Аліментаріус (Codex Alimentarius) – збірник міжнародно схвалених і поданих в однаковому вигляді стандартів на харчові продукти, розроблених під керівництвом Всесвітньої Організації Охорони здоров'я – (WHO) та Продовольчої і Сільськогосподарської Організації ООН – (FAO), спрямованих на захист здоров'я споживачів і гарантування чесної практики в торгівлі.

Кодекс Аліментаріус, або Харчовий кодекс, став глобальним орієнтиром для споживачів, виробників та переробників харчової продукції, національних органів з контролю якості харчових продуктів та міжнародної торгівлі харчовими продуктами. Цей кодекс вплинув на погляди і підхід

виробників харчової продукції та на рівень інформованості кінцевих користувачів-споживачів. Його вплив розповсюджується на всі континенти, а внесок в охорону здоров'я населення та захист сумління в торгівлі харчовими продуктами дійсно не піддається вимірам [132].

Стандарти Кодексу Аліментаріус, що включають вимоги до продовольства, спрямовані на гарантування споживачеві здорового, безпечного продукту харчування, вільного від фальсифікації, правильно маркованого і представленого. Кодекс Аліментаріус також містить положення рекомендаційного характеру, яких повинна дотримуватися міжнародна спільнота для захисту здоров'я споживачів і забезпечення однакових торговельних методів, у вигляді правил і норм, настанов та інших документів, що сприяють досягненню цілей Кодексу [184, с.173].

Стандарти Кодексу Аліментаріус належать до характеристик продукту та можуть охоплювати усі властиві даному продукту характеристики, що регламентуються державою, або лише одну. Прикладом стандартів, що охоплюють лише одну характеристику, є гранично допустимий вміст у харчових продуктах залишків пестицидів або ветеринарних лікарських препаратів. Існують Загальні стандарти Кодексу Аліментаріус на харчові добавки та забруднюючі домішки і токсини у харчових продуктах, які містять як загальні, так і конкретні для окремих продуктів положення. «Загальний стандарт Кодекс Аліментаріус на маркування розфасованих харчових продуктів» охоплює всі харчові продукти, що входять у цю категорію. Оскільки стандарти стосуються характеристик продуктів, вони можуть застосовуватися всюди, де ведеться торгівля цими продуктами [270].

Слід зауважити, що методи аналізу й відбору проб Кодекс Аліментаріус, у тому числі методи аналізу на вміст забруднюючих домішок і залишків пестицидів і ветеринарних лікарських препаратів у харчових продуктах, також вважаються стандартами Кодекс Аліментаріус.

Технічні норми й правила Кодекс Аліментаріус, що включають

гігієнічні норми й правила, визначають методи й способи виробництва, переробки, виготовлення, транспортування й зберігання окремих харчових продуктів або груп харчових продуктів, що вважаються необхідними для забезпечення безпеки харчових продуктів та їхньої придатності для вживання. В області гігієни харчових продуктів базовим текстом є «Загальні принципи харчової гігієни» [270]. У цьому документі розглядається застосування системи забезпечення безпеки харчових продуктів «Аналіз небезпечних факторів і критичні контрольні точки» [294]. Технічні норми й правила контролю за використанням ветеринарних лікарських препаратів служать загальним керівництвом у цій області.

Методичні вказівки Кодексу Аліментаріус розбиваються на дві категорії: принципи, якими визначається політика в певних ключових областях, і методичні вказівки по тлумаченню цих принципів або по тлумаченню положень загальних стандартів Кодексу Аліментаріус [269].

У випадках харчових добавок, забруднюючих домішок, гігієни харчових продуктів і гігієни м’ясопереробки основні принципи, що визначають регламентацію цих питань, включені у відповідні стандарти й технічні норми і правила. Є самостійні принципи Кодексу Аліментарісу, які охоплюють:

– додавання до харчових продуктів незамінних харчових речовин;

– контроль і сертифікацію імпорту й експорту харчових продуктів;

– встановлення й застосування мікробіологічних критеріїв для харчових продуктів;

– проведення оцінки мікробіологічного ризику;

– аналіз ризику в харчових продуктах, отриманих методами сучасної біотехнології [295].

Найбільшу групу спеціальних стандартів у Кодексі Аліментаріус складають так звані «стандарти на окремі товари», яких набагато більше, ніж інших стандартів. До основних товарів, включених до Кодексу Аліментаріус, відносяться:

– зернові, бобові і похідні продукти, у тому числі рослинні білки;
– жири та масла і продукти споріднених категорій;
– риба та рибні продукти;
– свіжі фрукти та овочі;
– перероблені та свіжозаморожені фрукти та овочі;
– фруктові соки;
– м’ясо та м’ясні продукти;
– супи та бульйони;
– молоко та молочні продукти;
– цукри, продукти з какао та шоколад, а також інші різні продукти [294].

Стандарти на окремі товари зазвичай побудовані за єдиним зразком, викладеним у «Керівництві з процедури Комісії Кодекс Аліментаріус» [270].

Формат стандартів містить наступні категорії інформації:

Розділ «Сфера застосування» містить назву харчового продукту, до якого належить стандарт, та у більшості випадків вказує, для яких цілей буде використовуватись товар.

Розділ «Опис» включає визначення продукту або продуктів, на які розповсюджується стандарт, з вказівкою в необхідних випадках сировини, з якої ці продукти одержано.

Розділ «Обов’язковий склад» містить інформацію про склад та відмінні характеристики товару, а також про будь-які обов’язкові та факультативні інгредієнти.

Розділ «Харчові добавки» містить назви добавок і їхню максимальну кількість, яку дозволено додавати в харчові продукти. Харчові добавки повинні бути визнані ФАО й ВООЗ як безпечні, а використання харчових добавок повинне відповідати «Загальному стандарту Кодекс Аліментаріус на харчові добавки».

Розділ «Забруднюючі домішки» містить інформацію про гранично припустимий вміст забруднюючих домішок, які можуть бути присутні у

продукті або продуктах, охоплених даним стандартом.

Розділ «Гігієна» містить посилання на відповідні гігієнічні норми й правила Кодексу Аліментаріус для цього товару.

Розділ «Ваги й міри» містить такі положення, як заповнення тари й суха вага товару.

Розділ «Маркування» містить положення про назву харчового продукту й про будь-які особливі вимоги, що мають метою не допустити обману споживача або введення його в оману щодо характеру харчового продукту.

Розділ «Методи аналізу й відбору проб» містить перелік аналітичних методів, які необхідні для забезпечення відповідності товару вимогам даного стандарту. У розділі дається посилання на методи аналізу, що одержали міжнародне визнання та відповідають критеріям Комісії з точності, відтворюваності і т. д [277].

Більшість світових стандартів якості харчових продуктів базуються також на системі HACCP (англ. Hazard Analysis and Critical Control Point) – система аналізу ризиків і контролю критичних точок, розробленій у США в 60-70-х рр. XX ст. [282].

HACCP – концепція, яка передбачає систематичну ідентифікацію, оцінку й управління небезпечними факторами, які впливають на безпеку продуктів харчування. Це превентивна система в галузі харчової продукції. Її особливістю є вивчення кожного етапу проходження харчової продукції [184, с.174].

Методи HACCP охоплюють:

- аналіз ризиків і небезпек;
- визначення потенціальних дефектів продукції;
- превентивний контроль;
- відповідальність і звітність.

Система HACCP призначена для зменшення ризиків і є ефективним механізмом для захисту торгової марки при просуванні на ринок та захисту

технологічних процесів від ризиків забруднення продукції [129].

Система передбачає встановлення семи ключових принципів контролю якості продуктів харчування:

1. Проведення аналізу небезпечних факторів.

2. Визначення критичних контрольних точок.

3. Встановлення граничних значень.

4. Введення системи контролю за критичними контрольними точками.

5. Встановлення коригувальних дій, що їх необхідно вжити, коли спостереження свідчать, що певна критична контрольна точка виходить з-під контролю.

6. Встановлення процедури перевірки для підтвердження того, що система НАССР працює ефективно.

7. Розроблення методів документування всіх процедур і ведення записів, пов'язаних із застосуванням цих принципів [282].

Наприкінці 2013 року Кабінет Міністрів України завершив роботу над новим базовим законопроектом, який регламентує безпеку харчової продукції. Документ робить обов'язковим використання виробниками системи НАССР – комплексного аналізу ризиків та небезпечних факторів у виробництві продуктів харчування [43].

У відповідності до системи НАССР вводиться принцип відстеження. Він означає, що виробникам доведеться вести суворий облік того, яку сировину вони купують і кому продають свою продукцію. Ці дані будуть об'єднані в єдину базу, що дозволить швидко відстежити поширення неякісної продукції.

Законопроект також передбачає, що відповідальність за неякісну продукцію лягає не тільки на фізичних осіб, а й безпосередньо на підприємства.

Зокрема, Кодекс про адміністративні правопорушення доповнюється нормою, згідно з якою порушення параметрів безпеки продуктів харчування карається штрафом у розмірі 25-35 неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян для фізосіб і 40-55 для посадових осіб. Відмова від вилучення небезпечних продуктів харчування з обігу призводить до значно вищих штрафів. При цьому Кримінальний кодекс пропонується доповнити статтями про оборот неякісних продуктів, які заподіяли шкоду здоров'ю. Якщо така шкода визнана легкою, винні караються штрафом у розмірі 225-375 неоподатковуваних мінімумів (3825-6375 гривень) або громадськими роботами на строк від 150 до 240 годин, або виправними роботами строком до року. Якщо неякісні продукти заподіяли шкоду середнього або тяжкого характеру, то винні мають бути покарані виправними роботами або ж ув'язненням терміном на два - п'ять років. Якщо вживання цих продуктів призвело до смерті, то термін тюремного ув'язнення складе від п'яти до десяти років [43].

У 1998 році Консорціумом роздрібних торговців Великобританії було розроблено Глобальний стандарт BRC – Харчові продукти. Спочатку стандарт було створено головним чином для постачальників фірмової продукції, а пізніше він став широко застосовуватись у ряді інших галузей харчової промисловості, включаючи підприємства ресторанного господарства та виробників інгредієнтів. Застосування стандарту за межами Великобританії зробило його глобальним і не лише з метою оцінки постачальників, але і як основу для виробництва харчових продуктів та планування перевірок [132, с.68].

Стандарт BRC встановлює вимоги щодо переробки харчових продуктів та виготовлення первинних продуктів, які постачаються як фірмові продукти роздрібних торговців, або ж як інгредієнти для використання підприємствами ресторанного господарства, компаніями-постачальниками та компаніями-виробниками. Глобальний стандарт для харчових продуктів BRC описує вимоги до безпеки харчових продуктів, якості й виробничих процесів, відповідність яким повинен забезпечити виробник, щоб виконувати вимоги законодавства й захисту прав споживачів [184, с.174].

Стандарт не застосовується лише до таких видів діяльності:

– оптова торгівля;

– імпорт;

– збут та зберігання (що не знаходяться під безпосереднім управлінням компанії) [274].

У 2002 році було розроблено стандарт забезпечення якості й безпеки харчових продуктів для власних торговельних марок, так званий «International Food Standard» (IFS) (Міжнародний стандарт на харчові продукти), призначений для проведення уніфікованих перевірок безпеки харчових продуктів і рівня якості виробників. Його можна застосовувати на всіх стадіях виробництва, пов’язаних із сільськогосподарським виробництвом, на яких переробляються продукти харчування. Підприємці Австрії, Польщі, Іспанії й Швейцарії підтримують і застосовують стандарт IFS як свій стандарт для забезпечення безпеки харчових продуктів [132, с. 77].

Міжнародний стандарт IFS переслідує наступні принципові цілі:

– створення загального стандарту з єдиною системою оцінки;

– атестація акредитованих і кваліфікованих органів, що сертифікують, і аудиторів;

– створення порівнянності й транспарентності в усьому ланцюжку поставок;

– зниження витрат як у постачальників, так і в торговельній мережі [283].

Стандарт IFS заснований на принципах ISO 9001 і HACCP і орієнтований на забезпечення безпеки харчової продукції й упакування, застосовуваної при виробництві харчової продукції.

Зокрема, стандарт IFS забезпечує:

– комплексні вимоги щодо організації виробництва харчових продуктів, гігієни, здійснення технологічних процесів, компетентності персоналу;

– єдині критерії для оцінки можливості виробників харчових продуктів робити й поставляти безпечні продукти відповідно до їх специфікації й законодавчих вимог;

– зниження витрат виробника на процедури підтвердження відповідностей харчової продукції при поставках.

– чіткі вимоги стандарту IFS, що визначаються за п’ятьма напрямками:

– управління системами якості й безпеки;

– управління ресурсами підприємства;

– процеси виробництва;

– управління відповідальністю;

– оцінка, аналіз, поліпшення [283].

Окремо слід згадати про стандарти якості ISO 22000, що розроблені групою міжнародних організацій та окремих фахівців у галузі безпеки та якості продуктів харчування.

ISO 22000:2005 є першим серед групи стандартів і містить у собі наступні документи:

– ISOA’S 22004 «Системи менеджменту безпеки харчових продуктів. Провідні вказівки щодо застосування ISO 22000:2005» (Food safety management systems - Guidance on the application of ISO 22000:2005). Документ, виданий у листопаді 2005 р., містить провідні вказівки, покликані допомогти малим і великим організаціям в усьому світі розібратися із застосуванням основного стандарту сімейства;

– ISO/TS 22003 «Системи менеджменту безпеки харчових продуктів. Вимоги до органів, що здійснюють аудит і сертифікацію систем менеджменту безпеки харчових продуктів» (Food safety management systems - Requirements for bodies providing audit and certification of food safety management systems). У документі представлений гармонізований посібник з акредитації органів по сертифікації за стандартом ISO 22000 і визначені правила проведення аудиту систем менеджменту безпеки харчових

продуктів. Стандарт було опубліковано у першому кварталі 2006 р.;

– ISO 22002 «Системи управління якістю - Керівництво із застосування ISO 9002:2000 для виробництва сільськогосподарських культур»;

– ISO 22005 «Прослідковуваність у ланцюзі поставок кормів і харчових продуктів. Загальні принципи й посібник із проектування й розробки системи» (Traceability in the feed and food chain - General principies and guidance for system design and development) [132, с. 88].

Впровадження міжнародних стандартів серії ISO 22000 дозволяє одержати організаціям наступні переваги:

– визнання безпеки харчової продукції з боку споживачів;

– переваги в одержанні замовлень від інших компаній, що вимагають від своїх постачальників сертифікованої системи безпеки харчової продукції;

– розширення ринку збуту продукції, включаючи її реалізацію на закордонних ринках, де безпека харчової продукції є обов'язковою вимогою;

– додаткові конкурентні переваги в тендерах і конкурсах;

– досягнення більшої відповідності міжнародним вимогам;

– використання світового досвіду в області систем менеджменту безпеки харчової продукції;

– створення ефективної системи внутрішнього контролю по безпеці харчової продукції;

– підвищення інвестиційної привабливості на основі впевненості інвесторів у більшій стабільності організації;

– зниження витрат, пов'язаних з виробничим браком, відкликаннями продукції, судовими розглядами й штрафами [294].

Удосконалена система стандартизації діє і в Росії. Відповідно до національного законодавства для будь-якого виду продукції, що імпортується в Росію з інших країн або виробляється в Росії, необхідний

сертифікат відповідності.

Для експортних товарів ці сертифікати вказані серед необхідних документів для представлення на митниці. Усі оптові та роздрібні продавці, які працюють на російському ринку, зобов'язані представляти свої сертифікати по вимозі клієнтів або державних інспекторів. Для деяких товарів навіть заборонено проведення реклами, якщо у них відсутній сертифікат [79].

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок про детальну розробленість і багатоваріантність стандартів у сфері виробництва продуктів харчування в розвинутих країнах світу. Адже, загалом, європейське законодавство з питань безпеки та якості харчових продуктів регулюється близько 160 європейськими директивами, які необхідно запровадити в законодавство України для створення аналогічної системи [129]. Саме це завдання і має бути пріоритетним у подальшому реформуванні національного законодавства у досліджуваній сфері.

2.5. Основні напрями та передумови інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Зважаючи на те, що асортимент продукції підприємств сфери виробництва продуктів харчування є дуже широким, а сама галузь розвивається надзвичайно динамічно, очевидно, що напрями її інноваційного розвитку мають бути дуже диференційованими. Розглянувши спочатку загальні риси використання інновацій у процесі виробництва продуктів харчування та здійснивши класифікацію напрямів їх впровадження за видами економічної діяльності, можна виявити найбільш перспективні та «проблемні» складові інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування держави.

Загалом, фахівці виділяють три типи інновацій, що можуть використовуватися в сфері виробництва продуктів харчування:

– - «проривна» інновація (нова технологія, що як правило формує нову продуктову нішу); відомо, що серед продуктових інновацій «проривними» бувають тільки близько 2%;

– - інкрементальна інновація (невелика модифікація наявного продукту);

– - розширення асортименту (новий формат або смак);

– - категорійне перепозиціонування (концентрація на нових споживачах, видах використання) [200].

Найважливішу роль у сфері виробництва продуктів харчування відіграють інкрементальні інновації. Однак суттєві зміни споживчих властивостей продукту не завжди позитивно позначаються на самому продукті і його сприйнятті покупцями. Адже натуральність – найважливіший критерій вибору, а будь-які «протиприродні» інновації здатні лише зашкодити. Як зазначає С. Славінський, інкрементальні інновації є не основними, а додатковими стимулами для купівлі і вимагають масованої підтримки. Інакше вони ніяк не позначаться ні на продукті, ні на продажах [200].

Новий формат або смак (розширення асортименту) – дуже поширений прийом, що використовується в харчовому виробництві. Як правило, продукти з новим смаком прийнято виводити в окремі асортиментні позиції, називаючи їх різними іменами. Однак знайти покупця для таких видів продукції буває досить складно.

Будь-які інновації, пов’язані з розширенням асортименту продукції, не можуть стати довгостроковою конкурентною перевагою. Річ у тому, що створити унікальний харчовий продукт украй складно. У будь-якому випадку при ринковому успіху продукту з’являться продукти зі схожим смаком і зовнішнім виглядом за конкурентною ціною. Ризик інновацій на основі розширення асортименту – в тому, що вдалі інновації дуже швидко стають галузевим стандартом [200].

Перепозиціонування – це практика інноваційної діяльності, яка рідко використовується в харчовій промисловості. Основна причина в тому, що категорійному перепозиціонуванню повинен передувати процес диференціації – закріплення компанії в певній ніші на ринку.

Як свідчать фахівці [23, 200 та ін.], суміш інкрементальних інновацій та категорійного перепозиціонування є так само ефективною як і «проривна» інновація. Але, враховуючи складнощі, що виникають виходячи із специфіки галузі (а саме – непомітність таких інновацій споживачем), варто концентрувати свої зусилля на поєднанні декількох інноваційних підходів.

Взявши за основу класифікацію видів економічної діяльності, прийняту в Україні, та проаналізувавши вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження інновацій у сфері виробництва продуктів харчування здійсненно типізацію напрямів її інноваційного розвитку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні напрями інноваційного розвитку за видами економічної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування

Основні види економічної діяльності у СВПХ	Напрями інноваційного розвитку
1	2
Виробництво м’яса та м’ясних продуктів	- налагодження системи контролю якості кормів та м’яса; - покращення зовнішнього вигляду та смакових якостей м’ясних продуктів; - збільшення термінів зберігання м’ясопродуктів; - розробка нових видів фасування продукції; - підвищення продуктивності праці та рентабельності виробництва на підприємствах; - перехід до органічного екобезпечного виробництва; - вирішення проблеми утилізації відходів тваринництва та м’ясопереробки; - застосування нових методів (в т.ч ресурсозберігаючих) виготовлення продукції
Вирощування, перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	- підвищення продуктивності рибного господарства; - удосконалення технологій виробництва рибних напівфабрикатів; - налагодження ефективного контролю над якістю сировини

Продовження табл. 2.3

1	2
Вирощування, перероблення та консервування картоплі	- впровадження сучасних екобезпечних технологій вирощування картоплі та боротьби із шкідниками; - розширення асортименту продуктів переробки картопляної сировини; - освоєння нових технологій зберігання картоплі
Виробництво фруктових і овочевих соків	- впровадження нових технологій фасування та консервування соків; - посилення контролю за якістю сировини; - розширення асортименту продукції за рахунок соків прямого віджиму та продуктів дитячого харчування
Виробництво олії та тваринних жирів	- впровадження нових технологій очищення рослинних жирів; - оптимізація використання відходів олійно-жирового виробництва
Виробництво маргарину і подібних харчових жирів	- підвищення якості та розширення асортименту продукції
Виробництво молока та молочних продуктів	- збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві молока; - налагодження уніфікованої системи вхідного контролю якості молока і молочної продукції; - впровадження нових технологій утримання й відгодівлі тварин та доїння молока; - застосування нових технологій фасування та очистки молока
Перероблення молока, виробництво масла та сиру	- підвищення якості масла та сиру відповідно до міжнародних стандартів; - розширення асортименту сирної продукції; - впровадження нових вимог до фасування продукції
Виробництво морозива	- розширення асортименту продукції; - удосконалення фасування та способів зберігання готової продукції
Вирощування зернових, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	- впровадження сучасних екобезпечних технологій вирощування зернових та боротьби із шкідниками; - підвищення частки дрібних і середніх сільгоспвиробників; - налагодження системи контролю якості зерна; - покращення умов зберігання зерна, круп, борошна; - підвищення якості продукції борошномельно-круп'яної промисловості
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	- розширення асортименту продукції; - впровадження уніфікованої системи контролю за якістю сировини на підприємствах; - впровадження нових технологій у виробництво борошняних виробів
Вирощування цукрових буряків та виробництво цукру	- впровадження сучасних екобезпечних технологій вирощування цукрових буряків та боротьби із шкідниками; - розширення асортименту продукції; - підвищення рентабельності виробництва

Продовження табл. 2.3

1	2
Виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів	- забезпечення належного контролю якості продукції; - розширення асортименту продукції
Виробництво чаю та кави	- уніфікація вимог щодо якості сировини та готової продукції відповідно до світових стандартів; - розширення асортименту продукції
Виробництво прянощів і приправ	- розширення асортименту продукції; - зменшення частки синтетичних складників у продукції; - впровадження нових методів збору обробки сировини
Виробництво готової їжі та страв	- налагодження гнучкої і оперативної системи контролю якості продукції; - удосконалення умов зберігання і реалізації продукції; - впровадження екобезпечних фасувальних матеріалів
Виробництво дитячого харчування та дієтичних харчових продуктів	- розширення асортименту продукції; - забезпечення диференційованого контролю якості дитячого харчування; - удосконалення технологій фасування продукції.

Отже, серед основних напрямків діяльності підприємств сфери виробництва продуктів харчування України, які потребують впровадження інновацій, можна виділити:

– налагодження системи контролю якості кормів у тваринництві та м’яса;

– покращення зовнішнього вигляду та смакових якостей м’ясних продуктів;

– збільшення термінів зберігання м’ясопродуктів;

– розробка нових видів фасування продукції;

– підвищення продуктивності праці та рентабельності виробництва на підприємствах;

– перехід до органічного екобезпечного виробництва;

– вирішення проблеми утилізації відходів тваринництва та м’ясопереробки;

– застосування нових методів виготовлення продукції;

– удосконалення технологій виробництва напівфабрикатів;

– налагодження ефективного контролю якості сировини;

– впровадження сучасних екобезпечних технологій вирощування продукції рослинництва та боротьби із шкідниками;

– розширення асортименту продукції;

– освоєння нових технологій зберігання;

– впровадження нових технологій очищення;

– оптимізація використання відходів харчової промисловості;

– збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві молока;

– налагодження уніфікованої системи вхідного контролю якості молока і молочної продукції;

– впровадження нових технологій утримання й відгодівлі тварин та доїння молока;

– підвищення якості масла та сиру відповідно до міжнародних стандартів;

– підвищення частки дрібних і середніх сільгоспвиробників;

– налагодження системи контролю якості зерна;

– уніфікація вимог щодо якості сировини та готової продукції відповідно до світових стандартів;

– зменшення частки синтетичних складників у продукції;

– впровадження нових методів збору і обробки сировини;

– впровадження екобезпечних фасувальних матеріалів;

– забезпечення диференційованого контролю якості дитячого харчування.

За результатами узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду управління інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів

харчування виділено три основні напрями, в яких найбільш необхідним є впровадження інновацій:

– удосконалення контролю якості сировини та кінцевої продукції;

– збільшення асортименту та зростання доступності харчових продуктів для населення;

– підвищення продуктивності праці та зростання рентабельності виробництва продуктів харчування.

Однак будь-яке, навіть інтенсивне впровадження інноваційних процесів у розвиток сфери виробництва продуктів харчування буде неефективним без вивчення особливостей зовнішнього середовища використання таких інновацій, яке формує передумови інноваційного розвитку галузі. З урахуванням того, що соціально-економічні та природні особливості зовнішнього середовища впровадження інновацій є неоднорідними у межах держави і мають, переважно, регіональні відмінності, варто проаналізувати їх територіальний розподіл та визначити специфіку прояву в різних регіонах держави.

У 2013 р. в Україні порівняно з попереднім роком індекс промислової продукції становив 95,3%.

За попередніми розрахунками, у 2013 р. порівняно з 2012 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 113,7%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 120,7%, господарствах населення — 106,4%. Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва становив 118,1%, у т.ч. в аграрних підприємствах — 125,2%, у господарствах населення — 109,3%.

Зважаючи на специфіку дослідження, детальніше зупинимося на аналізі актуальних тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні за даними Державної служби статистики України [63].

Під урожай 2013 р. сільськогосподарські культури було посіяно на площі 28,3 млн га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами — 19,8

млн га (70,0%), господарствами населення — 8,5 млн га (30,0%). Порівняно з 2012 р. загальна посівна площа збільшилася на 0,5 млн га, або на 1,9%.

У 2013 р. загальний валовий збір зернових і зернобобових культур становив 63,0 млн т (у вазі після доробки), а їхня середня врожайність — 39,9 ц з 1 га. Порівняно з 2012 р. виробництво зерна зросло на 36,3% (на 16,8 млн т), що зумовлено як збільшенням площі збирання (на 1,0 млн га, або на 6,8%), так і зростанням середньої урожайності з 1 га (на 8,7 ц, або на 27,9%) (табл. 2.4).

Валовий збір соняшнику на зерно (11,0 млн т у вазі після доробки) порівняно з 2012 р. збільшився на 31,6% виключно за рахунок зростання його врожайності (на 5,2 ц, або на 31,5%), яка в середньому становила 21,7 ц з 1 га.

Виробництво цукрових буряків для промислової переробки (10,7 млн т) скоротилося на 41,7% (насамперед за рахунок скорочення площі збирання на 39,8%) при зменшенні їхньої врожайності на 3,3% (зібрано по 397,4 ц з 1 га).

Урожай ріпаку (2,4 млн т) порівняно з 2012 р. зріс удвічі, що зумовлено збільшенням площі його збирання на 82,1% і зростанням середньої врожайності на 7,3% (зібрано по 23,6 ц з 1 га). Виробництво сої (2,8 млн т) зросло на 14,6% виключно за рахунок збільшення середньої врожайності на 19,9% (зібрано по 20,5 ц з 1 га).

Господарствами усіх категорій зібрано 22,3 млн т картоплі (на 4,3% менше проти 2012 р.), 9,9 млн т овочів (на 1,4% менше), 2,3 млн т плодоягідної продукції (на 14,3% більше), 575,4 тис. т винограду (на 26,2% більше).

Інформацію про динаміку виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні представляє таблиця 2.4.

У 2013 р. індекс обсягу виробництва продукції тваринництва порівняно з 2012 р. становив 104,8%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах — 108,8%, у господарствах населення — 101,8%.

Господарствами всіх категорій у 2013 р. реалізовано на забій 3,4 млн т худоби та птиці (у живій вазі), що на 8,2% більше порівняно з 2012 р., вироблено 11,5 млн т молока (на 1,1% більше) та 19,6 млрд шт. яєць (на 2,5% більше). Частка господарств населення в загальному виробництві цих продуктів тваринництва у 2013 р. становила відповідно 42%, 78% та 38%.

Таблиця 2.4

Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні у 1990-2013 рр., тис. т.

Роки	Зернові та зернобобові культури	Цукрові буряки (фабричні)	Олійні культури	Соняшник	Льон-довгунець	Соя	Ріпак
	Усі категорії господарств						
1990	51009,0	44264,5	2814,2	2570,8	108,1	99,3	130,2
1995	33929,8	29650,4	2928,8	2859,9	48,2	22,3	39,8
2000	24459,0	13198,8	3664,0	3457,4	8,3	64,4	131,8
2005	38015,5	15467,8	5678,9	4706,1	12,7	612,6	284,8
2006	34258,3	22420,7	6902,4	5324,3	5,3	889,6	605,7
2007	29294,9	16977,7	5965,6	4174,4	3,8	722,6	1047,4
2008	53290,1	13437,7	10271,6	6526,2	3,0	812,8	2872,8
2009	46028,3	10067,5	9436,4	6364,0	1,2	1043,5	1873,3
2010	39270,9	13749,2	10033,0	6771,5	0,4	1680,2	1469,7
2011	56746,8	18740,5	12453,9	8670,5	0,8	2264,4	1437,4
2012	46216,2	18438,9	12074,1	8387,1	1,8	2410,2	1204,4
2013	63051,3	10789,4	16232,2	11050,5	1,1	2774,3	2351,7
	Сільськогосподарські підприємства						
1990	49563,8	44261,7	2752,6	2509,2	108,1	99,3	130,2
1995	31182,3	28884,1	2803,2	2734,3	48,2	22,3	39,8
2000	19964,2	11594,1	3230,8	3025,7	8,2	64,0	131,1
2005	28790,4	12145,4	4629,8	3709,9	12,7	571,5	279,5
2006	25698,6	19041,6	5670,9	4155,7	5,3	836,1	600,3
2007	22848,1	14763,9	5108,7	3373,7	3,8	683,3	1031,6
2008	42094,2	11795,5	8907,4	5289,3	3,0	777,2	2784,2
2009	35841,9	9151,6	8162,5	5177,4	1,2	1007,9	1827,1
2010	29779,3	12663,4	8696,0	5585,6	0,4	1611,5	1394,5
2011	44219,3	17145,4	10906,0	7288,8	0,8	2152,2	1389,0
2012	36075,0	16837,7	10659,4	7131,1	1,8	2269,4	1191,4
2013	49659,0	9100,8	14409,2	9445,8	1,1	2606,0	2306,5

Джерело: складено за даними [63]

За звітний період підприємствами України виконано будівельних робіт на суму 58,9 млрд грн. Індекс будівельної продукції у 2013 р. порівняно з 2012 р. становив 85,5%.

Будівництво будівель скоротилося на 9,3%, у т.ч. нежитлових — на 16,4%. Будівництво інженерних споруд зменшилося на 18,8%.

За січень—листопад 2013 р. обсяги експорту й імпорту товарів України становили відповідно 57433,3 млн дол. США та 70039,8 млн дол. Порівняно з відповідним періодом 2012 р. експорт становив 90,8%, імпорт — 91,1%. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами — 12606,5 млн дол. (за 11 місяців 2012 р. також від'ємне — 13630,2 млн дол.).

Коефіцієнт покриття експортом імпорту, як і за 11 місяців 2012 р., становив 0,82.

До країн СНД було експортовано 35,5% усіх товарів, до країн ЄС — 26,1% (у січні-листопаді 2012р. – відповідно 36,9% та 24,6%). Головними торговими партнерами серед країн СНД як в експорті, так і в імпорті товарів залишилися країни Митного союзу (Російська Федерація, Білорусь і Казахстан).

Найвагоміші експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися до Польщі, Італії, Німеччини, Угорщини, Нідерландів та Іспанії. Серед інших країн світу найбільше експортувалися товари до Туреччини, Китаю, Єгипту, Індії, США, Саудівської Аравії та Іраку.

У загальному обсязі експорту товарів порівняно з відповідним періодом попереднього року збільшилась частка чорних металів, руд, шлаку і золи, механічних машин, електричних машин, насіння і плодів олійних рослин, продуктів неорганічної хімії.

Зменшилася натомість частка зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки, залізничних локомотивів.

Із країн СНД імпортовано 36,3% усіх товарів, із країн ЄС — 35% (за січень—листопад 2012 р. — відповідно 41,3% та 30,8%). Серед країн ЄС

найвагоміші імпортні надходження товарів здійснювалися з Німеччини, Польщі, Італії, Франції, Угорщини та Великої Британії. Серед інших країн світу найбільші імпортні поставки товарів надходили з Китаю, США, Туреччини, Японії, Швейцарії та Кореї.

У загальному обсязі імпорту товарів збільшилась частка механічних машин, електричних машин, пластмас, полімерних матеріалів, фармацевтичної продукції, чорних металів. Зменшилась частка палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки.

Оборот роздрібної торгівлі за січень—грудень 2013 р. становив 884,2 млрд грн, що на 9,5% більше за обсяг січня—грудня 2012 р. У структурі обороту роздрібної торгівлі на організовані та неформальні ринки припадало 31,4%. В обороті організованих ринків 11,2% становив продаж сільськогосподарських продуктів.

Оборот ресторанного господарства (з урахуванням обороту фізичних осіб-підприємців) за січень-грудень 2013 р. проти січня—грудня попереднього року збільшився на 1,4% і становив 24,3 млрд грн.

За 2013 р. підприємствами транспорту перевезено 757,6 млн т вантажів, або 98,1% обсягу перевезень вантажів у 2012 р. Вантажооборот становив 379,0 млрд ткм, або 96,1% обсягу 2012 р.

За 2013 р. послугами пасажирського транспорту скористалися 6,6 млрд пасажирів, виконано пасажирооборот обсягом 128,5 млрд пас. км, що становить відповідно 97,2% та 97,1% обсягів 2012 р.

Відправлення пасажирів залізничним транспортом (з урахуванням перевезень міською електричкою) порівняно з 2012 р. зменшилося на 0,9%. Послугами автомобільного транспорту (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) скористалися 3,3 млрд пасажирів, що на 3,2% менше від обсягів перевезень пасажирів у 2012 р. Перевезення пасажирів морським транспортом зросли на 12,2% порівняно з 2012 р. Авіаційним транспортом перевезено 8,1 млн пасажирів, що менше на 0,1%

від обсягів 2012 р. За 2013 р. міським електротранспортом перевезено 2,8 млрд пасажирів, що на 2,8% менше, ніж за 2012 р.

Індекс споживчих цін (індекс інфляції) за 2013 р. загалом становив 100,5% (у відповідному періоді попереднього року — 99,8%).

Продукти харчування та безалкогольні напої подешевшали на 0,7%. Найбільше (на 17,4%) знизилися ціни на фрукти. На 8,5—3,1% стали дешевшими соняшникова олія, продукти переробки зернових, сало, риба та продукти з риби, м'ясо та м'ясопродукти. Разом з цим істотно (на 18,0%) подорожчав цукор. На 9,5—1,4% зросли ціни на масло, кисломолочну продукцію, яйця, сири, овочі, сметану, молоко, хліб, безалкогольні напої, маргарин.

Алкогольні напої і тютюнові вироби стали дорожчими на 10,1%, зокрема тютюнові вироби — на 14,5%, алкогольні напої — на 4,9%.

Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 0,3%. При цьому плата за квартиру підвищилася на 2,9%, оренда житла — на 1,3%, а тарифи на гарячу воду, опалення знизилися на 0,2%.

Зростання цін у сфері охорони здоров'я на 3,0% зумовлено подорожчанням фармацевтичної продукції та амбулаторних послуг на 3,2%, послуг лікарень — на 2,8%.

Ціни на транспорт загалом зросли на 1,3%, що пов'язано переважно з подорожчанням перевезень залізничним і автодорожнім пасажирським транспортом (на 12,8% та 4,7% відповідно) і автомобілів (на 2,6%). На 3,6% подешевшали паливо та мастила.

Послуги освіти подорожчали на 2,2%, у т.ч. навчання в середніх закладах освіти — на 3,8%, утримання дітей у дошкільних закладах — на 3,1%, навчання у вищих закладах — на 2,0%.

Індекс цін виробників промислової продукції за 2013 р. становив 101,7% (у відповідному періоді попереднього року — 100,3%).

У січні—листопаді 2013 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (з

кількістю працюючих 10 осіб і більше) порівняно з відповідним періодом 2012 року збільшився на 7,9% і становив 3234 грн.

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці належали авіаційний транспорт, фінансова та страхова діяльність, добування кам'яного та бурого вугілля й виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по економіці в 1,6—3,2 раза.

Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у працівників текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, поштової та кур'єрської діяльності, тимчасового розміщування й організації харчування та сільського господарства і не перевищував 70% середнього рівня по економіці.

Середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15—70 років (дані наведено за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності в середньому за 9 місяців 2013 р.) становила 22,1 млн осіб, з яких 20,5 млн були зайняті економічною діяльністю, а решта (1,6 млн) — безробітні, тобто особи, які не мали роботи, але активно її шукали як самостійно, так і за допомогою державної служби зайнятості. Рівень зайнятості населення становив: віком 15—70 років — 60,7%, а в працездатному віці — 67,8%. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення віком 15—70 років становив 7,0%, а працездатного віку — 7,6%.

Кількість зареєстрованих безробітних збільшилася за місяць на 15,1% і на кінець грудня 2013 р. становила 487,7 тис. осіб, або майже третину всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу по безробіттю отримували 82,4% осіб, які мали статус безробітного.

Рівень зареєстрованого безробіття загалом по країні порівняно з листопадом збільшився на 0,3 в. п. і на кінець грудня 2013 р. становив 1,8% населення працездатного віку. Зростання цього показника у грудні, як і в

попередньому місяці, зумовлене переважно впливом сезонного чинника на зайнятість працівників сільського господарства. Так, у сільській місцевості рівень зареєстрованого безробіття зріс на 0,6 в.п. і становив 2,5% населення працездатного віку, у міських поселеннях він не змінився (1,4% населення працездатного віку).

Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до державної служби зайнятості, у грудні 2013 р. порівняно з листопадом зменшилася на 20,3 тис., або на 30,0%, і на кінець місяця становила 47,5 тис.

За сприяння державної служби зайнятості у 2013 р. працевлаштовано 541,9 тис. осіб, або 35,2% громадян, які мали статус безробітного у цьому періоді, у т.ч. у грудні — 26,8 тис. осіб, або 4,9% усіх громадян, працевлаштованих за рік.

Серед зареєстрованих безробітних, що отримали роботу у грудні 2013 р., понад половину становили жінки і молодь віком до 35 років.

Середньооблікова кількість безробітних, які отримували допомогу по безробіттю впродовж грудня 2013 р., становила 370,7 тис. осіб. Середній розмір допомоги по безробіттю становив 1172 грн, або 96,2% законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (1218 грн) [63].

Основні передумови інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, на наш погляд, можна також дослідити на основі картографічного аналізу низки показників соціально-економічного та інноваційного розвитку.

При аналізі показників підприємницької діяльності у регіональному розрізі, помітним є їхнє збільшення у східному напрямку (рис. 2.9). Традиційно, у 2012 р. найбільша кількість суб’єктів підприємницької діяльності була зосереджена у м. Київ та Київській області, а також у межах Одеської та Дніпропетровської областей.

Найменші показники підприємницької активності суб’єктів підприємницької діяльності фіксувались у Закарпатській та Рівненській

областях (менше 18 суб'єктів підприємницької діяльності на 1000 осіб населення).

Рис. 2.9. Підприємницька активність в регіонах України у 2012 році

Роздрібний товарооборот підприємств регіонів України у 2012 році характеризувався певною специфікою (рис. 2.10). Так, зокрема, помітним є певне тяжіння вищих показників роздрібного товарообороту підприємств до прикордонних областей, що пояснюється вищими показниками міграційної активності у їх межах та більшим попитом на товари і послуги. Найвищі показники роздрібного товарообороту підприємств спостерігалися у м. Київ, а також у Київській, Одеській та Дніпропетровській областях. Високий роздрібний товарооборот також фіксувався у Львівській, Харківській, Донецькій та Запорізькій областях. Найменші показники вищезгаданого

явища у 2012 р. були у межах Сумської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Хмельницької та Вінницької областей.

Рис. 2.10. Роздрібний товарооборот підприємств України у 2012 році

Вагомим показником ефективності державного управління є показники валового регіонального продукту. За показником валового регіонального продукту в Україні у 2012 році, окрім м. Київ, у межах якого величина вищезгаданого показника становила понад 97 тис. грн. на особу, на першому місці серед областей була Дніпропетровська (44,7 тис. грн. на особу) (рис. 2.11). Високі показники валового регіонального продукту протягом досліджуваного періоду фіксувались у Київській, Донецькій, Полтавській, Запорізькій, Харківській та Одеській областях. Найменші

показники валового регіонального продукту у 2012 р. були у межах Закарпатської, Тернопільської та Чернівецької областей.

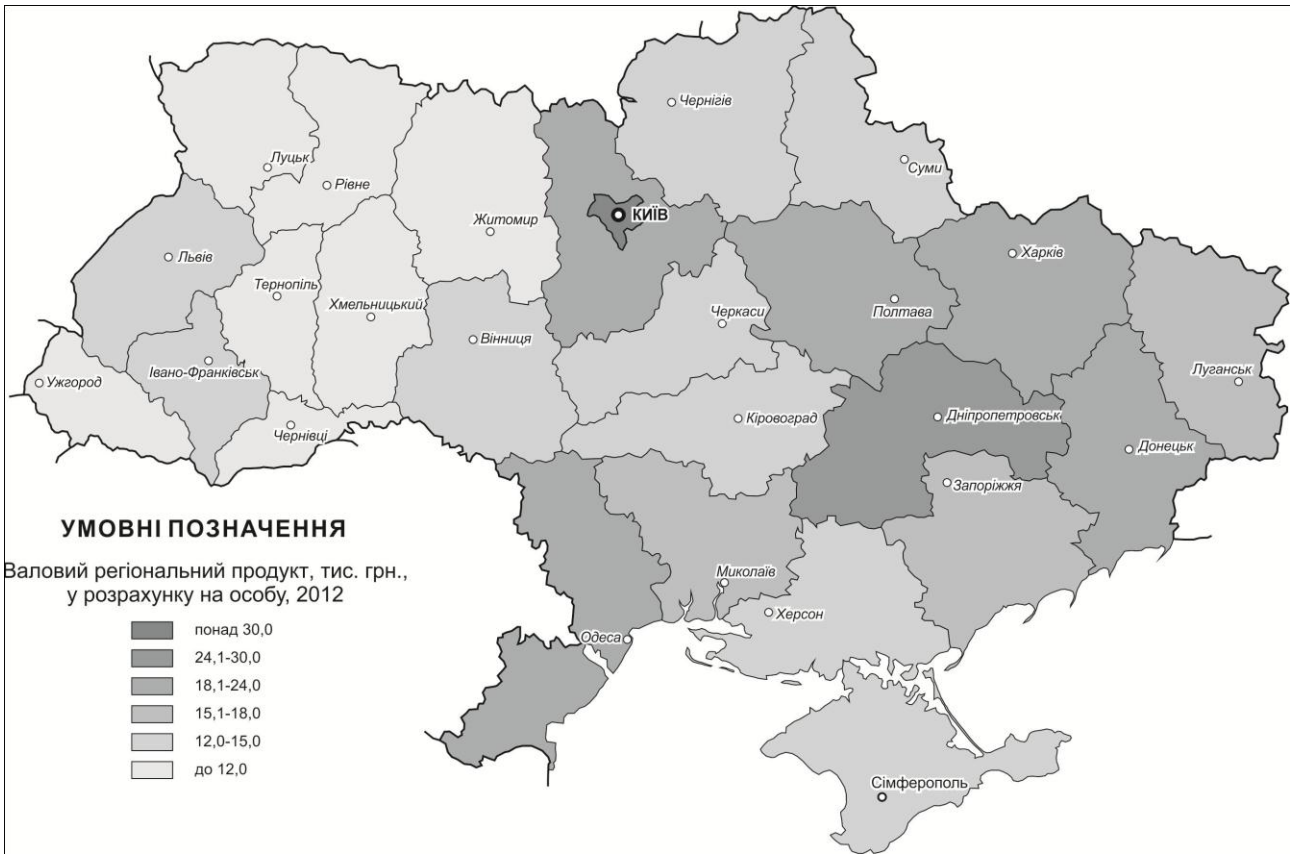

Рис. 2.11. Валовий регіональний продукт в Україні у 2012 році

У 2012 році найуспішніші фінансові результати діяльності малих підприємств у сільському господарстві по регіонах України фіксувались у межах Миколаївської та Дніпропетровської областей (рис. 2.12). Загалом, якщо говорити про територіальний розподіл вищезгаданих показників, то помітним є переважання його високих показників у межах центральних та східних областей країни. Високі фінансові результати діяльності малих підприємств у сільському господарстві показали підприємства Київської, Вінницької, Полтавської, Харківської, Кіровоградської та Запорізької областей. Найнижчі рівні вищезгаданих показників спостерігались у межах

низки західних областей: Волинської, Рівненської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, а також Житомирської областей.

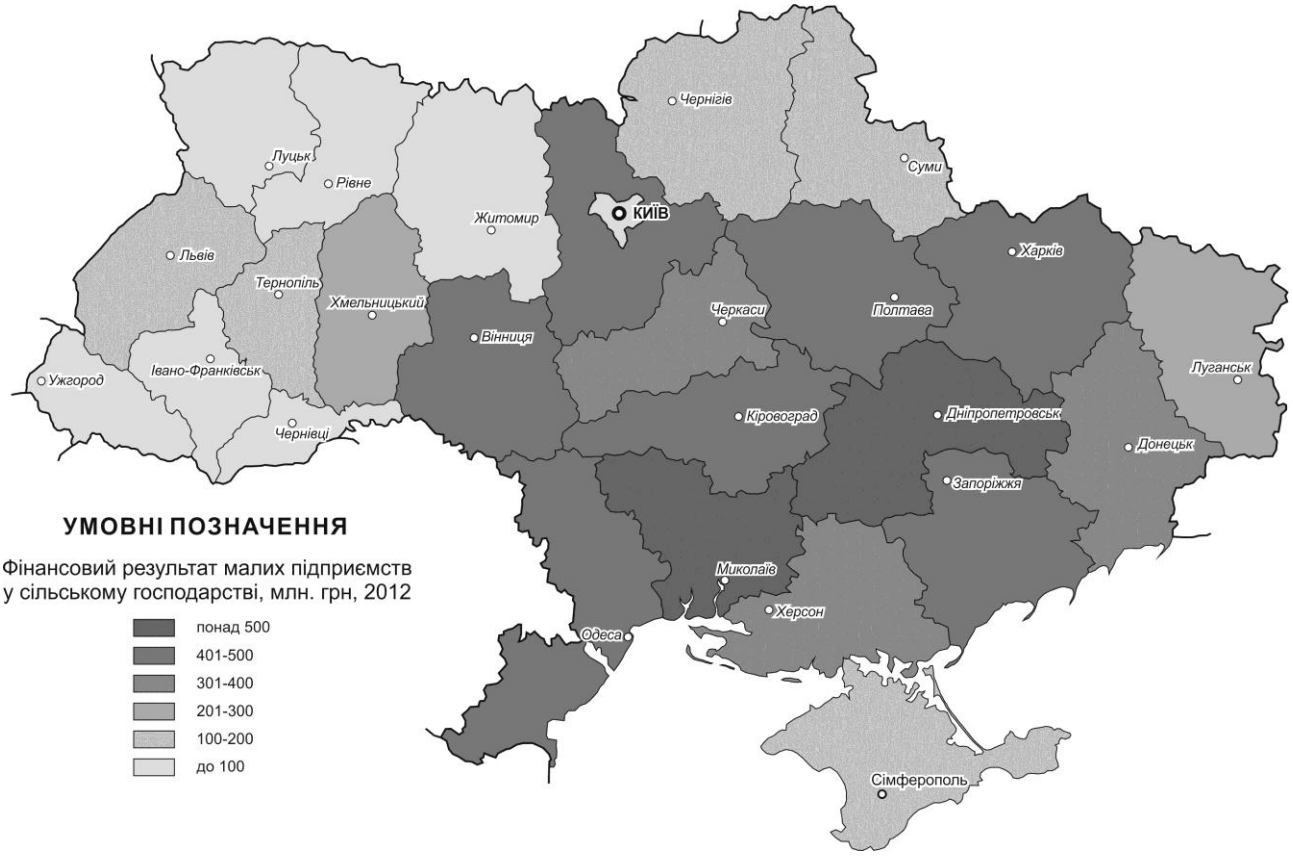

Рис. 2.12. Фінансовий результат малих підприємств у сільському господарстві України у 2012 році

Характеризуючи обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України за регіонами, слід сказати, що лідерами серед іноземних інвесторів у 2012 році були м. Київ, Київська, Харківська та Дніпропетровська області (рис. 2.13).

Високі показники іноземних інвестицій спостерігались також в економіці Львівської, Одеської, Запорізької, Донецької областей та АР Крим. Найменші капіталовкладення іноземних інвесторів протягом досліджуваного періоду характерні для економіки Тернопільської та Чернігівської областей.

Рис. 2.13. Прямі іноземні інвестиції в регіонах України у 2012 році

Вагомим показником ефективного державного регулювання є запровадження інновацій у практику економічного господарювання. Так, зокрема, у 2012 р. Волинська та Вінницька області за часткою інноваційно активних підприємств були лідерами серед регіонів України, випередивши, таким чином, лідера за усіма іншими макроекономічними показниками – м. Київ (рис. 2.14).

Значна частка інноваційно активних підприємств фіксувалась у Закарпатській, Рівненській та Миколаївській областях, які за вищезгаданими показниками випередили Київську, Харківську, Дніпропетровську, Донецьку та Луганську області. Найменша частка інноваційно активних підприємств у 2012 р. спостерігалась у Івано-Франківській та Запорізькій областях.

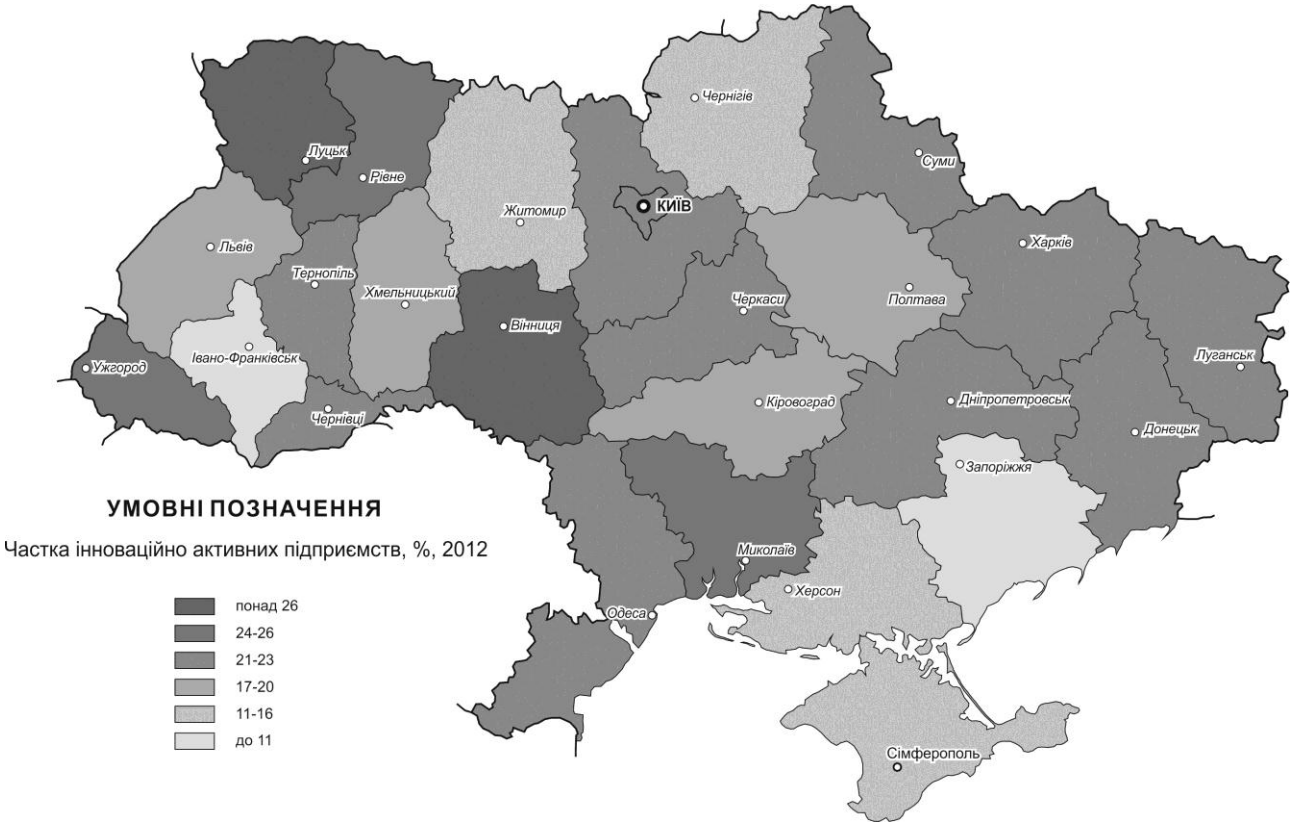

Рис. 2.14. Частка інноваційно активних підприємств у регіонах України у 2012 році

Отже, картографічний аналіз дозволяє виділити перспективні зони для впровадження інновацій. До таких зон відносимо Харківську, Вінницьку, Херсонську, Миколаївську, Львівську області та м. Київ. Водночас, депресивними із точки зору перспектив впровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування можна вважати більшість областей Карпатського регіону та Полісся. Очевидно, що важливу роль у цьому відношенні відіграє також демографічний потенціал регіонів, який прямо впливає на обсяг споживчого ринку.

З метою оцінки внеску демографічного потенціалу у формування перспектив інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні варто проаналізувати статистичні показники, що характеризують структуру та основні тенденції розвитку демосоціальної сфери країни.

На 1 січня 2013 року чисельність наявного населення України становила 45553,0 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 31378,6 тис. осіб (68,9%), у сільській місцевості – 14174,4 тис. осіб (31,1%). Починаючи з 2003 року в Україні спостерігається тенденція до поступового збільшення рівня урбанізації. Лише у п’яти регіонах чисельність сільського населення більша ніж міського. Це Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області; питома вага сільського населення в цих областях становила 52,2–62,8% [63].

У 2012 році порівняно з 2011 роком чисельність населення України зменшилася на 80,6 тис. осіб, у тому числі міського – на 2,2 тис., сільського – на 78,4 тис. Чисельність населення сільської місцевості скорочується з більшою інтенсивністю, ніж міських поселень: у 2012 році коефіцієнт скорочення чисельності населення становив відповідно 5,5 і 0,1 особи на 1000 наявного населення.

Чисельність населення скоротилася в 16 регіонах України. Найбільші рівні скорочення у Чернігівській (9,9 особи на 1000 наявного населення), Сумській (7,9‰) та Кіровоградській (7,3‰) областях. Водночас у 11 регіонах спостерігався приріст чисельності населення: м.Києві, Севастопольській міськраді, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Чернівецькій, Київській, Волинській, Івано-Франківській, Харківській областях та Автономній Республіці Крим.

Чинники формування чисельності населення по різному впливали на цей процес в регіонах.

Чисельність населення зменшилася за рахунок природного і міграційного скорочення в 11 регіонах (Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях); за рахунок переваги природного скорочення над міграційним приростом – в 5 регіонах (Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Львівській, Полтавській областях).

Чисельність населення збільшилася за рахунок природного і міграційного приросту в Івано-Франківській, Чернівецькій областях та м.Києві; за рахунок переваги природного приросту над міграційним скороченням – в Волинській, Закарпатській, Рівненській областях, за рахунок переваги міграційного приросту над природним скороченням в Автономній Республіці Крим, Київській, Одеській, Харківській областях та Севастопольській міськраді.

Зменшення чисельності населення України спостерігається з 1993 року. Разом з тим, починаючи з 2006 року, внаслідок обсягу природного скорочення на тлі міграційного приросту темпи зменшення чисельності населення уповільнилися. У порівнянні з 2011 роком рівень зменшення чисельності населення знизився більш ніж удвічі – з 3,1 особи на 1000 населення до 1,8‰.

Склад населення України характеризується суттєвою гендерною диспропорцією. Чисельність чоловіків становила на 1 січня 2013 року 20962,7 тис. осіб, а жінок – 24409,9 тис., що на 16,4% більше. Співвідношення за статтю порівняно з попереднім роком майже не змінилося і на 1 січня 2013 року становило 1164 жінки на 1000 чоловіків (на 1 січня 2012 року – 1167), за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року – 1162 жінки. В 13 регіонах України гендерна диспропорція ще більша (максимально в Чернігівській області: на 1000 чоловіків 1206 жінки).

Чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України спостерігається з 34 років і з віком збільшується.

Статево-віковий склад населення країни – результат дії як демографічних процесів (народжуваності, смертності, міграційного руху), так і соціально-економічних.

В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку і низька – молодшого. На початок 2013 року майже кожен сьомий житель України перебував у віці 65 років і старше, кожен п’ятий – у віці 60 років і старше. Відсоток осіб у віці 0–15

років збільшується в останні два роки (з 15,3 до 15,5), а осіб у віці 60 років і старше з 2009 року (з 20,3 до 21,4), водночас питома вага населення у віці 16–59 років зменшується з 2010 року (з 64,4% до 63,1%).

Середній вік населення України на 1 січня 2013 року становив 40,5 року, чоловіків – 37,7, жінок – 42,9 року, тоді як за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року відповідно 38,9, 36,2 і 41,2, що також свідчить про постаріння населення. «Найстаріше» населення Чернігівської області – 43,0 року, «наймолодше» Закарпатської – 36,6 року.

Зниженню темпів депопуляції сприяло зменшення природного скорочення населення. Його рівень порівняно з «піковим» значенням у 2000–2002 роках (7,6 осіб на 1000 населення) зменшився більш як удвічі і становив у 2012 році 3,1‰. Це найменший показник за останні 20 років.

Природне скорочення населення залишилося єдиним чинником скорочення населення України і становило у 2012 році 142,4 тис. осіб.

З 2002 року (крім 2005, 2009) в Україні спостерігається збільшення числа народжених. Упродовж 2012 року народилося 520,7 тис. дітей, що на 18,1 тис. більше, ніж у попередньому році. На 100 дівчаток народилося 107 хлопчиків. Рівень народжуваності збільшився з 11,0 до 11,4 осіб на 1000 наявного населення.

Серед регіонів України спостерігалася значна диференціація рівня народжуваності: від 9,4 народжених на 1000 наявного населення у Чернігівській області до 15,9‰ – у Рівненській.

Середній вік жінок, що народжували у 2012 році, становив 27,0 року (у 2011 році – 26,8 року). Середній вік жінок , що народжували першу дитину – 24,4 року (у 2011 році – 24,3 року).

У 63% народжених у 2012 році вік матерів варіював від 20 до 29 років.

У порівнянні з 2011 роком зменшилася питома вага народжених, матері яких були молодше 20 років, з 7,1% до 6,6%.

Кількість народжених на 1000 жінок у репродуктивному віці (15–49 років) збільшилася у порівнянні з попереднім роком з 43,6 до 45,9 дитини і

це найвищий рівень за 20 останніх років. Народжуваність зросла у всіх вікових групах, найбільше у віці 20–29 років.

В Україні кожну п’яту дитину народжує матір, яка не перебуває в зареєстрованому шлюбі. У 2012 році питома вага позашлюбних народжень у загальній кількості народжених становила 21,4% (у 2011 році – 21,9%). При цьому, частка таких народжень більша у сільській місцевості (міські поселення – 20,6%, сільська місцевість – 23,1%).

У 2012 році в Україні померло 663,1 тис. осіб, що на 1,4 тис. менше, ніж у 2011 році. Рівень смертності такий же як і в попередньому році – 14,5 особи на 1000 наявного населення.

Смертність населення у 16 регіонах більша середньої по країні (найвища в Чернігівській області – 18,7‰), в 11 регіонах – менша (найнижча у м.Києві – 9,8‰).

Смертність населення у сільській місцевості значно вища, ніж у міських поселеннях: 17,7 померлих на 1000 наявного населення у сільській місцевості проти 13,1 у міських поселеннях.

Серед причин смерті населення у 2012 році, як і в 2011 році, перше місце посідали хвороби системи кровообігу (65,8% загальної кількості померлих), друге – новоутворення (14,0%), третє – зовнішні причини смерті (6,3%). Рівень смертності зменшився від хвороб системи кровообігу (з 963,4 до 957,3 особи на 100 тис. населення), зовнішніх причин смерті (з 92,7 до 91,5) хвороб органів дихання (з 391 до 37,5), разом з тим збільшилася смертність від новоутворень (з 194,6 до 203,7), хвороб органів травлення (з 55,2 до 60,8).

Смертність чоловіків вища ніж жінок: 15,5 чоловіків і 13,8 жінок на 1000 осіб відповідної статі. Навіть за умови усунення впливу вікової структури населення зовнішні чинники стають причиною смерті чоловіків у 4,5 раза частіше ніж жінок (випадкові утоплення та занурення у воду – в 6,6 раза, навмисні самоушкодження – в 5,7, випадкові отруєння, спричинені отруйними речовинами – в 4,7), деякі інфекційні та паразитарні хвороби –

більше ніж у 3 рази (туберкульоз – більше ніж у 5 разів), хвороби органів дихання – в 4,4 раза, розлади психіки та поведінки – в 3,8 раза (внаслідок вживання алкоголю – в 6,8), хвороби органів травлення – у 2,4 раза.

У 2012 році у віці до 1 року померло 4,4 тис. дітей. Крім того, було зареєстровано 3,2 тис. мертвонароджень.

Рівень смертності немовлят порівняно з 2011 роком зменшився з 9,0 до 8,4 померлих дітей у віці до 1 року на 1000 живонароджених. Це найменший показник за роки незалежності України.

В Україні спостерігається збільшення віку вступу до шлюбу. За роки незалежності наречені «постаріли» на 3 роки. Більше 60% осіб, що реєстрували шлюб у 2012 році, мали вік 20–29 років.

Юнаки у віці до 20 років одружувались переважно з однолітками та жінками старшими за віком. Частка одружень на жінках старших за віком у цій віковій групі найбільша (44%). А чоловіки у віці 20–29 років частіше брали шлюб з жінками молодшого віку.

У 2012 році серед жінок віком до 30 років 74% виходили заміж за чоловіків старших за віком, 15% – за молодших від себе, 11% – за однолітків.

Водночас у 2012 році зареєстровано в органах державної реєстрації актів цивільного стану 49,8 тис. розірвань шлюбів та розглянуто судами першої інстанції 118,7 тис. справ про розірвання шлюбу окремого провадження із задоволенням заяви і позовного провадження із задоволенням позову, що свідчить про нестабільність шлюбних відносин.

Останнім часом, починаючи з 2005 року, в Україні спостерігається міграційний приріст населення, що позитивно впливає на формування чисельності населення.

У 2012 році міграційний приріст населення становив 61,8 тис. осіб, що на 44,7 тис. більше, ніж у попередньому році, а його рівень збільшився з 3,7 особи на 10 тис. населення до 13,5 особи.

Серед 76,4 тис. іммігрантів найбільша кількість прибулих з Російської Федерації – 16,0 тис. (21,0%), Туркменістану – 8,0 тис. (10,5%),

Китаю – 4,5 тис. (5,9%), Молдови – 4,0 тис. (5,2%).

Серед 14,5 тис. емігрантів найбільша кількість вибулих у 2012 році з України до Російської Федерації – 4,9 тис. (33,9%), Німеччини – 1,6 тис. (11,1%), Ізраїлю – 1,3 тис. (9,1%).

Від'ємне сальдо міжнародної міграції упродовж 2012 року склалося тільки в одному регіоні – Закарпатській області.

Разом з тим на демографічні процеси регіонів та зміну чисельності населення крім міжнародної міграції впливає міграція міжрегіональна. Позитивне сальдо міграції у 2012 році спостерігалось у м.Києві (14,7 тис. осіб), Київській області (7,1 тис.), Одеській (2,8 тис.), Харківській (2,0 тис.), Севастопольській міськраді (1,8 тис.), Житомирській (0,4 тис.), Чернівецькій (0,3 тис.), Автономній Республіці Крим (0,1 тис.).

Внутрішньорегіональна міграція впливає на формування чисельності міських поселень та сільської місцевості як регіонів так і країни в цілому. У 2012 році чисельність населення міських поселень країни збільшилася за рахунок обміну населенням із сільською місцевістю у межах України на 9,9 тис. осіб, у тому числі за рахунок внутрішньорегіональної міграції на 4,1 тис. осіб [63].

Отже, досить потужний демографічний потенціал, у поєднанні із сприятливим для ведення сільськогосподарського виробництва природно-ресурсним потенціалом, зумовлює достатні передумови для активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні. Однак на перешкоді такій активізації стоять інші фактори та невирішені проблеми, що будуть детальніше проаналізовані у наступних розділах роботи.

Висновки до другого розділу

1. Доступність продуктів харчування, їх якість та безпека в сучасних умовах повинна забезпечуватися, насамперед, національною харчовою промисловістю. Однак у реаліях української економіки таке завдання у найближчій перспективі вирішити малореально. Незважаючи на сприятливі умови для ведення ефективного сільського господарства та розгалужену мережу підприємств харчової промисловості, загальна ситуація у сфері виробництва продуктів харчування у нашій державі є незадовільною, що зумовлює необхідність суттєвої трансформації цього сектора економіки, відповідно до сучасних зарубіжних моделей.

2. У зарубіжній науці питання продовольчої безпеки розглядаються у двох аспектах – як власне продовольча безпека, а також як забезпеченість продовольством населення. Перший підхід переважно застосовується у дослідженнях продовольчої безпеки на міжнародному та національному рівні, у той час як другий – використовується для характеристики продовольчого забезпечення домогосподарства чи людини. Слід зауважити, що вказані аспекти часто змішуються у вітчизняних дослідженнях.

3. З урахуванням основних підходів до трактування категорії продовольчої безпеки у сучасній світовій науці, а також актуальних напрямків інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у розвинутих країнах світу, можна констатувати зміщення акцентів концепції забезпечення продовольчої безпеки у напрямку від держави до людини, а отже, зростання її гуманоцентризму (гуманоцентричності). Відповідно, сучасні напрямки наукових пошуків у вітчизняній науці доцільно розвивати саме у цьому контексті.

4. Охарактеризовано використання форсайтних методів для обґрунтування стратегічних напрямків інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Констатовано, що якомога повніше запровадження євпропейських директив в законодавство має бути

пріоритетним у подальшому реформуванні національного законодавства у досліджуваній сфері.

5. У структурі ризиків продовольчої безпеки можна виділити соціальні, економічні, політичні та екологічні ризики. Найсуттєвішими у контексті забезпечення продовольчої безпеки населення є соціальні ризики. Економічні ризики продовольчої безпеки напряму пов’язані із роллю сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці. До групи політичних ризиків продовольчої безпеки можна віднести ризики виникнення експортно-імпортних воєн. Екологічні ризики продовольчої безпеки є найменш чутливими для управління, характеризуються неконтрольованістю та кумулятивним ефектом, а, отже, потребують найбільш прискіпливої уваги з боку фахівців щодо забезпечення продовольчої безпеки держави чи регіону.

5. Виявлено, що застосування інноваційних технологій у сфері виробництва харчових продуктів, поряд із швидким економічним ефектом, містить ряд прихованих і віддалених в часі загроз. Інтенсивне підвищення врожайності агрокультур у сучасних умовах не завжди передбачає екстенсивні форми господарювання або не завжди відповідає раціонально обгрунтованим нормам збільшення продуктивності у сучасному рослинництві та тваринництві.

6. Запропоновано шляхи удосконалення підходів до класифікації напрямів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Охарактеризовано основні інновації за видами економічної діяльності у харчовій промисловості та сільському господарстві.

7. За результатами узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду управління інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування виділено три основні напрями, в яких найбільш необхідним є впровадження інновацій:

- удосконалення контролю якості сировини та кінцевої продукції;

- збільшення асортименту та зростання доступності харчових продуктів для населення;

- підвищення продуктивності праці та зростання рентабельності виробництва продуктів харчування.

Здійснено картографічний аналіз передумов інноваційного розвитку в Україні та виділено перспективні зони для впровадження інновацій.

8. Проаналізовано економічні та демосоціальні передумови інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в .Україні. Наголошено на факторах та загрозах, що перешкоджають активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

РОЗДІЛ 3
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНИ

3.1. Законодавче забезпечення якості продуктів харчування в Україні

Відповідно до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [83], безпечність харчового продукту – це такий його стан, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами чи технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), у випадку його споживання за призначенням.

У свою чергу, безпечний харчовий продукт – це продукт харчування, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання (використання) за призначенням [83].

У 1995 році постановою Кабінету Міністрів України було створено Координаційний експертний комітет з питань якості та безпеки продуктів харчування, головним завданням якого були координація роботи органів системи державного контролю якості та безпеки продуктів харчування. У лютому 1999 році Комітет ліквідовано відповідним указом Президента, а на його базі, разом із низкою інших державних структур, було створено Національне агентство з контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення, яке, однак, у липні 1999 року теж було ліквідоване, а відповідні функції передані структурним підрозділам Міністерства охорони здоров'я.

Особлива увага в Україні на законодавчому рівні надається перевірці

якості дитячого харчування. Зокрема, діє спеціальна Центральна галузева дегустаційна комісія з оцінки якості продуктів дитячого харчування, молочноконсервної та сокової продукції, завданням якої є проведення органолептичної оцінки якості вищевказаної продукції, що виробляється, та нових видів, які рекомендуються для поставлення на виробництво. Загалом, питанням якості дитячого харчування у нашій державі станом на 2012 рік присвячено понад 10 нормативно-правових актів.

Базовим у правовому забезпеченні якості продуктів харчування в Україні є Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», що регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються чи експортуються. Більш повний перелік нормативних актів щодо забезпечення якості продуктів харчування в Україні у хронологічній послідовності представлений у таблиці 3.1.

Слід зауважити, що дія Закону «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» не поширюється на тютюн і тютюнові вироби та харчові продукти з наявністю генетично модифікованих організмів чи їх компонентів, а також на харчові продукти, вироблені для особистого споживання.

У Законі подано вичерпний перелік визначень понять, що вживаються у сфері забезпечення якості продуктів харчування, охарактеризовано суть діяльності та повноваження спеціалізованих державний служб у процесі контролю якості харчових продуктів та умов їх виробництва.

Відповідно до Закону, зокрема, до основних повноважень Державної санітарно-епідеміологічної служби належать:

– участь у роботі Національної Комісії України з Кодексу Аліментаріус з питань, що належать до її компетенції, включаючи розробку та перегляд санітарних заходів;

Таблиця 3.1

Перелік основних нормативних актів, що регулюють господарську діяльність у сфері виробництва продуктів харчування в Україні

Вид документа	Назва	Видавник	Рік
Закон	Про захист прав споживачів	ВРУ	1991
Закон	Про ветеринарну медицину	ВРУ	1992
Закон	Про карантин рослин	ВРУ	1993
Закон	Про охорону прав на сорти рослин	ВРУ	1993
Декрет	Про стандартизацію та сертифікацію	КМУ	1993
Закон	Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення	ВРУ	1994
Закон	Про пестициди і агрохімікати	ВРУ	1995
Закон	Про безпечність та якість харчових продуктів	ВРУ	1997
Закон	Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції	ВРУ	1997
Наказ	Правила обов'язкової сертифікації послуг харчування	ДКУ з питань технічного регулювання і споживчої політики	1997
Постанова	Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки	ВРУ	1998
Закон	Про стандартизацію	ВРУ	2001
Закон	Про підтвердження відповідності	ВРУ	2001
Закон	Про акредитацію органів з оцінки відповідності	ВРУ	2001
Закон	Про насіння та садибний матеріал	ВРУ	2002
Закон	Про молоко та молочні продукти	ВРУ	2004
Закон	Про дитяче харчування	ВРУ	2006

– встановлення санітарних (гігієнічних) вимог для потужностей (об'єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва та обігу, допоміжних матеріалів для переробки;

– затвердження обов'язкових параметрів безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів;

– впровадження та здійснення державного нагляду за виконанням санітарних заходів у частині дотримання вимог санітарного законодавства щодо об'єктів санітарних заходів, які регулюють захист життя і здоров'я

людини, та ведуть державний моніторинг його результатів;

– консультування та навчання виробників та продавців (постачальників) стосовно систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності виробництва харчових продуктів;

– здійснення державного нагляду за запровадженням систем НАССР та аналогічних систем забезпечення якості та безпечності, які використовуються виробниками харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок і допоміжних матеріалів для переробки та ін.;

– проведення державного контролю на потужностях (об’єктах) з виробництва харчових продуктів, підконтрольних службі, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок та допоміжних матеріалів для переробки;

– проведення державного контролю на всіх потужностях (об’єктах) з обігу харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, дієтичних добавок та допоміжних матеріалів для переробки;

– видання сертифікатів придатності для споживання людиною на запит заінтересованих сторін на підставі результатів розширеного контролю харчових продуктів;

– впровадження програм вибіркового та стандартного контролю харчових продуктів під час їх обігу;

– проведення розширеного контролю на підставі професійної оцінки санітарного інспектора або в рамках програми вибіркового контролю харчових продуктів, що здійснюється в порядку державного нагляду,

– участь у розробленні стандартів для харчових продуктів, допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу;

– участь у розробленні технічних регламентів, що встановлюють мінімальні специфікації якості для харчових продуктів, а також для харчових добавок, ароматизаторів, допоміжних засобів для переробки, допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу і потужностей (об’єктів);

– проведення лабораторних досліджень для оцінки безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних службі;

– організація та проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи;

– встановлення періодичності державного нагляду для потужностей (об’єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних службі, на підставі аналізу ризиків;

– здійснення стандартного та розширеного санітарного прикордонного контролю вантажів з харчовими продуктами, що імпортуються або експортуються;

– визначення та затвердження переліку харчових продуктів, які переважно представляють високий та низький ризик для здоров’я людей;

– уповноваження акредитованих лабораторій на проведення досліджень (випробувань) для перевірки параметрів безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних службі;

– здійснення погоджень та затвердження переліків технічних умов, методик, стандартів тощо;

– видання експлуатаційних дозволів операторам потужностей (об’єктів), які займаються виробництвом та введенням в обіг харчових продуктів, підконтрольних службі, та ведення реєстрів таких експлуатаційних дозволів;

– визначення форми та змісту інформації про придбання та використання харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів та допоміжних матеріалів для переробки, які повинні вести особи, що здійснюють виробництво з метою забезпечення відслідковування таких продуктів;

– здійснення реєстрації та ведення Державного реєстру харчових продуктів для спеціального дієтичного споживання і функціональних харчових продуктів, дієтичних добавок та ін.;

– проведення санітарно-епідеміологічного розслідування,

спрямованого на виявлення причин та умов, що призводять до надходження в обіг небезпечних або непридатних до споживання харчових продуктів, виникнення і поширення інфекційних хвороб через харчові продукти, групових та індивідуальних харчових отруєнь та вживання заходів щодо припинення їх подальшого поширення;

– вживання у межах компетенції заходів для усунення порушень чинного законодавства та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні таких правопорушень, у порядку, встановленому законом [83].

Діяльність Державної санітарно-епідеміологічної служби регулюється також Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [86], що, загалом, регулює суспільні відносини, які виникають у відповідній сфері, визначає у цьому контексті права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

У свою чергу, головними завданнями Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, відповідно до Закону є:

– участь у роботі Національної Комісії України з Кодексу Аліментаріус з питань, що належать до її компетенції, включаючи розробку та перегляд санітарних заходів;

– проведення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляд на потужностях (об'єктах) для вирощування (виробництва) тварин, необроблених харчових продуктів тваринного походження та обігу сільськогосподарської продукції і видання відповідних ветеринарних документів, що засвідчують їх ветеринарно-санітарний стан;

– проведення дозабійного інспектування тварин та післязабійного інспектування їх продуктів на бойнях, а також післязабійне інспектування тварин, забитих на полюванні, на потужностях (об'єктах), призначених для цих цілей;

– впровадження та нагляд за виконанням санітарних заходів у частині дотримання вимог Закону України «Про ветеринарну медицину» та інших нормативно-правових актів, які регулюють захист життя і здоров’я тварин, а також людей від захворювань, спільних з тваринами;

– надання консультацій та проведення навчання виробників харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, з питань систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності та якості продовольства;

– здійснення державного нагляду за впровадженням систем НАССР або аналогічних систем забезпечення безпечності та якості, які використовуються виробниками харчових продуктів;

– здійснення державного контролю та нагляду на потужностях (об’єктах) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та агропродовольчих ринках;

– видання сертифікатів придатності для споживання людиною на запит заінтересованих сторін на підставі державного контролю або результатів розширеного контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– проведення розширеного контролю на підставі професійної оцінки ветеринарного інспектора або в рамках програми вибіркового контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– проведення стандартного та розширеного прикордонного санітарного контролю імпортних, транзитних та експортних вантажів харчових продуктів;

– видання експлуатаційних дозволів операторам потужностей (об’єктів), які займаються виробництвом харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та для агропродовольчих ринків, а також ведення їх реєстрів;

– видання міжнародних ветеринарних сертифікатів на харчові продукти, підконтрольні ветеринарній службі;

– уповноваження акредитованих лабораторій на проведення досліджень (випробувань) для перевірки параметрів безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– затвердження методики вимірювань, методи випробувань харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, та їх переліків;

– затвердження переліку референс-лабораторій на проведення арбітражних досліджень харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– запровадження програми вибіркового та стандартного контролю харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, під час їх обігу та виконання загальнодержавних програм державного моніторингу максимальних меж залишків ветеринарних препаратів та інших забруднюючих речовин у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі;

– встановлення періодичності проведення державного нагляду за потужностями (об’єктами) з виробництва харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, на підставі аналізу ризику;

– призначення та проведення лабораторних досліджень для оцінки безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– разом з іншими відповідними державними органами розроблення стандартів для харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– участь у розробці технічних регламентів, що встановлюють мінімальні специфікації якості для харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– проведення епізоотичного або за необхідності участь у санітарно-епідеміологічних розслідуваннях, спрямованих на встановлення причин та умов, що призводять до надходження в обіг небезпечних або непридатних для споживання харчових продуктів, підконтрольних

ветеринарній службі;

– вживання заходів для усунення порушень Закону та притягнення до відповідальності осіб, які є винними в таких порушеннях, у порядку, встановленому законом;

– встановлення та затвердження ветеринарно-санітарних вимог для потужностей (об’єктів) з виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі;

– організація та проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи;

– погодження технічних умов виробництва, технічних регламентів, стандартів, проектів потужностей (об’єктів) харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі [83].

Водночас в нашій державі діє дорадчий орган – Національна Комісія України з Кодексу Аліментаріус, яка координує діяльність щодо гармонізації вітчизняного законодавства до міжнародного у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Відповідно до законодавства Комісія виконує низку завдань, серед яких:

– розроблення проектів нових та зміни до наявних санітарних заходів;

– здійснення уніфікації науково-методичних підходів до розроблення санітарних заходів та технічних регламентів, оцінки ризику та визначення обов’язкових параметрів безпечності харчових продуктів, а також розробки методів та процедур для забезпечення безпечності харчових продуктів у процесі їх виробництва та обігу;

– сприяння впровадженню нових технологій виробництва харчових продуктів, міжнародних стандартів та вітчизняних технічних регламентів щодо технологій виробництва харчових продуктів, міжнародних санітарних заходів та нових методів аналізу харчових продуктів, рекомендованих відповідними міжнародними та регіональними організаціями;

– виконання функції інформаційно-довідкової служби щодо надання інформації з питань роботи Комісії з Кодексу Аліментаріус і впровадження в Україні її рекомендацій та рішень;

– участь у засіданнях Комісії з Кодексу Аліментаріус та її комітетів;

– організація і проведення наукових, експертних досліджень з питань, що належать до її компетенції [83].

Окрім Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів», існує також низка інших нормативних документів, які у сукупності значно ускладнюють можливості контролю якості продуктів харчування, однак їх детальний аналіз буде поданий у наступній частині роботи.

3.2. Нормативно-правові основи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Повноваження щодо регулювання сфери виробництва продуктів харчування у державі мають три центральні органи виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики та продовольства та Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Досить багато контролюючих функцій має Міністерство охорони здоров'я. Зокрема, під його егідою функціонують Державна санітарно-епідеміологічна та Державна ветеринарна та фітосанітарна служби (рис. 3.1). Водночас, реально питаннями розвитку агропромислового комплексу та забезпеченням продовольчої безпеки населення займається Міністерство аграрної політики та продовольства.

Безпосереднє відношення до інноваційного розвитку національної сфери виробництва продуктів харчування має нормативно-правове забезпечення розробки і впровадження нових харчових продуктів.

Рис. 3.1. Організаційна структура управління якістю та безпечністю продуктів харчування в Україні

Новий харчовий продукт – продукт, включно з його інгредієнтами, який ще не виходив на споживчий ринок держави, тому що:

– має нову або цілеспрямовано модифіковану первісну молекулярну структуру;

– містить або складається з генетично модифікованих організмів;

– виготовлений з, але не містить генетично модифіковані організми;

– містить або виділений з мікроорганізмів, грибів та водоростей;

– містить або виділений з рослин та інгредієнтів харчових продуктів, виділених із тварин, за винятком харчових продуктів, включаючи інгредієнти цих харчових продуктів, що отримані за традиційними методами розведення тварин та мають історію безпечного харчового споживання;

– вироблений шляхом застосовування виробничого процесу, що раніше не використовувався і який може призвести до значних змін у складі та структурі харчових продуктів або інгредієнтів цих харчових продуктів та вплинути на їх поживну цінність, обмін речовин або рівень небезпечних факторів [83].

Новий харчовий продукт не повинен становити загрозу для споживача, вводити його в оману, а також відрізнятися від харчових продуктів, які він призначений замінити, настільки, щоб його звичайне споживання було для споживача несприятливим з точки зору поживності [196].

Зупинимося детальніше на нормативно-правовій базі розвитку інноваційної діяльності в Україні загалом. Зокрема, у Законі України "Про інноваційну діяльність" визначені наступні напрямки державного регулювання інноваційної діяльності у нашій державі:

– визначення і підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;

– формування і реалізація державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;

– створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

– захист прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

– фінансова підтримка виконання інноваційних проектів;

– стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

– встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

– підтримка функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури [82].

Водночас, незважаючи на те, що у сучасних умовах в Україні найбільш дієвим способом активізації інноваційної діяльності з боку держави є фінансова підтримка, уже понад десятиліття у нашій державі не виконується норма Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% валового внутрішнього продукту України. Щорічні бюджетні видатки на науку та

інновації становлять не більше 0,5% ВВП, а сумарно видатки з усіх джерел – лише до 1,2% ВВП. Відповідно, на науку з державного бюджету витрачається коштів у 10 разів менше, ніж на забезпечення діяльності органів державної влади і правоохоронних органів, тоді як, наприклад, у США, навпаки, витрати на науку в 1,3 рази перевищують витрати на забезпечення діяльності органів державної влади і правоохоронних органів [180].

Ідеальним варіантом інтенсифікації інноваційної діяльності в Україні мало би бути створення національної інноваційної системи, яка б органічно вписувалася в існуючу систему органів державної влади [155, с.122]. Зокрема, ухвалена в Україні Концепція розвитку національної інноваційної системи виділяє у її структурі низку підсистем:

– державне регулювання, що складається із законодавчих, структурних і функціональних інституцій, які встановлюють та забезпечують дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері та взаємодію всіх підсистем національної інноваційної системи;

– освіта, що складається з вищих навчальних закладів, науково-методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

– генерація знань, що складається з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств;

– інноваційна інфраструктура, що складається з виробничо-технологічної, фінансової, інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової складової, а також з технополісів, технологічних та наукових парків, інноваційних центрів та центрів трансферу технологій,

бізнес-інкубаторів та інноваційних структур інших типів;

– виробництво, що складається з організацій та підприємств, які виробляють інноваційну продукцію і надають послуги або є споживачами технологічних інновацій [187].

Для структури управління інноваційною діяльністю в Україні, характерне суттєве дублювання функцій різними центральними органами влади в інноваційній сфері. До того ж, окремі органи влади, які, відповідно до положення, повинні бути самостійними, виявилися насправді підконтрольними керівникам певних міністерств.

Державне регулювання в інноваційній сфері України здійснює Міністерство освіти і науки. Водночас, схожі функції також має Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації, діяльність якого координує міністр освіти і науки.

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації – центральний спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань формування та реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства. У межах своїх повноважень він організовує виконання актів законодавства і здійснює контроль за їх реалізацією, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо удосконалення законодавства і в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України [171].

Відповідно до нормативної бази, основними завданнями Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації, є:

– участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для

розвитку інформаційного суспільства;

– здійснення заходів щодо координації діяльності органів виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів та створення умов для розвитку інформаційного суспільства;

– здійснення заходів щодо розвитку наукового і науково-технічного потенціалу України, удосконалення мережі науково-дослідних (науково-технічних) установ;

– створення сприятливих умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного інноваційного потенціалу, розвитку відповідної інфраструктури;

– розроблення засад наукового, науково-технічного та інноваційного розвитку України;

– формування пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на підставі довгострокових і середньострокових прогнозів науково-технічного та інноваційного розвитку;

– створення національної інноваційної системи;

– забезпечення інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір із збереженням і захистом національних інтересів;

– забезпечення розвитку генетично-інженерної діяльності та сприяння розвитку системи біологічної та генетичної безпеки;

– здійснення управління системою наукової і науково-технічної експертизи;

– забезпечення розвитку загальнодержавної системи науково-технічної інформації;

– здійснення заходів щодо розвитку і вдосконалення інфраструктури інформатизації, системи національних електронних інформаційних ресурсів та надання державних послуг з використанням

електронних засобів, підвищення їх якості та доступності;

– формування Національної програми інформатизації та забезпечення її виконання;

– впровадження технологій електронного урядування;

– сприяння розвитку на конкурентних засадах підприємництва у сфері наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування, використання і захисту національних електронних інформаційних ресурсів, надання інформаційних послуг з використанням електронних засобів;

– створення умов для розвитку національного інформаційного простору, інтеграції сфер інформатизації, телекомунікацій, інформаційних ресурсів України у європейський інформаційний простір [171].

Як слушно зазначає В. Бевз, на сьогодні, в умовах зростаючої конкуренції на внутрішньому ринку продовольчих товарів, посилюючого тиску з боку іноземних виробників, активізації інфляційних процесів, при постійному зростанні вартості енергоносіїв, дефіциті кваліфікованої робочої сили, інновації стають головним і необхідним чинником забезпечення конкурентних переваг для харчових підприємств і галузі в цілому [14, с. 92-93].

Крім того, в умовах зростання відкритості внутрішнього ринку вітчизняним споживачам постійно пропонується широкий асортимент продовольчих товарів, при цьому продукція швидко змінюється, вдосконалюється її зміст і упаковка. Тому, не розвиваючи свій інноваційний потенціал, виробники не будуть здатні відповідати сучасним вимогам ринку та конкурувати з більш сприйнятливими до нововведень конкурентами [121]. Тож постійне вдосконалення обладнання та технологій, впровадження інновацій є сьогодні необхідною передумовою становлення високоефективної та конкурентоздатної на внутрішньому та світовому ринках харчової промисловості України.

Можемо погодитися із тим, що для стимулювання інноваційного

розвитку харчової промисловості з боку держави необхідно орієнтувати її зовнішню політику на максимальне використання можливостей інтеграції з міжнародними економічними об’єднаннями та впровадити роботу з адаптації іноземного досвіду сприяння інноваційному розвитку [57].

Одним з визначальних чинників реалізації моделі інноваційного розвитку галузі є підготовка кваліфікованих кадрів для харчової промисловості. Однак, як вже зазначалось, сучасна система освіти характеризується застарілою матеріально-технічною та інформаційною базою, її кадровий склад не відповідає сучасним вимогам. Крім того, ускладнює ситуацію невідповідність кваліфікації випускників учбових закладів сучасним вимогам [248].

Інноваційний розвиток підприємств є головним чинником успіху в зростаючій ринковій конкуренції, основним засобом підвищення ефективності виробництва та якості продукції харчової промисловості. Однак на сьогодні значна частка харчових виробництв має застарілу матеріально-технічну базу та неспроможна без допомоги держави впроваджувати новітні технології та технічні рішення [121]. Управління інноваційним розвитком галузі повинно базуватись на узгодженій політиці держави, бізнесу та науки. Держава повинна підтримувати інноваційно-активні підприємства, забезпечувати еквівалентність конкурентних умов із зарубіжними виробниками продовольчих товарів, сприяти залученню інвестицій задля використання вітчизняних передових технологій та адаптації до вітчизняних умов іноземних технологічних інновацій. Сприяння розвитку галузевої науки та освіти також є одним з головних завдань держави в реалізації інноваційної моделі розвитку галузі [121].

Загалом, законодавчу базу забезпечення продовольчої безпеки держави та її населення, відповідно до прийнятих у світовій науці підходів, доцільно об’єднати у чотири групи:

– загальні нормативно-правові акти, що визначають місце і роль продовольчої безпеки, дають оцінку її сучасному стану, розкривають

принципи, цілі і напрями подальшого розвитку;

– нормативно-правові акти, спрямовані на підвищення економічної і фізичної доступності якісних продуктів харчування для населення країни та окремих соціальних груп;

– нормативно-правові акти, що регулюють зовнішню і внутрішню торгівлю сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством;

– нормативно-правові акти, що захищають населення від споживання неякісних продуктів харчування і сільськогосподарської сировини [218, с. 94].

Проаналізуємо детальніше суть правового забезпечення розвитку сфери виробництва продуктів харчування у контексті двох перших груп нормативно-правових актів.

Одним з таких актів є Закон України від 23 березня 2000 року «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [84]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки і окремих адміністративно-територіальних одиниць як складових частин загальної системи державного регулювання.

Система прогнозних і програмних документів, за Законом, складається з прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткострокові періоди; Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період; прогнозів на середньостроковий період та програм на короткостроковий період економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст; а також прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період та програм їх розвитку [84].

Відповідно до цього Закону, зазначені прогнозні та програмні документи розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного

та трудового потенціалу, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки, її конкурентоздатності та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі.

Міністерство аграрної політики та продовольства, зокрема, здійснює макроекономічне прогнозування і нормативне планування розвитку галузей агропромислового виробництва з урахуванням попиту і пропозицій на продовольчі товари; бере участь у складанні прогнозних розрахунків потреб сільського господарства, садівництва, виноградарства в мінеральних добривах, засобах захисту рослин; здійснює організаційно-методичне забезпечення розвитку галузей агропромислового виробництва, розробляє загальнодержавні баланси забезпечення потреб населення в продовольстві, бере участь у складанні галузевих балансів потреб у сільськогосподарській продукції та продовольстві, а також визначенні державних потреб у цій продукції [83].

Поставки продукції для державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування, що залучаються до цього. Потреби в продукції, необхідної для забезпечення регіональних цільових програм, визначаються урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями і забезпечуються за рахунок коштів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, а також позабюджетних джерел, які залучаються з цією метою [84].

Особливості відносин, що виникають у зв’язку з поставками (закупівлею) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, регулюються окремими нормативними актами. Так, порядок формування обсягів сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб та їх реалізації з державних ресурсів через біржовий товарний ринок визначає постанова Кабінету Міністрів України від 19

грудня 1997 року, згідно з якою формування обсягів сільськогосподарської продукції і продовольства для державних потреб проводяться за окремими видами сільськогосподарської продукції і продовольства, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів на кожен бюджетний рік [58, с. 134].

Закон України від 1 червня 2000 року «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» визначає ліцензування як надання права суб'єктам господарювання на здійснення певного виду господарської діяльності. Таким чином, ліцензія – це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання (ліцензіата) на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом певного строку. Відповідно до цього Закону ліцензуванню підлягають види господарської діяльності, перелічені в ньому. Серед них — і деякі види діяльності, пов'язані з агропромисловою сферою [88].

Міністерство агрополітики проводить ліцензування культивування, використання рослин, що містять наркотичні засоби, для промислових цілей, проведення землевпорядних та землеоцінних робіт [238, с.101].

До заяви до цього органу про видачу ліцензії на культивування, використання для промислових цілей зазначених рослин додаються засвідчені в установленому порядку копія свідоцтва державної насіннєвої інспекції про кондиційність насіння маку і конопель; копія акта апробації для насінницьких посівів; копія накладної на відпуск насіння маку та конопель; копія документа про оренду землі (в разі оренди землі заявником – суб'єктом господарської діяльності). А до заяви про ліцензування проведення землевпорядних та землеоцінних робіт додаються засвідчені в установленому порядку копії документів заявника, що підтверджують рівень його освіти, кваліфікації та стаж роботи за спеціальністю, необхідні для здійснення відповідного виду господарської діяльності; копія сертифіката на право виконання експертної оцінки земель [64].

Державний вплив на функціонування сфери виробництва продуктів харчування здійснюється і через податкові важелі.

З метою коригування податкової політики відповідно до основних напрямків економічних реформ в Україні, захисту вітчизняного сільгосптоваровиробника, посилення податкової і платіжної дисципліни, враховуючи особливості сільськогосподарського виробництва, Верховна Рада України 17 грудня 1998 року прийняла Закон «Про фіксований сільськогосподарський податок», який визначає механізм справляння цього податку, що сплачується сільськогосподарськими товаровиробниками у грошовій формі або у вигляді поставок їхньої продукції. Цей податок не змінюється протягом п’яти років і справляється з одиниці земельної площі. Фіксований сільськогосподарський податок сплачується в рахунок таких податків і зборів (обов’язкових платежів): податків на прибуток підприємств; за землю; з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; зборів за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; на обов’язкове соціальне страхування; на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування; на обов’язкове державне пенсійне страхування; придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; спеціального використання природних ресурсів [84].

Платниками фіксованого сільськогосподарського податку є сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції власного виробництва, в яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 відсотків загальної суми валового доходу підприємства [85].

Відповідно до Закону «Про фіксований сільськогосподарський податок», Кабінет Міністрів 23 квітня 1999 року затвердив Положення про

порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку, за яким валовий доход визначається як загальна сума доходу платника податку від усіх видів його діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах на території України і за її межами. Розрахунок фіксованого сільськогосподарського податку здійснюється за формою, затвердженою Державною податковою адміністрацією, і подається органу державної податкової служби за місцем перебування платника податку щороку до 1 лютого поточного року. Нарахування та сплата його здійснюється до 20 числа кожного місяця звітного року, починаючи з лютого [85].

У зв'язку з реформуванням аграрного сектора економіки в Закон «Про фіксований сільськогосподарський податок» внесено доповнення, згідно з яким у разі реорганізації колективного сільськогосподарського підприємства — платника фіксованого податку створені на його основі суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, також є платниками цього податку.

Отже, нормативно-правове забезпечення інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, загалом, є досить розрізненим та нестабільним. Стратегічні документи, що визначають основні цілі розвитку відповідної сфери, переважно, не виконуються, а нереалізовані завдання механічно переносяться у стратегії на наступні періоди. Загалом, положення, що пов'язані із інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування, якщо і присутні у нормативно-правових актах, то мають скоріше декларативний характер. У той же час, у державі функціонує розгалужена система регулювання розвитком агропромислового виробництва, яка, націлена, насамперед, на створення зовнішньоекономічного ефекту та забезпечення економічної безпеки держави (а не її населення).

3.3. Організаційно-економічні інструменти забезпечення якості продуктів харчування

Людство не може активно жити і високопродуктивно працювати без високоякісного харчування, що, у свою чергу, залежить від якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. В зв'язку з новими умовами господарювання в АПК варто досліджувати поставлену проблему в новому аспекті. За останні роки через погіршення економічної та екологічної ситуації якість продукції сільського господарства та харчової промисловості вимагає бути кращою. Належне забезпечення населення продовольством безпосередньо впливає на політичну та соціально-економічну стабільність.

Проблематику забезпечення високої якості продуктів харчування та рівень продовольчої безпеки досліджувало багато вітчизняних та закордонних вчених-економістів, зокрема: Д.Ф. Крисанов, П.А. Лайко, А.С. Лисецький, П.Т. Саблук, Л.Г. Чернюк, О.Б. Шмаглій, І.Р. Юхновський та ін. У проведених дослідженнях запропоновано основні механізми, які б дали змогу забезпечити населення України високоякісними продуктами харчування за доступними цінами і широким асортиментом. У той же час в наукових працях вчених-економістів ще не все враховано в контексті впровадження системи менеджменту якості в харчових підприємствах.

Якість – багатоаспектне та динамічне поняття, яке можна співвіднести до різних об'єктів: продукції, робіт, послуг, процедур та процесів, діяльності, методів, виробничих систем та організаційних структур тощо. Якість товару – це сукупність властивостей і характеристик товару (послуги), які дають можливість задовольняти певну потребу. Складовими якості товару є технічний рівень і корисність товару для споживача, що розкривається через його функціональну відповідність, діапазон можливостей товару крім базової функції, соціальні, естетичні, ергономічні, екологічні, гігієнічні властивості, а також довговічність і надійність в

споживанні та відповідність встановленим нормам, стандартам. Крім того, до складових якості відноситься дизайн, імідж товару або марки (якість, що сприймається); діапазон, швидкість і ефективність послуг, тобто допродажний, продажний і післяпродажний сервіс [249].

Якість – один із найважливіших інструментів, який використовується для позиціювання товару на ринку. Якість має дві характеристики: рівень і постійність. Рівень якості повинен забезпечувати позицію товару на цільовому ринку. При цьому якість товару ототожнюється зі спроможністю товару виконувати свої функції. Причому, з точки зору маркетингу, якість повинна вимірюватися в термінах купівельного сприйняття. Тобто підприємства повинні вибирати рівень якості, який відповідає потребам цільового ринку і рівням якості конкуруючих товарів [13, с. 20].

Якість товару з точки зору покупця – це міра відповідності всієї сукупності характеристик і властивостей товару сукупності потреб і очікувань покупця, це здатність задовольняти потреби в процесі використання товарів. Даний показник міняється зі зміною рівня вимог, що пред'являється до продукції. У переважній більшості випадків оцінка рівня якості проводиться за сукупністю показників властивостей (комплексна оцінка) [2]. Відповідно, вся продукція, що пропонується на ринку для продажу, може бути умовно розділена на чотири групи, які визначають рівень якості:

- вищий рівень якості;
- середній рівень якості, конкурентоспроможний;
- знижений (нижче середнього рівня);
- неконкурентоспроможний рівень якості.

Друга характеристика рівня якості – це постійність в постачанні споживачів товаром встановленого рівня якості. У цьому значенні під якістю розуміють відсутність дефектів (відхилень) [13, с. 23].

Багато підприємств розглядають якість як стратегічну зброю, оскільки вона передбачає здатність обійти конкурентів за допомогою постійної

пропозиції товарів і послуг, які краще інших задовольняють потреби, і надання переваги покупцям. Таким чином, якість розглядається як конкурентна можливість і навіть конкурентна необхідність [249].

Показники якості продукції залежно від завдань поділяють:

– за властивостями, що характеризуються, – призначення, надійність, естетичність, технологічність, стандартизація й уніфікація, патентно-правові показники, екологічні показники, безпека, транспортабельність та ін.;

– за способом виразу – показники, виражені в натуральних одиницях (кілограм, метр, бал, безрозмірні одиниці) і у вартісних одиницях;

– за числом властивостей, що характеризуються, – одиничні показники, комплексні, узагальнені, інтегральні; одиничні, такі, що відносяться тільки до однієї властивості;

– за стадією визначення – прогнозовані, проектні, виробничі, експлуатаційні;

– за застосуванням – базові, одиничні [100].

Рівень якості продукції – це її відносна характеристика, що є результатом порівняння сукупності значень показників якості продукції з відповідною сукупністю базових значень цих показників. Кількісну оцінку якості продукції здійснюють методами кваліметрії. Практичними завданнями кваліметрії є: розробка методів визначення чисельних значень показників технічного рівня і якості продукції; збір і обробка даних для обчислення і встановлення вимог до точності показників; встановлення єдиних методів виміру і оцінки показників якості; встановлення одиничних, комплексних і інтегральних показників якості продукції [277].

Основними методами кваліметрії є:

– інструментальний;

– розрахунковий;

– статистичний;

– органолептичний;

– експертний;

– соціологічний;

– комбінований [100].

Оцінку рівня якості харчової продукції можна здійснювати диференціальним, комплексним і змішаним методами. Диференціальним називається метод оцінки якості продукції, заснований на зіставленні одиничних показників її якості. При диференціальному методі розраховують відносні показники якості продукції; рівень якості продукції оцінюється зіставленням сукупностей відносних показників якості базового і оцінюваних зразків. Комплексним називається метод оцінки рівня якості продукції, заснований на зіставленні комплексних показників якості оцінюваного і базового зразків продукції [100].

Оптимальним є таке значенням рівня якості продуктів харчування, при якому досягається або найбільший ефект від їх споживання при заданих витратах на її створення, експлуатацію або споживання, або заданий ефект при найменших витратах, або ж найбільше відношення ефекту до витрат.

Забезпечення якості продуктів харчування, як і будь-якої іншої продукції чи послуги, неможливе без налагодження ефективної системи управління якістю.

Управління якістю – це скоординована діяльність, спрямована на забезпечення оптимальної якості товарів (послуг), що виробляються (надаються) підприємтсвом (галуззю, національною економікою).

Вирішення проблем ефективного управління вимагає застосування низки методів управління якістю, які можна поділити на класичні і сучасні (рис. 3.2).

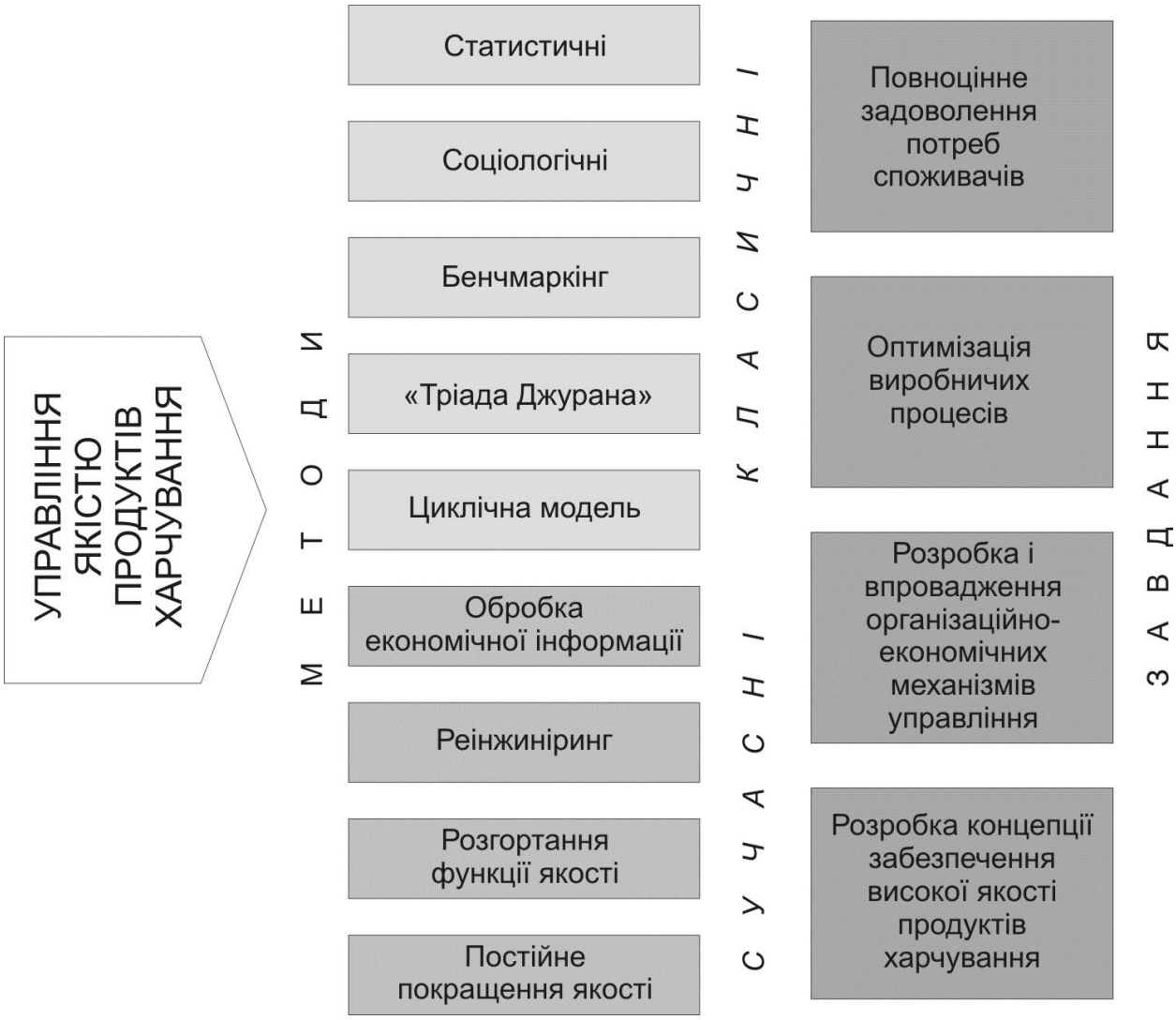

Рис. 3.2. Методи і завдання управління якістю продуктів харчування

Класичні методи управління якістю (виникли, переважно, у першій половині XX століття і є основою сучасних систем управління якістю):

1. Статистичні методи управління якістю дозволяють виявити та розрізнити випадкові й систематичні відхилення якості, а також дослідити причини їх виникнення.
2. Бенчмаркінг – вивчення і впровадження методів управління успішних фірм шляхом порівняння з ними власної.
3. Циклічна модель управління якістю PDCA (Plan-Do-Check-Act).
4. «Тріада Джурана» – процес управління якістю забезпечується послідовним поєднанням трьох дій: планування якості, контроль

якості, поліпшення якості.

5. Методи технічного проектування якості Тагуті призначені для управління якістю на етапі планування. Таке управління включає 3 етапи:

– *системне проектування*, яке спрямоване на розроблення прототипу одиниці продукції, з використанням найновіших досягнень у науці й техніці;

– *проектування параметрів* – вибір таких значень змінних, за яких проектовані об’єкти матимуть максимальну стійкість до зовнішніх впливів;

– *проектування припустимих відхилень* – розроблення економічно виправданих характеристик проектованих одиниць.

З метою врахування особливостей сучасного розвитку економіки класичні методи управління якістю були доповнені низкою нових сучасних методів:

1. Концепція «Точно в термін» (Just-in-Time) – система організації бізнесу, за якої комплектуючі надходять на наступну стадію виробничого циклу тільки тоді, коли в них виникає потреба (саме у той термін). За таких умов не відбувається накопичення сировини, деталей, документів на якомусь із етапів і фірма може швидко перебудовувати своє виробництво, відповідно до вимог якості.
2. Методологія обробки економічної інформації та управління передбачає, що більш ефективним є удосконалення не самої продукції, а виробничих процесів. Головні характеристики таких процесів – гнучкість і мінімальна затратність.
3. Реінжиніринг – радикальна перебудова («з чистого листка») основних бізнес-процесів у відповідь на потреби споживачів для забезпечення швидкого покращення якісних характеристик продукції.
4. Концепція «шість сигма» («Motorola» США, 1981) – зосередження уваги на найбільш важливих для споживача характеристиках

продукції і забезпечення такого рівня ефективності виробництва, який би гарантував на мільйон проведених операцій не більше 3-4 дефектів.

5. Розгортання функції якості («будинок якості») (Японія) - трансформація потреб споживачів у конкретні характеристики продукції та їх поєднання.
6. Концепція постійного поліпшення якості «Кайдзен» (Японія) – підвищення ефективності виробничих процесів за участі кожного працівника на своєму робочому місці. Важливе значення надається не стільки якості результату, як якості процесу його досягнення (роботі).

Пріоритетом державної політики має бути стимулювання виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції з використанням ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування є нині одним із найголовніших завдань на всіх рівнях державного управління [50, с.92].

Проблема високоякісного харчування у світі і, зокрема, в нашій державі набуває дедалі більшого значення з ряду причин. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва призвела до використання різноманітних агрохімікатів при вирощуванні сільськогосподарських культур і зберіганні продукції. Наукою стверджується, що головним джерелом шкідливих речовин, які надходять у сировину, є навколишнє середовище. Проблема якісного і здорового харчування має стати першочерговим завданням будь-якої держави [28, с.193].

Для впровадження систем якості, що відповідають міжнародному стандарту, значно підвищують якість вітчизняної продукції, уряд має створювати та розвивати мережу навчальних закладів усіх рівнів, консалтингових і сертифікаційних центрів. Реалізація Національної політики у цій надзвичайно важливій галузі якості має проводитися з урахуванням стану розвитку вітчизняного ринку. Висока якість вітчизняної продукції сприятиме формуванню міжнародного іміджу України, встановленню рівноправних і взаємовигідних стосунків з іншими країнами.

Для підвищення якості продуктів харчування необхідно розробити програму створення в регіонах нашої держави інноваційних та інших центрів [99].

Значне зростання виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції і продуктів харчування можливе за таких обставин:

– формування ефективної системи підтримки українського аграрного виробника відповідно до вимог СОТ і ЄС;

– узгодження національних стандартів сільськогосподарської та харчової продукції з міжнародними стандартами;

– розробка і впровадження національної програми кредитування високоякісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування [271, с. 21].

В сучасних умовах значення ефективного управління якістю в системі загального менеджменту харчових підприємств зростає, внаслідок чого від результативності саме цього напряму багато в чому залежать фінансові й економічні показники підприємства. Тому при здійсненні діяльності по управлінню якістю потрібно враховувати відповідні економічні закономірності. Споживачам потрібна продукція, характеристики якої задовольняють їх потреби і відповідають їх очікуванням. В процесі змін потреб, конкуренції і технічного прогресу підприємства повинні постійно удосконалювати продукцію, яку вони випускають [271, с. 23].

В сучасних умовах харчовим підприємствам недостатньо лише виробляти продукцію, яка відповідає встановленим вимогам за якістю. Вони повинні забезпечити впевненість споживача в своїй здатності випускати продукцію певного рівня якості і надати йому відповідні докази. Для цього покликані служити системи менеджменту якості, що розробляються і впроваджуються на підприємствах харчової промисловості. Вони забезпечують впевненість підприємства і споживачів в здатності випускати продукцію, яка повністю відповідає вимогам, що пред’являються, доказом чого є сертифікат на систему управління якістю, який підтверджує її відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000 [249].

Системи менеджменту якості є різновидом систем управління і є одним з найефективніших засобів вирішення проблем забезпечення якості на харчових підприємствах. Система менеджменту якості – сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів для розробки і досягнення мети, яка встановлюється для відповідних функцій і рівнів організації та для управління організацією. Вона є сукупністю організаційної структури, відповідальності, процедур, процесів і ресурсів, що забезпечує здійснення загального управління якістю [13, с. 145].

Система менеджменту якості повинна бути організована так, щоб, функціонуючи одночасно зі всіма видами діяльності, які впливають на якість, здійснювати постійну дію на них і розповсюджуватися на всі етапи життєвого циклу продукції. Для цього її необхідно проектувати так, щоб вона охоплювала всі етапи життєвого циклу продукції по трьох основним принципам: забезпечення, управління і поліпшення якості.

Система управління якістю повинна функціонувати так, щоб забезпечити впевненість в тому, що проблеми за якістю попереджаються, а не виявляються за фактом їх виникнення. Тому вона повинна бути орієнтована на проведення попереджувальних заходів, що виключають саму можливість виникнення дефектів і невідповідностей. В той же час даній системі потрібно своєчасно реагувати на виникаючі невідповідності і забезпечувати їх виправлення.

В ході підготовки до створення системи менеджменту якості необхідно вирішити ряд завдань:

– встановити потреби і очікування споживачів, інших зацікавлених сторін;

– сформулювати політику і цілі організації в сфері якості;

– встановити процеси і відповідальність, необхідні для досягнення мети щодо якості;

– визначити потрібні ресурси для досягнення встановлених цілей;

– розробити методи вимірювання і визначення результативності та

ефективності процесів;

– визначити сукупність засобів по попередженню невідповідностей та усуненню їх причин;

– розробити і застосовувати відповідні процеси для постійного поліпшення системи менеджменту якості.

В основу створення системи управління якістю, відповідно до міжнародного стандарту ISO 9000:2000, повинно бути встановлено вісім принципів менеджменту якості.

1. Орієнтація на споживача. В основі цього принципу лежить аналіз ринку, розуміння поточних і майбутніх потреб та очікувань споживачів. В центрі уваги всієї діяльності фірми, організації, підприємства повинен знаходиться споживач, і від того, в якій мірі виробник здатний задовольнити його вимоги, залежить комерційний успіх організації. Тому орієнтація на споживача і задоволення його потреб повинна розглядатися не як засіб досягнення фірмою своєї комерційної мети, а як мета і значення її існування.

2. Лідерство керівництва. Створення системи менеджменту якості неможливе без високої мотивації, особистої відповідальності і зацікавленості вищого керівництва в діяльності в сфері якості. Керівництво володіє достатніми повноваженнями, ресурсами і засобами для підняття поняття культури якості на концептуальний рівень ідеології вершини якості. Усвідомлення вищим керівництвом необхідності створення системи менеджменту якості означає досягнення фірмою високого рівня розвитку і досягнення певної мети діяльності. Лідерство керівника реалізується в розробці і затвердженні відповідної політики в області якості, необхідності дотримуватися вибраного курсу і пріоритетів. Нерозуміння значення системної діяльності по забезпеченню і підвищенню якості, відношення до неї як до чинника додаткових трудових і матеріальних витрат, яке здебільшого демонструють деякі керівники, свідчить про неготовність вітчизняного бізнесу і промисловості до підвищеної міри відповідальності

перед споживачем, недостатньо високий рівень ринкових вимог споживачів і відносин конкуренції.

3. Залучення працівників. Атмосфера залучення, причетності, загальної відповідальності, відчуття команди посилюють мотивацію працівників. При реалізації цього принципу з'являється можливість творчого підходу до трудової діяльності, що породжує ініціативу і є основою безперервного вдосконалення. Потрібно надати працівникам право брати участь у розробці і реалізації управлінських рішень. Максимально повне використання кадрового потенціалу, його всесторонній розвиток, зміцнення є однією з головних умов ефективності зусиль менеджменту в області якості.

Наслідком такого підходу є відсутність необхідності покарання працівників як засобу мотивації. Якщо виникають недоліки, помилки, невідповідності, то це означає, що керівництво не виключило умови, можливості, передумови їх виникнення, а співробітників немає сенсу карати за прорахунки менеджменту.

4. Процесний підхід. Будь-яка діяльність або комплекс її видів можуть розглядатися як процес — сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих видів діяльності, які утворюють входи у виходи. Управління діяльністю як процесами з метою забезпечення їх ефективної взаємодії розглядається як процесний підхід.

Входами і виходами процесів можуть бути різні види ресурсів, що використовуються у виробництві (сировинні, фінансові, ін.), його чинники (устаткування, робоча сила), а також енергія, інформація. Необхідно проводити вимірювання і аналіз вхідних та вихідних параметрів процесу в цілях своєчасного ухвалення управлінських рішень і постійного поліпшення діяльності.

5. Системний підхід. Даний принцип означає розуміння діяльності організації як сукупності, системи певним чином організованих і взаємозв'язаних процесів. Такий підхід сприяє високій віддачі і

ефективності досягнення мети організації. Розгляд яких-небудь видів або аспектів діяльності з відривом від системи в цілому, відокремлено, без урахування взаємних зв'язків і впливу, усунення окремих сфер, ділянок діяльності, її стадій, етапів не дозволять скласти достовірну картину про об'єкт управління і здійснити адекватну постановку завдань з його вдосконалення. Тому системний підхід вимагає чіткої координації дій і безперервного планування.

6. Постійне поліпшення. Постійне удосконалення діяльності, прагнення не тільки виправдати очікування споживачів, але й передбачити і перевершити їх, необхідно розглядати як мету організації. В ході покращення діяльності досягається більш повна реалізація потенціалу організації, мобілізуються приховані резерви, підвищується економічна ефективність. Відправною крапкою, основою постійного поліпшення є вдосконалення особистих якостей людини, її знань, навиків, умінь. Тому особливого значення набуває навчання персоналу, підвищення кваліфікації працівників, обмін і збагачення досвідом.

Необхідно відзначити, що діяльність із постійного поліпшення повинна також здійснюватися на системній основі, бути планомірною, продуманою, безперервною. Після отримання певних результатів не можна зупинятися на досягнутому. Досконалість - не закінчений етап, отриманий результат. Прагнення до нього - пріоритет існування, образ мислення, вектор цілеспрямування.

7. Ухвалення рішень, засноване на фактах. Даний принцип означає, що ефективні рішення повинні прийматися, виходячи з достовірних даних аналізу та джерел інформації. Основою для цього повинні служити вимірювання, що проводяться для отримання даних про процеси. Накопичена інформація поступово перетвориться на знання, оволодіючи якими можна ухвалювати обґрунтовані рішення, які забезпечать високу віддачу при їх реалізації.

8. Взаємовигідні відносини з постачальниками. Між організацією та її

постачальниками необхідно підтримувати відносини взаємної вигоди. На цій основі можливе налагодження довгострокового партнерства. Цей принцип співпраці виражається формулою «Разом зробимо, разом виграємо». При постійних відносинах з постачальниками можна більш точно прогнозувати витрати і управляти ними, що дозволить зрештою планувати цінову політику [28, с.193].

Наявність у підприємства системи менеджменту якості і сертифікату на неї є добровільною. Проте сертифіковані системи якості на харчових підприємствах набувають все більш широке поширення, оскільки надають певні переваги.

В умовах насичення ринку, жорсткої конкурентної боротьби наявність сертифікованої системи якості служить могутнім засобом в боротьбі за споживача, допомагаючи у формуванні позитивної громадської думки про організацію, її позиціях на ринку, що сприяє зміцненню ділової репутації, підвищенню довір’я споживачів.

Тому результатом впровадження системи якості стає збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції, підвищення ефективності виробництва шляхом зниження витрат і втрат, пов’язаних з браком. Крім того, внаслідок зміцнення ділової репутації підприємств підвищується рейтинг їх інвестиційної привабливості.

Сертифікат на систему менеджменту якості знаходить застосування в страховій справі: його наявність свідчить про надійність підприємства, йому можуть бути надані пільгові умови страхування [28, с.195]. Також це може стати однією з умов допуску і перемоги підприємства в різних тендерах, конкурсах на поставки продукції.

Для вітчизняної харчової промисловості важливість втілення систем якості полягає ще і в тому, що, оскільки сертифікат відповідності системи управління якістю є міжнародним, його наявність полегшує доступ вітчизняної продукції на зарубіжні ринки.

Проте, незважаючи на усвідомлення необхідності і збільшення

популярності впровадження систем менеджменту якості серед підприємств харчової промисловості, кількість їх продовжує залишатися в цілому невеликою. Масове розповсюдження цього високоефективного засобу натрапляє на ряд об'єктивних перешкод. Найбільш активно в даний час системи менеджменту якості впроваджуються на підприємствах пивобезалкогольної промисловості, кондитерських, ряді м'ясоконсервних [28, с.194].

Велику загрозу якості продукції харчування становлять дрібні переробні підприємства, які досить часто виробляють її в антисанітарних умовах, порушуючи вимоги державного стандарту, використовуючи неякісну сировину [28, с.196]. Це найбільше стосується молочної та м'ясної продукції. Саме ці підприємства створюють неабияку конкуренцію для великих вітчизняних товаровиробників з огляду на ціни. А тому державний контроль має забезпечувати захист споживачів від неякісної продукції на основі моніторингу ринку. Як свідчить світова практика, держава ставить високі вимоги до якості продовольства та сировини, з якої виготовляються продукти харчування.

Отже, для підвищення якості продукції харчової промисловості слід виконати основні наступні заходи:

– створення сприятливих умов для високопродуктивної діяльності науково-дослідних установ – відповідна законодавча база, належне фінансування для проведення наукових досліджень з проблем забезпечення та підвищення якості сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;

– виробництво екологічно чистої продукції рослинництва та тваринництва за прогресивними енерго- та ресурсозберігаючими технологіями;

– переробка сільськогосподарської продукції за сучасними технологіями без використання шкідливих інгредієнтів;

– ефективний контроль державних контролюючих органів за

якістю споживання продуктів харчування населенням відповідно до вимог міжнародних стандартів [28, с.196].

Одним з найефективніших засобів вирішення проблем забезпечення якості на харчових підприємствах є впровадження системи менеджменту якості. Її необхідно проектувати так, щоб вона охоплювала всі етапи життєвого циклу продукції за трьома основними принципами: забезпечення, управління і поліпшення якості.

3.4. Організаційно-правові форми господарювання у сфері виробництва продуктів харчування

Одним з основних напрямів забезпечення високоефективного господарювання в АПК є трансформація економічних відносин і розвиток різних форм господарювання, серед яких найважливішим є формування відносин власності на принципово новій основі [183, с.12]. Багатоукладність господарювання належить до важливих принципів аграрної політики в Україні, є невід'ємною частиною глибоких соціально-економічних перетворень на селі. Вона відображає рівноправний розвиток різних типів власності – приватної і суспільної, з яких модифікуються певні форми, створюються відповідні підприємницькі структури [268].

Для забезпечення ефективного розвитку агропродовольчого сектору та конкурентоспроможності його продукції повинні функціонувати тільки такі організаційно-правові форми підприємницьких структур, які зможуть досягнути успіху як на національному, так і на світовому рівнях.

Як слушно зазначає П. Пуцентейло, у зв'язку зі змінами, що відбулися в сільськогосподарському виробництві у контексті аграрної реформи, виникають нові аспекти дослідження вищезгаданої проблеми. Насамперед йдеться про різні напрямки, пов'язані з підвищенням ефективності аграрного бізнесу, вдосконаленням організації виробництва, пошуком нових, прогресивних моделей агробізнесу, раціональних виробничих

структур. На думку автора, необхідність і практична значущість вирішення проблеми підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери і визначає актуальність подальших наукових досліджень у цьому напрямку [183, с.25].

За період формування багатоукладної економіки відбулося значне зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, показників її якості та ефективності агропродовольчого сектору в цілому.

Скорочення виробництва продукції сільського господарства відбулося через несприятливість різних факторів, основними з яких є наступні:

– відсутність ефективної державної аграрної політики, яка б підтримувала сільськогосподарських товаровиробників;

– диспаритет цін на продукцію промисловості і сільського господарства;

– недотримання своєчасності та послідовності виконання технологічних операцій вирощування культур;

– важкий фінансовий стан аграрних формувань, який негативно позначається на забезпеченні їх технікою, паливно-мастильними матеріалами, запасними частинами, насінням, отрутохімікатами;

– низький рівень менеджменту та маркетингу, направлений на підвищення конкурентоспроможності продукції.

Найбільш кризова ситуація спостерігається на сьогодні в тваринництві України. В усьому світі сільське господарство в цілому і тваринництво, зокрема, отримує з державного бюджету дотації, пільги в оподаткуванні, кредитуванні. На належному рівні зарубіжні держави проводять і цінову політику. Історично так склалося, що методи державної підтримки аграрного сектора економіки в розвинених країнах мають свої особливості у США, Західній Європі, Японії та інших країнах [153, с.152]. Наприклад, у США цінова підтримка базується на формулі «паритетної ціни». Паритетна ціна трактується як «справедлива ціна», яку отримують

сільськогосподарські товаровиробники за продану продукцію відносно цін, які вони змушені платити за товари і послуги постачальників.

Таким чином, ринкова ціна орієнтується на ціну підтримки і не може впасти нижче рівня позичкового тарифу, тому підтримувані ціни діють як мінімальні в умовах ринку. Оскільки метою встановлення таких цін є досягнення цінового паритету між сільським господарством та галузями, що його забезпечують, такі ціни перевищують ціни рівноваги.

Існує багато причин кризового становища в сільському господарстві. Однією з них, на нашу думку, вважається посилений розвиток на початку реформування аграрної економіки малих підприємств. Як свідчить досвід, дрібнотоварне виробництво в аграрній сфері економіки показало свої значні мінуси. Причиною цього стала низька платоспроможність малих підприємств, що вплинула на: недотримання агротехнічних вимог вирощування культур, значний фізичний та моральний знос техніко-технологічного обладнання, неможливість застосування передових досягнень науки та техніки у виробництві і т.д. Виробництво сільськогосподарської продукції ані в особистих підсобних, ані в дрібних фермерських господарствах не може бути прибутковим [251].

Як показав територіальний аналіз середніх площ земель домогосподарств у сільській місцевості (рис. 3.3), найбільші площі (понад 1,9 га) характерні для південних степових Миколаївської та Херсонської областей, які відомі своїм високоефективним розвитком низки видів агропромислового виробництва. Водночас, у низці центральних областей середні площі земель домогосподарств майже у 2,5 рази менші. Навіть таке територіальне порівняння дає можливість оцінити ступінь диференціації форм сільськогосподарського виробництва в Україні.

На сьогодні більшість підприємств аграрного бізнесу перестали займатися тваринництвом. Причиною цього є, насамперед, несприятлива державна політика в даній галузі, а також незначний обсяг сільськогосподарських угідь в господарствах, що не дає можливість

забезпечити ефективний розвиток кормової бази. В той же час численними науково-практичними дослідженнями доведено, що раціональна організація сільськогосподарського виробництва потребує обов'язкового поєднання рослинництва і тваринництва. А це можливо тільки в рамках великотоварних підприємств, які можуть мати ефективну власну систему сталого кормовиробництва та відтворення поголів'я. В кризових умовах, коли ціни на мінеральні добрива постійно зростають, аграрні формування зможуть використовувати безплатну органіку в рослинництві [243, с.197].

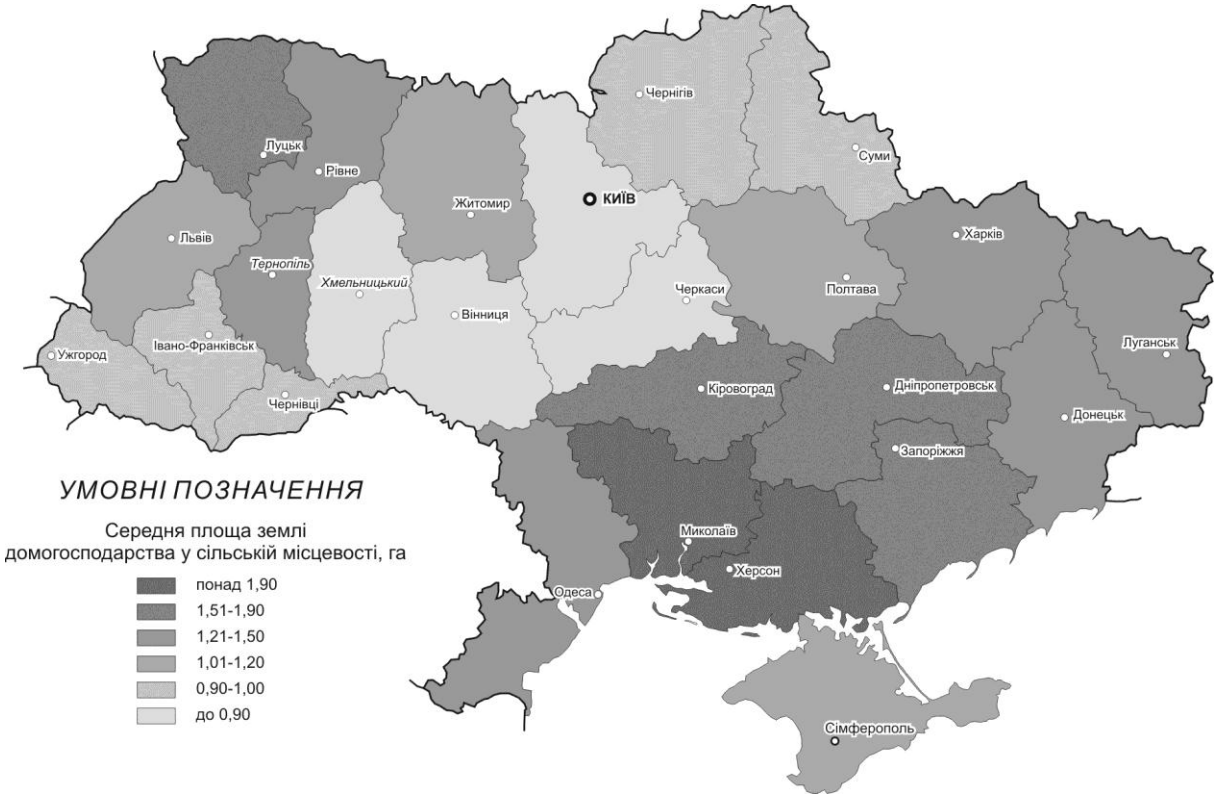

Рис. 3.3. Картосхема регіонального розподілу середньої площі земель домогосподарств у сільській місцевості в Україні

Як свідчить практика, в умовах розвитку великого бізнесу, порівняно з малим, найповніше використовується синергетичний ефект за рахунок поєднання великого, середнього та малого виробництва в єдиній системі господарювання. Великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискореними темпами [243, с.198].

В сільському господарстві час виробництва перевищує робочий період, що зумовлює сезонність у використанні робочої сили, матеріально-технічних ресурсів, в надходженні продукції, грошових коштів. В дрібних сільськогосподарських підприємств це вимагає вищої фондоозброєності та фондозабезпеченості, що в кінцевому негативно вплине на собівартість продукції. Використання ж техніки на принципах оренди на 12-14% менш ефективне, ніж у власників техніки. А тому інтенсифікація виробництва є результативнішою у великих аграрних формуваннях, які мають власні засоби виробництва [263].

Загальновідомо, що малий бізнес порівняно з великим є більш гнучким у застосуванні інноваційних розробок. Однак для впровадження інновацій у виробництво потрібні значні кошти, і тому малі сільськогосподарські підприємства є тут винятком через брак фінансових ресурсів. Тільки великі підприємства можуть в повній мірі використати досягнення НТП в рамках всіх його складових: біологічних, технічних, технологічних, екологічних, економічних, соціальних, інформаційних.

Світова практика переконливо доводить про переваги крупнотоварного виробництва над дрібним. А тому в сучасних умовах чільне місце відводиться комплексній проблемі – визначитися з формами організації великотоварного виробництва. Сьогодні стає очевидним, що формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва повинно будуватися на інтеграційній основі.

Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає концентрацію та спеціалізацію з формуванням на території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості [149].

Як слушно зазначає Р. Слав'юк, особиста матеріальна зацікавленість окремих власників, інтегрованих в кооператив, перетворюється в колективну матеріальну заінтересованість в успішності ведення бізнесу. Наявність такої заінтересованості не тільки значно зміцнює суттєвий для кооперативної організації елемент особистого взаємозв'язку членів з кооперативом, із процесом здійснюваної ним господарської діяльності, але й робить необхідним постійний контроль за станом усіх справ зі сторони членів кооперативу. Це проявляється в особистій участі членів в управлінні підприємством через такі органи самоврядування, як загальні збори, збори уповноважених. Участь у прийнятті господарських рішень, пов'язаних з функціонуванням кооперативу, і контроль за їх виконанням можливі лише за наявності особистого інтересу [199, с.26]. Отже, в основі виникнення кооперативних об'єднань у сфері економіки лежить особистий матеріальний інтерес особи в діяльності кожного кооперативу. Безпосередньою метою діяльності кооперативів, як асоційованих форм аграрного бізнесу, є забезпечення відповідних переваг (економія засобів, зусиль, часу) своїм членам шляхом об'єднання окремих господарських функцій в організації. Передача частини таких функцій кооперативу об'єктивно приводить до того, що матеріальні блага і послуги утворюються в результаті спільного ведення господарства, розподіляються між членами у відповідності зі ступенем перенесення своїх господарських функцій на кооператив [263].

Зокрема, Л. Удова [210] на основі аналізу практичного досвіду європейських країн стверджує про можливість створення на базі дрібних агровиробників організаційно-правових форм неприбуткового характеру: зокрема, у Франції – це сільськогосподарські кооперативи, товариства колективних інтересів в аграрному секторі, об'єднання по спільному веденню господарства; у Польщі – сільськогосподарські виробничі групи; у Росії – сімейні ферми або екоферми.

Адаптація європейського досвіду до умов України дасть змогу домашнім господарствам у сільській місцевості збільшити виробництво

конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, перейти від ручної праці до використання досягнень сучасної техніки [210].

Загалом, можемо погодитися із Р. Слав'юком [199] у тому, що проблему поєднання виробничої і ринкової діяльності можна вирішити трьома шляхами:

1) досягти таких розмірів виробництва, що дадуть змогу утримувати власні спеціалізовані служби постачання і мережі збуту продукції, переробні, торгові та інші дочірні підприємства, як це роблять великі корпоратизовані ферми у розвинутих країнах;

2) користування послугами ринкових посередників, які надали б допомогу або навіть виконали згадані господарські функції;

3) шлях вертикальної інтеграції, тобто об'єднання зусиль з метою просування в суміжні з сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й отримання від цього відповідного зиску. Отже, найперша і чи не найголовніша мета таких групових дій сільськогосподарських товаровиробників у ринкових умовах полягає у протистоянні посередницькому бізнесу, що практично було і є їх критичною детермінантою [199, с.22].

Кооперативи є асоційованою формою бізнесу, але вони принципово відрізняються від корпорацій (табл. 3.2).

При збереженні незалежності безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських кооперативах досягається високий рівень вертикальної агропромислової інтеграції.

Внутрішні зв'язки між членами кооперативів, їх спілок і центрів поступово втрачають первинний комерційний зміст, залишаючись ринковими лише за формою, все більше переважають довгострокові, планомірні, договірні відносини. За кооперативною вертикаллю широко використовуються контракти, в яких зазначаються кількість, якість, строки,

умови доставки продукції, передбачаються жорсткі санкції за недотримання договорів [243].

Таблиця 3.2

Відмінності між кооперативом і корпорацією в сфері агробізнесу

Відмінності	Корпорація	Кооператив
Мета діяльності	1. Отримання прибутку для інвесторів. Підвищення курсу акцій.	1. Максимізація чистого прибутку членів, які користуються послугами кооперативу. 2. Задовольняти потреби членів.
Організація	1. Власником може бути будь-яка особа. 2. Організовується і перебуває у власності інвесторів. 3. Акції продаються на біржах та позабіржовому ринку.	1. Організується в рамках спільних інтересів членів. 2. Організується і перебуває у власності членів-клієнтів. 3. Немає відкритого продажу акцій.
Контроль	1.Здійснюється інвесторами. Політика фірми формується акціонерами і директорами. Право голосу пропорційне частці в акціонерному капіталі. 2.Допускається голосування за дорученням.	1. Здійснюється членами-клієнтами. Політика формується членами і директорами. Голосування за принципом один член - один голос або пропорційно розміру вкладу. У федераціях кооперативів право голосу первинних кооперативів пропорційне числу їх членів або обсягу операцій, що проводяться через центральне об'єднання. 2. Голосування за дорученнями, як правило, не допускається. Існує демократичний контроль.
Джерела прибутку	1. Інвестори. 2. Успішна виробнича діяльність; реінвестування всього або частини прибутку.	1. Переважно члени-клієнти. 2. Чисті надходження від успішної виробничої чи комерційної діяльності, реінвестування всієї або частини економії.
Розподіл прибутку	1. Між акціонерами пропорційно кількості акцій. 2. Розмір дивідендів не обмежений.	1. Клієнтам пропорційно обсягу їх операцій. 2. Дивіденди, як правило, не виплачуються або мінімальні.
Господарські методи	1. Клієнтом може бути будь-хто. 2. Головний інтерес у виробничій і комерційній ефективності.	1. Послуги надаються переважно членам. 2. Головний інтерес у задоволенні інтересів членів.
Оподаткування	Наявність подвійного оподаткування.	1. Як правило, оподатковуються лише доходи членів від спільної діяльності. 2. Значна кількість пільг.

Джерело: доповнено за [199]

Агропромислова інтеграція – посилення виробничо-технологічних зв’язків і органічне поєднання сільського господарства і галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача [72].

Яскравим прикладом інтеграційної моделі розвитку агропродовольчого виробництва є Група компаній «Мрія», яка розпочала господарську діяльність як селянсько-фермерське науково-виробниче господарство, отримавши в 1992 році в користування землі з фонду держрезерву Тернопільського місцевого господарства. Площа ріллі становила лише 50 гектарів.

Починаючи з 1997 року площа ріллі збільшувалася за рахунок оренди земельних паїв, а на початок 2013 року складає близько 250 тис. гектарів. Підприємства Групи компаній «Мрія» вирощують озиму та яру пшеницю, ріпак, ячмінь, горох, сою, кукурудзу, гречку, картоплю й цукрові буряки. З 2001 року компанія є елітгоспом по вирощуванні насіння картоплі і зернових культур. Крім того, господарство займається тваринництвом (в тому числі рибальством, бджільництвом), садівництвом, реалізує саджанці чорної смородини і полуниці, підщепи яблуні та груші.

Група компаній «Мрія» щорічно бере участь у всеукраїнських та міжнародних агропромислових виставках, конференціях, що дає змогу розширити коло своїх клієнтів та постачальників, збільшує можливість отримання нових цікавих виробничих пропозицій. Форма власності в підприємств, що входять в об’єднання, приватна, майно належить його членам на праві спільної сумісної власності. Група компаній «Мрія» функціонує на умовах самоокупності і самофінансування.

Основні напрямки діяльності Групи компаній «Мрія»:

1. Організація сільськогосподарського виробництва та реалізація виробленої продукції. Оренда землі, земельних та майнових паїв.

2. Переробка сільськогосподарської продукції, як власного виробництва, так і придбаної.

3. Торгово-посередницька діяльність, оптова і роздрібна торгівля товарами власного виробництва, комерційна та комісійна торгівля.

4. Надання матеріально-технічної і агросервісної допомоги та посередницьких послуг приватним власникам, в т.ч. фермерам, іншим юридичним і фізичним особам, як правило, на селі.

Сьогодні підприємства Групи компаній «Мрія» мають структурні підрозділи в Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській областях. Також у групі компаній «Мрія» виділяють такий окремий напрямок – Мрія «Цукровий Холдинг», куди входять шість цукрових заводів.

Отже, Група компаній «Мрія» – вертикально інтегрований агропромисловий холдинг, в якому функціонують компанії, що займаються вирощуванням, збором, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції, виробництвом та продажем цукру, наданням агросервісних послуг.

Варто зазначити, що агрохолдинги мають ряд принципово важливих переваг перед іншими формами господарювання на селі [261]. Однією з найістотніших таких переваг є те, що в них досягається реальна інтеграція сільськогосподарського, переробного виробництва та торгівлі. Тут, зокрема, відбувається внутрішня реалізація сільськогосподарської продукції, а нерідко й ресурсів. Сільськогосподарська сировина з філій направляється на власні переробні підприємства, а від них, але вже у формі кінцевого продукту споживання – в торговельну мережу. За такої внутрішньофірмової збутової політики і маркетингу зникає багато посередників, отже, збільшуються доходи агрохолдингів. Тому закономірно, що більшість агрохолдингів забезпечують вищу орендну плату і заробітну плату працівникам, ведуть виробництво значно ефективніше порівняно з іншими формами господарювання на селі [243, 273 та ін.].

На наш погляд, реальна агропромислова інтеграція, що досягається в агрохолдингах, істотно на якісному рівні відрізняється від такого ж типу інтеграції, притаманної тим аграрним підприємствам, які побудували малопотужні переробні цехи без глибокої переробки сільськогосподарської сировини [243]. Причина – в агрохолдингах здійснюється великомасштабне сільськогосподарське і промислово-переробне виробництво, а тому вони мають змогу скористатись його перевагами і отримати економічну вигоду від ефекту масштабу [273].

Адже великі масштаби виробництва дозволяють застосовувати сучасну високопродуктивну техніку та новітні технології і завдяки цьому істотно підвищувати продуктивність ресурсів, знижувати витрати на одиницю продукції, а отже, підвищити ефективність виробництва [196, с.42].

Важливим аспектом діяльності агрохолдингів є їх можливості щодо забезпечення необхідної якості сільськогосподарської та харчової продукції. Входження України до СОТ, вихід на ринки ЄС вимагають дотримання певних стандартів якості продукції. На жаль, таких стандартів досить важко дотримуватися невеликим та дрібним сільськогосподарським виробникам і переробним підприємствам, не говорячи вже про домогосподарства населення, частка яких у виробництві окремих видів продукції сягає 70 - 90% (молоко, овочі, картопля). Завдяки застосуванню новітніх технологій у виробництві та переробці продукції сільського господарства, можливостей контролю за дотриманням технології на всіх її етапах, запровадженню необхідних стандартів якості, агрохолдинги мають безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами ведення агробізнесу [65, с.95].

Агрохолдинги займаються, як правило, трьома видами діяльності: сільськогосподарським виробництвом, переробкою аграрної сировини та торгівлею кінцевими продуктами харчування. Тут характерні відповідні фінансові потоки, які в інтересах гармонійного розвитку можуть бути сконцентровані і направлені на ті сфери діяльності, які вимагають

прискореного розвитку в коротко- або довгостроковому періоді. Тобто мова йде про реальну можливість агрохолдингів оптимізувати фінансові потоки, що значно важче досягнути в умовах відокремленого функціонування аграрного, переробного виробництва і торгівлі [259].

Відомо, що аграрне виробництво має сезонний характер, оборот коштів тут значно нижчий ніж в інших галузях економіки. Тому для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств проблема фінансових ресурсів є однією з головних. Власних фінансових ресурсів у них недостатньо, кредити банків дорогі, та й банки кредитують їх неохоче з огляду на високий ризик такого кредитування. Агрохолдинги ж крім власних фінансових ресурсів використовують кошти компаній засновників, які у багатьох випадках мають власні банки, залучають іноземні інвестиції, зокрема, кошти офшорних компаній та дешеві кредити закордонних банків [257].

Сучасний стан сільськогосподарського виробництва характеризується впровадженням наукомістких технологій, зокрема, біотехнологій, вдосконаленням і підвищенням продуктивних та якісних характеристик рослин і тварин, гарантуванням якості і безпеки продовольчих товарів, забезпеченням екологічної рівноваги у розвитку сільського господарства та його впливу на довкілля. А тому розвиток агробізнесу визначатимуть не стільки традиційні фактори (земля, капітал), скільки реальні можливості швидкої та ефективної реалізації досягнень науково-технічного прогресу. Аграрне виробництво стає наукомісткою галуззю, де використовуються високопродуктивна, дорога та складна в обслуговуванні техніка і обладнання. Концентрація та інтеграція агробізнесу, тобто створення агрохолдингів, вимагають застосування сучасного менеджменту на всіх рівнях управління. Тільки це, на нашу думку, дасть змогу реалізувати переваги великомасштабного агропромислового виробництва, тобто отримати ефект масштабу [243, с.200].

Таким чином, великотоварні сільськогосподарські підприємства в Україні мають представляти аграрне виробництво як на національному, так і на світовому рівнях. В свою чергу держава повинна сприяти розвитку таких агроформувань. Аграрно-промислові об'єднання є вищою формою інтеграції сільськогосподарського і промислового виробництва в більш крупних масштабах на основі спеціалізації господарств, концентрації виробництва і кооперування, вони необхідні в таких галузях, які потребують потужної сировинної зони. Це буде вже нова організаційна форма управління виробництва, яка поєднає в єдиний технологічний комплекс вирощування сільськогосподарських культур, їх переробку, зберігання, використання відходів виробництва [131, с.5].

Таким чином, галузева (секторальна) організація управління розвитком агропромислового виробництва в сучасних умовах стимулює вертикальну інтеграцію через формування корпоративних агропромислових об'єднань, зокрема, агрохолдингів – підприємницьких об'єднань корпоративного типу, заснованих на оренді розосереджених великих земельних масивів [243, с.199].

Як зазначають Ю. Мельник та П. Саблук [131, с. 6], такі об'єднання корпоративного типу мають ряд переваг великотоварного виробництва інноваційного характеру:

- високий рівень спеціалізації;
- активне залучення інвестицій для технічного переоснащення;
- запровадження інноваційних технологій у виробництво і переробку сільськогосподарської продукції;
- виробництво продуктів харчування високої якості;
- можливості виходу на зовнішні ринки без посередників.

Разом з тим, їхня діяльність призводить до загострення соціальних проблем на селі: зростання рівня безробіття, часто нераціонального використання землі, встановлення занижених внутрішньокорпоративних цін тощо [131].

Як зазначає В. Чабан, великі агропідприємства відіграють провідну роль в інноваційній системі вітчизняного аграрного сектора. Це, перш за все, пов'язано з ресурсними можливостями даних підприємств, адже розробка, впровадження, поширення інновацій потребує кваліфікованих кадрів, обладнання, коштів. Також необхідний запас міцності та ліквідності, яким рідко володіють малі і середні підприємства. Тому рівень і результативність інноваційної діяльності великих підприємств значно перевищує показники інших категорій господарств. Великі агропідприємства в основному здійснюють інноваційну діяльність шляхом адаптації технологічних рішень, розроблених іноземними фірмами або організаціями, що пояснюється перш за все значною капіталоємністю проектів, глибиною технологічного відставання, неконкурентоспроможністю вітчизняних розробок. В основному великі агропідприємства впроваджують процесні інновації в рослинництві, тваринництві та управлінні [224].

Однак, загалом, можна стверджувати, що агрохолдинги мають кращий доступ до фінансових ресурсів, що дає їм можливість впроваджувати сучасні технології на всіх стадіях виробничого процесу – від сільського господарства до торговельних мереж продуктами харчування [243]. Цей чинник є їх безперечною конкурентною перевагою перед іншими формами ведення аграрного бізнесу.

3.5. Сучасні процеси розвитку сфери виробництва продуктів харчування на державному та регіональному рівнях

З метою аналізу регіональних відмінностей інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні нами розраховано індекси низки показників інноваційного розвитку. Для аналізу обрано як загальні показники, що ілюструють особливості інноваційної діяльності в державі (чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні

роботи, загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність, обсяг інноваційної продукції, впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості загалом, освоєння інноваційних видів продукції у промисловості загалом, кількість патентів, виданих Державною службою інтелектуальної власності України), так і спеціальні, що стосуються інноваційного розвитку власне сфери виробництва продуктів харчування (кількість інноваційно активних підприємств у харчовій промисловості, кількість інноваційно активних підприємств у сільському господарстві, інвестиції у сільське господарство та харчову промисловість). До статистичного аналізу також були залучені показники окремих факторів інноваційного розвитку, такі як валовий регіональний продукт у розрахунку на особу, кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, роздрібний товарооборот підприємств (табл. 3.3).

Індекси розраховувалися за методикою, що застосовується для обчислення індексу людського розвитку ООН, причому за мінімальне та максимальне значення показників бралися фактичні мінімальні та максимальні показники у кожному з аналізованих рядів даних.

На основі конкретних індексів розраховано загальний індекс інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Отриманий показник, на наш погляд, дає змогу оцінити сучасну регіональну диференціацію інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування (рис. 3.4).

Найнижчі показники індексу характерні для Закарпатської, Рівненської областей та м. Севастополя.

Якщо проаналізувати територіальний розподіл індексу, то звертає на себе увагу наявність двох субрегіонів на Заході (Львівська та Івано-Франківська області) та Сході (Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області) із високим рівнем індексу інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Окремо також виділяється за цим показником м. Київ (рис. 3.5).

Таблиця 3.3

Індекси показників інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування по регіонах України

Регіони	Чисельність фахівців, які виконують наукові та наук.-технічні роботи	Загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність у харчовій промисловості та сільському господарстві	Обсяг інноваційної продукції в харчовій промисловості та сільському господарстві	Впровадження прогресивних технолог. процесів у харчовій промисловості і сільському господарстві	Освоєння інноваційних видів продукції у харчовій промисловості і сільському господарстві	К-сть патентів, виданих Держ. службою інтелектуальної власності у СВПХ	Кількість інноваційно активних підприємств у харчовій промисловості	Кількість інноваційно активних підприємств у сільському господарстві	Інвестиції у сільське господарство та харчову промисловість	Валовий регіональний продукт на особу	К-сть суб'єктів ЄДРПОУ у СВПХ	Роздрібний товарооборот	*Загальний індекс інноваційного розвитку СВПХ*
АР Крим	0,04	0,06	0,06	0,17	0,10	0,06	0,06	0,08	0,06	0,33	0,18	0,33	*0,08*
Вінницька обл.	0,02	0,03	0,03	0,23	0,27	0,01	0,08	0,17	0,13	0,30	0,16	0,30	*0,10*
Волинська обл.	0,01	0,00	0,01	0,09	0,37	0,02	0,01	0,05	0,02	0,03	0,06	0,17	*0,06*
Дніпропетровська обл.	0,21	0,16	0,20	0,40	1,00	0,40	0,06	0,22	0,30	0,27	0,18	0,36	*0,32*
Донецька обл.	0,18	0,15	0,20	0,56	0,66	0,58	0,09	0,29	0,27	0,50	0,07	0,08	*0,31*
Житомирська обл.	0,01	0,00	0,01	0,21	0,03	0,02	0,02	0,01	0,00	0,10	0,18	0,46	*0,03*
Закарпатська обл.	0,01	0,02	0,00	0,21	0,03	0,00	0,01	0,00	0,03	0,37	0,23	0,42	*0,03*
Запорізька обл.	0,07	0,06	0,07	0,17	0,13	0,79	0,17	0,29	0,11	0,07	0,08	0,21	*0,20*
Івано-Франківська обл.	0,02	0,03	0,03	0,67	0,40	0,13	0,04	0,69	0,08	0,10	0,19	0,21	*0,21*
Київська обл.	0,06	0,02	0,02	0,29	0,12	0,24	0,03	0,15	0,04	0,27	0,04	0,00	*0,11*
Кіровоградська обл.	0,01	0,00	0,00	0,17	0,04	0,23	0,03	0,14	0,03	0,50	0,09	0,03	*0,07*
Луганська обл.	0,03	0,04	0,06	0,35	0,09	1,00	0,01	0,05	0,11	0,27	0,20	0,35	*0,19*
Львівська обл.	0,11	0,17	0,23	0,76	0,17	0,19	0,07	0,34	0,15	0,57	0,34	0,64	*0,24*
Миколаївська обл.	0,03	0,01	0,01	0,42	0,35	0,34	0,03	0,08	0,06	0,27	0,12	0,22	*0,15*
Одеська обл.	0,08	0,14	0,18	0,38	0,15	0,10	0,03	0,08	0,16	0,07	0,12	0,30	*0,15*
Полтавська обл.	0,03	0,03	0,04	0,33	0,11	0,11	0,03	0,25	0,09	0,07	0,01	0,00	*0,11*
Рівненська обл.	0,00	0,01	0,01	0,15	0,01	0,03	0,00	0,03	0,02	0,47	0,08	0,05	*0,03*
Сумська обл.	0,05	0,02	0,02	0,25	0,06	0,62	0,10	0,59	0,03	0,33	0,30	0,36	*0,18*
Тернопільська обл.	0,00	0,03	0,04	0,29	0,04	0,03	0,01	0,15	0,05	0,03	0,08	0,21	*0,07*
Харківська обл.	0,42	0,37	0,49	0,99	0,36	0,70	1,00	0,45	0,44	0,07	0,07	0,18	*0,58*
Херсонська обл.	0,02	0,01	0,01	0,14	0,07	0,07	0,02	0,24	0,03	0,17	0,14	0,32	*0,07*
Хмельницька обл.	0,00	0,01	0,02	0,10	0,15	0,00	0,01	0,01	0,04	0,23	0,17	0,37	*0,04*
Черкаська обл.	0,02	0,01	0,02	0,21	0,05	0,01	0,02	0,07	0,00	1,00	1,00	0,99	*0,05*
Чернівецька обл.	0,02	0,03	0,02	0,21	0,04	0,05	0,01	0,21	0,03	0,33	0,18	0,33	*0,07*
Чернігівська обл.	0,01	0,00	0,00	0,32	0,13	0,02	0,03	0,08	0,00	0,30	0,16	0,30	*0,06*
М. Київ	1,00	1,00	1,00	1,00	0,80	0,69	0,38	0,05	1,00	0,03	0,06	0,17	*0,79*
М. Севастополь	0,03	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,27	0,18	0,36	*0,01*

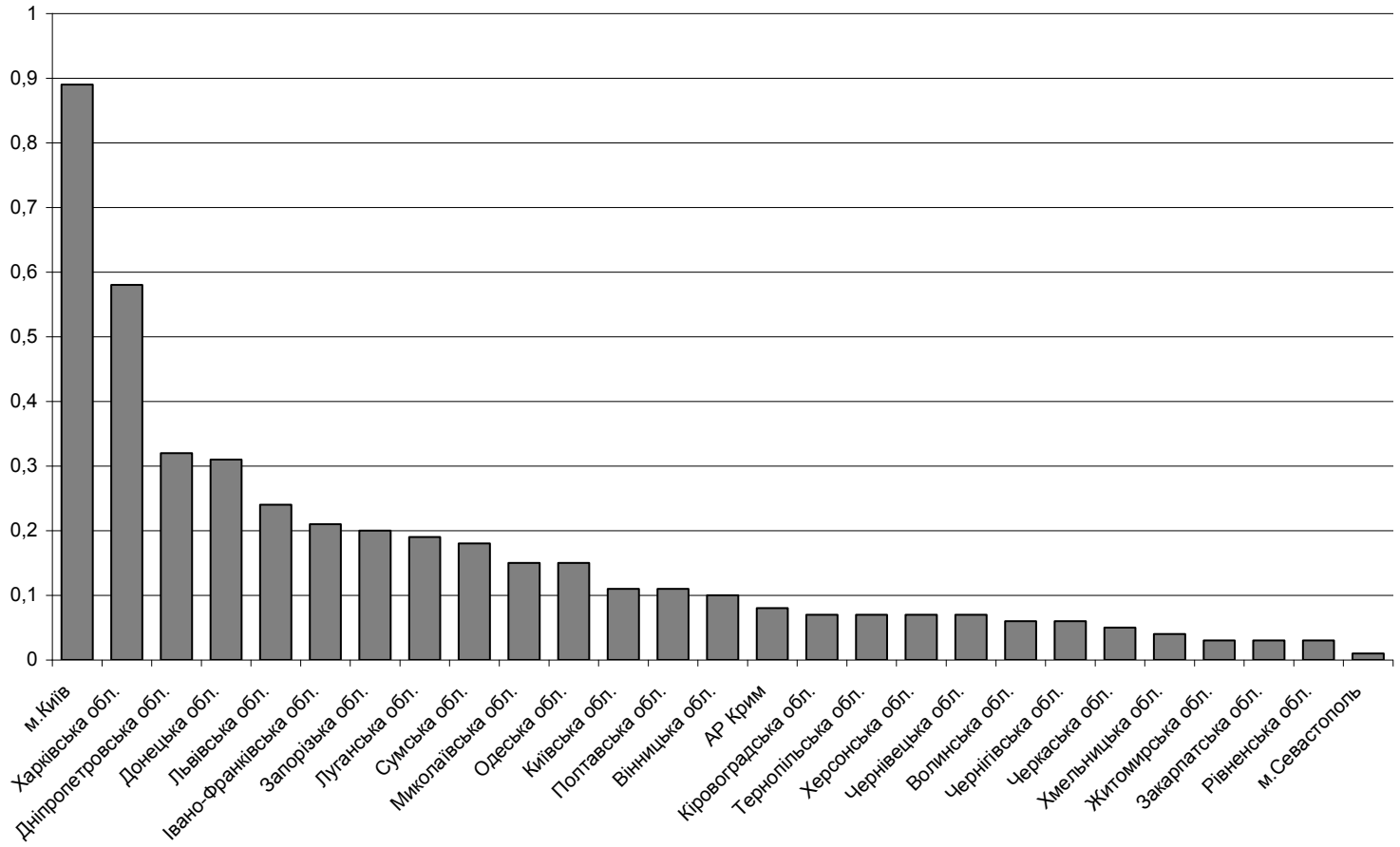

Рис. 3.4. Індекс інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в регіонах України

Рис. 3.5. Територіальний розподіл індексу інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування по регіонах України

На основі конкретних індексів показників інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування проведено також кластерний аналіз. Використання цього методу дозволяє виділити відносно однорідні групи регіонів за сукупністю показників (рис. 3.6, 3.7).

З метою виявлення статистичних взаємозв'язків між динамікою споживання основних груп продуктів харчування та динамікою захворюваності населення України (за основними класами хвороб) нами із використанням наявної інформаційної бази (за даними Державної служби статистики у 1999-2012 рр.) було проведено кореляційний аналіз відповідних рядів даних (табл. 3.4). Вихідні дані динаміки захворюваності населення України представлені у додатку А.

Отримані результати представлені у вигляді кореляційної матриці (табл. 3.5).

Розраховані парні коефіцієнти кореляції між рядами змінних

дозволяють виявити ступінь (інтенсивність) на напрямок (прямий чи обернений) статистичного взаємозв’язку між вхідними даними.

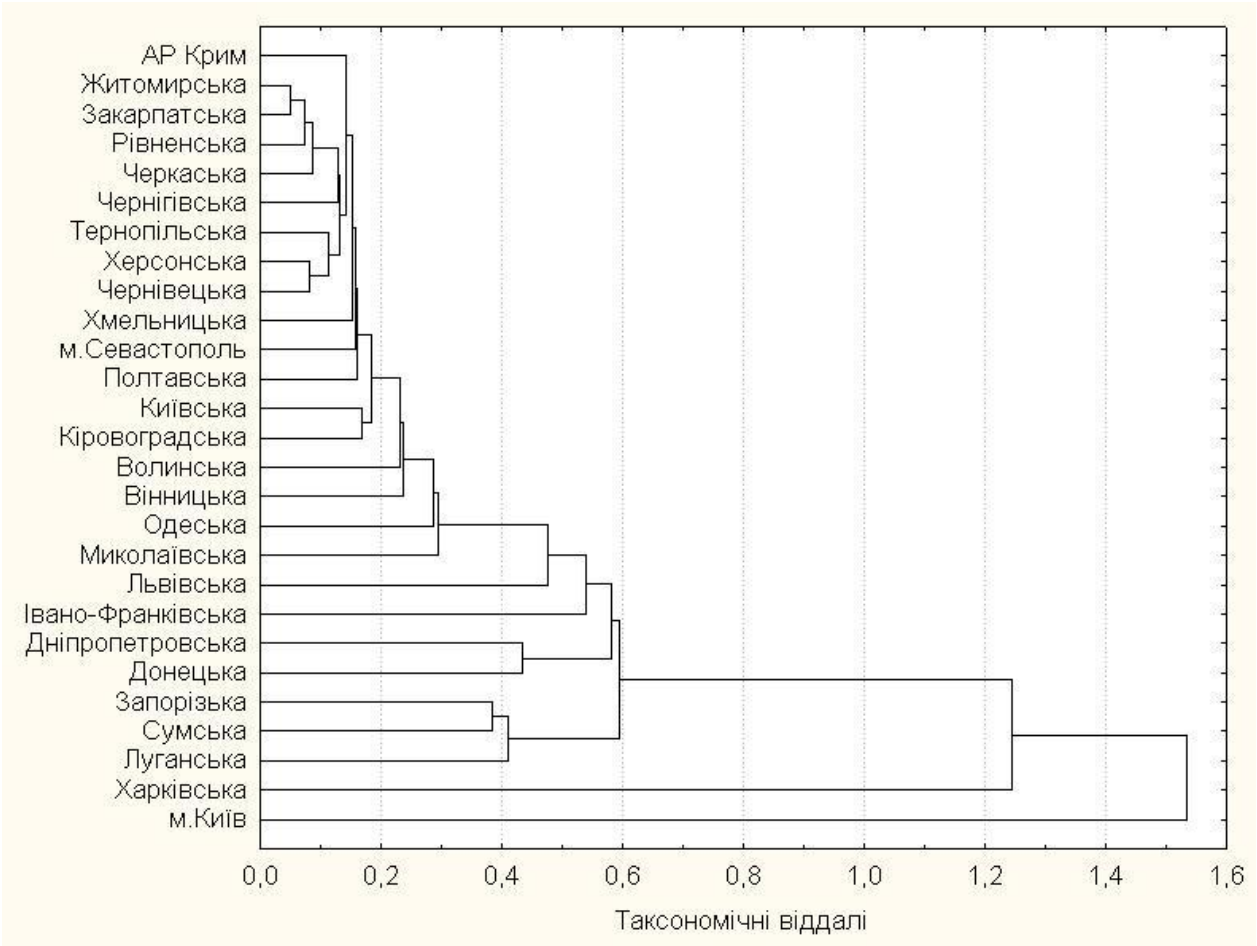

Рис. 3.6. Граф-дендрограма кластерного аналізу індексів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування регіонів України

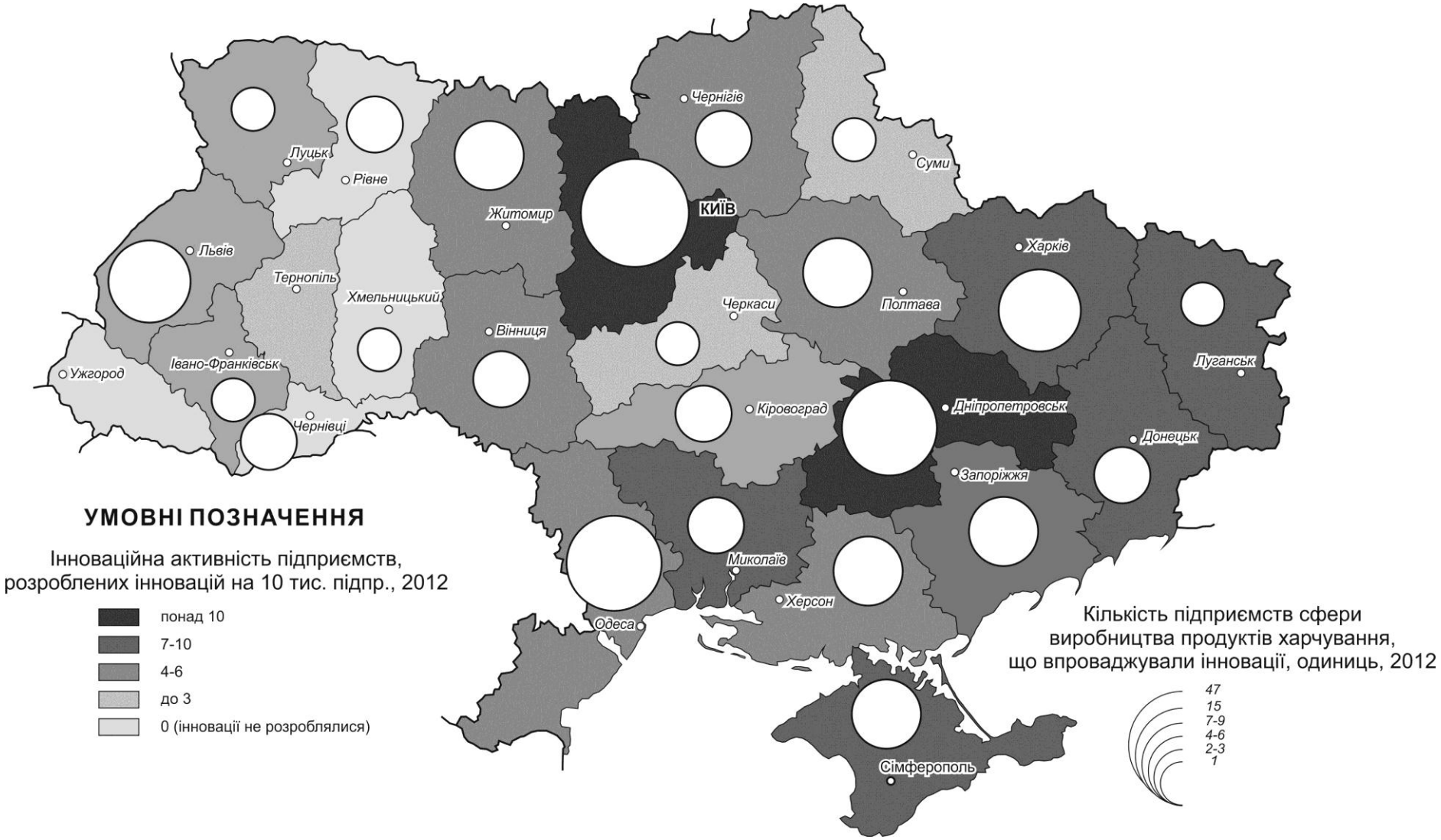

Рис. 3.7. Інноваційна активність підприємств сфери виробництва продуктів харчування в Україні

Проаналізувавши результати розрахунків та спираючись на досвід досліджень подібної проблематики, можемо відзначити декілька важливих закономірностей:

– наявність суттєвого прямого взаємозв’язку між споживанням м’яса, м’ясопродуктів і риби та зростанням захворюваності на онкологічні хвороби і хвороби сечовивідної системи;

– пряма залежність між споживанням цукру та захворюваністю системи кровообігу;

– частково можуть бути окресленими також прямі залежності між споживанням картоплі і вродженими аномаліями розвитку, а також між вживанням хліба і хворобами кістково-м’язової і сполучної тканин;

– виявлені обернені залежності мають скоріше випадковий характер і, очевидно, не можуть бути інтерпретованими як об’єктивні закономірності (за винятком оберненої залежності між споживанням калорійних і багатих на вітаміни й мікроелементи груп продуктів та вродженими аномаліями розвитку).

Водночас, на користь об’єктивності виявлених закономірностей свідчить відсутність статистично значимих взаємозв’язків між споживанням окремих груп продуктів харчування та хворобами органів дихання і захворюваннями, спричиненими зовнішніми впливами (ці дві категорії, очевидно, за своїм характером не можуть мати суттєвої залежності із харчуванням людини).

Важливими показниками, що характеризують сучасний стан та перспективи розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні із позицій гуманоцентричного підходу є дані про динаміку споживання населенням окремих груп харчових продуктів. Проаналізувавши діаграми, що ілюструють зміну рівня споживання певних продуктів харчування за останні роки, можна отримати інформацію як про стан забезпеченості продовольчої безпеки населення, так і про зміну його споживчої поведінки під впливом низки чинників.

Таблиця 3.4

Вхідні дані кореляційного аналізу взаємозв'язку між споживанням основних продуктів харчування і захворюваністю населення України (за групами захворювань)

Групи захворювань, тис. вперше зареєстрованих випадків	Роки													
	1999	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Новоутворення	382	382	394	382	395	406	408	414	407	406	407	418	423	433
Хвороби нервової системи	767	748	745	748	751	755	754	764	752	753	754	750	744	724
Хвороби системи кровообігу	1950	2338	2384	2370	2386	2498	2430	2431	2437	2478	2423	2390	2346	2318
Хвороби органів дихання	14485	14639	14213	13372	13835	13511	13894	13308	13946	13671	14528	14595	14148	13220
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	2037	1996	2008	1950	1915	1917	1936	1906	1952	1911	1890	1921	1881	1852
Хвороби кістково-м'язової системи і спол. тканини	1548	1571	1593	1598	1572	1609	1600	1597	1569	1567	1544	1532	1490	1445
Хвороби сечостатевої системи	1886	1939	2049	2039	2077	2153	2185	2172	2132	2136	2140	2138	2095	2047
Уроджені аномалії розвитку хромосомні порушення та ін.	61	62	59	57	54	55	53	53	51	51	52	52	55	54
Травми, отруєння та деякі ін. наслідки дії зовн. причин	2401	2339	2239	2244	2297	2245	2264	2289	2284	2263	2164	2217	2136	2140
Категорії продуктів харчування, у сер. на місяць:														
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	3,7	3,3	2,8	3,3	3,9	4	4,4	4,7	5,1	5,1	4,8	5,1	5,1	5,1
- молоко і молочні продукти, кг	18,7	17,1	17,3	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3	22,1	22,6	19,8	19,1	18,9	19,6
- яйця, шт.	19	18	16	17	17	18	21	19	20	20	20	20	20	20,0
- риба і рибопродукти, кг	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1	1,8	1,8	1,7	1,7
- цукор, кг	2,7	3,5	3,3	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2	3,2	3,4	3,2	3	3,1	3,1
- олія та інші рослинні жири, кг	1,5	1,8	2	2	2	1,9	1,9	1,7	1,7	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8
- картопля, кг	10,2	10,4	11,1	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7	8,3	8,4	8	7,6	7,7	7,6
- овочі та баштанні, кг	10	9,5	9	9,5	9	8,7	9,1	9,4	8,7	9,3	10,1	9,5	10,1	10,2
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	2	2,5	2,2	2,4	2,5	2,7	3,1	3	3,6	3,7	3,6	3,7	3,7	3,8
- хліб і хлібні продукти, кг	9,1	10,7	10,7	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8	9,6	9,6	9,3	9,3	9,2	9,1

Джерело: складено за даними [63]

Таблиця 3.5

Кореляційна матриця взаємозв'язку між споживанням основних категорій продуктів харчування та захворюваністю (за групами захворювань) в Україні

Категорії продуктів	*Групи захворювань*								
	Новоутворення	*Хвороби нервової системи1*	*Хвороби системи кровообігу*	*Хвороби органів дихання*	*Хвороби шкіри та підшкірної клітковини*	*Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини*	*Хвороби сечостатевої системи*	*Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення*	*Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин*
М'ясо і м'ясопродукти	**0,83***	0,13	0,32	-0,03	**-0,71**	-0,50	0,63	**-0,82**	-0,41
Молоко і мол. продукти	0,51	0,43	0,43	-0,56	-0,49	0,22	**0,70**	**-0,78**	-0,03
Яйця	0,62	0,25	0,07	0,18	-0,42	-0,43	0,44	-0,58	-0,22
Риба і рибопродукти	**0,77**	0,11	0,57	-0,27	-0,66	-0,11	**0,80**	**-0,88**	-0,41
Цукор	0,12	-0,30	**0,72**	-0,29	-0,23	0,54	0,45	-0,15	-0,15
Олія та ін. рослинні жири	-0,05	-0,67	0,61	-0,25	-0,29	0,34	0,32	-0,11	-0,49
Картопля	**-0,81**	0,01	-0,27	-0,12	**0,71**	0,64	-0,54	**0,74**	0,54
Овочі та баштанні	0,02	0,12	-0,52	0,47	-0,07	**-0,70**	-0,36	0,22	-0,21
Фрукти, ягоди, горіхи	**0,82**	-0,20	0,52	0,06	**-0,74**	-0,49	0,68	**-0,81**	-0,63
Хліб і хлібні продукти	-0,51	-0,37	0,33	-0,34	0,28	**0,75**	-0,10	0,39	0,18

* виділені коефіцієнти кореляції >0,70

Водночас, такі дані дозволяють також оцінити перспективні напрямки розвитку і «слабкі місця» вітчизняної сфери виробництва продуктів харчування.

Як показано на рис. 3.8, у 2001 р. фіксувалися найнижчі, протягом 1999-2012 рр., показники споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням нашої держави – 2,8 кг на місяць у розрахунку на одну особу. Загалом, поступове зменшення кількості спожитих м'яса і м'ясопродуктів, які відносяться до категорії надзвичайно необхідних у повсякденному раціоні у

1999-2001 рр., свідчить загострення кризових явищ не лише у сфері виробництва і споживання харчових продуктів, що досягли піку у 2001 р., але, в першу чергу, про падіння рівня купівельної спроможності населення, зумовленого низкою взаємообумовлених явищ в економіці нашої держави. Поступове зростання вищезгаданих показників розпочалося із 2002 р., однак черговий виток економічної кризи у 2008 р. значно сповільнив цей процес і в результаті протягом 2010-2012 рр. показники споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням України так і не змогли перевищити показників 2008 р., які були найкращими протягом усього періоду дослідження.

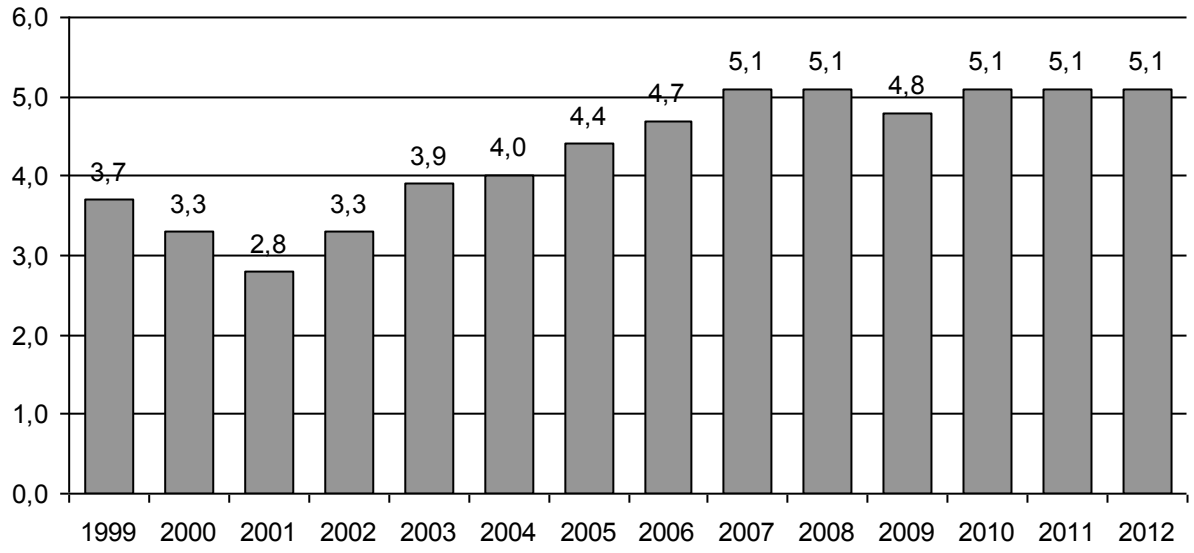

Рис. 3.8. Динаміка споживання м'яса і м'ясопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу), кг

Динаміка споживання молока і молочних продуктів в Україні протягом 1999-2012 рр. також характеризувалась змінними тенденціями розвитку (рис. 3.9). Наростання показників погіршення у цій галузі розпочалося у 1999-2000 рр., коли показники споживання молочних продуктів зменшились до рекордно малих за весь досліджуваний період – 17,1 кг/особу. Повільне зростання вищезгаданих показників тривало до 2008 р. і досягло максимальної протягом 1999-2012 рр. позначки 22,6 кг у

середньому за місяць у розрахунку на одну особу. Однак кризові явища, яких згодом зазнала ця галузь, зумовили різке падіння показників споживання молока і молочних продуктів в Україні, яке триває і до останнього часу. Так, у 2009 р. середній рівень споживання молока і молочних продуктів в Україні становив 19,8 кг/особу і в порівнянні з 2008 р. зменшився на 12,4%, у 2010 р. – 19,1 кг/особу, у 2011 р. – 18,9 кг/особу. У 2012 р. фіксувалося незначне зростання вищезгаданого показника до 19,6 кг/особу, однак темпи розвитку молочної галузі залишаються повільними і позитивне прогнозування зростання показника споживання молока і молочних продуктів в Україні на одну особу є проблематичним.

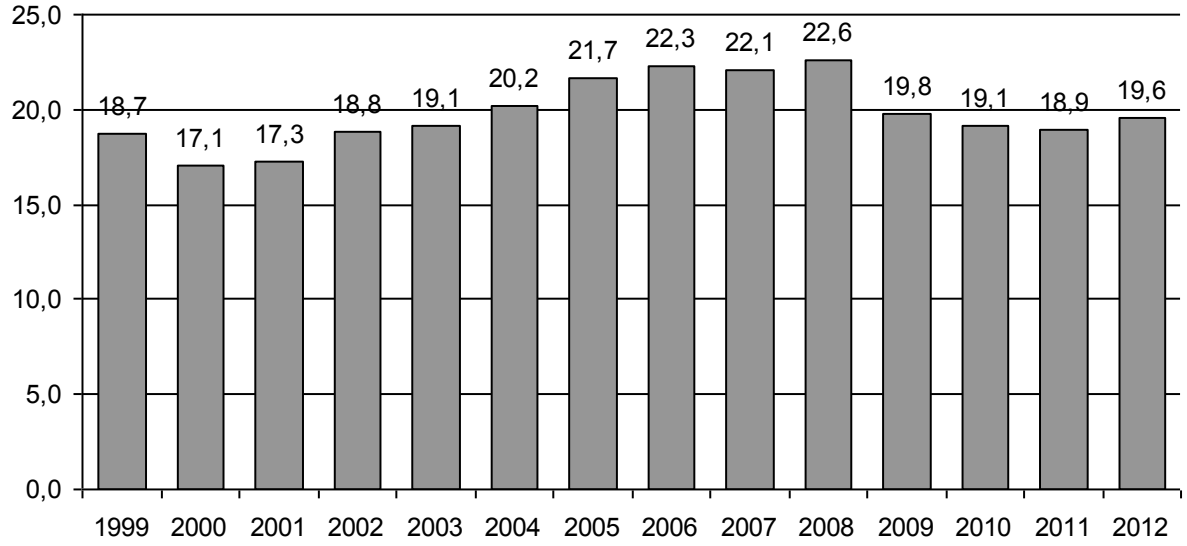

Рис. 3.9. Динаміка споживання молока і молочних продуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Негативні тенденції кризового і посткризового періодів знайшли відображення і на показниках динаміки споживання яєць (рис. 3.10). Як і в споживанні м’ясо-молочної продукції, у цій сфері кризовим був 2001 р., коли фіксувалися мінімальні рівні вищезгаданих показників – у середньому 16 шт. за місяць у розрахунку на одну особу. Прогягом наступних років відбувалося повільне зростання показників у цій сфері (із 17,0 у 2002-2003

рр.) і найуспішнішим виявився 2005 р., коли фіксувалися максимальні позначки цього показника – 21,0 шт./особу. Загалом, починаючи із 2007 р. і протягом останніх років спостерігається стійка стагнація вищезгаданого показника на рівні 20,0 шт. у середньому за місяць у розрахунку на одну особу.

Аналізуючи динаміку споживання риби і рибопродуктів протягом 1999-2012 рр., слід зазначити про загальне зростання цього показника із 1,3 кг на одну особу за місяць у 1999 р. до 2,1 кг у 2008 р., який був найбільш позитивним для майже усієї сфери споживання харчових продуктів (рис. 3.11). Загалом, кризові і поскризові періоди не мали такого негативного впливу на сферу споживання риби і рибопродуктів, як на споживання усіх інших харчових продуктів, щорічні показники зростання не зменшувались до 2008 р. включно. Однак, починаючи із 2009 р., спостерігається скорочення обсягів споживання цієї продукції. У 2011-2012 рр. споживання риби і рибопродуктів становило у середньому 1,7 кг за місяць у розрахунку на одну особу.

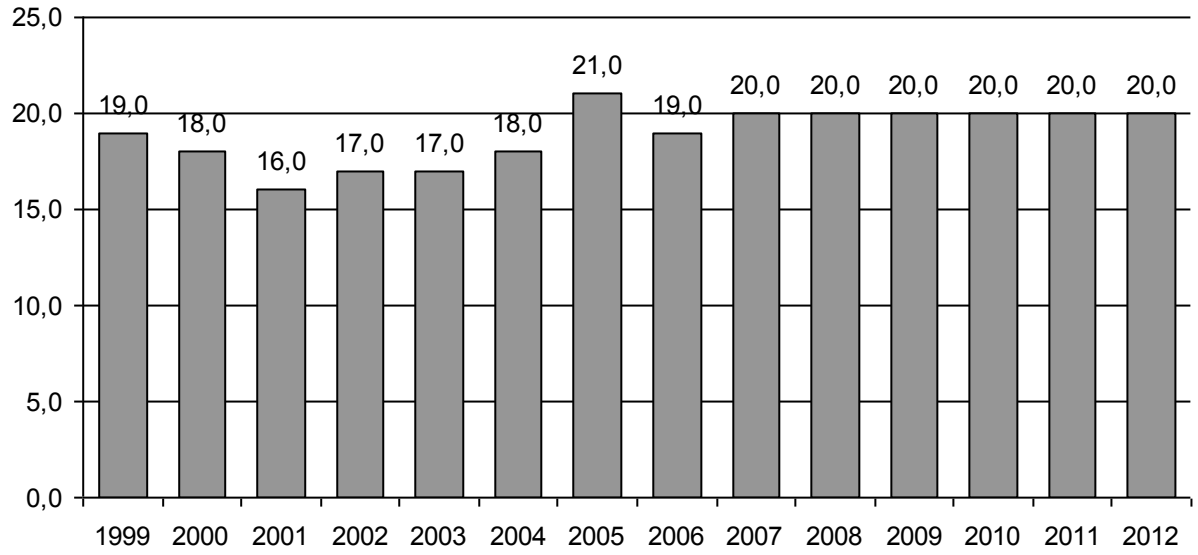

Рис. 3.10. Динаміка споживання яєць (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, шт)

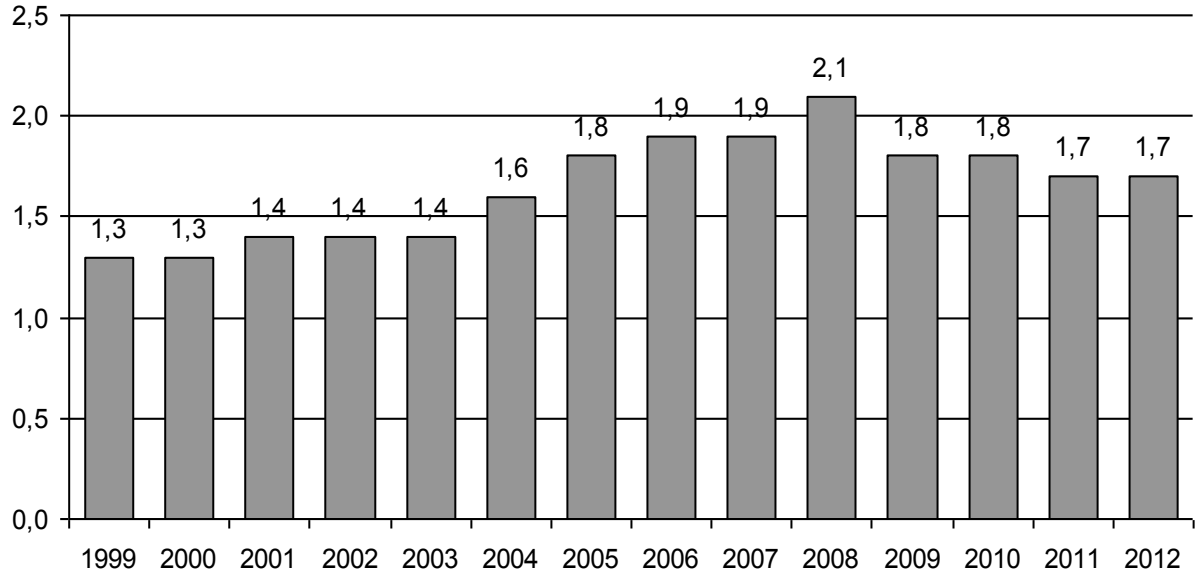

Рис. 3.11. Динаміка споживання риби і рибопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Хвилеподібна динаміка розвитку характерна для ще одного базового харчового продукту для населення нашої країни – цукру. Характеризуючи особливості розвитку цієї групи харчових продуктів, слід зазначити, що на формування показників її споживання, окрім суто економічних факторів, суттєвий вплив здійснюють і природні чинники, які зумовлюють урожайність або неурожайність сировини. Загалом, аналізучи динаміку споживання цукру протягом 1999-2012 рр., можна говорити про хвилеподібне зростання показників споживання цієї продукції: якщо у 1999 р. одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 2,7 кг цукру, то у 2012 р. – 3,1.

Помітними є періоди зростання показників споживання вищезгаданого продукту, які повторюються приблизно кожні 4 роки (рис. 3.12). Так, наприклад, зростання споживання цукру фіксувалося у 2000 р. і становило 3,5 кг/особу за місяць, у 2004 р. – 3,6, у 2008 – 3,4. Однак, починаючи із 2008 р. і до останнього часу, спостерігається зменшення цього показника до позначки 3,0-3,1 кг на одну особу.

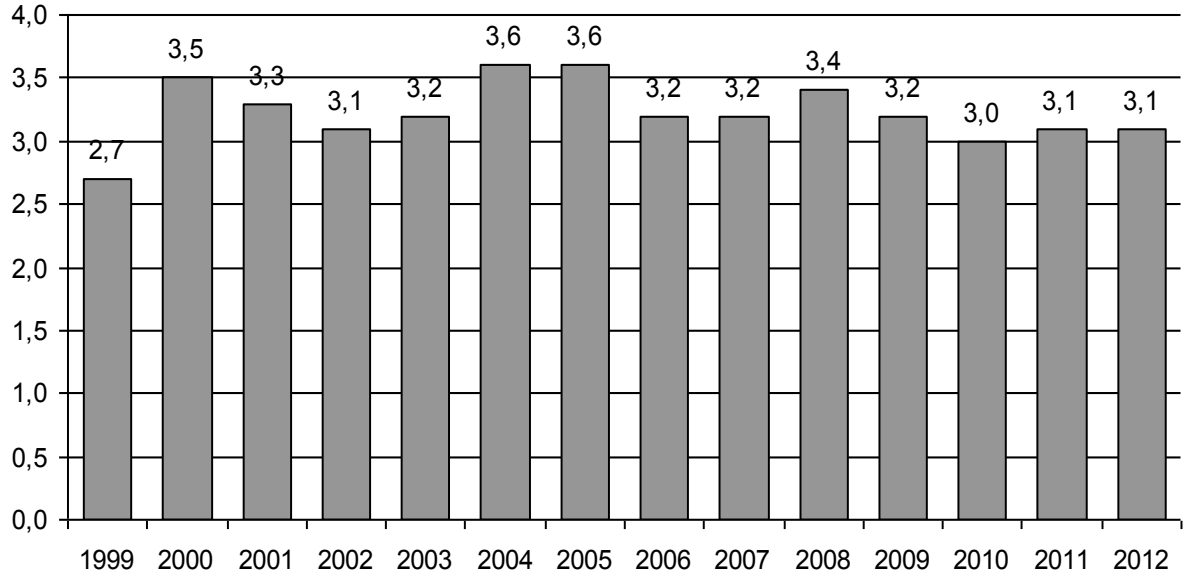

Рис. 3.12. Динаміка споживання цукру (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Хвилеподібна динаміка розвитку характерна і для споживання олії та інших рослинних жирів (рис. 3.13). Порівнюючи показники споживання цієї групи продуктів на протилежних періодах дослідження, можна говорити про зростання показників споживання: якщо у 1999 р. одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 1,5 кг рослинних жирів, то у 2012 р. – 1,8.

Однак, аналізучи динаміку вищезгаданого показника протягом 1999-2012 рр., помітною є тенденція до зниження рівнів споживання цього продукту: якщо найвищі показники споживання рослинних жирів однією особою за місяць за весь досліджуваний період спостерігалися у 2001-2003 рр. і становили 2,0 кг, то у 2006-2007 рр. вони зменшились до 1,7. У 2008-2009 рр. у цій сфері спостерігалося незначне зростання показників споживання (до 1,9 кг/за місяць на одну особу), однак протягом останніх років знову фіксується їх зменшення і стагнація: у 2012 р. споживання олії та інших рослинних жирів у середньому за місяць у розрахунку на одну особу становило 1,8 кг.

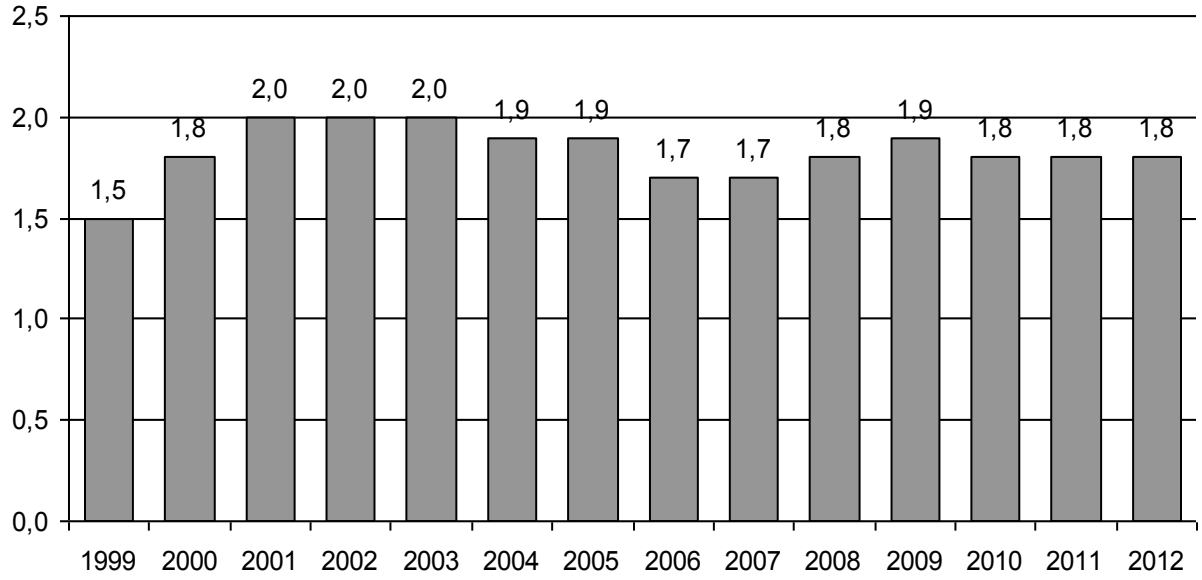

Рис. 3.13. Динаміка споживання олії та інших рослинних жирів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Аналізуючи динаміку споживання населенням нашої країни картоплі протягом 1999-2012 рр., слід зазначити про чітко виражену тенденцію зменшення цього показника із 10,2 кг на одну особу за місяць у 1999 р. до 7,6 у 2012 р. (рис. 3.14). Загалом, скорочення обсягів споживання цього продукту є позитивним моментом, оскільки відображає зростання частки інших харчових продуктів у щоденному раціоні нашого населення.

Кризові і посткризові періоди, які мали місце в економіці України протягом досліджуваного часу, неоднозначно позначились на зростанні споживання картоплі. Так, якщо у 2001 р. фіксувалось скорочення рівнів споживання населенням України майже всіх інших харчових продуктів, то рівень споживання цієї продукції, навпаки, характеризувався найвищими за весь період дослідження показниками (11,1 кг на одну особу за місяць). Однак, починаючи із 2002 р., спостерігається стабільне скорочення обсягів споживання картоплі до 8,3 кг за місяць у розрахунку на одну особу. Екомічна криза у 2008 р. збільшила показник споживання цієї продукції лише на 0,1; у 2007 р. він становив у середньому 8,3, а у 2008 р. – 8,4 кг на одну особу за місяць.

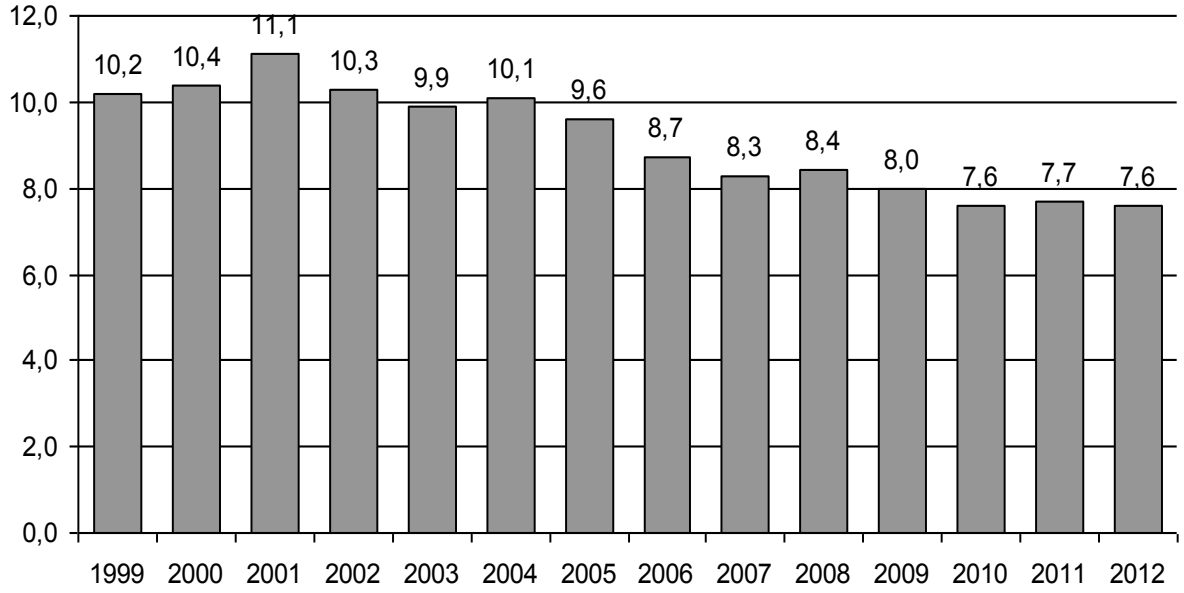

Рис. 3.14. Динаміка споживання картоплі (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Протягом останніх років спостерігається зменшення показників споживання картоплі населенням нашої країни. Якщо у 2009 р. у середньому однією особою було спожито 8,0 кг/місяць, то у 2010-2012 рр. цей показник зупинився на рівні 7,6-7,7.

Споживання овочів та баштанних культур населенням України у 1999-2012 рр. характеризується змінними тенденціями розвитку. Як показано на рис. 3.15, рівень споживання вищезгаданої продукції у 1999 р. та 2012 р. мало змінився – у середньому 10,0 і 10,2 кг на місяць на одну особу. Характеристики споживання такої продукції є дуже нестабільними і залежать від низки багатьох чинників, серед яких, окрім врожайності, значний вплив має сезонність та особливості регіональних переважань у повсякденному раціоні населення. Загалом, якщо говорити про тенденції у споживанні овочів та баштанних у нашій країні, то помітним є слабо виражене зростання показників у споживанні цієї продукції – у 2009-2012 рр. ці показники встановились на рівні 10,2. Найнижчі рівні вищезгаданих

показників спостерігалися у 2004 р. та 2007 р., коли одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 8,7 кг овочів та баштанних культур.

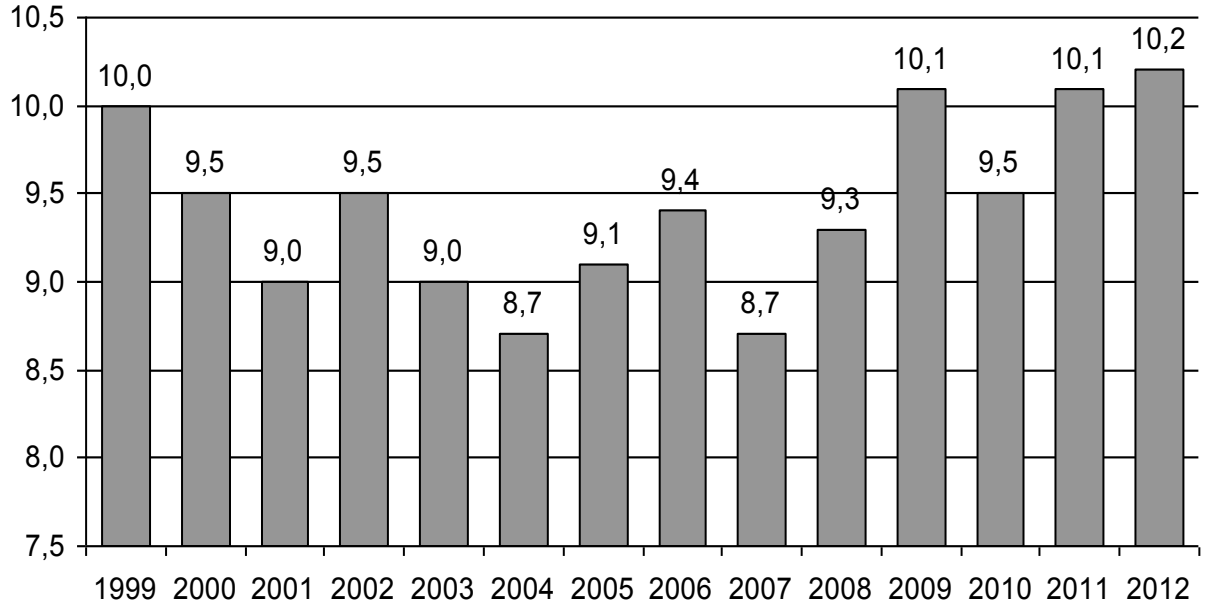

Рис. 3.15. Динаміка споживання овочів та баштанних (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Позитивні тенденції стабільного зростання споживання населенням нашої країни характерні для фруктів, ягід, горіхів та винограду (рис. 3.16). Аналізучи динаміку вищезгаданого показника протягом 1999-2012 рр., слід зазначити, що його величина збільшилась майже вдвічі: якщо у 1999 р. показник споживання цієї групи продуктів становив 2,0 кг на місяць на одну особу, то у 2012 р. він досягнув 3,8. Як і для більшості показників споживання харчових продуктів протягом зазначеного періоду, зменшення обсягів споживання цих продуктів фіксувалося у 2001 р., коли показник споживання зменшився з 2,5 у 2000 р. до 2,2 кг на місяць на одну особу. Короткочасні зменшення споживання (на 0,1 показника) були помічені також у 2006 р. і у 2009 р. Суттєве зростання показників споживання у цій області спостерігалося із 2007 р., коли споживання фруктів, ягід, горіхів та

винограду збільшилось до 3,6 кг/за місяць на одну особу. Протягом останніх років показники споживання цієї групи продуктів тримаються у межах показників 2007 р. і становлять 3,6-3,8 кг у середньому за місяць у розрахунку на одну особу.

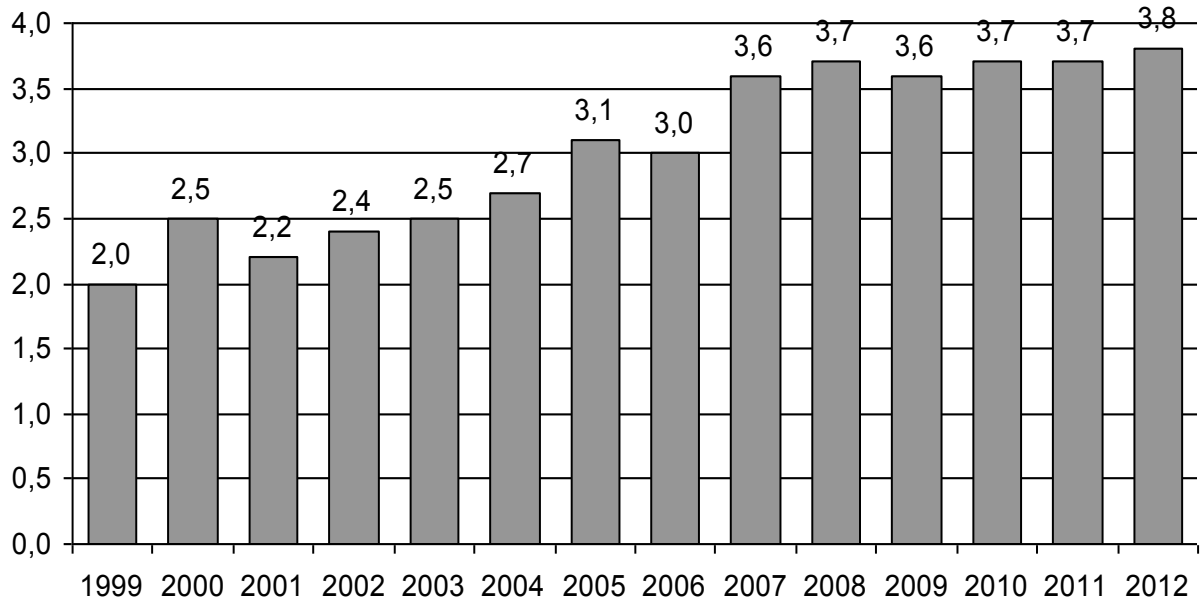

Рис. 3.16. Динаміка споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Споживання населенням нашої країни хліба та хлібопродуктів характеризується тенденціями до зменшення. Аналогічно іншому стратегічному продукту харчування нашої країни – картоплі, скорочення обсягів споживання хлібопродуктів є позитивним моментом, оскільки відображає прагнення населення до більш раціонального поєднання харчових продуктів у щоденному раціоні. Як показано на рис. 3.17, у 2012 р. рівень споживання вищезгаданої продукції встановився на тому ж рівні, що у 1999 р. – у середньому відповідно 9,1 кг на місяць на одну особу.

Найвищі показники зростання споживання хліба та хлібопродуктів однією особою за місяць за весь досліджуваний період спостерігалися у 2000-2002 рр., коли досягли 10,7кг проти 9,1 кг у 1999 р. Однак при аналізі

динаміки цього показника протягом 1999-2012 рр. помітною є чітко виражена тенденція до його зменшення: якщо у 2000-2002 рр. споживання хліба та хлібопродуктів становило 10,7 кг, то у 2006-2008 рр. вони зменшились до 9,8-9,6, а у 2011-2012 р. зупинились на рівні 9,2-9,1 кг на одну особу за місяць.

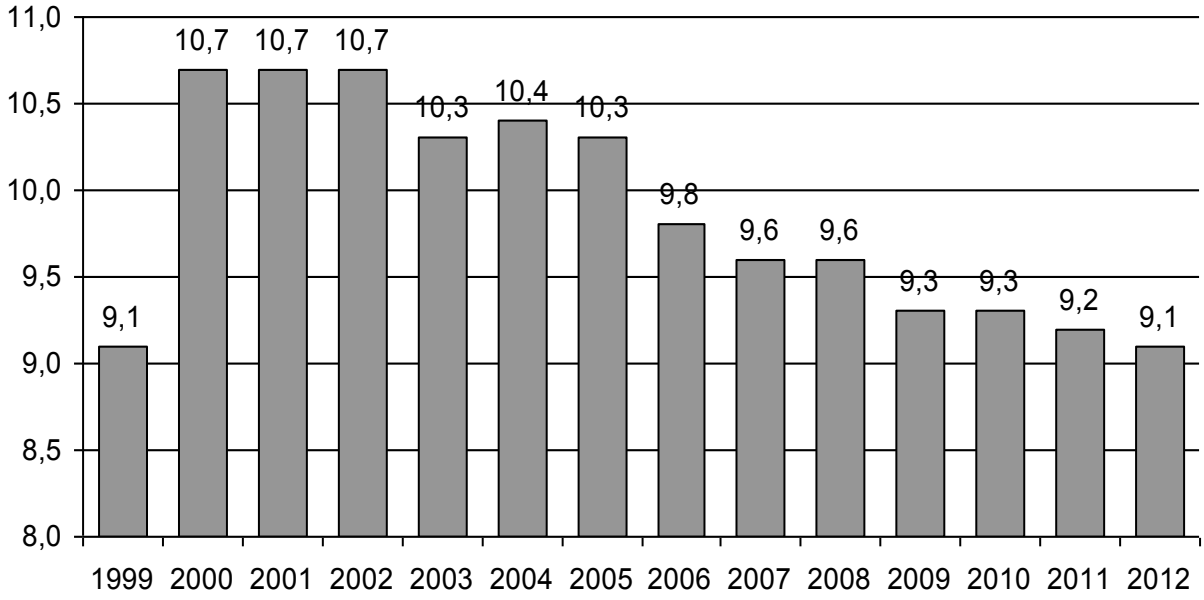

Рис. 3.17. Динаміка споживання хліба та хлібопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Отже, як бачимо, за основними групами продуктів харчування динаміка споживання демонструє прогресивні тенденції, що виявляються у зростанні вживання в їжу населенням України продуктів, що мають більшу харчову цінність та зменшенні популярності дешевих і калорійних продуктів (картоплі, хліба), які традиційно складали основу меню.

Висновки до третього розділу

1. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення якості продуктів харчування в Україні, у якому базовим є Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», що регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються чи експортуються.

2. Виявлено, що станом на кінець 2013 року повноваження щодо регулювання сфери виробництва продуктів харчування у державі мають три центральні органи виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики та продовольства та Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Досить багато контролюючих функцій має також Міністерство охорони здоров'я.

Зокрема, під його егідою діють Державна санітарно-епідеміологічна служба та Державна ветеринарна та фітосанітарна служби. Водночас, реально питаннями розвитку агропромислового комплексу та забезпеченням продовольчої безпеки населення займається Міністерство аграрної політики та продовольства.

2. Для структури управління інноваційною діяльністю в Україні, характерне суттєве дублювання функцій різними центральними органами влади в інноваційній сфері. До того ж, окремі органи влади, які повинні бути самостійними, виявилися насправді підконтрольними керівникам певних міністерств. Державне регулювання в інноваційній сфері України здійснює Міністерство освіти і науки. Водночас, подібні функції також має Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації, діяльність якого координує міністр освіти і науки.

3. Встановлено, що нормативно-правове забезпечення інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, загалом, є

досить розрізненим та нестабільним. Стратегічні документи, що визначають основні цілі розвитку відповідної сфери, переважно, не виконуються, а нереалізовані завдання механічно переносяться у стратегії на наступні періоди. Загалом, положення, що пов’язані з інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування, якщо і присутні у нормативно-правових актах, то мають скоріше декларативний характер. У той же час, у державі функціонує розгалужена система регулювання розвитком агропромислового виробництва, яка націлена, насамперед, на створення зовнішньоекономічного ефекту та забезпечення економічної безпеки держави.

4. Охарактеризовано класичні і сучасні методи управління якістю продуктів харчування. Встановлено, для підвищення якості продукції харчової промисловості слід реалізовувати наступні заходи:

– створення сприятливих умов для високопродуктивної діяльності науково-дослідних установ – відповідна законодавча база, належне фінансування для проведення наукових досліджень з проблем забезпечення та підвищення якості сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;

– виробництво екологічно чистої продукції рослинництва та тваринництва за прогресивними енерго- та ресурсозберігаючими технологіями;

– переробка сільськогосподарської продукції за сучасними технологіями без використання шкідливих інгредієнтів;

– ефективний контроль державних контролюючих органів за якістю споживання продуктів харчування населенням відповідно до вимог міжнародних стандартів.

5. Визначено наявність багатьох причин кризового становища в сільському господарстві України, серед яких посилений розвиток на початку реформування аграрної економіки малих підприємств. Як свідчить досвід, дрібнотоварне виробництво в аграрній сфері економіки має низку недоліків.

Переважно, виробництво сільськогосподарської продукції ані в особистих підсобних, ані в дрібних фермерських господарствах не може бути прибутковим.

6. Як показав територіальний аналіз середніх площ земель домогосподарств у сільській місцевості, найбільші площі характерні для південних степових Миколаївської та Херсонської областей, які відомі своїм високоефективним розвитком низки видів агропромислового виробництва. Водночас, у низці центральних областей середні площі земель домогосподарств майже у 2,5 рази менші. Навіть таке територіальне порівняння дає можливість оцінити ступінь диференціації форм сільськогосподарського виробництва в Україні, а також окреслити перспективи реформування сфери виробництва продуктів харчування в корекції структури власності та форм господарювання.

7. Можна стверджувати, що великотоварні агропідприємства мають кращий доступ до фінансових ресурсів, що дає можливість впроваджувати сучасні технології на всіх стадіях виробничого процесу – від сільського господарства до торговельних мереж продуктами харчування. Цей чинник є їх безперечною конкурентною перевагою перед іншими формами ведення аграрного бізнесу.

8. З метою аналізу регіональних відмінностей інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні розраховано індекси низки показників інноваційного розвитку. Для аналізу обрано як загальні показники, що ілюструють особливості інноваційної діяльності в державі, так і спеціальні, що стосуються інноваційного розвитку власне сфери виробництва продуктів харчування. До статистичного аналізу також були залучені показники окремих факторів інноваційного розвитку, такі як валовий регіональний продукт у розрахунку на особу, кількість суб’єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, роздрібний товарооборот підприємств.

9. На основі конкретних індексів розраховано загальний індекс інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Отриманий показник, на наш погляд, дає змогу оцінити сучасну регіональну диференціацію інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. На основі конкретних індексів показників інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування проведено також кластерний аналіз. Використання цього методу дозволяє виділити відносно однорідні групи регіонів за сукупністю показників.

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОДОВОЛЬСТВОМ

4.1. Інноваційний розвиток сільського господарства у контексті забезпечення продовольчої безпеки

Оскільки сільське господарство є основною сировинною базою сфери виробництва продуктів харчування, то саме на цьому рівні відбувається розробка та впровадження базових для функціонування сучасного агропромислового комплексу інновацій. Інновації у сфері аграрного виробництва можна поділити на управлінські, технологічні та маркетингові. Управлінські інновації спрямовані на оптимізацію сфери управління агропромисловим комплексом як на загальнодержавному й регіональному, так і на локальному рівнях. Технологічні інновації, очевидно, мають першочергову роль у забезпечення продовольчої безпеки, оскільки дозволяють забезпечити усі її аспекти шляхом використання досягнень сучасного науково-технічного прогресу. Маркетингові інновації пов’язані із доведенням агропромислової продукції до споживача і включають як засоби ціноутворення, логістики, так і власне рекламу.

Усі вказані види інновацій зазнають постійних трансформацій, пов’язаних із специфікою сучасного етапу розвитку як світової економіки, так і національних господарств. Беручи до уваги те, що для української економіки і сільського господарства, зокрема, характерними рисами є скорочення виробництва багатьох видів продукції, зростання частки дрібних і середніх підприємств у аграрному виробництві, очевидно, що інноваційний розвиток цією сфери у контексті, насамперед, державної підтримки, може характеризуватися низкою проблем. Насамперед, слід згадати про проблему фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Очевидно, що

інноваційні технології та підходи до ведення сільського господарства потребують не лише знань та інформації, а й певних засобів виробництва, які, зважаючи на їхню новизну, мають досить високу ринкову вартість, і тому є малодоступними для самостійного впровадження на рівні малих низькорентабельних сільськогосподарських підприємств. Звичайно, проблема впровадження нових технологій на сучасному етапі має низку шляхів вирішення, що полягають в оформленні пільгових кредитів, лізингу, закупівлі вживаного обладнання.

Однак, загалом, наявна ситуація із фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності могла б бути менш критичною, у випадку формування гнучкої і ефективної системи реалізації сільськогосподарської продукції за посередництвом державних структур і в умовах конкурентоспроможних закупівельних цін. Важливо зазначити, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, на наш погляд, і є однією із головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва (особливо, тваринництва) у нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку.

Тваринництво є найважливішою галуззю сільського господарства, в якій виробляються необхідні продукти харчування тваринного походження. Підгалузі тваринництва забезпечують цілорічну зайнятість значної частини економічно активного сільського населення і, тим самим, сприяють збереженню сільських населених пунктів.

Однак сьогодні тваринництво продовжує залишатися однією з найбільш депресивних галузей сільського господарства. Таке положення може серйозно загрожувати продовольчій безпеці країни, оскільки значна частина тваринницької продукції імпортується з-за кордону.

Для вирішення проблем у вітчизняному тваринництві потрібно техніко-технологічна модернізація виробництва, підвищення рівня кваліфікації працівників галузі, створення ефективної інноваційної інфраструктури, що неможливо без науково-технічного прогресу [258].

Важливо сконцентрувати ресурси держави та бізнесу на передових наукових напрямах та інноваційних технологіях, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності вітчизняного тваринництва, прискорення темпів економічного зростання та освоєння перспективних ринкових ніш. Науково-технічний розвиток вітчизняного тваринництва можливий за наявності належним чином організованої та ефективно функціонуючої інноваційної системи галузі, яка представляє собою сукупність взаємодіючих організацій – учасників процесу створення і освоєння нововведень з комплексним забезпеченням інноваційного процесу в тваринництві. Досвід передових господарств країни свідчить, що впровадження у виробництво досягнень науки і техніки сприяє підтримці високого виробничого потенціалу, що, в свою чергу, забезпечує прискорення науково-технічного прогресу [126].

Загалом, розвиток інноваційних процесів в галузі повинен визначатись законами ринку, але регулювати і координувати зв’язки між учасниками інноваційної діяльності зобов’язана держава. Зміст державного втручання в інноваційну діяльність підприємств, які спеціалізуються в галузі тваринництва, полягає в тому, що вона повинна визначати пріоритети і здійснювати планування інноваційної діяльності, поєднуючи інтереси державного і підприємницького секторів. Це дозволить активізувати інноваційну складову всієї економічної системи суспільства і забезпечити виробництво конкурентоздатної тваринницької продукції [40].

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має бути відображений в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого вимагає координації зусиль виробничих формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального й державного управління, спрямування їх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. За такої організації виробництва роль районних та обласних управлінь агропромислового

розвитку зростатиме, тому що більша частина організаційних, координаційних і контрольних функції передаватиметься на місцевий рівень [131, с.10].

В сучасних умовах в країнах Євросоюзу технологічні трансформації у сільському господарстві перейшли у стадію, що пов'язана з якісними змінами у цій сфері, що вирішують не стільки проблеми власне продовольчого забезпечення населення як, загалом, проблеми актуального розвитку людського суспільства. Прикладом такого підходу до реформування системи ведення сільського господарства є відмова більшості країн ЄС від використання батарейних кліток у птахівництві. Згадана проблема пов'язана із негуманними, на думку захисників прав тварин, умовами утримання птахів в таких клітках.

Отже, використання батарейних кліток становить скоріше проблему гуманного ставлення до тварин, ніж власне проблему забезпечення якості продуктів харчування, хоча і щодо якісного аспекту теж існують деякі застереження.

В Україні на заборонені у ЄС батарейні клітки припадає 98% виробництва яєць. Верховна Рада нещодавно також ухвалила закон про захист тварин у сільському господарстві, але він має суто рамковий характер, а визначати конкретні вимоги повинні органи виконавчої влади. Водночас, на думку експертів масштабне птахівництво у клітках має переваги у собівартості виробництва [205], тому у найближчому майбутньому дозволить не підвищувати ціни на яйця у нашій державі і зберегти бодай внутрішню конкурентоспроможність національного виробника.

Справді, як бачимо із табл. 4.1, загалом, рентабельність тваринництва в умовах нашої держави є досить низькою. Однак описаний показник суттєво варіюється за регіонами. Для прикладу, в Івано-Франківській області рівень рентабельності тваринництва у 2012 році сягнув 52,8%, у той час як для рослинництва цей показник становив лише 17,4%. Найнижчим

рівень рентабельності тваринництва є в Одеській області (-20,2%). Водночас, позитивною тенденцією є те, що загальна рентабельність сільськогосподарського виробництва в Україні, починаючи із 2010 року, зростає.

Таблиця 4.1

Рівень рентабельності у сільськогосподарських підприємствах України за регіонами у 2010-2012 рр., %

Регіони	2010 р.			2011 р.			2012 р.		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		рослинництво	рослинництво		рослинництво	рослинництво		рослинництво	тваринництво
АР Крим	12,8	16,1	4,1	23,7	27	12,2	8,8	9	8,1
Вінницька	19,4	25,5	-4,8	24,9	29,3	3,3	15,3	17,9	0,1
Волинська	9	21,5	-0,7	19,7	28,2	11,4	15,5	22,1	5,7
Дніпропетровська	28,1	41,8	4	32,2	44,8	2,6	17,9	22,1	6,4
Донецька	25,7	27,1	24,2	30,8	30,9	30,7	22,7	21	25,2
Житомирська	7,3	16,5	-10,9	12,2	18,3	-3,6	19,2	27,9	-8,4
Закарпатська	-13,3	-11,3	-15,7	-0,5	3,3	-5,4	6,3	13,1	-2,7
Запорізька	30,6	39,9	3,9	28,5	39,9	-1,1	14,4	19,1	-0,2
Івано-Франківська	29,3	16,4	34,9	32	5,2	46,6	38	17,4	52,8
Київська	31,1	25,2	38	39	35,9	43,6	34,1	27,4	46,3
Кіровоградська	40,7	45,6	-17,3	42,5	48,7	-4,4	33,7	36,5	4,4
Луганська	11,6	20,5	-6,4	27,7	34,5	12,7	28,5	30,5	21,4
Львівська	27,6	39,6	0,7	21,4	27	6,2	2,2	4,6	-4,9
Миколаївська	35,8	42,6	-2,5	33,5	41,6	-7,7	28,3	33,6	-4,5
Одеська	20,1	26,6	-18,1	18,8	23,7	-20,7	6,1	9	-20,2
Полтавська	21,7	28	5,4	27,6	34,7	6,5	16,1	18,7	4,8
Рівненська	5,9	7,7	0,8	9,7	11	5,3	9,6	10,8	5,1
Сумська	-0,6	3,6	-11,5	11	15,6	-2,9	17	22,7	-9,2
Тернопільська	16,1	18,1	2,1	27,5	30,9	5,1	15,3	16,4	7,7
Харківська	17,6	23,3	5,2	27,5	36,7	5,2	23	26,6	8,8
Херсонська	18,7	21,8	2,5	24,4	28,3	3,4	10,4	12,3	1,5
Хмельницька	14	19,7	-0,1	21,6	21,5	21,7	24,9	17,2	57,6
Черкаська	18,1	25,2	1,6	27,1	36,3	7,9	24,9	30,6	6,9
Чернівецька	-1,2	-0,3	-1,9	13,4	15,4	10,9	8,9	9	8,8
Чернігівська	2,8	7,1	-6	14,6	21,2	0,2	16,7	23,2	-10,5
м. Київ	25,2	30,8	1,3	42,9	50,7	-2,6	30,2	36,7	6,1

Джерело: складено за даними [63]

Водночас, як уже зазначалося нами у попередніх розділах роботи, важливою проблемою інноваційного розвитку сільського господарства в Україні є велика частка дрібних виробників. Справді, станом на 2012 рік (табл. 4.2), понад половину сільськогосподарської продукції у нашій держави виготовляли підсобні господарства населення. У той час як продукція сільськогосподарських підприємств у 2012 році становила лише 56,8% від цього ж показника станом на 1990 рік, продукція господарств населення зросла в 2012 році порівняно з 1990 роком на 31,8%, причому, зростання продукції рослинництва сягнуло 243,4%.

Таблиця 4.2

Виробництво сільськогосподарської продукції за організаційними формами ведення господарства в Україні (у % до 1990 р.)

Роки	Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	валова продукція	з неї		валова продукція	з неї	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
1995	49,9	57,3	39,3	101	140,7	81,5
2000	29,1	38,8	15	111,3	170,7	82
2001	34,9	47,5	16,6	115,8	175	86,8
2002	34,1	44,7	18,6	120,3	181,5	90,2
2003	25,4	31,4	16,6	118,8	185,7	86
2004	36,1	48,9	17,7	128,5	217	84,9
2005	36,5	47,2	21	127,8	213,3	85,7
2006	39,6	50,1	24,3	125,9	208,7	85,2
2007	37,4	45	26,3	116,8	191,9	79,9
2008	50,9	67	27,6	119,7	207,8	76,4
2009	48,3	60,4	30,8	121,6	212,7	76,8
2010	47,2	56,7	33,6	120,6	209,5	76,8
2011	60,8	78,1	35,6	134,7	255	75,5
2012	56,8	69,6	38,1	131,8	243,4	76,8

Джерело: складено за даними [63]

Отже, саме нерентабельність тваринницької галузі сільського господарства, поряд із постійним зростанням частки господарств населення

у валовій сільськогосподарській продукції, зумовлюють, на наш погляд, основний стримуючий фактор інноваційного розвитку відповідної сфери.

Водночас, загалом, підприємствами сфери, головно великими і середніми, як свідчать статистичні дані, отримано позитивний фінансовий результат.

За попередніми підсумками фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) у 2013р. становив 12,5 млрд. грн. прибутку проти 24,1 млрд. грн. у 2012р., рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 11,5% проти 20,2% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства і надання послуг у рослинництві і тваринництві отримали 66,9% підприємств, у середньому на 1 підприємство сума прибутку становила 3,1 млн. грн. (у 2012р. – відповідно 74,6% і 3,5 млн. грн.). У той же час, 33,1% підприємств отримали від сільськогосподарського виробництва збитки, сума яких у розрахунку на 1 підприємство склала 2,1 млн. грн. (у 2012р. – відповідно 24,5% і 1,6 млн. грн.) [63].

У 2013р. сільськогосподарськими підприємствами, як і в попередньому році, був отриманий позитивний результат від діяльності як у рослинництві, так і в тваринництві.

У рослинництві підприємствами отримано 9060,9 млн. грн. прибутку, а рентабельність склала 11,3% (у 2012р. відповідно 17029,8 млн. грн. і 22,3%). У звітному році було зафіксовано зниження рівня рентабельності виробництва більшості продукції рослинництва. Зокрема, прибутковість зернових і зернобобових культур скоротилася з 15,2% у 2012р. до 1,7% у 2013 р., соняшника – з 45,8% до 29,0%, ріпаку – з 21,4% до 8,4%, цукрових буряків (фабричних) – з 15,7% до 2,7%.

Поряд з цим, за підсумками 2013р. суттєво зросла рентабельність виробництва картоплі – з мінус 21,5% у 2012р. до 22,2% у 2013 р. Також

спостерігається зростання рентабельності виробництва овочів відкритого ґрунту, прибутковість якого становила 8,9% проти мінус 6,8% у 2012 р.

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, було рентабельним вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Порівняно з 2012р. прибутковість молока збільшилася з 2,3% до 13,4%, але зменшилася прибутковість виробництва яєць з 52,6% до 47,6% та вирощування свиней на м'ясо – з 2,0% до 0,2%.

У 2013р. вирощування сільськогосподарських тварин на м'ясо залишилося неефективним. Так, ще більш збитковим стало виробництво м'яса великої рогатої худоби, рентабельність якого становила мінус 43,2% проти мінус 29,5% у 2012р., птиці – мінус 9,9% проти мінус 7,2%, вовни – мінус 73,0% проти мінус 61,0%. Проте, зменшилася збитковість вирощування на м'ясо овець і кіз, яка становила мінус 33,9% проти мінус 40,0% у 2012р.

У цілому від діяльності в галузі тваринництва підприємствами отримано 2844,5 млн. грн. прибутку, а загальний рівень рентабельності становив 11,4% (у 2012р. відповідно – 3169,6 млн. грн. і 14,3%).

Для підтримки сільськогосподарського виробництва, за попередніми підсумками, у 2013р. на рахунки сільськогосподарських підприємств (крім малих) фактично надійшло 391,9 млн. грн. прямих бюджетних дотацій і 6494,8 млн. грн. за рахунок податку на додану вартість. У цілому за 2013р. підприємствами отримано майже 6,9 млрд. грн. бюджетних коштів, або 756,4 тис.грн. у розрахунку на 1 підприємство (у 2012р. – 6,5 млрд. грн. і 705,2 тис.грн.) [63].

На сучасному етапі, на думку експертів [93], в Україні склалися сприятливі умови для вирощування екологічно безпечної сільгосппродукції. Ця ситуація виникла внаслідок того, що українські аграрії через нестачу засобів, навіть у традиційному промисловому виробництві агропродукції мало використовують хімічні препарати. В Україні покищо майже відсутній внутрішній ринок екологічно безпечної продукції, що пов'язане з високим

рівнем цін на неї і низькою платоспроможністю основної маси населення. Разом з тим Україна вже встигла заявити про себе на міжнародному ринку екологічно безпечних продуктів як експортер: у рейтингу 100 країн виробників вона займає 16-е місце по площах під екологічно безпечною продукцією.

Як свідчать результати досліджень [47], потреба ЄС в екологічно безпечній продукції постійно росте, а в наший країні склалися всі позитивні умови для виходу на світовий ринок по виробництву і реалізації даної продукції. Це дозволить Україні зайняти одне з лідируючих місць в Європейському Співтоваристві по забезпеченню ринку екологічно безпечними продуктами харчування, що у свою чергу наблизить Україну до вступу в ЄС.

Для вирішення цієї проблеми Україні необхідно піти по шляху розвитку Японії і низки країн Західної Європи: використовувати інноваційні технології в обробці земель, в посіві сільськогосподарських культур, відмовитися від застосування синтетичних комбінованих добрив і пестицидів, замінивши їх сертифікованими органічними добривами [93].

Науково обґрунтовані правила застосування біотехнологій у сільському господарстві роблять вагомий внесок у розвиток вільної торгівлі безпечною біотехнологічною продукцією, а також у розширення сфери практичного застосування здобутків біотехнології задля забезпечення економічного розвитку. Біотехнології надто важливі для майбутнього, щоб ними знехтувати. Біотехнології мають у собі потенціал, який відіграватиме важливу роль у підвищенні ефективності сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони допоможуть задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище для прийдешніх поколінь [129].

Біоінженерія має відчутні переваги перед традиційною селекцією, оскільки значно зменшує ризик появи у гібридів негативних характеристик, а тому, за деякими твердженнями, не потрібне навіть маркування продуктів.

До того ж, відмова від продовольчої допомоги з компонентами біотехнологічного походження може обернутися негайними і тяжкими наслідками. Не може бути виправданою відмова деяких країн від запропонованих Сполученими Штатами харчових продуктів, які пройшли сувору перевірку на відповідність вимогам безпеки і не відрізняються від тих, що їх споживають жителі Сполучених Штатів. Біотехнологія має потенціал, здатний забезпечити їй ключову роль у зменшенні масштабів глобального голоду, особливо у країнах, розташованих на південь від Сахари, що їх обминула «зелена революція» 1960-х і 1970-х років [93].

На молекулярному рівні різні організми є дуже подібними. Саме ця подібність дозволяє успішно переносити потрібні гени між організмами, що робить генну інженерію набагато потужнішою за традиційну селекцію і дозволяє підвищити врожайність, водночас сприяючи впровадженню екологічно чистих методів виробництва [222, с.6].

Як відомо, у 2000 році чисельність населення земної кулі становила близько 6 мільярдів чоловік. Очікується, що до 2050 року вона зросте до 9 мільярдів. Отже, кількість людей, яких треба буде годувати суттєво збільшиться. Виробництво продуктів харчування має розширюватися, причому його розширення повинне відбуватися у спосіб, який не завдасть шкоди навколишньому середовищу. Саме застосування біотехнологій у сільському господарстві може підвищити врожайність без загрози навколишньому середовищу. У Сполучених Штатах поширення сільськогосподарських біотехнологій призвело до скорочення використання пестицидів і ширшого впровадження прогресивних технологій обробітку землі, зокрема безорного землеробства, яке зменшує ерозію ґрунтів і скорочує потребу у добривах. Зі зростанням чисельності населення найближчим часом здатність одержувати для нього більшу кількість продуктів харчування, не завдаючи шкоди життєво необхідним екосистемам, таким, наприклад, як тропічні ліси, справить на довкілля надзвичайно позитивний вплив. Значна привабливість біотехнологій полягає

у безпосередньому економічному зиску, який вони приносять місцевим фермерам. Так, наприклад, вирощування у дрібних селянських господарствах Китаю біотехнологічних сортів стійкого до шкідників бавовнику дає змогу не лише зменшити витрати на пестициди, а й звести до мінімуму контакт з цими небезпечними отрутохімікатами [76]. Це дозволяє селянам зберегти здоров'я і підвищити доходи, за рахунок чого вони можуть купувати кращі продукти харчування для своїх дітей і посилати їх вчитися до шкіл, а не використовувати як робочу силу на полях. Цей позитивний досвід, впроваджений у масштабах всієї країни, більшість населення якої зайнята у сільському господарстві, забезпечує можливості для розвитку і добробуту [255].

Незважаючи на переваги, які біотехнології дають як розвинутим країнам, так і країнам, що розвиваються, торгівля одержаною за допомогою їх продукції продовжує перебувати у центрі інтенсивних дискусій. Єдиним засобом збереження вільної та справедливої системи міжнародної торгівлі є розробка на засадах логіки, об'єктивності та наукового обґрунтування правил, що стосуються товарів, які є об'єктами торгівлі [93].

Правила, що регламентують торгівлю продукцією, одержаною за допомогою біотехнологій, та й, зрештою, будь-якою іншою продукцією повинні базуватися на науковій оцінці ризиків і менеджменті ризиків. Угода Світової організації торгівлі (СОТ) про санітарні та фітосанітарні заходи передбачає, що правила імпорту мають ґрунтуватися на принципі «достатньої наукової очевидності» і що країни мають виконувати всі передбачені цими правилами процедури «без зволікання» [76].

Отже, самі лише біотехнології не здатні вирішити усі проблеми забезпечення продовольчої безпеки в сучасному світі. Проте у поєднанні з політичними та економічними реформами вони можуть підвищити продуктивність сільського господарства у країнах, що розвиваються. Вони також допоможуть забезпечити дешевшими продуктами харчування людей з низькою платоспроможністю.

Справді, найкритичнішими регіонами світу, які конче потребують економічного добробуту і стабільності, є країни, що розвиваються. Ефективність сільського господарства у цих країнах повинна підвищуватися більш високими темпами, аби задовольнити потребу у продуктах харчування, збільшити доходи населення та зберегти навколишнє середовище. У країнах, що розвиваються, споживачі витрачають на харчі значну частку своїх доходів, проте її можна було б скоротити завдяки ефективнішій системі виробництва продовольчих товарів, що заощадило б кошти громадян для інших цілей і підвищило б якість їхнього життя.

4.2. Особливості інноваційного розвитку харчової промисловості в умовах імперативу продовольчої безпеки

Харчова промисловість формує важливу складову економіки будь-якої держави. Провідна роль цієї галузі обумовлена тим, що вона вносить важливий вклад в створення матеріально-технічної бази усього суспільного виробництва, а також виготовляє більшу частину матеріальних цінностей, призначених для задоволення потреб населення. Виходячи з важливого значення галузі в економічному і соціальному зростанні суспільства, її відтворення і прискорений розвиток є важливою передумовою подолання кризових явищ та забезпечення сталого економічного зростання [197].

Харчова промисловість – одна з провідних структуроформуючих галузей не лише агропромислового й промислового комплексів, а й усього народного господарства України. Серед інших країн світу Україна має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний і ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, раціональне використання якого забезпечило б їй провідне місце на світовому й регіональних продовольчих ринках [197, с.22]. За станом виробничо-технічної бази, структурою, техніко-економічними показниками й розвитком інфраструктури харчова промисловість України значно відстає від

економічно розвинених країн, особливо щодо комплексної переробки сировини, механізації та автоматизації виробничих процесів, а також фасування та упаковки продукції [255].

Незважаючи на винятково сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, населення ще не повністю забезпечене високоякісними продовольчими товарами. Останнім часом Україна втрачає зовнішні ринки збуту продовольчих товарів, а внутрішній заповнений зарубіжними продуктами (нерідко низької якості), тимчасом як для їх виробництва є всі необхідні сировинні ресурси й виробничі потужності [208].

Водночас, незважаючи на низку негативних тенденцій, виробництво у харчовій промисловості постійно зростає (не враховуючи кризові 2008-2009 рр.). Причому, таке зростання стосується абсолютної більшості регіонів України (табл. 4.3).

Харчова промисловість України у 2003-2012 рр. характеризується тенденцією до скорочення кількості великих підприємств і зростання – малих і середніх [63]. Така кількісна динаміка пояснюється тим, що „гіганти” певної її підгалузі з переходом до транзитивної економіки були залишені без звичайного їм планово-адміністративного режиму господарювання, за якого державні органи чітко визначали кому, скільки, коли виробити і якої продукції. Внаслідок цього за декілька років такого режиму значна кількість цих підприємств через втрату цільової аудиторії зменшили обсяги виробництва, перейшовши при цьому з великих у розряд малих. Але за час, що минув, відбулись реструктуризаційні процеси в галузях, вироблено чітку стратегію підтримки малого та середнього бізнесу в Україні з боку держави, значно зростали доходи населення. Все це призвело до того, що протягом останніх п’яти років спостерігається зворотна тенденція, тобто ті підприємства, які залишились і значно наростили обсяги своєї господарської діяльності „перейшли” в зворотному напряму – з малих у великі [243].

Таблиця 4.3

Індекси виробництва продукції харчової промисловості України у 2001-2012 рр. у % до попереднього року

Регіони	Роки											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
АРК	108,8	93,5	118,9	128,2	113,8	102,7	112,3	103,1	82,7	110,5	104,3	101,3
Вінницька	109	104	111,6	111,7	113,1	106	108,7	99,3	83,6	106,5	100	101,7
Волинська	121,3	111,9	122,2	122,5	121,9	119,2	143,7	89,7	51,7	126,7	112,6	78
Дніпропетровська	108,6	104,5	109,7	110,3	107,4	108,4	106,6	91,4	79	116,1	105,4	107,7
Донецька	106,1	104,5	119,4	112,5	92,1	106,1	107,7	92,2	78,2	114,7	113,6	99,2
Житомирська	114,3	104,3	122	118,5	113,1	105,1	109,1	106,3	79,3	108,2	125,3	103,9
Закарпатська	121,6	111,6	144,3	127,4	107,7	127,2	120,4	102,6	50,7	142,9	101,8	91,4
Запорізька	102,4	101,2	120,5	118,7	103,7	109,5	118,5	97,8	69,3	107,8	106,3	95,6
Івано-Франківська	124,5	123,5	127,7	110,9	104,8	91	95,9	78,5	77,4	100,2	125,7	104,3
Київська	110,4	104,6	116,8	116,4	117,6	113,9	108,2	104,5	83	108	110,6	94,6
Кіровоградська	114,4	103,9	124,3	133,8	110,5	111,6	109,7	104,2	78,3	113,3	111	108,6
Луганська	130,3	104,2	111,8	110,8	101,6	101,7	116	94,1	80,1	107,1	115,8	105
Львівська	143,2	113,5	114,1	109,2	93,2	108,5	112,9	100,8	80,1	100,9	112,8	109,5
Миколаївська	110,1	102,9	111,6	115,1	107,1	106,4	107,9	100,4	85,5	110,3	104,2	108,3
Одеська	130,2	107,6	118	97	99,5	90,7	116,5	127,6	78,2	102,9	83,6	97,5
Полтавська	132,8	137,7	109,3	110,1	97,6	106,5	103,2	85,9	84,3	112,6	99,6	100,3
Рівненська	110	100,7	120,8	114,6	113,2	108,9	112,2	98,8	69,2	129,6	107,6	90,7
Сумська	107,3	103,4	117,1	107,6	113,5	104	108	105,8	82,9	93,5	107,7	99,5
Тернопільська	119,2	102,7	134,6	101,7	109	118,3	108,7	110,4	84,8	102,5	112,4	102,2
Харківська	116,7	105	110,8	116,1	112,5	105,9	109,6	103,6	79,7	105,8	105,5	99,6
Херсонська	124,5	104,6	116,3	97,7	88,1	81,2	109,4	101,2	91,6	100,5	93,1	118
Хмельницька	110,8	102,8	113,8	113,1	118,6	113	114,5	99,4	76,4	104,9	109,2	101,2
Черкаська	111,9	107,5	128,3	111,5	113,6	103,7	124,8	133	70,5	117,1	103,4	96,6
Чернівецька	112,1	103,1	126,9	106,1	109,6	107,7	121,3	104	74,6	111,9	89,6	95,3
Чернігівська	113	105,2	110,4	109,9	111,1	103	105,8	100	83,6	99,8	98	102,4
Київ	118,2	108,2	114,5	118,6	115,4	110,5	108,7	98,5	71	104,1	102	97,5
Севастополь	114,3	106,1	107,7	125,8	116,8	135,7	106,4	96,5	73,8	114,4	110,4	109,8

Джерело: складено за даними [63]

Частка харчової промисловості в загальному обсязі промислового виробництва в останні роки досягла 16% і за цим показником вона отримує чільне третє місце, поступаючись лише металургійній промисловості і виробництву та розподіленню електроенергії, газу і води. Частка вітчизняних продуктів на внутрішньому продовольчому ринку ще у 2005 році дорівнювала 93,6 %, що майже вдвічі більше від аналогічного показника 1995 року [196, с.40]. На думку С. Петрухи і М. Колотуші, галузь спроможна повністю забезпечити внутрішні потреби в продовольчих товарах, маючи при цьому значний експортний потенціал [166, с.40].

Наведені дані свідчать, що невипадково харчову промисловість в Україні зараховують до основної бюджетоутворюючої галузі. Так, протягом останніх трьох років підприємствами галузі відраховано до місцевих і загальнодержавного бюджетів понад 25395 тлрн. грн. різного роду податків, причому її частка в зведеному бюджеті України понад 20%

Таке значне зростання частки харчової галузі у зведеному бюджеті досягнуто за рахунок збільшення маси податкових відрахувань підприємства “великого кола” протягом останніх двох років більш ніж на 43%, незважаючи на негативний тренд зменшення податкових відрахувань підприємствами “малого кола” більш ніж на 10%, а це понад 65 млн. грн. Протягом останніх років галузь постійно нарощує обсяги виробництва. Водночас, за окремими категоріями харчових продуктів спостерігаються певні диспропорції, пов’язані з врожайністю, цінами на імпортну сировину та кризовими явищами в економіці (рис. 4.1).

У регіональному розрізі прогресивна тенденція розвитку сфери виробництва продуктів харчування має певні відмінності. Зокрема, виробництво хлібобулочних виробів, при загальному його скороченні, у 2010-2012 рр. збільшилось лише у Закарпатській області та у м. Севастополь. Суттєво скоротилося виробництво хлібобулочної продукції у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Одеській, Полтавській, Харківській областях та м. Києві (табл. 4.4).

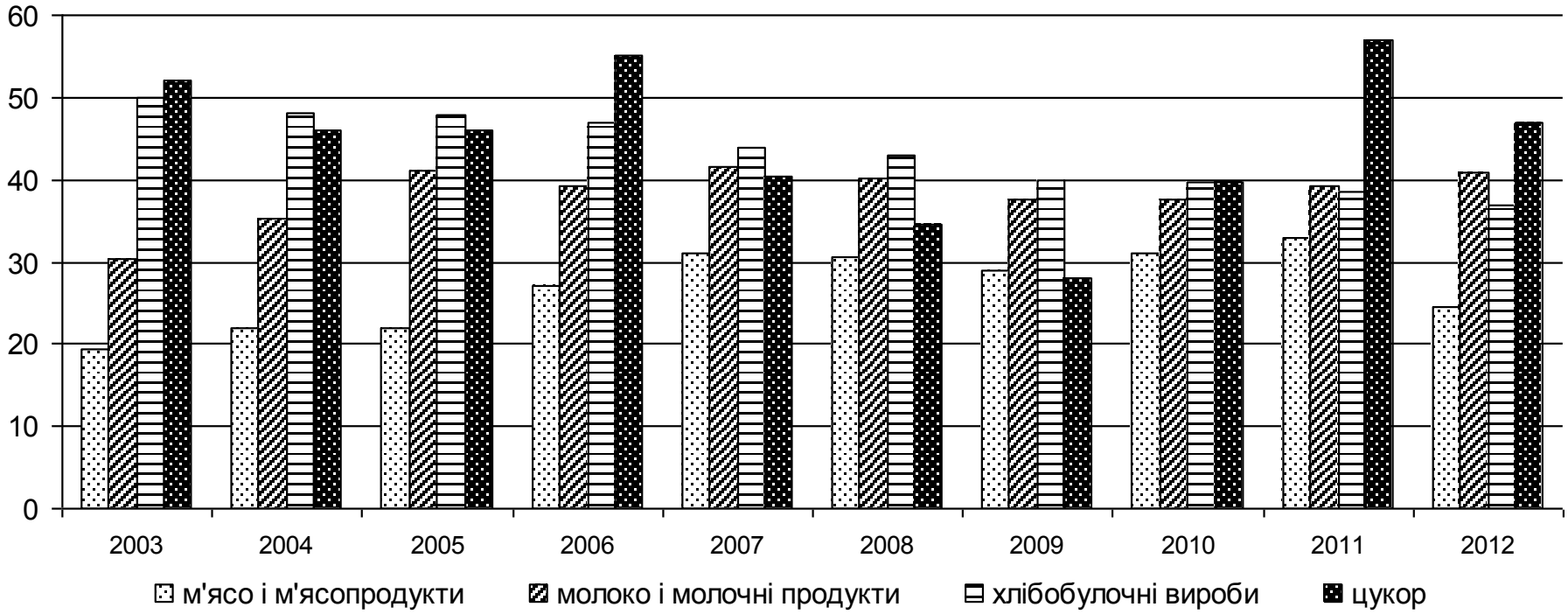

Рис. 4.1. Виробництво основних категорій продуктів харчування в Україні у 2003-2012 рр., кг на особу

Таблиця 4.4

Виробництво хлібобулочних виробів у регіонах України, тис. т

Регіон	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
АР Крим	87,7	84,2	80,9	73,1	71,4	69,6	65,2	61,4	62,4	59,1
Вінницька	87,3	86,6	88,4	84,3	81	77,3	69,2	66,3	65	57,1
Волинська	48,7	48,7	46,6	46,5	47,1	45,5	43,2	42,3	39,9	37,3
Дніпропетровська	199,4	229,2	242,8	244	215,4	205,5	190,6	186,7	180,7	177
Донецька	267,7	257,3	248,8	228,1	207,8	195,7	179,1	161,6	156,7	142,9
Житомирська	77,4	73	71,5	69,9	64,7	59,9	58,3	57,2	57,4	56,4
Закарпатська	20,9	19,5	18,2	20,6	21,2	18,2	16,7	13,6	12,3	13,9
Запорізька	92,3	86,3	81,7	75,9	74,5	77,1	73,4	74,8	75	71,1
Івано-Франківська	25,8	24,2	24,8	28	31,7	34,2	33,4	33,8	35,1	33,1
Київська	43,7	48,8	53,4	51	55,8	59,8	63,1	68,5	73,7	72,7
Кіровоградська	34,8	34	34,1	32,4	29,8	30,1	27,3	26,7	26,7	25,4
Луганська	119,6	111,8	106,8	100,3	94,4	87,4	78,2	74,4	68,5	66
Львівська	94,8	91,7	89,5	84,4	76,9	75,3	72	70,9	72,4	65
Миколаївська	54,7	57,2	51,9	47,2	44,8	42,7	38,9	36,8	37,3	33,5
Одеська	106,2	114,3	107,9	103,1	101,9	104,2	97,5	93,9	90,1	86,3
Полтавська	84	83,5	79,6	75	72,6	71,5	65,5	58,2	55	56,1
Рівненська	42,8	40,1	39,3	38,4	38,2	38,5	36	36,3	35,8	30,5
Сумська	81	78,9	75,2	69,9	67,9	65,6	62,5	61,2	59,2	54,2
Тернопільська	21	19,5	18,8	17,7	20,2	19,6	16,5	15,7	15,6	14,4
Харківська	126,6	124,2	134,4	130,8	116,8	111,6	99,9	131,3	112,4	110,1
Херсонська	56,1	50,7	49	45,8	40,4	38,5	35,4	34,4	36,5	34,9
Хмельницька	68,5	64,5	62,6	61,3	60,7	61	55,3	55,5	61,9	54,3
Черкаська	75,8	75,5	72,2	75,2	71,9	70,9	65,5	64,9	62,8	60,6
Чернівецька	26	27,1	27	26	25,2	26,5	28,1	29,4	29,8	27,4
Чернігівська	70,2	72	70,1	67,8	64,7	58,3	51,8	50,4	48	43,9
Київ	301,9	283,2	268,6	245,1	219,4	216,2	187,2	182,9	179,7	175,7
Севастополь	19,6	21	19,5	17,9	17,3	17,7	17,7	18,2	19,6	20,2

Джерело: складено за даними [63]

Як бачимо, до цього переліку увійшли переважно густонаселені регіони, в яких традиційно споживання хлібобулочних виробів було високим. Однак, поряд із загальним зниженням споживання цієї категорії продуктів харчування в останнє десятиліття, у перелічених регіонах спостерігається також суттєва диверсифікація постачання хлібобулочних виробів як з інших регіонів, так і з-за кордону.

Виробництво соняшникової олії у 2003-2012 рр. демонструвало стрімке зростання (наприклад, майже у 15 разів у Львівській області і у 50 разів в Дніпропетровській) (табл. 4.5). Такі показники, з одного боку,

свідчать про позитивну динаміку розвитку олійно-жирової промисловості, а з іншого – пов'язані із певною монополізацією у названій сфері. Зокрема, у половині регіонів України виробництво соняшникової олії не ведеться взагалі або ж його обсяги мізерні.

Таблиця 4.5

Виробництво олії соняшникової у регіонах України, тис. т

Регіон	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
АР Крим	2,3	2,9	1,4	2,2	1,2	0,4	0,5	0,2	0,8	0,3
Вінницька	61,7	45,2	37,7	66,3	77,9	65,4	106,8	108,8	139,4	168,3
Волинська	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська	3,6	45,8	29,8	59,7	59,6	25,4	69,3	84,9	186,1	233,2
Донецька	99,1	94,5	128,1	192,9	184,9	147,6	320,2	375,8	382	387,8
Житомирська	78,9	87,1	88,4	126,2	123,9	117,8	128	187,9	208,5	0,3
Закарпатська	0	0,3	1,1	0,3	0,1	0	0	0	0	0
Запорізька	0,8	0,6	2,1	3,8	5,1	3	4,9	3,3	2,2	600,1
Івано-Франківська	0	0	0	0	0	0	0	0,2	0,3	0
Київська	134,8	127,4	133,6	191,9	244,2	277,7	335,1	347,1	277	119,5
Кіровоградська	5,6	5,7	33,8	168,3	177,2	111,4	197,7	181,2	163,9	519,5
Луганська	0,1	0,1	0,1	0	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	59,4
Львівська	4,4	4,5	4,5	4,3	2,8	2,5	20	73,8	77,9	0
Миколаївська	31,7	35,2	15,7	38,3	41,1	18,5	51,4	51,1	50,6	327,7
Одеська	4,6	3,9	3,4	3,3	4,4	1,3	4,3	6,6	6,7	482,5
Полтавська	126,8	100,3	96,5	175	190	181,6	202,5	210	206,4	215,4
Рівненська	293,5	296,5	296,6	374,3	406,6	240,4	414,2	387,7	351,5	0
Сумська	0,3	0,1	0,1	0,1	0	0	0	0	0,2	2,0
Тернопільська	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Харківська	233,7	266,6	240	307,3	290,9	279,4	370,3	427,6	575,3	333,9
Херсонська	0	0	0	0	0	0	0	0	0	202,7
Хмельницька	0,7	42,1	51	71,3	89,6	94,8	123,1	125,8	102,4	0,2
Черкаська	109,5	116,6	160,2	216,1	226,1	213,9	309,3	353,7	382,7	78,7
Чернівецька	63,9	67,2	56,2	75,6	96,7	81,7	113,8	64,4	63,1	59,3
Чернігівська	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	7,3
Київ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Севастополь	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: складено за даними [63]

Більш рівномірним є територіальний розподіл виробництва ковбасних виробів (табл. 4.6). Визнаними лідерами у цій сфері залишаються Дніпропетровська, Донецька та Полтавська області. У той же час, суттєвого скорочення в останні роки виробництво ковбасних виробів зазнало у м. Києві, Київській та Запорізькій областях.

Таблиця 4.6

Виробництво ковбасних виробів у регіонах України, тис. т

Регіон	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
АР Крим	2,6	2,7	3,7	5,3	7,7	14,4	16,7	20,4	20,5	18,3
Вінницька	7,4	5,5	4,9	7,9	8,5	8,8	4,7	4,9	5,1	5,6
Волинська	13,4	17	13,9	15,1	17,3	21,3	16,9	14,8	16,2	15,9
Дніпропетровська	30,3	39,6	46	52,9	56,3	55,4	43,1	44	46,6	47,2
Донецька	59,2	100,9	67,7	31,3	34,7	31,7	30,6	35,4	41,5	45,7
Житомирська	3,1	4,3	4,2	5,1	5,6	6,5	7,2	8,4	8,3	10,1
Закарпатська	1,2	0,9	0,8	0,8	0,8	0,6	0	0	0	0
Запорізька	13,3	11,3	9,4	8	7,3	7,3	8,5	11,5	9,9	10
Івано-Франківська	2,4	3	3,2	3,9	4	3,4	2,4	2,4	1,9	1,9
Київська	17,9	22,3	23,7	25,1	28,3	23,8	15	10,1	8,8	7,9
Кіровоградська	11,2	11,8	14,6	16,4	19	20	17,3	18,8	21,2	21,1
Луганська	19,6	18,5	19,6	22,1	23,9	22,6	17,6	17,3	18	18,6
Львівська	3,3	3,5	3,6	3,6	3,9	4,3	3,7	5,1	5,1	5,2
Миколаївська	2,7	2,9	2,6	3,1	3,1	3,5	2,6	2,4	1,5	1,0
Одеська	7	8,2	8,6	10,4	11,1	10,3	7,9	7,7	7,4	7,3
Полтавська	16,4	17,6	20,3	21,8	24,2	26,8	25,8	32,7	36,8	38,5
Рівненська	2,4	2,4	3	4,3	5,2	5,9	3,9	2,9	1,6	1,3
Сумська	6,1	5,6	5	4,2	4,5	4,2	1,8	1,2	1,2	1,2
Тернопільська	7	4,2	1,2	3,1	3,3	2	1,2	1,2	1,3	1,0
Харківська	11,1	11,9	12,9	19,3	24,3	27,3	22,9	20	18,1	17,4
Херсонська	0,7	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0	0	0	0
Хмельницька	5,5	5,3	6	6,4	7,8	8,2	6,1	6	6,4	6,4
Черкаська	6,3	5,5	5,1	5,1	5,2	5	2,4	2,2	2	2,0
Чернівецька	6,8	5,5	6,5	8	8,4	9,4	6,4	6,5	6,4	6,3
Чернігівська	3,1	3,2	3,1	3	3	2,9	2,2	1,6	1,2	1,2
Київ	10,6	16,6	16,4	10,6	8,2	6,5	3	1,4	1	0,9
Севастополь	0,7	1,1	2,5	3,6	4,2	3,1	0	0	0	0

Джерело: складено за даними [63]

Отже, характеризуючи харчову промисловість в період з 2003 року по 2012, можна помітити великі зміни в динаміці її розвитку та виготовлення продукції. Однак матеріально-технічна база галузі не відповідає сучасним вимогам і характеризується значною спрацьованістю обладнання. Це негативно позначається і на економічних показниках. Приміром, спрацьованість основних виробничих фондів у галузі сягає близько 50%, а темпи оновлення їх основної частини значно відстають від потреби. Стосовно основної частини вони становлять менше 56% на рік. Рівень механізації праці на підприємствах не перевищує 50-60 відсотків.

Продуктивність праці в галузі в 2-3 рази нижча, ніж на споріднених підприємствах у зарубіжних країнах з розвиненою економікою [247].

Станом на 2012 рік ситуація у виробництві більшості груп продуктів харчування в Україні стабілізувалася. Зважаючи на це, саме на прикладі останнього року варто детальніше проаналізувати актуальні тенденції трансформацій у харчовій промисловості держави як передумови її інноваційного розвитку.

За даними Державної служби статистики [63] індекс промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Україні за січень-грудень 2012 року, у порівнянні до відповідного періоду 2011 року, склав 101 відсоток (за 2011 рік, у порівнянні з 2010 роком, склав 102,9 %, за січень 2012 р. – 99,2 %, за січень-лютий – 100,9 %, за січень-березень – 101,8 %, за січень-квітень – 101,2 %, за січень-травень – 102 %, за січень-червень – 102,3 %, за січень-липень – 102 %, за січень-серпень – 101,6 %, за січень-вересень – 100,5 %, за січень-жовтень – 100,5 %, за січень-листопад 2012 р. – 100,7 %).

За 2012 рік, у порівнянні до 2011 року, зросли індекси промислової продукції у: - виробництві готової їжі та страв - на 37,6 %; - виробництві чаю та кави - на 26 %; - виробництві готових кормів для тварин - на 16,7 %; - перероблені та консервуванні риби, ракоподібних і молюсків - на 12,9 %; - виробництві олії та тваринних жирів - на 10,4 %; - виробництві продуктів борошномельно-круп’яної промисловості - на 5,8 %; - перероблені та консервуванні фруктів і овочів - на 5 %; - виробництві сухарів і сухого печива, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок тривалого зберігання - на 4,6 %; - виробництві молочних продуктів - на 3,9 %; - виробництві м’яса та м’ясних продуктів - на 3,9 %; - виробництві безалкогольних напоїв, мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки - на 2 %; - дистиляції, ректифікації та змішуванні спиртних напоїв - на 0,2 %.

Разом з тим, знижено індекси промислової продукції у: - виробництві цукру – на 18 %; - виробництві виноградних вин – на 15,3 %; - виробництві

макаронних виробів та подібних борошняних виробів – на 8,2 %; - виробництві какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів - на 2,6 %; - виробництві прянощів і приправ – на 1,5 %; - виробництві тютюнових виробів – на 1,5 %; - виробництві хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – на 0,1 %. За 2012 рік, у порівнянні до 2011 року, збільшено обсяги виробництва більшості видів харчової продукції, зокрема: - олії соняшникової нерафінованої – на 16,6 % (вироблено 3610,7 тис. тонн); - м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці, свіжих чи охолоджених – на 2,7 % (вироблено 749,9 тис. тонн) та морожених – на 6,4% (вироблено 86,1 тис. тонн); - виробів ковбасних – на 0,4 % (вироблено 284,8 тис. тонн); - соків концентрованих, включаючи купажовані, крім томатного – в 2 рази (вироблено 153,5 тис. тонн); - джемів, желе фруктових, пюре та паст фруктових чи горіхових – на 18,1 % (вироблено 59,8 тис. тонн); - молока обробленого рідкого – на 6% (вироблено 909,3 тис. тонн), в тому числі молока для дитячого харчування – на 4,1 % (вироблено 10,8 тис. тонн); - вершків жирністю більше 8% - на 9,9 % (вироблено 36,2 тис. тонн); - молока і вершків сухих – на 17,4 % (вироблено 62,8 тис. тонн); - масла вершкового – на 15,7 % (вироблено 88,2 тис. тонн); - сиру свіжого неферментованого та кисломолочного – на 4,4 % (вироблено 78,6 тис. тонн), в тому числі сиру кисломолочного та виробів з нього для дитячого харчування – на 74,6 % (вироблено 2,3 тис. тонн); - сиру плавленого – на 25,9 % (вироблено 21,2 тис. тонн); - молока і вершків, згущених – на 4,4 % (вироблено 64,8 тис. тонн); - продуктів кисломолочних – на 3,6 % (вироблено 486,1 тис. тонн), в тому числі йогурту неароматизованого – в 3,9 раза (вироблено 6,5 тис. тонн), йогурту ароматизованого – на 6,5 % (вироблено 82,5 тис. тонн), продуктів кисломолочних для дитячого харчування – на 62,7 % (вироблено 4,6 тис. тонн); - дитячого харчування – на 20,8 % (вироблено 6,5 тис. тонн); - морозива і харчового льоду – на 7,6 % (вироблено 108,5 тис. тонн); - борошна пшеничного – на 0,8 % (вироблено 2185,5 тис. тонн) та кукурудзяного – на 4 % (вироблено 17,9 тис. тонн); - круп – на 1,2 %

(вироблено 312,6 тис. тонн), в тому числі пшоняних – на 14,3 % (вироблено 15,9 тис. тонн), гречаних – на 6,2 % (вироблено 69,3 тис. тонн), рисових – на 52,5 % (вироблено 16 тис. тонн), перлових – на 18,8 % (вироблено 7,3 тис. тонн), рису обрушеного – на 39,7 % (вироблено 34,5 тис. тонн); - крохмалів, крім модифікованих – на 8,4 % (вироблено 59,7 тис. тонн); - виробів булочних – на 0,6 % (вироблено 374,9 тис. тонн); - тортів – на 6,2 % (вироблено 25,6 тис. тонн); - тістечок – на 2,5 % (вироблено 11,9 тис. тонн); - печива солодкого і вафель – на 5 % (вироблено 384,7 тис. тонн); - шоколаду та інших продуктів харчових готових з вмістом какао, в брикетах, пластинах чи плитках – на 0,6 % (вироблено 344,6 тис. тонн); - шоколаду білого – в 2,6 раза (вироблено 5,1 тис. тонн); - драже – на 45,5 % (вироблено 9,6 тис. тонн); - виробів макаронних з начинкою – на 25,4 % (вироблено 90,8 тис. тонн); - продуктів молоковмісних – на 11 % (вироблено 119,9 тис. тонн); - горілки, інших міцних спиртових напоїв – на 1,6 % (вироблено 33,8 млн дал); - вин ігристих, крім вина «Шампанське» – на 20,4 % (вироблено 2,1 млн дал); - вермуту та аналогічних виробів – на 60,1 % (вироблено 1,6 млн дал); - солоду – на 7,4 % (вироблено 404,9 тис. тонн); - вод натуральних мінеральних негазованих – на 12,5 % (вироблено 34 млн дал); - вод непідсолоджених, неароматизованих інших – на 19,9 % (вироблено 40,8 млн дал); - напоїв безалкогольних – на 0,1% (вироблено 143 млн дал). Разом з тим, спостерігалося зниження обсягів виробництва деяких видів продукції.

Так, за 2012 рік, у порівнянні до 2011 року, зменшено обсяги виробництва: - яловичини і телятини, свіжих (парних) чи охолоджених – на 2,1 % (вироблено 55,1 тис. тонн) та морожених – на 9,7 % (вироблено 14,3 тис. тонн); - свинини свіжої (парної) чи охолодженої – на 7,1 % (вироблено 170,9 тис. тонн) та мороженої – на 13,9 % (вироблено 7 тис. тонн); - соків натуральних (включаючи апельсиновий) – на 3,9 % (вироблено 280,6 тис. тонн); - соків купажованих натуральних – на 6,3 % (вироблено 308,6 тис. тонн); - овочів консервованих натуральних – на 18,3 % (вироблено 115 тис. тонн); - овочів, фруктів, горіхів і грибів, консервованих з додаванням оцту

або оцтової кислоти – на 18,6 % (вироблено 41,5 тис. тонн); - горіхів, арахісу та іншого насіння, смажених, солоних чи оброблених іншим способом – на 6,7 % (вироблено 27 тис. тонн); - маргарину і продуктів аналогічних – на 8,9 % (вироблено 326,4 тис. тонн); - сирів жирних – на 7,6 % (вироблено 165,8 тис. тонн); - сирів сичужних – на 11,1 % (вироблено 144,7 тис. тонн); - борошна – на 0,2 % (вироблено 2351,4 тис. тонн), в тому числі борошна житнього – на 14,3 % (вироблено 143,8 тис. тонн); - круп з пшениці – на 11 % (вироблено 37,9 тис. тонн), вівсяних – в 2,1 раза (вироблено 0,7 тис. тонн), кукурудзяних – на 18,4 % (вироблено 72,2 тис. тонн), ячних – на 7,3 % (вироблено 10,4 тис. тонн) - виробів хлібобулочних – на 5,3 % (вироблено 1607,4 тис. тонн), в тому числі хліба житнього – на 3,6 % (вироблено 8,7 тис. тонн), хліба пшеничного – на 7,7 % (вироблено 729,7 тис. тонн), хліба житньо-пшеничного і пшенично-житнього – на 6 % (вироблено 488,2 тис. тонн); - виробів здобних – на 5,2 % (вироблено 77,8 тис. тонн); - пирогів, пиріжків, пончиків – на 5,1 % (вироблено 8,2 тис. тонн); - пряників і виробів аналогічних – на 8,7 % (вироблено 55,4 тис. тонн); - печива сухого (галет, крекерів) – на 9,5 % (вироблено 33,4 тис. тонн); - цукру білого кристалічного бурякового – на 8 % (вироблено 2144,3 тис. тонн); - какао – на 1,3 %(вироблено 7,6 тис. тонн); - виробів кондитерських з цукру, включаючи білий шоколад, без вмісту какао – на 4,1 % (вироблено 220,5 тис. тонн); - виробів макаронних без начинки – на 11,4 % (вироблено 98,5 тис. тонн); - кетчупу і соусів томатних інших – на 4,3 % (вироблено 80,5 тис. тонн); - гірчиці готової – на 6,2 % (вироблено 7,9 тис. тонн); - соусів (крім томатних) і продуктів для приготування соусів, приправ та прянощів змішаних інших – на 2,7 % (вироблено 174,5 тис. тонн); - майонезу, соусів емульгованих інших – на 2,2 % (вироблено 160,5 тис. тонн); - спредів та сумішей жирових – на 10,8 % (вироблено 53,2 тис. тонн); - коньяку – на 0,7 % (вироблено 4,6 млн дал); - лікерів, солодких наливок, спиртових настоянок, інших спиртових напоїв – на 4,5 % (вироблено 11,5 млн дал); - слабоалкогольних напоїв міцністю від 1,2% до 8,5% – на 7,6 % (вироблено 9,6 млн дал); - спирту

етилового не денатурованого – на 12,2 % (вироблено 17,1 млн дал); - вина «Шампанське» – на 8,9 % (вироблено 3,4 млн дал); - вина виноградного – на 26,6 % (вироблено 12,5 млн дал); - пива солодового – на 1,5 % (вироблено 300,5 млн дал); - вод натуральних мінеральних газованих – на 1,9 % (вироблено 92,6 млн дал); - сигарет – на 1,7 % (вироблено 93,9 млрд шт.). За 2012 рік, у порівнянні до 2011 року, збільшення темпів приросту обсягів виробництва досягли 15 регіонів України, зокрема: Херсонська область (18 %), м. Севастополь (9,8 %), Львівська (9,5 %), Кіровоградська (8,6 %), Миколаївська (8,3 %), Дніпропетровська (7,7 %), Луганська (5 %), Івано-Франківська (4,3 %), Житомирська (3,9 %), Чернігівська (2,4 %), Тернопільська (2,2 %), Вінницька (1,7 %), АР Крим (1,3 %), Хмельницька (1,2 %) та Полтавська (0,3 %) області. Інші регіони демонструють зниження темпів росту виробництва харчової продукції. Падіння відбулось у Волинській (-22 %), Рівненській (-9,3 %), Закарпатській (-8,6 %), Київській (-5,4 %), Чернівецькій (-4,7 %), Запорізькій (-4,4 %), Черкаській (-3,4 %), Одеській (-2,5 %), м. Києві (-2,5 %), Донецькій (-0,8 %), Сумській (-0,5 %) та Харківській (-0,4 %) областях.

За даними Державної служби статистики України [63] за 2012 рік реалізовано продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (у відпускних цінах, без ПДВ та акцизу) на суму 254,5 млрд. грн., що на 14,4 % більше, ніж за 2011 рік.

Питома вага реалізованої продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні за 2012 рік склала 18,2 відсотка. За цим показником галузь займає перше місце серед всіх галузей промисловості України. У структурі реалізованої промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за 2012 рік найбільша частка припадає на: виробництво напоїв – 19,3 % (в тому числі пива – 6,4 %, дистильованих алкогольних напоїв – 4,7 %, мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв – 3,9 %, виноградних вин – 2,2 %, етилового спирту

із зароджуваних продуктів – 1,2 %), м'яса та м'ясних продуктів – 15,4%, молочної продукції – 14 %, олії та тваринних жирів – 11 %, тютюнових виробів – 5,8 %, хліба і хлібобулочних виробів – 5 %, перероблення і консервування овочів та фруктів - 4,6 %, какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів - 3,7 %.

Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за результатами 2012 року (без малих підприємств) склав 10421,2 млн. грн. Серед підприємств харчової промисловості 61,7 % підприємств одержали прибуток 15708,9 млн грн, 38,3 % підприємств одержали збиток 5287,7 млн. грн.

Станом на 31.12.2012 у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів було вкладено 3039,9 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що складає 5,6 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України. За 2012 рік обсяг інвестицій зріс на 818,1 млн. дол. США (найбільше зростання спостерігалося у виробництві напоїв (+ 620,9 млн. дол. США), олії та тваринних жирів (+ 68 млн. дол. США) та молочних продуктів та морозива (+19,8 млн. дол. США). У структурі прямих іноземних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів найбільшу частку складають інвестиції у виробництво напоїв (49,8 %), виробництво інших харчових продуктів (хліба та хлібобулочних виробів, какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів, цукру, макаронних виробів) (16,8 %), виробництво олії та тваринних жирів (14,6 %), виробництво молочних продуктів та морозива (4,8 %), перероблення та консервування овочів та фруктів (4,5 %), виробництво тютюнових виробів (4,4 %), виробництво готових кормів для тварин (1,9 %), виробництво м'яса та м'ясних продуктів (1,7 %), виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості (1,4 %).

Зовнішньоторговельний обіг основних видів продукції харчової та переробної промисловості за 2012 рік склав 13555,8 млн. дол. США, що

порівняно з 2011 роком більше на 1710,3 млн. дол. США або на 14,4 %. Зовнішньоторговельне сальдо позитивне і дорівнює 4062,3 млн. дол. США, або 133,5 %, порівняно з 2011 роком. За звітний період експортовано продукції харчової та переробної промисловості на суму 8809,1 млн. дол. США, що порівняно з 2011 роком більше на 1364,5 млн. дол. США або на 18,3 %. За 2012 рік імпортовано основних видів продукції харчової та переробної промисловості на суму 4746,8 млн. дол. США. Порівняно з 2011 роком їх імпорт збільшився на 7,9 % або на 345,8 млн. дол. США [63].

З метою структурного аналізу виробництва продуктів харчування в Україні нами було здійснено статистичний факторний аналіз показників виробництва основних груп товарів у регіонах України за період 2003-2012 рр. за даними Державної служби статистики України [63]. Вихідні дані факторного аналізу представлені у додатку В.

За результатами аналізу виділено 2 основні фактори, що пояснюють у сукупності майже 85% варіації даних (табл. 4.7).

Оскільки для аналізу були взяті дані у розрізі регіонів, то, відобразивши на карті отримані факторні навантаження (табл. В.2), можемо прослідкувати територіальну складову виявлених факторів і спробувати їх інтерпретувати.

Таблиця 4.7

Загальні результати факторного аналізу

Фактори	Власне значення	Загальна варіація, %	Кумулятивне власне значення	Кумулятивна варіація, %
Фактор 1	14,53	53,84	14,53	53,84
Фактор 2	8,36	30,97	22,90	84,82

Розглянувши територіальну структуру фактора 1, який, очевидно, специфічно виявляється у центральних та північних регіонах (рис. 4.2), можемо помітити подібні риси із територіальним розподілом роздрібного товарообороту, прямих іноземних інвестицій та, загалом, індексу інноваційного розвитку (див. §3.5). Отже, у рамках цього фактора виділяються інвестиційно привабливі регіони із високим роздрібним

товарооборотом та активним веденням інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування. Отже, власне перший фактор можна інтерпретувати як інноваційний.

Фактор 2 у територіальному розрізі демонструє майже обернену картину (рис. 4.3). Тут найбільше виділяються центральні та окремі східні і західні регіони. Водночас, на фоні Київської області помітною є диспропорція у факторних навантаженнях із м. Києвом. Ця особливість, поряд із подібністю основних рис територіального розподілу фактора із регіональною структурою фінансового результату малих підприємств у сільському господарстві, на наш погляд, дає можливість інтерпретувати другий фактор як аграрний (сировинний), тобто пов'язаний із сировинним забезпеченням сфери виробництва продуктів харчування.

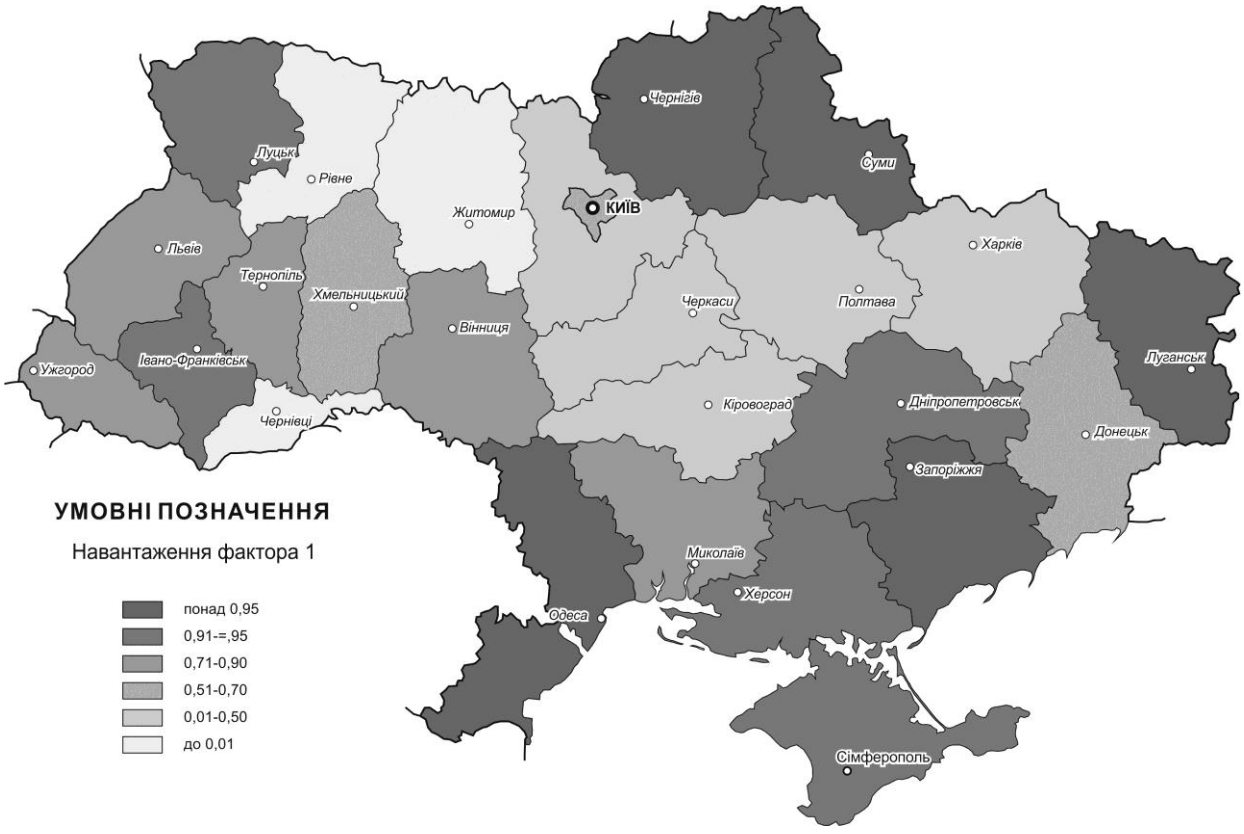

Рис. 4.2. Навантаження фактора 1 за результатами факторного аналізу

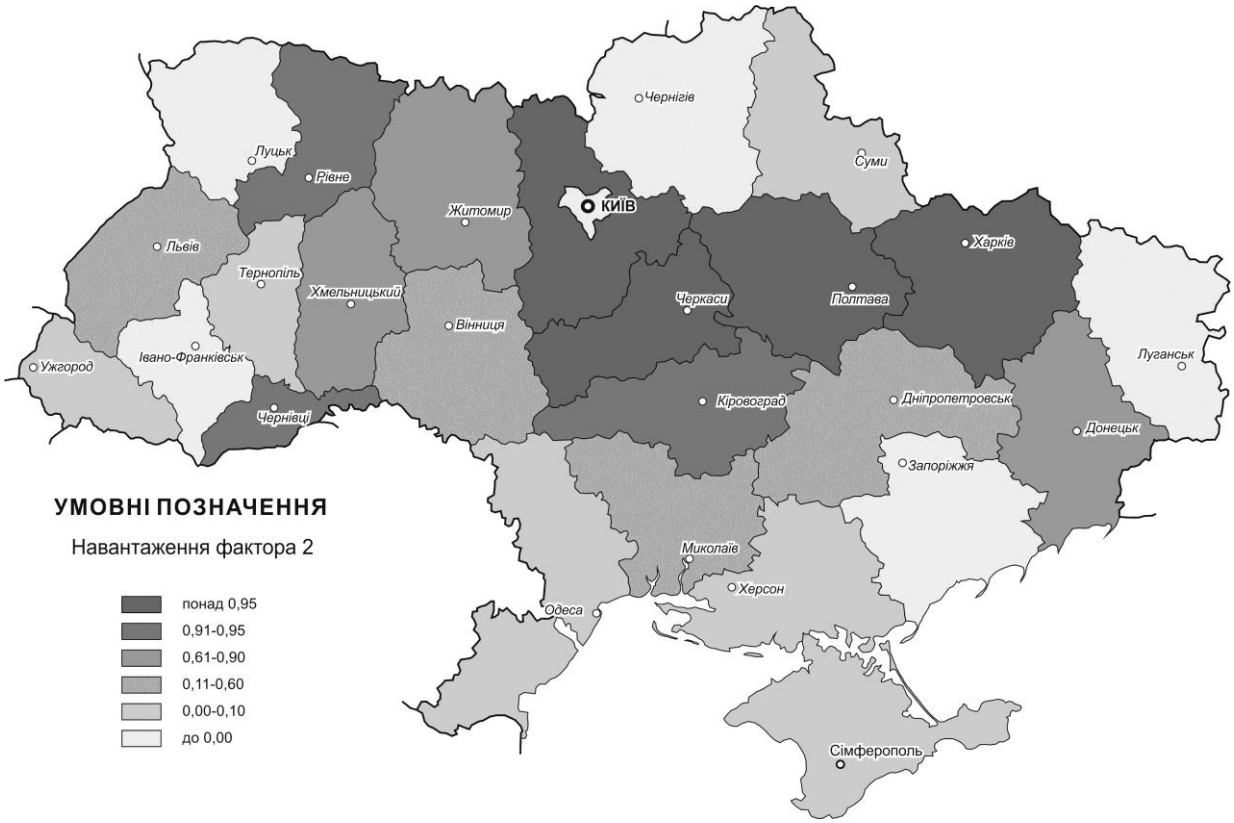

Рис. 4.3. Навантаження фактора 2 за результатами факторного аналізу

Отже, виділені нами фактори (інноваційний і сировинний), загалом, відповідають актуальним тенденціям розвитку сфери виробництва продуктів харчування, оскільки представляють дві її складові, що з одного боку, виражають традиційний і сучасний підходи до управління розвитком цієї сфери, а з іншого – є невід'ємними у функціонуванні будь-яких сучасних систем продовольчої безпеки.

Однією з визначальних актуальних проблем розвитку харчової промисловості в сучасних умовах господарювання є розробка і впровадження дієвого ринкового економічного механізму управління в цій комплексній галузі, який являє собою сукупність економічних важелів, способів і методів, використання котрих забезпечує отримання оптимального соціально-економічного ефекту з мінімальними сукупними витратами живої та уречевленої праці на виробництво харчових продуктів [25, с.93].

В сучасних умовах функціонування харчової промисловості спостерігається цікава тенденція, пов’язана із появою інноваційних підходів у виробництві харчових продуктів, які мають, певним чином, також традиційний характер. Йдеться про широке впровадження і популяризацію екобезпечного (органічного, натурального) виробництва як у сільському господарстві, так і в харчовій промисловості, яке покликане забезпечувати населення екологічно чистими та безпечними для здоров’я продуктами харчування.

З одного боку, таку тенденцію можна вважати, справді, поверненням до первісних (традиційних) технологій виробництва харчових продуктів. З іншого боку, в сучасних умовах у такому виробництві часто використовуються і нові досягнення науково-технічного прогресу і, відповідно, такий напрям розвитку сфери виробництва продуктів харчування у сучасній економіці можна вважати найбільш перспективним і, водночас, таким, що вимагає особливої уваги в контексті інноваційного розвитку.

Власне специфіка харчової промисловості у контексті описаних нами тенденцій полягає у трьох аспектах:

– необхідність збалансованого поєднання традиційних та нових підходів у виробництві продуктів харчування;

– важливість здешевлення виробництва органічних продуктів харчування і, відповідно, забезпечення їх максимальної соціальної доступності;

– необхідність створення системи ефективного контролю якості органічної продукції харчової промисловості та сільського господарства.

Перелічені три головні аспекти та проблеми харчової промисловості, яких вони стосуються, і є основою перспективного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у більшості країн світу. Звичайно, проблема забезпечення продовольчої безпеки постає у різних аспектах залежно від конкретних регіональних особливостей. Однак власне такий

підхід, за умови запобігання продовольчої сегрегації та забезпечення соціальної доступності базових продуктів харчування для населення усіх країн світу, мав би не допустити загострення продовольчих проблем. Очевидно, що для того, щоб ефективно впроваджувати такий інноваційний підхід у сферу виробництва продуктів харчування на рівні держави або навіть макрорегіону, необхідно апробувати його на локальному рівні (певного населеного пункту, району тощо). Із цією метою варто вивчити зарубіжний досвід організації органічного виробництва продуктів харчування та оцінити перспективи його використання у національній економіці.

Одним із шляхів інноваційного розвитку харчової промисловості є широке використання у цій сфері нанотехнологій.

Учені, зокрема, пропонують упроваджувати у виробництво спеціальні нано-контейнери, в яких можна зберігати харчові компоненти. Так, наприклад, в нано-контейнерах можна запаковувати смаки, запахи або харчові добавки – вони будуть засвоєні вже після відкривання упаковки або після ковтання продукту. Нано-контейнери прикріпляються до частинок жирів і можуть знаходитися як в поверхні продукту, так і всередині нього. Для виробництва продуктів за новою методикою потрібно використовувати спеціальні технології – харчові матриці, здатні формувати в товщі продукту нано-контейнери. Учені сподіваються, що нова технологія зацікавить виробників продуктів харчування, адже нано-контейнери дозволять значно підвищити додану вартість продуктів харчування [138]. Водночас, вплив такої технології на здоров’я людини залишається поки невизначеним.

Водночас, В.П. Гарам і А.О. Пашко пропонують шляхи підвищення продуктивності однієї із основних галузей сільськогосподарського виробництва — рослинництва за рахунок впровадження інформаційних технологій управління процесом вирощування продукції.

На думку авторів, впровадження інформаційних технологій у процес формування врожаїв:

– дає суттєвий економічний ефект;

– є найбільш простим і дешевим засобом збільшення виробництва рослинницької продукції;

– позитивно впливає на екологію та якість продукції;

– спрощує та полегшує працю агроспеціалістів;

– не вимагає суттєвих змін у поширених комплексах машин для рослинництва і значних капітальних витрат;

– відповідає сучасним світовим тенденціям удосконалення технологічних процесів у рослинництві [45].

Поруч із вище перерахованими проблемами харчової промисловості важливе місце посідає екологічна проблема. Ця проблема має дві сторони:

– по-перше, підприємства харчової промисловості утворюють складну екологічну ситуацію, тому що вони, як правило, мають низькі ступені захисту, переробки, очистки стічних вод, шкідливих викидів у повітря (харчова промисловість потребує великої кількості тепла для переробки);

– по-друге, від харчової промисловості чекають високоякісних екологічно чистих продуктів, для виготовлення яких потрібна екологічно чиста сировина – що є великою проблемою для вітчизняного сільськогосподарського виробництва [58, с.200].

Однією з умов ефективної діяльності підприємств харчової промисловості в процесі перетворень відносин власності повинна бути свобода вибору різних форм господарювання [58, с.205]. Кожна з них має як свої переваги, так і певні недоліки. Останні є результатом дії різних суб’єктивних та об’єктивних факторів: рівня розвитку підприємств і станом основних фондів, матеріально-технічної бази та соціальної інфраструктури, екологічного клімату в колективі, наявності потенційних власників - членів трудового колективу, співвідношення сил формальної та неформальної влади і т.д. Але всі організаційні форми підприємництва мають право на існування і повинні довести свої переваги на практиці. Тільки при свободі їх

вибору вони можуть знайти належне їм місце в ринковій економіці [243].

На думку О. Письменної, формування різних ринкових форм господарювання у харчовій промисловості пов’язане, в першу чергу, з певними особливостями та специфікою цієї галузі порівняно з іншими, тому що задоволення потреб населення продуктами харчування - досить складна, багатопланова і незмінна проблема, яка стоїть перед суспільством на всіх ступенях його розвитку. Це зумовлюється рядом обставин: дефіцитом багатьох сировинних ресурсів, різним ступенем розвитку галузей, які безпосередньо виробляють продукти харчування, та пов’язаних з ними інших галузей, організацією надходжень продуктів харчування до споживача та багатьма іншими причинами [168].

В цих умовах малі підприємства стають тією необхідною ланкою, яка, з одного боку, робить систему забезпечення населення продуктами харчування більш ефективною (швидко реагують на зміну попиту, менші витрати сировини, більш ефективно доводять до споживача). Підвищення загальної ефективності виробництва продуктів харчування можливе на основі поглиблення спеціалізації та кооперування з великими і середніми підприємствами [57].

У цьому контексті відзначають такі найбільш специфічні особливості харчової промисловості:

– харчова промисловість характеризується величезною різноманітністю продукції;

– для ряду її підгалузей (цукрова, консервна, виноробна, олійно-жирова) характерне сезонне виробництво, яке призводить до нерівномірного використання виробничих потужностей;

– необхідність розміщення виробництва значного виду продуктів харчування на невеликій відстані від сировинної бази ;

– значна залежність якості ряду продуктів від тривалості переробки сировини;

– строки зберігання більшості продуктів, як правило, обмежені;

– велика залежність від тари та упаковки продуктів;

– високі вимоги до якості продукції (свіжість, наявність вітамінів, смакові естетичність та ін.);

– часта змінність асортименту з багатьох продуктів;

– велика залежність якості продукції від якісних характеристик сировини [168].

Погоджуючись із Л. Дейнеко [57], можемо відзначити, що системна оцінка тенденцій і закономірностей розвитку харчової промисловості України свідчить, що поряд із деякими позитивними змінами, що відбуваються в галузі, пов’язаними в першу чергу із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, виявляється і низка негативних явищ, локалізація яких потребує зваженої державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки.

4.3. Функціонування сфери виробництва продуктів харчування в Україні в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції

Ефективна інтеграція вітчизняної економіки у світове господарство може відбутися лише за рахунок досягнення високого рівня загальної конкурентоспроможності країни, регіону, галузі, конкурентоспроможності її господарюючих суб’єктів, а також конкурентоспроможності продукції та послуг, що виробляються вітчизняними підприємствами на внутрішньому та зовнішньому ринках [257, с.66]. Особливу актуальність підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного бізнесу набуває у світлі участі України в Світовій організації торгівлі (СОТ). Сільське господарство в силу своєї специфіки вважається складним для регулювання і реформування. Не випадково галузь виділена в окрему сферу регулювання в рамках СОТ [53].

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється єдиною Угодою про сільське господарство. Документом передбачено переведення всіх нетарифних бар’єрів щодо імпорту

сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їх верхньої межі, поступове зниження імпортних тарифів.

Країни, що приєднуються до СОТ, відповідно до Угоди про сільське господарство, беруть на себе певні зобов'язання щодо державної підтримки сільського господарства, доступу до ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, механізму оподаткування виробництва, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо. СОТ для реалізації принципу справедливої конкуренції вимагає обмеження таких заходів державної підтримки аграрного сектора, які здійснюють протекціоністський і стимулюючий вплив на виробництво, а також спрямовані на захист національного ринку. Стосовно участі України в СОТ практично всі діючі важелі підтримки сільськогосподарського підприємництва і конкурентоспроможності галузі виявилися віднесені до заходів, що потребують обмеження [252].

Найбільшу питому вагу вітчизняної аграрної продукції виробляють дрібні селянські домогосподарства. Проте цілеспрямована робота щодо впровадження науково-обґрунтованих технологій утримання худоби, збалансованої годівлі, ветеринарного обслуговування, селекції у підсобних господарствах не ведеться, що призводить до того, що їх продукція не відповідає вимогам якості та безпеки в рамках угод СОТ та вимог ЄС і є неконкурентоспроможною [180].

Відсутність належних заходів органів державного управління щодо вирішення цієї проблеми вже призвело до низки загрозливих явищ в аграрному секторі економіки України, серед яких:

– зменшення обсягів валової продукції сільського господарства;

– заборона експорту українських живих тварин і м'яса на ринки країн ЄС;

– зменшення обсягів експорту молока з України в країни ЄС щороку на 50% при одночасному збільшенні обсягів імпорту на 60% [252].

За умови збереження існуючого низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій:

– виробники аграрної продукції недотримуватимуть доходи, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях;

– надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом та по сільськогосподарській продукції зокрема;

– збільшиться частка імпортної продукції у сукупному споживанні продуктів харчування в Україні [139].

Ця проблема актуалізується з огляду на приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС, що призведе до перетворення вітчизняного ринку на ринок збуту європейського продовольства і продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в АПК і розвитку сільських територій та створить загрозу продовольчій безпеці держави [22].

Найпростішою формою співпраці між державами є інтеграційне об’єднання у вигляді зони вільної торгівлі. У сучасному розумінні – це преференційна зона, в межах якої підтримується вільна від митних та кількісних обмежень міжнародна торгівля. Країни, які входять до зони вільної торгівлі, не дотримуються єдиної зовнішньоекономічної політики відносно «третіх» країн.

Мета політики стимулювання економічної інтеграції ЄС і України спрямована на зняття нетарифних обмежень. Тут основними проблемами, які постають перед Україною в процесі інтеграції в світовий економічний простір, є вимоги до економіки країни як диверсифікованої, відкритої, конкурентоспроможної країни, що дотримується міжнародних та європейських стандартів в управлінні економікою та бізнесом.

При цьому значна увага після здобуття членства в СОТ приділяється Угоді про вільну торгівлю з ЄС, яка, на нашу думку, як інструмент

модернізації економіки країни може сприяти стійкому її розвитку. Основними підставами для цього є те, що ЄС та Україна домовились почати переговори про вільну торгівлю після вступу України до СОТ, адже наша держава виконала цю умову в 2008 р. Однак поряд із загальними умовами існують специфічні особливості, пов'язані з умовами господарської діяльності. Однією з найбільш регульованих є аграрна сфера, де дії учасників чітко регламентовані і європейські ринки цілком залежать від спільної аграрної політики (САП) ЄС [89].

Однак протягом останніх 10-ти років Спільна аграрна політика (САП) ЄС зазнала значних змін унаслідок кількох реформ — зменшення підтримки ринкових цін, скорочення більшості прямих платежів, удосконалення доступу до ринку через застосування преференційного режиму щодо окремих товарів та країн, що розвиваються, а також залежності від експортних субсидій. Загалом ці заходи можна розглядати як такі, що спрямовані на вирівнювання умов торгівлі між виробниками всередині і за межами ЄС. Взагалі всі зміни можна розглядати як зниження рівня підтримки виробників всередині ЄС. Хоча, з іншого боку, заходи ЄС спрямовані на формування більш чіткої орієнтації на надання преференцій для конкретних імпортерів [252].

Вступ України до СОТ унеможливлює використання експортних субсидій (у явному та неявному вигляді) і вочевидь означатиме зниження імпортних тарифів на деякі види сільськогосподарської продукції [175].

Основна перешкода для українського експорту – невідповідність продукції стандартам якості, прийнятим в ЄС.

Нині лише 52% українських стандартів для сільськогосподарської продукції гармонізовано з міжнародними, для харчової промисловості — 29%. Наразі лише птахівництво здатне задовольнити потреби внутрішнього ринку, а на ринку свинини та яловичини існує дефіцит, який протягом останніх двох років стабільно покривається імпортом (переважно з країн ЄС) [12].

Членство України в ЄС стає необхідною умовою для подальшого високого рівня розвитку держави та громадянського суспільства.

ЄС та Україна планують розвивати відносини на засадах лібералізації, зумовленої членством України в СОТ. З цією метою планується укласти широкомасштабну угоду, яка наблизить регуляторні стандарти та поліпшить доступ до інвестицій в обох напрямах. Ця угода забезпечить зменшення витрат на імпорт з ЄС для українських підприємств і споживачів, а також сприятиме доступу України до єдиного ринку ЄС, який є найбільшим у світі.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) буде частиною нової розширеної угоди між ЄС та Україною, переговори з якою вже ведуться. Також ЗВТ між ЄС та Україною є частиною розширеної політики ЄС, спрямованої на створення стабільного та процвітаючого європейського кола сусідів за допомогою поглиблення економічних зв'язків. ЄС – це не лише найбільший торговий партнер України, а й один із найбільших і найбагатших ринків у світі. Завдяки поглибленню економічних зв'язків з ЄС Україна отримує величезні переваги [257, с.67].

Серед експортних ринків ЄС Україна наразі займає 25 сходинку. Останніми роками спостерігалось стабільне зростання обсягів торгівлі між ЄС та Україною. Частка ЄС у загальній структурі зовнішньоторговельного обігу становить 34% (таблиця 4.8).

Українською та європейською сторонами було проведено спільне дослідження на предмет можливості й доцільності створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Результати дослідження свідчать, зокрема, про наступне:

1. Угода про вільну торгівлю має принести значні економічні здобутки обом сторонам, якщо вона впроваджуватиметься в такому сприятливому кліматі, за якого індивідуальні економічні суб'єкти зможуть використати створені можливості.

2. Сприятливі економічні можливості, що пропонуються Угодою про вільну торгівлю, буде реалізовано в Україні за умови коригування зусиль щодо прискорення та впровадження адміністративних і судових реформ, і, таким чином, буде створено сприятливий клімат для залучення інвестицій та економічного зростання в Україні.

Таблиця 4.8

Зовнішньоторговельний оборот України за основними групами агропродовольчих товарів у 2012 році, тис. дол. США

Коди видів зовнішньо економіч-ної діяльності	Експорт			Імпорт		
	Усього	у т.ч. ЄС	питома вага ЄС, %	Усього	у т.ч. ЄС	питома вага ЄС, %
02	149644,5	379,9	0,3	1652009,0	896833,9	54,3
04	1352071,1	10616,0	0,8	250222,4	101275,0	40,5
10	5991322,6	1774648,8	29,6	286343,8	144505,7	50,5
15	3891143,2	1407385,0	36,2	1214252,6	232043,8	19,1

Джерело: складено за даними [63]

3. Угода про вільну торгівлю має прискорити узгодження зобов'язань України в таких сферах, як конкурентна політика, державні податки, державні закупівлі, митні процедури й технічні стандарти, роблячи акцент на необхідності збільшення обсягу ефективного запровадження норм і правил в Україні.
4. Включення сільського господарства до положень угоди про вільну торгівлю матиме важливе значення для України. Згідно з результатами дослідження, передбачається зростання обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією на 50% порівняно з можливим ростом на 10% торгівлі в промисловості.
5. Навіть при експортуванні української сільськогосподарської продукції до ЄС у значних обсягах, суттєвого впливу з боку України на ринки ЄС не буде [215].

Важливість та актуальність посилення конкурентоспроможності продукції аграрного бізнесу України на європейському ринку пояснюється такими факторами, як:

1) підвищення цін на сільськогосподарську продукцію внаслідок загострення світової продовольчої кризи та збільшення виробництва й використання біологічного палива, що обумовлює збільшення потенційного попиту на вітчизняну продукцію;

2) зростання попиту в європейських країнах на органічну продукцію (вирощену без використання синтетичних хімікатів, гормонів росту, генетично модифікованих організмів (ГМО), яка переробляється без використання консервантів, барвників, стабілізаторів), причому ціни на таку продукцію вищі на 20-50%, а для її вирощення в країнах ЄС використовується лише 3,5% загальних сільськогосподарських площ. Зважаючи на те, що в Україні вся вироблена сільськогосподарська продукція є органічною, вітчизняні агропідприємства є потенційними експортерами цієї продукції на ринки країн ЄС;

3) лише 20% виробленої в Україні аграрної продукції споживається в межах держави, а решту 80% можна експортувати;

4) експорт сільськогосподарської продукції становить 21% усього експорту України до країн ЄС, причому країни ЄС є найбільшим імпортером сільськогосподарської продукції у світі [139].

Про низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському продовольчому ринку свідчать:

1. Низька ефективність цієї галузі порівняно з іншими країнами. Загрозливим, з точки зору продовольчої безпеки, можна вважати істотне зниження рентабельності основних видів продукції сільського господарства. Незважаючи на те, що показник виробництва зернових та зернобобових культур на одну особу в Україні перевищує відповідний показник в країнах ЄС, для галузі є характерними надзвичайно низькі показники урожайності

зернових – 26 ц/га (у Нідерландах – 82,2 ц/га, Франції та Великобританії – 67,1 ц/га), цукрових буряків – 248,2 ц/га (у Швейцарії – 842,4 ц/га, Франції – 773,2 ц/га,), картоплі – 128,4 ц/га (у Нідерландах – 424,6 ц/га, Великобританії – 424,5 ц/га) та продуктивності молочного стада – 3,5 тис. кг (у Данії – 8,1 тис. кг, Нідерландах – 7,1 тис. кг) [22].

2. Невідповідність структури українського експорту попиту країн ЄС на сільськогосподарську продукцію. Значні порівняльні переваги на ринках країн ЄС Україна має лише у торгівлі жирами, маслами тваринного і рослинного походження та зерновими культурами. Зважаючи на товарну структуру імпорту сільськогосподарської продукції країнами ЄС, вітчизняним аграрним підприємствам варто нарощувати експортний потенціал у таких галузях, як виробництво м'яса, насіння соняшнику, вирощування фруктів, виробництво фруктових та овочевих консервів [257, с.67].

3. Невелика частка підприємств, сертифікованих згідно міжнародних стандартів (наприклад, лише 3% м'ясопереробних комбінатів, 34,6% молокопереробних підприємств володіють міжнародними сертифікатами), що обумовлено високою вартістю та складністю процесу одержання сертифікатів ISO чи HACCP (від 6 до 18 місяців), відсутністю процедури здобуття єврономера в Україні.

4. Низька якість продукції внаслідок того, що 60% сільськогосподарської продукції виготовляється дрібними приватними господарствами населення, які обмежені фінансовими, матеріальними, технологічними, інформаційними ресурсами. У виробництві аграрної продукції зайняті переважно особи без належної фахової підготовки, у результаті чого виготовлена у цих господарствах продукція втрачає конкурентні переваги не лише на зовнішніх, але й на внутрішньому ринку [102].

Значною мірою перешкоджають зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на зовнішніх ринках такі чинники:

– низький рівень розвитку вітчизняної фінансово-кредитної системи, що проявляється у високій вартості банківських кредитів та позик (невеликі суми на 2-3 роки під 24% у гривнях, у той час, як фермерам в країнах ЄС надаються кредити терміном до 20 років під 2-3% річних), відсутності галузевих кооперативних банків (Райффайзен Банк у Німеччині, Народні банки в Іспанії та Австрії, Кооперативний банк у Великобританії були створені безпосередньо для фінансування потреб аграрних кооперативів), нерозвиненості в Україні сфери страхування кредитних та виробничих ризиків [101, с.66];

– нерозвиненість інфраструктури АПК, що призводить до збільшення вартості виробництва, значних втрат продукції під час її транспортування та зберігання;

– недостатня гармонізація українських стандартів якості з міжнародними (лише 52% українських стандартів для сільськогосподарської продукції гармонізовано з міжнародними);

– низька капіталізація вітчизняних сільськогосподарських підприємств, яка обмежує їх можливості щодо залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу (з січня 2005 р. до червня 2008 р. лише 12 агропромислових компаній, що працюють в Україні, провели первинне розміщення цінних паперів на зарубіжних фондових біржах загальним обсягом операцій близько 170 млн дол. США);

– переважно низький рівень спеціалізації функціонуючих господарств – більшість вітчизняних сільськогосподарських підприємств займаються рослинництвом і тваринництвом, виробляючи при цьому 10-20 найменувань продукції. Навіть вузькоспеціалізовані господарства, де в структурі товарної продукції на один з її видів припадає 75% і більше, виробляють їх ще 10 або більше. Фермери країн ЄС обмежуються виробництвом лише двох-трьох видів сільськогосподарської продукції;

– недостатність державного цільового фінансування науково-прикладних розробок в аграрному секторі, що зумовлює незадовільну якість

насіннєвого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва;

– недостатня активність державної політики щодо підтримки родючості ґрунтів, що призводить до збільшення частки ґрунтів, які є непридатними для ведення сільського господарства (змиті, піддані вітровій ерозії, засолені, солонцюваті, перезволожені тощо - до 20% орних земель);

– занепад вітчизняної машинобудівної галузі та обмеженість фінансових можливостей сільськогосподарських виробників, які зумовили значне зменшення кількості сільськогосподарської техніки, причому більшість її є фізично та морально застарілою;

– фактичне знищення кооперативних традицій, що призвело до збільшення частки виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах населення, тоді, як основою ефективного функціонування аграрного сектора в країнах ЄС є саме кооперативні організації, членами яких є понад 100 млн. осіб, і на яких зайнято 6 млн. найманих працівників [101].

Слід зауважити, що український АПК ще не готовий конкурувати зі світом за собівартістю, тому що не володіє поки що тими технологіями, які є у розвинутих країнах світу. Отже, українській владі потрібно прийняти низку законів і підзаконних актів для підтримки вітчизняного аграрного бізнесу та відстоювати експортно-орієнтовані можливості нашої держави, а особливо в умовах кризи, щоб через декілька років не тільки ЄС, а й увесь світ зрозумів, що Україна - сильна сільськогосподарська країна з великими перспективами для розвитку [252].

Отже, підвищення ефективності діяльності України на ринку ЄС – стратегічний напрям забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах євроінтеграції і, водночас, індикатор, який дає змогу оцінювати результативність внутрішніх економічних реформ у нашій державі та її євроінтеграційного курсу [226]. На думку фахівців [226], головним у контексті зовнішньоекономічної безпеки в разі інтеграції України до ЄС

постає питання максимізації потенційних переваг участі в багатосторонній торговельній системі та мінімізації можливих ризиків приєднання до неї.

Глобалізація сучасного суспільства вимагає від кожної країни активної участі в світовому економічному просторі. Тому формування зовнішньоекономічної політики держави повинно відповідати багатостороннім правилам, які застосовуються в рамках членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). Саме підходи, на яких базується функціонування СОТ, можуть суттєво активізувати інноваційну діяльність у сфері виробництва продуктів харчування в нашій державі.

Україна стала 152-ю країною, яка приєдналась до Світової організації торгівлі. Однак, як стверджують експерти, усі позитиви від членства у світовому торговельному співтоваристві будуть відчутні не одразу. Вступ до СОТ у різній мірі позначиться на товарних ринках в залежності від конкурентоспроможності національних виробників, досягнутої домовленості про рівень захисту ринків, рівня державної підтримки та її ефективності тощо [251].

Необхідність інтеграції українського АПК у світові агропродовольчі ринки не викликає заперечень. Основні мотиви щодо необхідності вступу України до СОТ проаналізовані, зокрема, в роботі академіка П.Т.Саблука [189]. Розроблені також проблеми, пов’язані з розрахунками розмірів внутрішньої підтримки сільського господарства і зобов’язань по її скороченню згідно з умовами СОТ [107].

Аналіз впливу впровадження умов СОТ на агропродовольчий сектор варто побудувати на основі:

- норм і правил СОТ, що регулюють торгівлю сільськогосподарськими і продовольчими товарами [154, с.12];
- аналізу наслідків членства у СОТ для сільського господарства, агропродовольчих ринків.

Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією в рамках СОТ регулюється єдиною для всіх членів СОТ Угодою про сільське

господарство, якою передбачено переведення всіх нетарифних бар'єрів (крім санітарних і фітосанітарних) щодо імпорту сільськогосподарської продукції в тарифи та визначення їх верхньої межі; поступове зниження імпортних тарифів; скорочення внутрішніх та експортних субсидій для сільськогосподарської продукції. Світова організація торгівлі реалізує принцип справедливої конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції як внутрішніх, так і зовнішніх. Відповідно до цього принципу заходи державної підтримки сільського господарства, які мають найбільший протекціоністський і стимулюючий вплив на виробництво сільгосппродукції, а також заходи, спрямовані на захист внутрішнього агропродовольчого ринку, мають скорочуватись. Адже вважається, що вони впливають негативним чином на ринок, тобто на обсяги виробництва і ціни [41].

Членство України у СОТ, на думку фахівців, позитивно впливає на цілий ряд чинників, що формують інституційне і макроекономічне середовище. Приведення законодавства у відповідність з нормами і правилами СОТ стосується державного регулювання зовнішньоторгівельної діяльності, системи стандартизації, митної справи, законодавства у сфері інтелектуальної власності тощо. Зокрема, прямий вплив на зниження індексу корумпованості і відповідно підвищення потенціалу конкурентоспроможності матиме забезпечення прозорості експортно-імпортних операцій у відповідності з правилами СОТ [154]. Вважається, що членство у СОТ поліпшує інвестиційний клімат у країні і, відповідно, умови для іноземних інвестицій.

Важливими позитивними наслідками для агропродовольчого сектору від набуття Україною членства в СОТ є:

– стимулювання технологічного оновлення та переозброєння національного виробництва відповідно до світових стандартів внаслідок суттєвого збільшення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України;

– розширення доступу українських товарів до ринків країн-членів СОТ, частка торгівлі яких складає більше 95% від загальносвітових обсягів;

– пожвавлення виробництва в експортоорієнтованих галузях економіки, у т.ч. й АПК, внаслідок лібералізації режиму доступу до зовнішніх ринків;

– прискорення структурних реформ в аграрному секторі [238].

Водночас, більшість із перелічених цілей поки що не досягнуті.

Характерною особливістю переваг, які отримують агропродовольчі ринки України, є їх довготермінова перспектива. До довгострокових переваг слід віднести більшу відкритість ринків країн-членів СОТ. Так, економісти прогнозують зростання і стабілізацію світових цін майже на всі сільськогосподарські та продовольчі товари, які відбудуться в результаті виконання вимог СОТ щодо поступового зменшення захисту внутрішніх ринків і зниження рівня експортних субсидій. Ці тенденції будуть вигідними для країн-експортерів з обмеженими фінансовими можливостями субсидування експорту, до яких належить і Україна. Отже, завдяки більшій відкритості ринків країн-членів СОТ для експортерів української сільськогосподарської та харчової продукції в перспективі відкриються нові можливості на світових ринках [41].

Однак, з іншого боку, й український агропродовольчий ринок стає більш відкритим перед імпортом. Ті країни, в яких експорт сільськогосподарської продукції переважає над імпортом, будуть у більш виграшній ситуації від впровадження правил СОТ. Наслідком цінової стабілізації на зовнішніх, а слідом за ними й на внутрішніх ринках, буде зменшення кон’юнктурної невизначеності на цих ринках. Таким чином сільгоспвиробники та переробники зможуть більш ефективно й раціонально розподіляти свої ресурси, що у свою чергу стане позитивним чинником розвитку внутрішнього агропродовольчого ринку [154, 244].

Вступ до СОТ сприяє створенню іміджу країни із прозорою економікою. Відповідно, підвищується інвестиційна привабливість. Отже,

набуття членства у СОТ може стати лише одним із чинників залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Чинниками, що стримують інвесторів, є нестабільність законодавства в країні, надмірний податковий тиск, низька дисципліна виконання контрактів, недоліки в роботі судової системи та інші чинники, що формують інвестиційний клімат у державі [95].

Для стабільного залучення інвестицій в агропродовольчий сектор економіки України після вступу до СОТ державі потрібно розробити наступні заходи:

– узгодження вітчизняного законодавства відповідно до міжнародних стандартів;

– формування дієвої політики збалансованості між імпортом і експортом;

– створення ефективно діючої маркетингової програми по підвищенню привабливості вітчизняного агропродовольчого потенціалу для інвесторів;

– проведення реструктуризації агропромислових підприємств із залученням стратегічних інвесторів [244].

Членство нашої держави в СОТ дає суттєві переваги для економіки України, підвищує вимоги щодо рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Однак існують певні ризики, які можуть негативно позначитися на сільському господарстві та харчовій промисловості, зокрема. Тому завданням підприємств сфери виробництва продуктів харчування в нових умовах є здатність пристосуватися та використати переваги, серед яких:

– збільшення доступу на український ринок постачальників матеріально-технічних ресурсів;

– поширення впровадження міжнародних стандартів якості (ISO та HACCP) на підприємствах;

– відкриття нових ринків країн-членів СОТ для вітчизняних

виробників;

– прискорення процесу надходження іноземних інвестицій;

– стимулювання подальшого розвитку експортного потенціалу підприємств харчової промисловості [189, с.8].

Як позитивний момент, варто відзначити, що конкурентний тиск із боку іноземних постачальників пожвавлює внутрішнє конкурентне середовище та змушує вітчизняних виробників розширювати асортименти продукції, удосконалювати якість, знижувати ціни, більш повно враховувати запити населення. Це приносить безпосередні вигоди споживачам і буде, у свою чергу, стимулювати розширення попиту як основу для подальшого прогресу галузей економіки, оздоровлення бізнес-середовища, сприяти усуненню численних перекручувань ринкових відносин, поліпшенню інвестиційного клімату, загальної модернізації економіки.

Інтеграція у світовий господарський простір розширює можливості для використання світового досвіду, прилучення до високої ринкової ділової культури, переходу на новітні технології й методики, міжнародні стандарти й норми якості продукції. Участь країни у СОТ потенційні інвестори розглядають як важливий елемент відкритої, прозорої й стабільної політики. Система вільної торгівлі створює передумови для підвищення ефективності і прозорості політичних рішень, зменшення корупції, вдосконалення законодавства. Зокрема, рівень корупції знижується завдяки обмеженню застосування імпортних квот, які створюють небезпеку корупції серед чиновників, що розподіляють квоти [244].

Не менш важливо й те, що із приєднанням до впливового світового торговельного співтовариства, з’являються великі перспективи для збільшення експорту. Адже усі країни світу, які підписали з Україною угоди, зобов’язалися ніколи не збільшувати для неї експортне мито. Загалом, наша країна має тепер розпочати переговорний процес з Європою про зону вільної торгівлі. Тоді взагалі Україна не буде платити жодного мита і для неї відкриється великий ліквідний ринок, де чітко спрацьовують

закони й домовленості, де мінімізовані ризики невиконання договірних зобов'язань.

Окрім того, членство у СОТ передбачає високий рівень лібералізації ринку. І це досить позитивний момент, зважаючи, зокрема, на проблеми, що виникли у нас у зв'язку з обмеженням експорту продукції. Як наслідок, маємо сьогодні в надлишку понад 6 млн. тонн зерна. Майже 4 млн. становить кукурудза, половина якої вже не годиться для експорту, бо за час тривалого зберігання заразилася різними хворобами, грибками. Та й на внутрішньому ринку цей товар не потрібен, бо в господарствах є запаси. Таким чином, обмеження експорту спрацювало проти свого виробника. У СОТ таких проблем не буде, тому що Україна бере на себе зобов'язання не обмежувати продаж товарів на зовнішні ринки. Варто відмітити, що без перспектив експорту продукції загалом немає перспектив розвитку сільського господарства. А щоб продавати продукцію за кордон, потрібно, щоб вона була конкурентоспроможною [244].

В той же час існує низка проблем, зокрема, щодо інноваційного розвитку, які пов'язані із вступом України до СОТ. Це загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними виробниками цукру, молочних продуктів, картоплі, овочів та фруктів; можливе звуження внутрішнього ринку збуту для національних товаровиробників; зростання експорту товарів, що споживаються в українському АПК може спричинити підвищення цін на них на внутрішньому ринку [203, с. 109].

Після вступу України до СОТ першими удару зазнають сектори економіки, які отримують найбільше державної підтримки й не можуть на рівних конкурувати з іноземними виробниками. Підприємства, які не витримають конкуренції з іноземними капіталами, будуть змушені припинити свою діяльність, що також стане наслідком звільнення великої кількості працівників [252].

До одного з найбільших ризиків від членства в СОТ можна віднести поступове зменшення рівня захисту внутрішнього агропродовольчого

ринку. Україна, як і всі країни з перехідною економікою, пройшла шлях від лібералізації торгівлі, цін і обмеженого втручання у функціонування ринків до політики підтримки цін і ринків, в першу чергу, шляхом імпортних і експортних обмежень. Результатом високого рівня захисту внутрішнього ринку стало те, що близько 91% продовольчої продукції на ньому становить продукція українського виробника [192].

Вступивши в СОТ, Україна зобов'язалась знизити ввізне мито, а тому на вітчизняний ринок надходить дещо більше закордонної продукції, яка витісняє національні аналоги. Найбільші труднощі переживають виробники і переробники молока і м'яса. Чималий тиск світового ринку відчуває цукрова галузь, овочівництво тощо. За розрахунками фахівців, валове виробництво продукції у сільському господарстві у перше десятиліття після вступу України до СОТ скоротиться на 7%. Проблеми будуть і в переробній промисловості, насамперед м'ясомолочного спрямування. Сьогодні 80% потреб цієї галузі задовольняють особисті підсобні селянські господарства. Тепер цей сегмент ринку поповнюється дешевшою закордонною продукцією [197, с. 127].

Вступ до СОТ призводить до відкриття внутрішнього ринку сільськогосподарської сировини і продовольства. Негативними наслідками цього стане: по-перше, наповнення продовольчого ринку України товарами за низькими цінами (цукром, маргарином, маслом, сирами, іншими молочними продуктами, картоплею і овочами, фруктовими соками); по-друге, вимивання важливої для вітчизняної харчової промисловості сировини. Національні виробники уже несуть певні втрати, пов'язані з адаптацією до нового конкурентного та регулятивного середовища. На думку спеціалістів [154, с.6], присутність національного виробника на агропродовольчому ринку з часом може зменшитися до 60-70%. Отже, частину внутрішнього продовольчого ринку наші виробники втратять із вступом у СОТ. Правда, фактором, що протидіятиме зменшенню частки вітчизняних продовольчих товарів на внутрішньому ринку, можуть стати

традиційні споживчі уподобання населення. Але не треба забувати про те, що зниження імпортних мит відкриє шлях до внутрішнього ринку, в першу чергу, відносно дешевій імпортній продукції. Це, з одного боку, позитивно впливатиме на задоволення попиту населення, але, з іншого, негативно позначиться на становищі власного виробника, що в підсумку може звести нанівець переваги для населення. Вітчизняні виробники втратять із вступом до СОТ частину внутрішнього продовольчого ринку [154, с.3].

Аналіз переваг і ризиків для агропродовольчого сектору від участі у СОТ дозволяє фахівцям визначити напрями державної політики, здатні знизити ризики, нейтралізувати можливі негативні наслідки і прискорити реалізацію переваг від лібералізації торговельних режимів:

– сприяння експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів;

– стимулювання внутрішнього попиту на продовольство;

– підвищення конкурентоспроможності національних виробників за рахунок поліпшення якості та безпеки продукції шляхом впровадження міжнародних стандартів якості;

– сприяння зростанню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках шляхом проведення реструктуризації збиткових підприємств, ефективного державного регулювання агропродовольчого ринку, використання ефективних механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

– сприяння розвитку сільської місцевості, активне використання переваг «зеленої скриньки» СОТ [150].

До пріоритетних напрямків розвитку харчової промисловості в умовах членства в СОТ слід віднести:

– розширення інноваційно-інвестиційної діяльності;

– освоєння нових видів продукції;

– розробка ефективної маркетингової стратегії щодо просування харчових продуктів на зовнішні ринки збуту;

– забезпечення високої якості продукції згідно вимог міжнародних стандартів;

– налагодження дієвих зв’язків з виробниками сировини [67].

Отже, сільське господарство завжди було важливою складовою переговорного процесу в рамках вступу України до СОТ. Основною метою успішного завершення цих переговорів стало забезпечення належного рівня підтримки агропромислового комплексу країни та створення умов для конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробника після вступу до СОТ. Країни, що приєднуються до Організації, відповідно до Угоди СОТ про сільське господарство беруть на себе певні зобов’язання щодо державної підтримки сільського господарства, доступу до ринку сільськогосподарських і продовольчих товарів, механізму оподаткування виробництва, експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо. Незважаючи на те, що з вступом до СОТ держава мусила здійснити певну лібералізацію доступу до ринку, Україні вдалось відстояти свою позицію та досягти компромісу стосовно принципових питань переговорів [35, 42].

Безумовно, вступ до СОТ відкрив для України значні можливості для активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Однак, поряд із зростанням інвестицій у національну економіку, посилилась і конкурентна боротьба, яку вітчизняні харчові та сільськогосподарські підприємства наразі програють. Основною проблемою у цьому контексті залишається застаріла матеріально-технічна база, яку вдається радикально оновити, як правило, лише після поглинання національних виробників іноземними власниками. Відповідно, питання трансферу новітніх технологій у сфері виробництва продуктів харчування залишаються актуальними і потребують невідкладних заходів щодо їх вирішення з боку державних інституцій.

4.4. Дефіцит інвестиційних ресурсів та інноваційне самозабезпечення продуктами харчування в умовах загроз продовольчій безпеці

Основною проблемою сучасного інвестиційного розвитку в Україні вважають відсутність інвестицій у реальний сектор економіки. Такий погляд на цю проблему домінував із початку отримання незалежності України.

Дефіцит інвестиційного капіталу планували ліквідувати за рахунок іноземних джерел, для чого був прийнятий Закон України «Про іноземні інвестиції». Вже через рік ця стратегія була спростована практикою залучення іноземних інвестицій, а в 1996 році пільги для іноземних інвесторів ліквідували на законодавчому рівні. Проте переважна кількість вищих державних осіб та вчених досі продовжують вперто стверджувати, що внутрішніх інвестицій не вистачає, тому потрібно залучати зовнішні. Але практика інвестування економіки України спростовує ці погляди тому що ні внутрішніх, ні зовнішніх інвестицій сьогодні в економіці України немає у тій кількості, яка забезпечила б просте відтворення [221].

Однак, як слушно стверджує В. Мартиненко, головною проблемою національної економіки на сучасному етапі є призупинення простого відтворення, причому, не стільки через нестачу фінансових ресурсів, як через неефективне використання ресурсів інформаційно-інтелектуальних [130].

Інвестиційні ресурси, які визначають характер суспільного виробництва на початку XXI ст., розглядають як цілісний об’єкт, що охоплює, з одного боку, запаси, кошти, джерела, трудові ресурси, з другого, - соціально-економічні, політичні, правові, інформаційно-інтелектуальні, гуманітарні ресурси тощо, які за відповідних умов здатні підвищити або знизити ефективність застосування перших та мають спрямовуватися на зростання [221].

Провідним інвестиційним ресурсом, який застосовується у процесі

суспільного виробництва, є людський. Наявність певної кваліфікації, знань, якими володіє працівник організації є ресурсом, який має бути перетворений на інвестиційний потенціал суспільного розвитку. Людський капітал (ресурс), на думку американських учених, становить близько 70% багатства економіки США. При 10%-му підвищенні рівня освіченості продуктивність праці зростає на 8,6%, тоді як за такого самого збільшення акціонерного капіталу вона зростає не більше, ніж на 4% [130].

Як зазначає В. Мартиненко, ресурси індустріальної та постіндустріальної економіки мають різні властивості. Першим притаманна вичерпність, обмеженість, витратність, негативний вплив на екологію, низька ефективність використання тощо. Другі якісно відрізняються від своїх попередників. Передусім вони є відтворюваними, цілісними, незменшуваними, що надає їм властивості невичерпних. Відтворюваність реалізується на основі новітніх досягнень науки, техніки і технології. Цілісність характеризується стабільним збереженням їх форми та змісту в процесі споживання. Суть незменшуваності виявляється при передачі їх від власника до споживача під час продажу-купівлі, коли у власника залишається комп'ютерна програма, алгоритм тощо, які також можуть бути продані іншим споживачам [221].

Загалом, залучення у вітчизняну економіку прямих іноземних інвестицій вважається позитивним явищем, однак, як зазначає В. Крисанов, склалося кілька відмінних між собою підходів і цілей, що ставили перед собою іноземні інвестори при входженні у вітчизняну харчову промисловість:

– створення власного виробництва з нуля "під ключ" з метою зайняття домінуючого положення на вітчизняному ринку продовольчої продукції та виходу з нею на зарубіжні. Як правило, в таких випадках імпортуються найновіші технології, проводиться ретельна підготовка українського персоналу, включаючи стажування на підприємствах материнських компаній за кордоном, формується асортимент продукції з

інноваційними характеристиками, запроваджуються сучасні методи її позиціонування, маркетингу, мікро-, мезо- і макрологістики, агресивні стратегії проникнення і закріплення на нових продуктових ринках тощо. Серед таких зарубіжних компаній необхідно в першу чергу назвати транснаціональні: “Кока-Кола”, “Крафт Фудз Україна” та ін.;

– проникнення у харчову галузь з метою фактичного знищення вітчизняного виробника та зайняття монопольного чи переважного положення на ринку вітчизняної продукції. Особливо в цьому відношенні вирізняється тютюнова промисловість, де домінуючу роль нині відіграють іноземні компанії, що викупили українські підприємства в 1990-ті роки, і фактично спровокували занепад вітчизняної ферментаційно-тютюнової і тютюнової промисловості, а також підгалузі по вирощуванню тютюносировини. Показовий приклад у цьому відношенні – доля Львівської тютюнової фабрики. В жовтні 1993 р. вона стала учасником спільного з іноземним інвестором підприємства, а через п’ять років її партнер – компанія Р.Дж. Рейнольдс – оголосила про закриття фабрики та звільнення понад 600 працівників.

– з метою об’єктивного оцінювання реальної політичної та економічної ситуації в країні, стану розвитку певної галузі прихід зарубіжного інвестора у вітчизняну харчову промисловість відбувається “малими силами”, тобто шляхом організації на базі власного капіталу або на договірній основі з українським суб’єктом господарювання малого підприємства чи викуп невеликої частки акцій акціонерних товариств. В процесі забезпечення виробничої та економічної діяльності підприємства зарубіжний інвестор формує своє різнопланове уявлення про ситуацію в країні і на цій основі він приймає рішення щодо подальших практичних дій;

– прихід іноземних інвесторів у вільні економічні зони (ВЕЗ) може переслідувати кілька цілей: виробничу діяльність на період дії пільг для іноземних інвесторів з наступною ліквідацією підприємства після їх закінчення; використання спеціального статусу ВЕЗ для ввезення

низькоякісних і небезпечних для здоров'я людини продуктів харчування та іншої продукції, її реалізації за демпінговими цінами в Україні; спорудження нових підприємств „під ключ", що базуються на використанні імпортних технологій виробництва продовольчої продукції, та ін. [114, с.60].

Таким чином, не завжди і не скрізь мета, яку переслідує іноземний інвестор, співпадає з інтересами вітчизняного виробника, а отже необхідно попередньо проводити моніторинг його діяльності в інших країнах з тим, щоб убезпечитися від ошуканства. Для цього використовують можливості рейтингових компаній та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за кордоном [114].

Як свідчать останні тенденції розвитку інвестиційної кон'юнктури в Україні, зокрема, у сфері виробництва продуктів харчування, обсяги прямих іноземних інвестицій постійно зростають і у 2012 році досягли майже 3 млрд. дол. США (рис. 4.4).

Аналізуючи розподіл прямих іноземних інвестицій між сільським господарством і харчовою промисловістю (рис. 4.5), можна помітити суттєву диспропорцію, яка полягає у майже потрійному переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством.

Така ситуація, безумовно, не сприяє оновленню виробничих фондів агропромислового комплексу і зумовлена низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва в Україні і слабким розвитком великого бізнесу як найбільш інвестиційно привабливого у цій сфері.

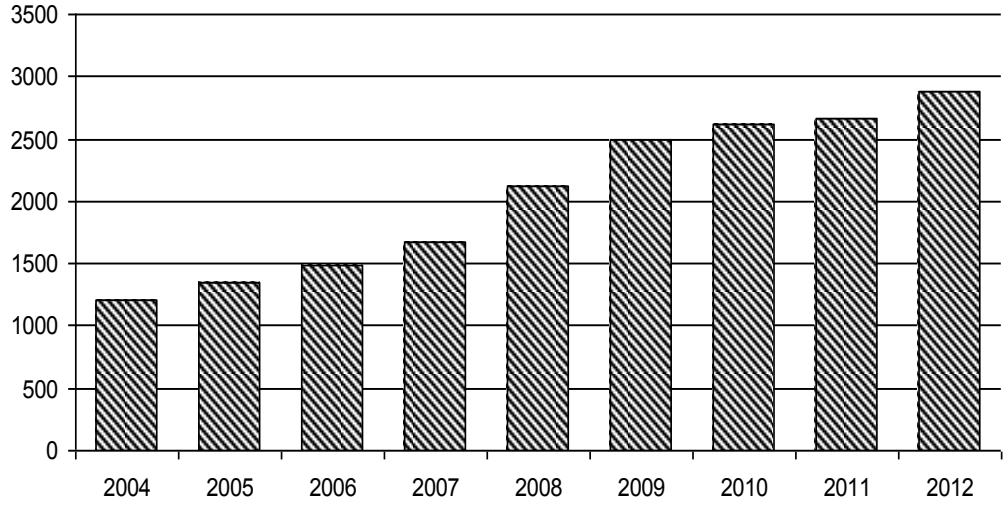

Рис. 4.4. Прямі іноземні інвестиції у сферу виробництва продуктів харчування України, млн. дол. США на кінець року

Рис. 4.5. Прямі іноземні інвестиції у сільське господарство та харчову промисловість України, млн. дол. США

Територіальна структура інвестицій у сферу виробництва продуктів харчування демонструє чітку регіональну диференціацію. Найбільш інвестиційно привабливими є регіони як із достатньою природно-ресурсною базою, так і з розвинутою інфраструктурою, у тому числі торговельною. Також, як бачимо із рис. 4.6, певне значення для інвестиційної привабливості регіонів має також їх соціально-демографічний потенціал.

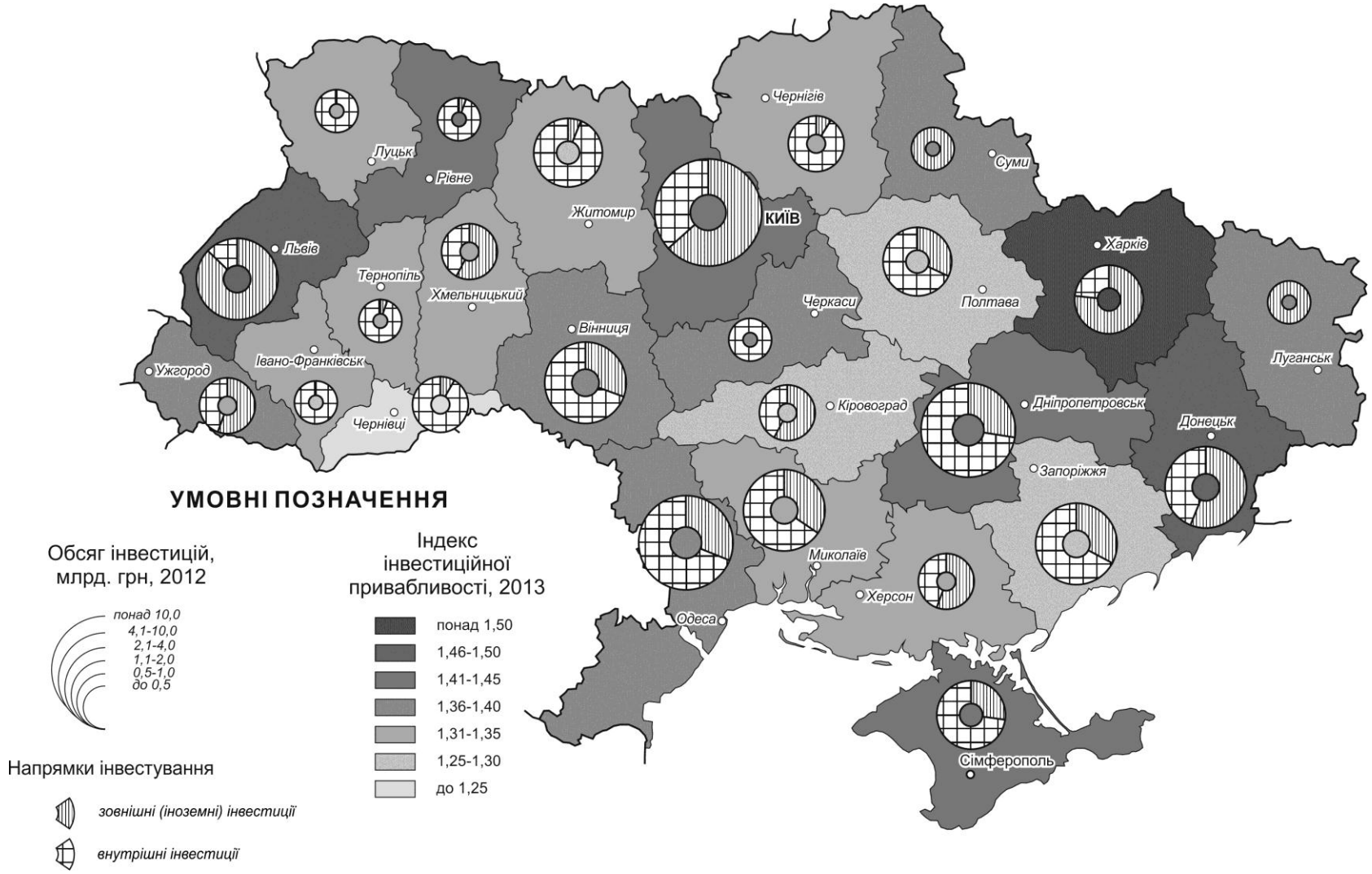

Рис. 4.6. Територіальна структура інвестицій у сфері виробництва продуктів харчування України

Для усунення недоліків у розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні необхідні суттєві інвестиції для розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема на відновлення племінних і насіннєвих господарств, впровадження сучасних агротехнічних технологій, створення досконалої ринкової інфраструктури. Найбільш перспективними і економічно ефективними в сучасній ситуації є проекти, що передбачають створення вертикального і горизонтального інтегрованого ланцюга від виробництва сільськогосподарської сировини до її глибокої переробки, насамперед в наступних таких галузях, як виробництво і переробка молока, виробництво і переробка м'яса, виробництво і переробка овочевої та плодоягідної продукції [144].

Гарантією надійного забезпечення країни продовольством є стабільність внутрішніх джерел надходження продовольства, а також наявність в необхідних об'ємах його резервних фондів, перш за все щодо соціально значущих видів продовольства і сільськогосподарської сировини для їх виробництва. При цьому, як стверджує Т. Соболь [208], надійність продовольчого забезпечення країни залежить від сукупної взаємодії низки чинників:

– стану і рівня розвитку економіки, обсягів і стійкості вітчизняного виробництва продуктів харчування та його окремих, особливо базових, видів;

– безперебійного функціонування системи продовольчого постачання, наявності необхідних обсягів оперативних і стратегічних продовольчих запасів;

– високої і стабільної купівельної спроможності населення та окремих соціальних груп;

– абсолютного і відносного обсягу продуктів харчування, що імпортуються;

– стабільності імпортних продовольчих постачань за кількістю, якістю і асортиментом;

– наявності достатніх валютних ресурсів для оплати закупівель продуктів харчування і сільськогосподарської сировини для їх виробництва (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Класифікація чинників, що впливають на формування рівня самозабезпечення регіону продуктами харчування

Найменування груп чинників	Найменування чинника
Чинники, що діють у сфері виробництва	Територіальна спеціалізація сільськогосподарського виробництва
	Нарощування об'ємів виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства
	Розширення наявних і введення нових виробничих потужностей, прискорення їх освоєння
	Розвиток внутрішньорегіональних зв'язків щодо забезпечення сільськогосподарською сировиною
Чинники, що діють у сфері розподілу і обміну	Рівень розвитку ринкової інфраструктури
	Ємність регіонального ринку сільськогосподарської продукції
	Об'єктивна потреба в підтримці, зміцненні і розвитку міжрегіональних зв'язків щодо постачання сільськогосподарської продукції
	Участь регіону в зовнішньоторговельній діяльності, обмін продукцією і технологіями
Чинники, що діють у сфері споживання	Фактичний рівень потреби населення регіону в сільськогосподарській продукції і продовольстві
	Зміна рівня потреб в майбутньому періоді за рахунок зростання грошових доходів, зміни цін, демографічних чинників та ін.

Джерело: [225]

Нестійкість функціонування сільського господарства при порівняно низькому рівні його розвитку суттєво дестабілізує економіку країни, призводить до погіршення ефективності роботи харчової промисловості, а також до зниження споживання населенням харчових продуктів, особливо високоякісних. Саме низька ефективність функціонування сільського господарства сприяє тому, що вітчизняний агропродовольчий ринок все більш заміщається незатребуваною в самих країнах-експортерах неякісною

імпортною продукцією, частина якої до того ж не відповідає елементарним санітарним нормам і становить пряму загрозу для життя і здоров’я людей [208].

Самозабезпечення, яке трактується як задоволення потреб населення основними продуктами харчування за рахунок власного виробництва, є важливою умовою забезпечення продовольчої безпеки країни. Однак в умовах фінансової кризи відбувається зниження платоспроможного попиту населення на продукти харчування. В такій ситуації рівень самозабезпечення продовольством визначається не повнотою задоволення зниженого платоспроможного попиту населення на продовольство, а тільки рівнем задоволення в ньому нормативної потреби споживання основних продуктів харчування. В перспективі, якщо в країні будується соціально орієнтована економіка, прогресивний її розвиток під впливом регулюючої ролі держави забезпечується наближенням платоспроможного попиту населення на продукти харчування до раціональної, рекомендованої медичної норми [144].

За наявності високих доходів населення можна забезпечити продуктами харчування (за обсягами, асортиментом, якістю) навіть за відсутності власного повномасштабного виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства за рахунок імпортних постачань. Яскравим прикладом тут може служити Японія, що лише на 50% забезпечена продуктами харчування власного виробництва [217].

Систему продовольчого забезпечення населення, відповідно до загальноприйнятих підходів, пропонується розглядати як тісну взаємодію навколишнього середовища, наукових, виробничих, ринкових та управлінських структур, а також механізмів ухвалення рішень з метою стабільного задоволення платоспроможного попиту населення на продукти харчування і задоволення потреб як щодо створення власних продовольчих резервів, так і стосовно постачання в інші регіони чи на експорт [217].

Як свідчать статистичні дані, починаючи із середини 1990-х рр. різко

зросла частка сільськогосподарської продукції власного виробництва у споживчому кошику домогосподарств. Із точки зору класичної економіки таку тенденцію можна трактувати як повеpенення від товарно-грошових відносин до натурального господарства, тобто очевидний регрес в розвитку економіки. Однак із прагматичної точки зору додатковий дохід сімейного бюджету, навіть у товарному вигляді, є безумовно позитивним чинником, що істотно підвищує життєвий рівень населення. Більше того, надлишки вироблених продуктів харчування в умовах нестачі готівки легко стають товаром, формуючи передумови, а іноді й необхідну інфраструктуру для розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва [130].

Отже, на підставі аналізу міжнародного досвіду [225], можна сформулювати наступні принципи забезпечення продуктами харчування:

– стимулювання розвитку харчової і переробної промисловості з метою раціонального використання сільськогосподарської сировини, повнішого задоволення попиту різних груп населення;

– підтримка виробників продуктів харчування з метою забезпечення необхідної рентабельності, що дозволяє здійснити просте або розширене відтворення;

– захист економічних інтересів споживачів продовольства шляхом регулювання ринкових цін;

– підвищення реальних доходів населення за рахунок збільшення зайнятості, рівня оплати праці і соціальних виплат як умов зростання платоспроможного попиту, а, отже, і економічної доступності продуктів харчування;

– соціальна підтримка малозабезпечених верств населення з метою підвищення рівня споживання ними продуктів харчування;

– контроль якості продуктів харчування, що реалізуються.

Самозабезпечення продуктами харчування також можна розглядати у двох аспектах:

– як задоволення потреб регіону за рахунок місцевого

(регіонального) виробництва і використання для розвитку і розширення останнього лише внутрішніх (регіональних) можливостей;

– як повноцінне задоволення наявних соціальних і економічних потреб населення території в продовольстві та сільськогосподарській сировині для його виробництва за рахунок власного виробництва, а також значного розширення горизонтальних економічних зв'язків, поглиблення кооперації та інтеграції виробництва, самостійної участі в міжнародному і регіональному розподілі праці на основі еквівалентного обміну товарами, роботами і послугами [225].

Отже, самозабезпечення населення продовольством не може розглядатися у відриві від забезпечення продовольчої безпеки держави та є одним із важливих аспектів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Як свідчать результати порівняння виробництва і споживання окремих груп харчових продуктів в Україні, роль самозабезпечення, зокрема, та господарств населення, загалом, у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави все ще є дуже суттєвою.

Зокрема, порівнявши дані щодо виробництва і споживання молока і молокопродуктів та хлібобулочних виробів (рис. 4.7, 4.8), бачимо великі диспропорції, які впродовж досліджуваного періоду лише зростають. Забезпечення споживання населення молоком і молочними продуктами з боку вітчизняної сфери виробництва продуктів харчування становить всього 17-20%.

Очевидно, що основний попит у цій групі продуктів забезпечується за рахунок самозабезпечення, а також дрібних сільгоспвиробників і, частково, імпорту.

Дещо меншою є диспропорція між виробництвом та споживанням м'яса і м'ясопродуктів (рис. 4.9). У цьому випадку більш вагому роль у задоволенні попиту населення відіграє імпорт.

Рис. 4.7. Виробництво і споживання молока і молокопродуктів в Україні, кг на особу

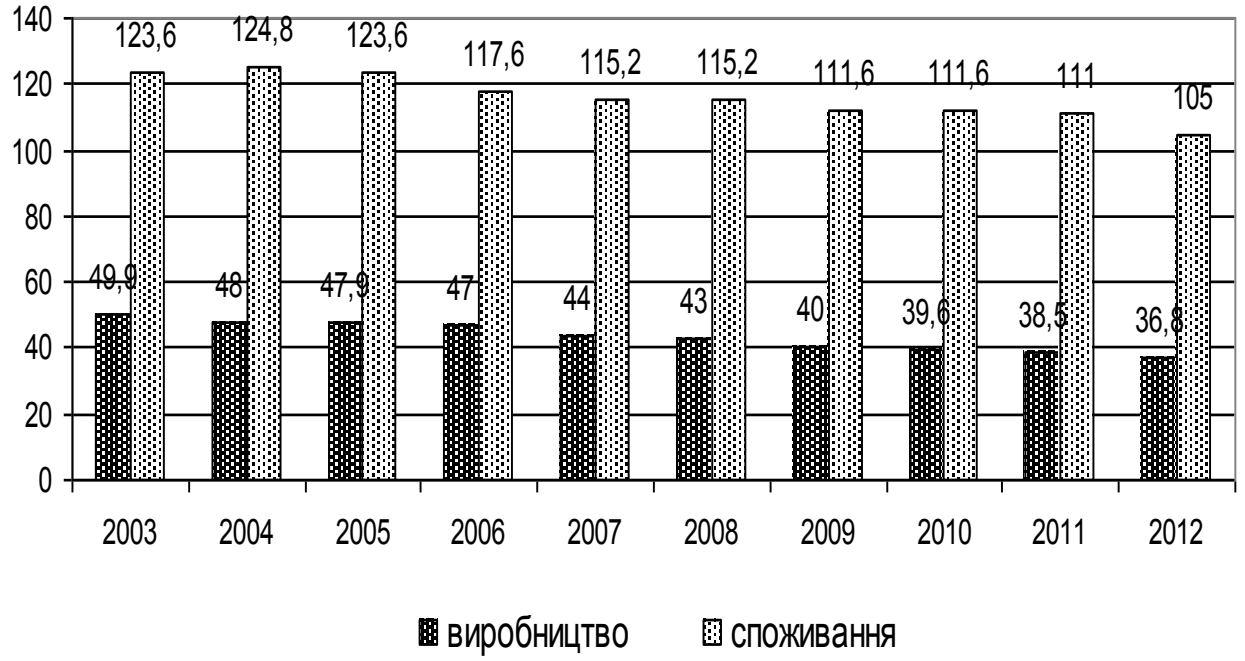

Рис. 4.8. Виробництво і споживання хлібобулочних виробів в Україні, кг на особу

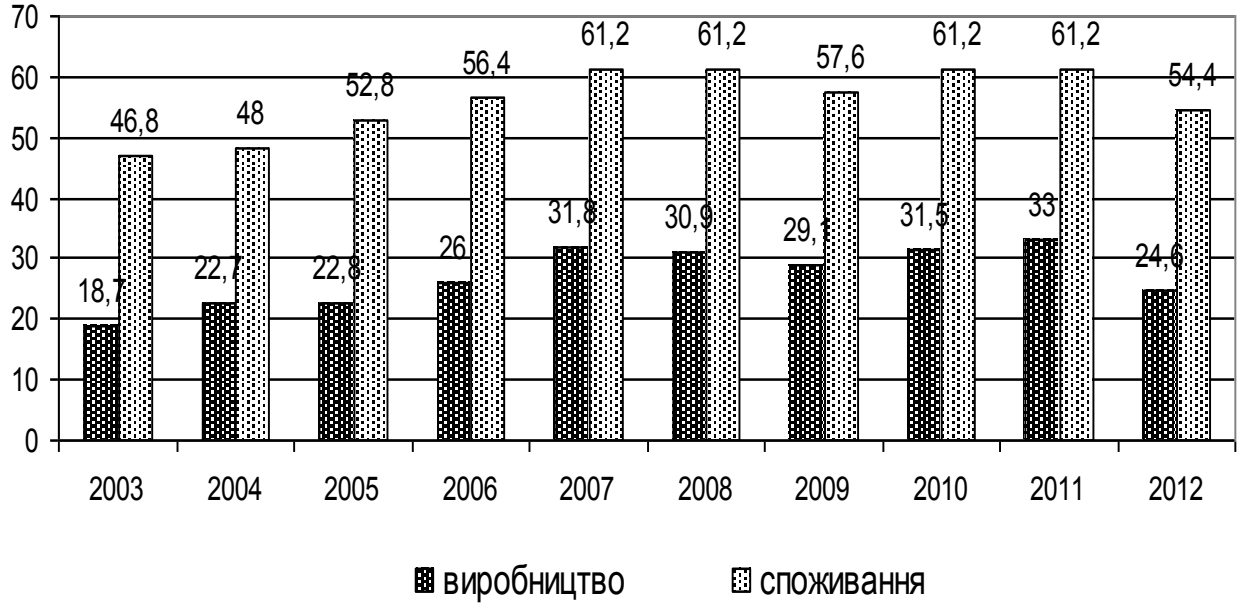

Рис. 4.9. Виробництво і споживання м’яса і м’ясопродуктів в Україні, кг на особу

У той же час, як видно із рис. 4.10, суттєві коливання обсягів виробництва цукру, пов’язані із змінами врожайності, зумовлюють також у деякі роки необхідність у задоволенні споживчого попиту за рахунок імпорту.

Власне, приклад із цукром, свідчить про важливість зовнішніх зв’язків національної системи продовольчого забезпечення населення для ефективного її функціонування.

Практично, єдиною групою продуктів харчування, якою національна сфера виробництва продовольства забезпечує внутрішній ринок з надлишком, є олія та інші рослинні жири. Не враховуючи суттєвого спаду виробництва у 2008 році, загалом, пропозиція національних товаровиробників олійно-жирової галузі в останні 3 роки стабільно перевищує попит більш, ніж у 3 рази (рис. 4.11).

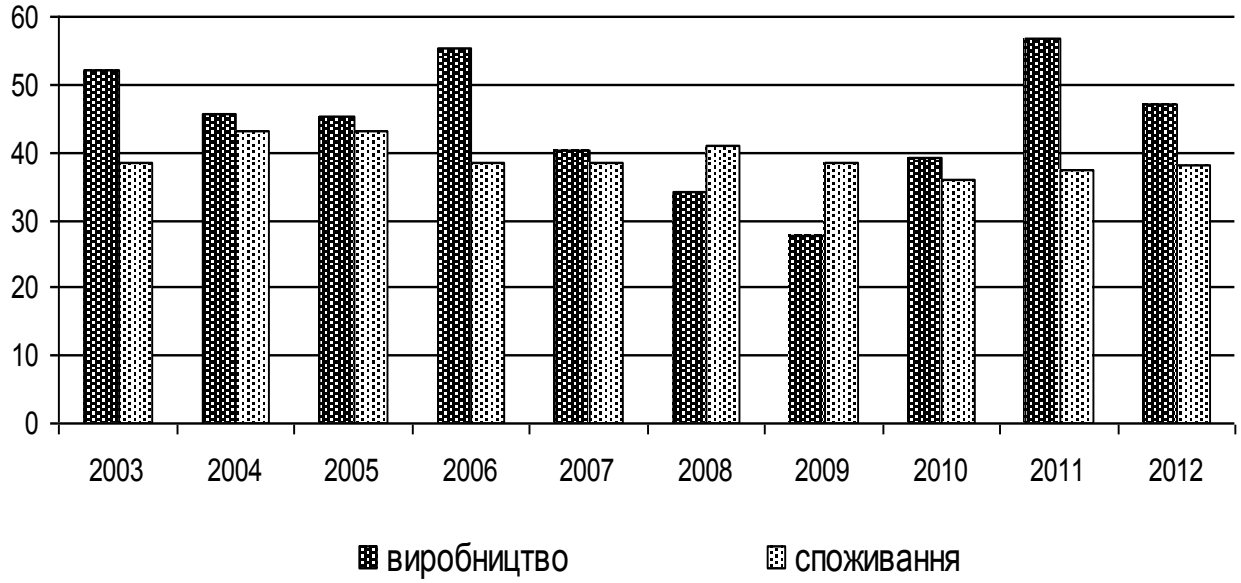

Рис. 4.10. Виробництво і споживання цукру в Україні, кг на особу

Однак, слід зауважити, що описана ситуація зовсім не свідчить про ефективність інноваційного розвитку саме олійно-жирової промисловості, а швидш за все пов’язана із фактором сировинного забезпечення. Отже, певним чином, у цьому контексті можна провести паралелі із провідним становищем чорної металургії у промисловості нашої держави.

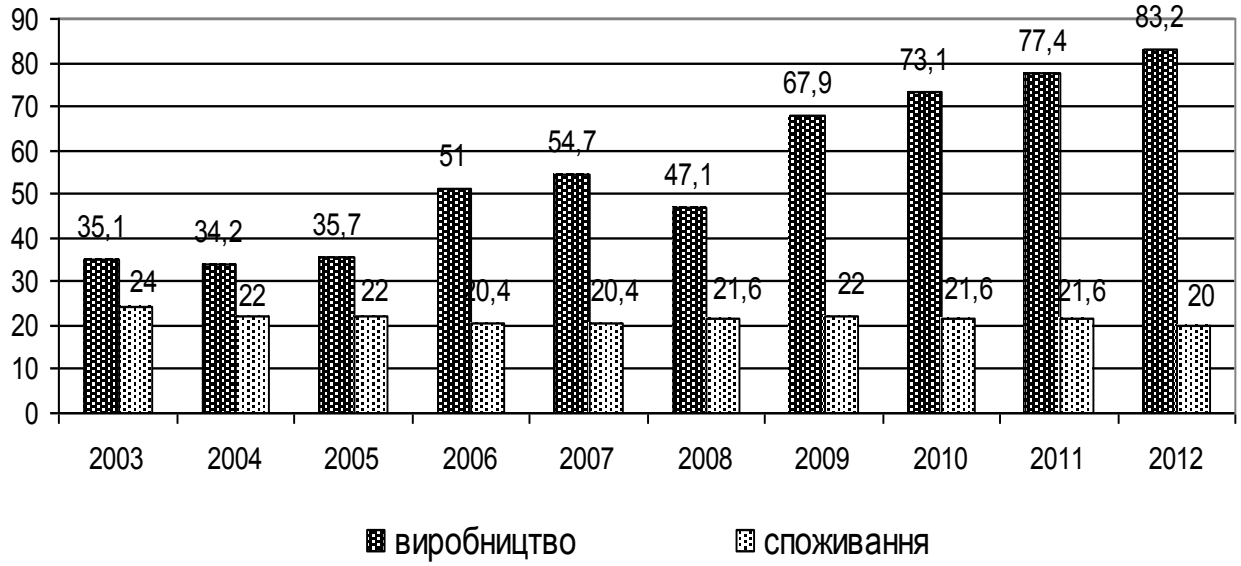

Рис. 4.11. Виробництво і споживання олії та інших рослинних жирів в Україні, кг на особу

Загалом ситуація із задоволенням попиту населення на основні групи продуктів харчування не є надто сприятливою і, очевидно, самозабезпечення продовольством наразі є єдиним шляхом формування повноцінного стану харчування населення України. Водночас, регулювання інноваційного розвитку у цьому секторі є надзвичайно складним завданням і потребує посилення ролі соціальних інститутів та цілеспрямованої інформаційної політики.

Висновки до четвертого розділу

1. В сучасних умовах функціонування сфери виробництва продуктів харчування спостерігається цікава тенденція, пов’язана із широким впровадженням і популяризацією екобезпечного виробництва як у сільському господарстві, так і в харчовій промисловості, яке покликане забезпечувати населення екологічно чистими та безпечними для здоров’я продуктами харчування.

З одного боку, таку тенденцію можна вважати поверненням до традиційних технологій виробництва харчових продуктів. З іншого боку, в сучасних умовах у такому виробництві часто використовуються і нові досягнення науково-технічного прогресу, тому, відповідно, такий напрям розвитку сфери виробництва продуктів харчування у сучасній економіці можна вважати найбільш перспективним і, водночас, таким, що вимагає особливої уваги в контексті інноваційного розвитку.

2. Виявлено, що специфіка сфери виробництва продуктів харчування у контексті описаних тенденцій полягає у трьох аспектах:

– необхідність збалансованого поєднання традиційних та нових підходів у виробництві продуктів харчування;

– важливість здешевлення виробництва органічних продуктів харчування і, відповідно, забезпечення їх максимальної соціальної доступності;

– необхідність створення системи ефективного контролю якості органічної продукції харчової промисловості та сільського господарства.

Одним із шляхів інноваційного розвитку харчової промисловості є широке використання у цій сфері нанотехнологій.

3. Харчова промисловість України у 2003-2012 рр. характеризується тенденцією до скорочення кількості великих підприємств і зростання – малих і середніх. Така динаміка пояснюється тим, що великі підприємства часто у процесі зміни владних еліт залишаються без планово-адміністративного режиму господарювання, за якого державні органи чітко визначали кому, скільки, коли виробити і якої продукції. Внаслідок цього за декілька років такого режиму значна кількість великих підприємств через втрату цільової аудиторії зменшила обсяги виробництва продукції, перейшовши при цьому з великих у розряд середніх і малих. За результатами проведення факторного аналізу показників виробництва основних груп продуктів харчуванн у 2003-2012 рр. виділено два ключові фактори, що можуть бути інтерпретованими як інноваційний та сировинний.

4. Встановлено, що важливими позитивними наслідками для агропродовольчого сектору від набуття Україною членства в СОТ є стимулювання технологічного оновлення та переозброєння національного виробництва відповідно до світових стандартів внаслідок суттєвого збільшення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України; розширення доступу українських товарів до ринків країн-членів СОТ; пожвавлення виробництва в експортоорієнтованих галузях економіки, у т.ч. й АПК. Структурні пріоритети в сучасних умовах визначаються потенціалом конкурентоспроможності галузей і підприємств на зовнішніх ринках, а спрощення процедур доступу до цих ринків має прискорити структурні зміни; розширення асортименту та якості пропонованих на ринку продовольчих товарів, зниження їх ціни, що є позитивним для споживачів.

5. Основною проблемою сучасного інвестиційного розвитку в Україні більшість фахівців вважають відсутність інвестицій у реальний сектор економіки. Однак ця проблема не може бути трактована однозначно. Головну роль у сучасних умовах господарювання відіграють інтелектуально-інформаційні, особливо внутрішні інвестиції.

6. Як свідчать останні тенденції розвитку інвестиційної кон'юнктури в Україні, зокрема, у сфері виробництва продуктів харчування, обсяги прямих іноземних інвестицій постійно зростають і у 2012 році досягли майже 3 млрд. дол. США. Аналізуючи розподіл прямих іноземних інвестицій між сільським господарством і харчовою промисловістю, можна помітити суттєву диспропорцію, яка полягає у майже потрійному переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством. Така ситуація, безумовно, не сприяє оновленню виробничих фондів агропромислового комплексу і зумовлена низькою рентабельністю сільськоггосподарського виробництва в Україні, слабким розвитком великого бізнесу як найбільш інвестиційно привабливого у цій сфері.

Територіальна структура інвестицій у сферу виробництва продуктів харчування демонструє чітку регіональну диференціацію. Найбільш інвестиційно привабливими є регіони як із достатньою природно-ресурсною базою, так і з розвинутою інфраструктурою, у тому числі торговельною. Також певне значення для інвестиційної привабливості регіонів має також їх соціально-демографічний потенціал.

7. З метою виявлення статистичних взаємозв'язків між динамікою споживання основних груп продуктів харчування та динамікою захворюваності населення України із використанням наявної інформаційної бази було проведено кореляційний аналіз відповідних рядів даних, за результатами якого можна виділити декілька важливих закономірностей:

– суттєвий прямий взаємозв'язок між споживанням м'яса, м'ясопродуктів і риби та зростанням захворюваності на онкологічні хвороби і хвороби сечовивідної системи;

– пряма залежність між споживанням цукру та захворюваністю системи кровообігу;

– часткові прямі залежності між споживанням картоплі і вродженими аномаліями розвитку, а також між вживанням хліба і хворобами кістково-м’язової і сполучної тканин.

8. За результатами аналізу динаміки споживання і виробництва основних груп харчових продуктів в Україні виявлено, що національна харчова промисловість недостатньо забезпечує попит населення на більшість продуктів. Водночас, вагому частку у споживчому кошику населення займають продукти власних господарств, дрібних товаровиробників та імпортні товари.

РОЗДІЛ 5
СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

5.1. Концепція інноваційнного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в умовах імперативу продовольчої безпеки

З урахуванням здійсненого аналізу інноваційного розвитку національної сфери виробництва продуктів харчування можемо виділити низку положень, що повинні лягти в основу концепції інноваційного розвитку досліджуваної сфери України.

Інтегральний підхід до організації і управління сферою виробництва продуктів харчування. У сучасних умовах розрізненої та розбалансованої системи аграрного виробництва, а також посткризової і стагнаційної харчової промисловості, поряд із реформуванням управлінської і територіальної структури досліджуваних галузей та зменшенням інвестиційного дефіциту, важливим напрямком оптимізації розвитку та переходу його до інноваційної моделі має бути, на наш погляд, різнорівнева інтеграція усіх підсистем економічної системи держави, що забезпечують її населення продуктами харчування. Очевидно, що така інтеграція неможлива без попереднього теоретичного обгрунтування її напрямків, що, у випадку прийняття відповідних управлінських рішень, покликані формувати державну політику у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Як уже було відзначено у цій роботі, інтегральний підхід, який розглядає у комплексі усю сукупність галузей сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості, у національній економічній науці є малопоширеним. Наявні класифікатори (КВЕД) виділяють сільське господарство як окрему сферу виробництва, а харчову промисловість відносять до переробної, поряд із

металургією, хімічною та ін. галузями. Однак уже на методологічному рівні така класифікація є неприпустимою, оскільки порушує єдність виробничих процесів та нівелює різницю у соціальних функціях низки галузей переробної промисловості. Перебуваючи у більш тісних зв'язках із сировинним забезпеченням з боку сільського господарства, ніж інші галузі переробної промисловості стосовно галузей-постачальників сировини, а також, маючи надзвичайно велике суспільне значення, харчова промисловість вимагає окремої уваги та інтеграції як на методологічному, так і на організаційно-економічному рівні із сільським господарством.

З урахуванням викладених вище міркувань, доцільно було б як на організаційному (агрохолдинги), так і на управлінському рівні (наприклад, створення міністерства продовольчої безпеки) впроваджувати заходи щодо інтеграції низки галузей агропромислового комплексу та харчової промисловості у єдину сферу виробництва продуктів харчування. Обгрунтоване нами відповідне поняття доцільно ввести у наявні та проектні нормативно-правові акти і стратегічні документи.

Дотримання і впровадження принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Саме поняття інноваційного розвитку характеризується багатоаспектністю і поліфункціональністю, що зумовлює складність його наукового аналізу. У контексті теоретичних досліджень та прикладних розробок у сфері виробництва продуктів харчування важливим є, на наш погляд, врахування вимог виділених у цьому дослідженні чотирьох ключових принципів: пріоритетності, збалансованості, диференційованості, гуманоцентричності. Зважаючи на те, що пріоритетність інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування як для функціонування суспільства, так і для забезпечення національної безпеки, є незаперечною, необхідність дотримання першого принципу не викликає сумнівів. У той же час, часто розвиток сфери виробництва продуктів харчування є незбалансованим, оскільки має або переважно сировинну, або переробну спеціалізацію. Водночас, важливим є

дотримання балансу між інноваціями власного виробництва і запозиченими, новими і давнішими, продуктовими, технологічними і управлінськими тощо.

Незважаючи на загалом інтеграційний характер процесів у сфері виробництва продуктів харчування, питання її диференціації в контексті інноваційного розвитку постає досить гостро. Слід наголосити як на територіальному (регіональному) аспекті такої диференціації, так і на структурному. У ході інноваційного розвитку досліджуваної сфери неминучим є подрібнення форм господарювання (аж до рівня окремих домогосподарств), що реалізовують нововведення. Водночас, впровадження нових технологій та продуктових інновацій зумовлює також галузеву диференціацію сфери виробництва продуктів харчування, яка, на наш погляд, є одним із індикаторів інноваційної моделі розвитку.

З урахуванням того, що однією із головних функцій сфери виробництва продуктів харчування є забезпечення продовольчої безпеки населення, а значить створення умов для фізичної, соціальної та економічної доступності безпечного та якісного продовольства для кожної людини, принцип гуманоцентризму також лежить в основі сучасного інноваційного розвитку досліджуваної сфери. Інновації не лише є продуктом інтелектуальної діяльності суспільства, вони також виступають мірилом його соціально-культурного розвитку.

У вітчизняних умовах впровадження описаних принципів, з одного боку, не має особливих перешкод, а з іншого - вимагає подолання низки структурних та територіальних диспропорцій.

Врахування зарубіжного досвіду у трактуванні проблем розвитку сфери виробництва продуктів харчування і можливих шляхів їх вирішення. Оскільки сфера виробництва продуктів харчування нашої держави лише невеликий відрізок часу розвивається у ринкових умовах відкритої конкуренції, то, очевидно, що досвід тих країн, які пройшли відповідний етап розвитку, може і повинен бути застосованим в управлінні і

прогнозуванні інноваційного розвитку досліджуваної сфери національної економіки.

Вирішення основної суперечності розвитку сфери виробництва продуктів харчування – *дотримання балансу між забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини*. Одним із найбільш ефективних шляхів вирішення сучасних суперечностей продовольчої безпеки населення та інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування зарубіжні автори слушно вважають концепцію «сталого розвитку», яка у контексті забезпечення продовольчої безпеки полягає у закономірному поєднанні трьох компонентів – гігієни довкілля, соціального та фізичного здоров'я людини, а також економічної життєздатності.

Як зазначає В. Шлемко, у контексті дослідження продовольчої безпеки міста в ринкових умовах, виникає суперечність: з одного боку, в умовах вільної конкуренції, необхідно поставити на продовольчий ринок певний об'єм якісних харчових продуктів за мінімальною ціною в мінімальні терміни; з іншого – необхідно забезпечити постачання продуктів харчування за рахунок власних сільськогосподарських виробників з метою створення умов для їх економічного і соціального розвитку. На думку автора, соціально-економічний ефект від реалізації названої системи в конкурентному середовищі повинен мати пріоритет перед суто економічною результативністю [267].

Збалансована інвестиційна політика – *оптимальний баланс між іноземними та внутрішніми інвестиціями*. Основною проблемою сучасного інвестиційного розвитку в Україні вважають відсутність інвестицій у реальний сектор економіки. Такий погляд на цю проблему домінує з початку отримання незалежності України.

Для усунення недоліків у розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні необхідні суттєві інвестиції для розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема на відновлення племінних і насіннєвих господарств, впровадження сучасних агротехнічних технологій,

створення досконалої ринкової інфраструктури. Найбільш перспективними і економічно ефективними в сучасній ситуації є проекти, що передбачають створення вертикального і горизонтального інтегрованого ланцюга від виробництва сільськогосподарської сировини до її глибокої переробки.

Інтенсифікація інформаційно-інтелектуального інвестування у розвиток сфери. Важливо зазначити, що в сучасних умовах постіндустріальної економіки та формування економіки знань саме інтелектуальний потенціал та інформаційно-інноваційний обмін відіграє ключову роль в поступальному економічному розвитку держав та регіонів. На відміну від фінансових, інформаційно-інтелектуальні інвестиції мають визначені цілі застосування і не можуть бути використаними не за призначенням. У той же час, у сфері виробництва продуктів харчування України поширеною практикою є інвестування (трансфер) застарілих технологій, що не дозволяють у достатній мірі оновити виробничі фонди та виготовляти конкурентоздатну на зовнішніх ринках продукцію.

Розширення сфери та збільшення обсягів наукових розробок у сільському господарстві та харчовій промисловості, спрощення системи їх інституціоналізації.

Оскільки сільське господарство є основною сировинною базою сфери виробництва продуктів харчування, то саме на цьому рівні відбувається розробка та впровадження базових для функціонування сучасного агропромислового комплексу інновацій, які в агропромисловому комплексі зазнають постійних трансформацій, пов’язаних із специфікою сучасного етапу розвитку як світової економіки, так і національних господарств. Беручи до уваги те, що для української економіки і агропромислового комплексу, зокрема, характерними рисами є скорочення виробництва багатьох видів продукції, зростання частки дрібних і середніх підприємств у аграрному виробництві, очевидно, що інноваційний розвиток цієї сфери у контексті державної підтримки може характеризуватися низкою проблем. Насамперед, слід згадати про проблему фінансового забезпечення

інноваційної діяльності. Очевидно, що інноваційні технології та підходи до ведення сільського господарства потребують не лише знань та інформації, а й певних засобів виробництва, які, зважаючи на їхню новизну, мають досить високу ринкову вартість, і тому є малодоступними для самостійного впровадження на рівні малих низькорентабельних сільськогосподарських підприємств. Звичайно, проблема впровадження нових технологій на сучасному етапі має низку шляхів вирішення, що полягають в оформленні пільгових кредитів, лізингу, закупівлі вживаного обладнання. Однак, загалом, наявна ситуація із фінансовим забезпеченням інноваційної діяльності могла б бути менш критичною, у випадку формування гнучкої і ефективної системи реалізації сільськогосподарської продукції за посередництвом державних структур і в умовах конкурентоспроможних закупівельних цін. Важливо зазначити, що низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, на наш погляд, і є однією із головних причин скорочення сільськогосподарського виробництва (особливо, тваринництва) у нашій державі, його нерентабельності та низького рівня інноваційного розвитку.

Зміна місця сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці. З урахуванням великого природного та історико-культурного потенціалу, сфера виробництва продуктів харчування у нашій державі має перспективу посісти провідне місце у структурі національної економіки.

Виділення сфери виробництва продуктів харчування, на наш погляд, зумовлене, насамперед ключовою інтегративною функцією цієї сфери – забезпеченням продовольчої безпеки населення. З урахуванням того, що потреба у повноцінному і безпечному для здоров’я харчуванні є однією із першочергових і лежить в основі життєдіяльності людини, очевидно, що саме сфера виробництва продуктів харчування потребує особливої уваги з точки зору стратегічного планування розвитку національної економіки загалом та окремих її галузей.

Залучаючи до певних видів діяльності широкий спектр галузей

економіки, сфера виробництва продуктів харчування може розглядатися як системоформуюча. Саме такий системоформуючий характер зумовлює вагоме значення зазначеної сфери у інноваційному розвитку національної економіки.

Трансформація внутрішньої структури сфери виробництва продуктів харчування є, на наш погляд, одним із пріоритетних завдань державної політики, спрямованої на реформування агропромислового комплексу та харчової промисловості.

Варто зауважити, що інноваційна діяльність у харчовій промисловості, як ядрі сфери виробництва продуктів харчування, фактично знаходиться у зародковому стані і нею займається дуже вузьке коло підприємств окремих переробних галузей. Така ситуація вимагає глибокого аналізу проблем і чинників, що гальмують інноваційний розвиток підприємств харчової галузі, і спонукає до пошуку й обґрунтування пріоритетних напрямів переведення їх на інноваційно-технологічну модель, запровадження ефективних інструментів і механізмів, спроможних прискорити докорінні зрушення в переробній сфері АПК на всіх етапах життєвого циклу інновацій.

Раціональне і ефективне регіональне планування та управління розвитком сфери має базуватися на результатах оцінювання регіональних диспропорцій та проблем розвитку сфери виробництва продуктів харчування. До управління досліджуваною сферою в Україні залучені як центральні органи виконавчої влади, так і низка галузевих органів та установ, що забезпечують функціонування агропромислового комплексу в Україні. На регіональному та місцевому рівні певну роль в інноваційному розвитку сфери продуктів харчування відіграють також органи місцевого самоврядування. Основними завданнями органів управління на зовнішньому стосовно підприємства рівні є стандартизація та сертифікація, контроль, формування фіскальної та фінансово-економічної політики. Очевидно, до групи управлінських факторів можна віднести також специфіку

менеджменту конкретного підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Як відомо, саме на такому елементарному рівні виникають і вирішуються багато проблем інноваційного розвитку, які в сукупності формують суть основної проблеми – забезпечення продовольчої безпеки населення.

У процесі впровадження інновації у виробництво неодмінно виникає проблема залучення кваліфікованих кадрів або перепідготовки наявних. З урахуванням цього, працересурсні фактори чинять суттєвий вплив на перспективи інноваційного розвитку як окремих галузей, так і національної економіки загалом. Власне ефективність впливу працересурсних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування залежить від особливостей застосування низки інноваційних технологій (у широкому розумінні – засобів і методів впровадження інновацій) – тренінгу, коучингу, консалтингу, інжинірингу та ін. Більшість названих інноваційних технологій передбачають роботу із персоналом, його навчання, перепідготовку, вдосконалення навиків та вмінь, покращення адаптивних здібностей тощо.

Стимулювання підприємницької активності у сфері виробництва продуктів харчування потребує комплексного підходу, оскільки у цьому контексті недоцільним є визначення чітких пріоритетів щодо оптимальних форм та розмірів суб'єктів господарювання. Відомо, що невеликі підприємства сфери виробництва продуктів харчування є більш гнучкими стосовно реагування на зміни ринкової кон'юнктури, а великі корпорації (агроходинги) мають більше можливостей для залучення як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій, а також для ведення інноваційної діяльності.

Аграрне виробництво відбувається в результаті технологічного поєднання виробничих ресурсів, основними з яких вважаються трудові, земельні та матеріально-технічні. Ринкова економіка зумовила необхідність формування ринків відповідних ресурсів. Покупцями, що формують попит, як правило, є сільськогосподарські підприємства різних форм власності, а найманими працівниками стають учасники домогосподарств, які формують

пропозицію трудових ресурсів. Трансформація аграрної економіки країни до ринкових умов господарювання сприяє становленню багатоукладності на селі. В основу формування сучасних економічних відносин покладено відносини власності як на виробничі ресурси, так і на кінцевий продукт, що базуються на приватній формі власності. Проте невідпрацьованими залишаються механізми реалізації права власності селян, а фактичні доходи сільського населення залишаються досить низькими.

Формування гнучкої інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції на локальному рівні. Як показали результати дослідження, саме на елементарному рівні економічних зв'язків у сфері виробництва продуктів харчування виявляються найважливіші проблеми її функціонування. З урахуванням того, що вагома частка сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, в Україні виготовляється малими підприємствами та домогосподарствами, налагодження зручної як для виробників і дистрибюторів, так і для споживачів інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції становить важливе завдання перспективного розвитку відповідного сектора національної економіки. На вирішення цього питання спрямована низка законодавчих ініціатив, які, однак, наразі перебувають на стадії розгляду.

Основні цілі та напрямки реалізації описаних концептуальних положень інтенсифікації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні в узагальненому вигляді представлені у табл. 5.1.

Реалізація запропонованих положень вимагає досягнення низки конкретних цілей інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, серед яких:

– формування цілісної і ефективної сфери виробництва продуктів харчуваннння у національній економіці;

– організація інтегрованої системи управління (регулювання) розвитком сфери;

– розробка і модифікація стратегічної документації у відповідності до виділених принципів;

– розробка програм заходів щодо впровадження принципів у практику управління інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування;

– імплементація міжнародно-правових норм щодо продовольчої безпеки населення у національне законодавство;

Таблиця 5.1

Цілі та напрямки реалізації концептуальних положень інтенсифікації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні

Ключові положення концепції	Цілі
1	2
Інтегральний підхід до організації і управління сферою виробництва продуктів харчування	- формування цілісної і ефективної сфери виробництва продуктів харчуванння у національній економіці; - організація інтегрованої системи управління (регулювання) розвитком сфери
Дотримання і впровадження принципів інноваційного розвитку сфери	- розробка і модифікація стратегічної документації у відповідності до виділених принципів; - розробка програм заходів щодо впровадження принципів у практику управління інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування
Врахування зарубіжного досвіду у трактуванні проблем розвитку сфери виробництва продуктів харчування	- імплементація міжнародно-правових норм щодо продовольчої безпеки населення у національне законодавство; - інтеграція національної науки у світову систему наукових досліджень в галузі виробництва продуктів харчування
Дотримання балансу між забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини	- формування збалансованої системи забезпечення продовольчої безпеки, з урахуванням інтересів як держави, так і суспільства (людини); - дотримання оптимального експортно-імпортного балансу
Оптимальний баланс між іноземними та внутрішніми інвестиціями	- збереження продовольчої незалежності держави шляхом обмеження монополії іноземного капіталу у харчовій промисловості; - формування збалансованого земельного ринку; - інтенсифікація іноземних інвестицій у сільське господарство

Продовження табл. 5.1

1	2
Інтенсифікація інформаційно-інтелектуального інвестування	- формування ефективної національної інноваційної системи з метою скорочення терміну впровадження інновацій та стимулювання їх розробки внутрішніми суб'єктами інноваційної діяльності; - обмеження зовнішнього трансферу застарілих технологій у сфері виробництва продуктів харчування
Розширення сфери та збільшення обсягів наукових розробок	- збільшення державного фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування; - подолання диспропорцій у розвитку науково-інноваційної діяльності між сільським господарством і харчовою промисловістю
Зміна місця сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці	- зменшення диспропорцій у розвитку аграрного виробництва як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях
Трансформація внутрішньої структури	- інтенсифікація розвитку високопродуктивного тваринництва, екологічного аграрного виробництва, а також інших перспективних сучасних галузей сфери виробництва продуктів харчування
Раціональне і ефективне регіональне планування та управління	- формування ефективної регіональної агропродовольчої політики, спрямованої на використання регіональних переваг і зменшення територіальних диспропорцій
Стимулювання підприємницької активності	- врахування орієнтирів розвитку підприємництва у сфері виробництва продуктів харчування при формуванні бюджетної, фіскальної, митної та податкової політики держави
Формування гнучкої інфраструктури збуту	- проектування мережі центрів оптової торгівлі та заготівельних центрів з метою ефективного розподілу та реалізації сільськогосподарської продукції, насамперед, малих та середніх виробників.

– інтеграція національної науки у світову систему наукових досліджень в галузі виробництва продуктів харчування;

– формування збалансованої системи забезпечення продовольчої безпеки, з урахуванням інтересів як держави, так і суспільства (людини);

– дотримання оптимального експортно-імпортного балансу;

– збереження продовольчої незалежності держави шляхом обмеження монополії іноземного капіталу у харчовій промисловості;

– формування збалансованого земельного ринку;

– інтенсифікація іноземних інвестицій у сільське господарство;

– формування ефективної національної інноваційної системи з метою скорочення терміну впровадження інновацій та стимулювання їх

розробки внутрішніми суб’єктами інноваційної діяльності;

– обмеження зовнішнього трансферу застарілих технологій у сфері виробництва продуктів харчування;

– збільшення державного фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування;

– подолання диспропорцій у розвитку науково-інноваційної діяльності між сільським господарством і харчовою промисловістю;

– зменшення диспропорцій у розвитку аграрного виробництва як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях;

– інтенсифікація розвитку високопродуктивного тваринництва, екологічного аграрного виробництва, а також інших перспективних сучасних галузей сфери виробництва продуктів харчування;

– формування ефективної регіональної агропродовольчої політики, спрямованої на використання регіональних переваг і зменшення територіальних диспропорцій;

– врахування орієнтирів розвитку підприємництва у сфері виробництва продуктів харчування при формуванні бюджетної, фіскальної, митної та податкової політики держави;

– проектування мережі центрів оптової торгівлі та заготівельних центрів з метою ефективного розподілу та реалізації сільськогосподарської продукції, насамеперед, малих та середній виробників.

5.2. Екологічне аграрне виробництво та модернізація сільського господарства як перспективні напрямки інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Використовуючи біологічні чинники виробництва, сільгоспвиробники повинні враховувати закони природи, що об’єктивно діють, і нести додаткові витрати по відновленню родючості ґрунту, підтримці екологічної чистоти, забезпеченню розвитку рослин і життєздатності тварин. Значна

залежність агропродовольчого сектора від природно-кліматичних умов є ще однією об’єктивною і складною проблемою, що викликає нестійкість фінансово-економічного положення сільгосптоваровиробників, що також вимагає участі держави в підтримці нормальних відтворювальних умов в аграрному секторі [139].

Розвиток органічного сільського господарства в країнах Західної Європи зумовлений перевиробництвом продовольства. У бюджеті країн Західної Європи та інших країн з розвиненою економікою витрати, пов’язані з харчуванням, зазвичай становлять 5 – 15%. У країнах СНД та інших країнах з обмежено розвиненою економікою ця стаття витрат становить 25 – 60% і більше. Тому в розвинених країнах є об’єктивна можливість збільшення витрат на продукти харчування, що зумовить істотне поліпшення його екологічних характеристик [46, с. 12].

В Європі лідерами по екологічному обробітку ґрунту вважають Данію й Швейцарію. Останніми роками екологічне землеробство активно підтримується і в інших європейських країнах У програмних актах та інших документах, які приймаються у Великій Британії, Німеччині, Норвегії, Франції, Чехії та інших країнах про захист ґрунтів, є розділи, присвячені екологічному землеробству. Цей напрям підтримки уряди проводять шляхом надання субсидій. В Данії близько 4000 ферм мають право на виробництво екологічно чистої продукції. Це майже 10% їхньої загальної кількості. Це значний результат, який досягається шляхом підтримки держави у вигляді певних пільг та субсидій. Загальна площа, де виробляється органічна (екологічна) продукція, перевищує 150 тис. га. Близько 10% рослинницької продукції, 10% молока та 15% яєць виробляються за екологічною технологією землеробства. У рослинництві найбільш популярні зернові та кормові культури. В Данії активно ведуться дослідження з пошуку моделей, за допомогою яких можна надійно прогнозувати різноманітні ситуації в економічній, екологічній та соціальній сферах у зв’язку зі збільшенням частки екологічного виробництва [252].

Про темпи розвитку екологічного аграрного виробництва свідчить і досвід Німеччини. Підтримка держави та федеральних земель призвела до того, що майже за 10 років кількість екологічних виробництв виросла до 17 тис., а площа – до 750 тис. га. В Німеччині близько 7% сільськогосподарських площ займаються екологічним землеробством. На виконання рекомендацій ЄС уряд Німеччини затвердив програму грантів для підтримки органічного землеробства і виділяє для цих цілей 20 млн. євро щорічно. Розмір субсидій, які надаються підприємствам, що займаються екологічним виробництвом, становить 470 євро/га, якщо звичайна ферма – 357 євро/га.

Франція стала однією з провідних країн у виробництві екологічно чистої продукції – переважно олійних і зернових культур. Основними заходами щодо стимулювання розвитку органічного землеробства стали активна пропаганда, підготовка кваліфікованих радників і субсидії. Екологічне аграрне виробництво у Франції регулюється урядовим документом, який передбачає розв’язання дослідницьких, освітніх і фінансових питань.

У Великій Британії звертають увагу насамперед на екологічні переваги органічного землеробства. І хоча воно є менш інтенсивне і продуктивне, проте супроводжується значною екологічною вигодою. Наукове забезпечення органічного землеробства в цій країні досить розвинуте. Ще в 1967 році розроблені стандарти на органічну продукцію, які покладено в основу відповідних документів в Європі.

Отже, вищенаведене дає підстави констатувати, що в європейських країнах екологічне виробництво стає вагомим чинником розвитку аграрного бізнесу. Є підстави стверджувати, що такий процес відбуватиметься і надалі через всезростаючі екологічні проблеми в світі та бажання населення вживати повноцінні продукти харчування [244, с.118].

Поштовхом для виникнення альтернативного сільського господарства став великий попит на екологічно чисті продовольчі товари і високий рівень

цін на них. З огляду на чорнобильську трагедію і високий рівень забруднення навколишнього середовища іншими шкідливими речовинами населенню України вкрай необхідна екологічно чиста продукція. Це зумовлює необхідність швидкого розвитку альтернативного сільського господарства насамперед на базі селянських (фермерських) господарств [3].

Світова практика, зокрема досвід США, переконує, що альтернативне сільське господарство стає сферою діяльності саме малих ферм. Вони більш гнучкі, легше вирішують проблему дефіциту робочої сили, що виникає через відмову від пестицидів. Наприклад, у США ферми з альтернативним сільським господарством укладають договори із сім'ями городян на поставку їм екологічно чистої продукції, а останні за графіком приїжджають на ферму для виконання необхідного обсягу сільськогосподарських робіт. Сотні таких своєрідних кооперативів уже функціонують в усіх штатах цієї країни [3].

Виробництво екологічно чистої продукції в Україні повинно бути конкурентоспроможним сегментом аграрного ринку, затребуваним споживачами екологічно чистої та якісної продукції. При цьому зростає інтерес виробників до органічного виробництва і ринку збуту його продуктів у Європі. Нині місткість світового ринку екологічно чистої продукції, за різними оцінками, становить близько 50 млрд. доларів США. Потенційно можлива участь України – 3,5 – 4,5 млрд. доларів США за перспективою розширення. Згідно з прогнозами, щороку приріст чистої продукції становить 10% - 20%. Вартість продуктів екологічного виробництва перевищує вартість неекологічних продуктів мінімум на 10% - 30% [252].

Аналізуючи світовий ринок, слід зазначити, що Україна при значних обсягах екологічного виробництва довго «затрималась» із законодавчим розвитком. Вітчизняне законодавство не має такої могутньої бази, як закордонні країни щодо виробництва екологічно чистої продукції. Ця політика повинна бути направлена на досягнення екологічного балансу з

метою збереження різноманітних видів і зменшення напливу шкідників та хвороб. На сьогодні Україна не готова серйозно розраховувати на адекватні державні дотації при виробництві екологічно чистої продукції та компенсації у разі загибелі врожаю. Це свідчить про великі проблеми в законодавчій та економічній сфері життя держави. Вітчизняний закон про органічне сільське господарство повинен ураховувати національні, соціальні та економічні особливості, а також ґрунтово-кліматичні умови нашої країни, гармонізуючи з відомими стандартами та програмами сертифікації. Щоб розширити експортні можливості виробника, у законі повинна бути передбачена можливість наступної сертифікації господарств за іншими гармонізованими стандартами [46, с. 13].

Сучасна екологічна направленість розвитку вітчизняної аграрної сфери, на нашу думку, може ефективно виявлятись через поєднання економічної мотивації сільськогосподарського виробництва, соціальної відповідальності виробника та нових аспектів зацікавленості аграрного бізнесу. При цьому в основі пріоритетності повинна бути екологічна домінанта аграрного господарювання. Чільне місце в системі удосконалення екологічних показників аграрного господарювання слід надати впровадженню сучасних принципів та методів управління якістю та безпечністю продукції, а також усіх процесів, що супроводжують її агропромислове виробництво й споживання.

Екологізація виробництва в АПК повинна перешкоджати негативному впливу технологічних процесів на стан навколишнього середовища. Основні завдання екологізації сільського господарства полягають у зниженні техногенного навантаження, підтримці природного потенціалу шляхом самовідновлюваного режиму природних процесів, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції [70].

Розвиток екологічного аграрного виробництва в Україні неможливий без належної державної підтримки. Це повинно здійснюватися шляхом стимулювання органічного сільського господарства через сприятливу

цінову, податкову, кредитну політику країни. Адже саме виробництво екологічно чистої продукції зможе забезпечити продовольчу безпеку як на національному, так і на світовому рівнях. Очевидно, Україна в найближчому майбутньому повинна стати європейським лідером у виробництві екологічно чистого продовольства, оскільки має значну за масштабами площу високопродуктивних земель [238].

Для забезпечення екологічного виробництва на території України та виходу на світовий ринок продовольства необхідно:

– оцінювання, районування й регламентація придатності ґрунтового покриву України для ведення екологічного землеробства;

– розробка агротехнічних способів підтримки родючості ґрунтів при тривалому застосуванні екологічного виробництва;

– моделювання та прогноз за різних сценаріїв екологічного землеробства;

– науково обґрунтувати і розробити систему моніторингу стану сільських територій на державному, регіональному та місцевому рівнях за екологічними, економічними та соціальними показниками розвитку екологічного виробництва;

– створити мережу репрезентативних об’єктів у різних регіонах України з урахуванням екологічних, економічних і соціальних показників зростання;

– розробити відповідні законодавчі акти щодо впровадження та розвитку екологічного аграрного виробництва;

– проводити відповідні дослідження щодо якості виробленої продукції на екологічних підприємствах та її відповідність світовим стандартам якості [230].

Докорінні суспільно-економічні трансформації, які відбулися в Україні з початку 90-х рр. 20 ст., мають доволі суперечливий характер для соціально-економічного розвитку сільської місцевості. Це пов’язано насамперед з надмірно швидкими темпами й незадовільною соціальною

ефективністю цих змін. Непродумане реформування відносин власності призвело до ліквідації основної маси колективних сільськогосподарських підприємств, що в поєднанні з вітчизняними особливостями розвитку стихійного ринку негативно вплинуло на конкурентоспроможність аграрної продукції, помітно погіршило матеріально-технічне забезпечення і платоспроможність сформованих на їх базі нових суб'єктів господарювання [109, с.20].

Негативні соціальні наслідки розбалансування встановленого механізму функціонування сільських територій проявляються в суттєвому зниженні для більшості їх мешканців економічної і територіальної доступності суспільно необхідних послуг соціального призначення, руйнуванні соціальної і, зокрема, інженерної інфраструктури поселень. Відтак, доцільно кардинально вдосконалити стратегію і механізми комплексного розвитку, модернізацію та реконструкцію сільської сфери. Адже сільське господарство є, безумовно, однією з найперспективніших галузей економіки України. Для свого успішного функціонування дана галузь потребує створення повноцінного ринку сільськогосподарської землі, радикального реформування державної політики підтримки сільського господарства, модернізації системи наукових досліджень та освіти, реконструкції матеріально-технічної бази, які б відповідали сучасним ринковим умовам [231].

Незважаючи на окремі позитивні зміни, досягнуті в результаті реформування аграрного сектору економіки, в сучасних умовах відбувається занепад та руйнація українського села. Складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена, на думку О. Бородіної та І. Прокопи, низкою факторів:

– невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;

– невизнанням при формуванні бюджетної політики об'єктивної

нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і, відповідно, уповільненим оборотом капіталу;

– незадовільним законодавчим забезпеченням та захистом прав власності селян на землю і майно;

– недостатнім рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;

– недостатнім стимулюванням впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;

– відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;

– недостатнім рівнем державної підтримки облаштування сільських територій;

– передачею об’єктів соціальної сфери сільськогосподарських підприємств до державної та комунальної власності без належного фінансування їх утримання;

– відсутністю умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;

– недостатнім рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізацією та монополізацією каналів реалізації сільськогосподарської продукції;

– проведенням неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об’єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;

– відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах [20, с.75].

Розвиток села й структурні перетворення в сільському господарстві на сучасному етапі розвитку пов’язані з реалізацією двох паралельних процесів: 1) модернізація сільського господарства, спрямована на поліпшення аграрної та суспільно-професійної структури, а також зростання конкурентоспроможності продукції; 2) усебічний розвиток села на основі ефективно діючої технічної та соціальної інфраструктури [177]. Іншими словами, сільськогосподарське виробництво в Україні вкрай потребує всебічної модернізації — фінансової, організаційно-виробничої, техніко-технологічної, кадрової тощо.

Відповідно до діючої державної програми, створення сприятливих умов для розширення сфери застосування праці у сільській місцевості та підвищення рівня доходів сільського населення має здійснюватися шляхом:

– стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарській сфері;

– сприяння пріоритетному розвитку малих приватних підприємств побутового обслуговування в результаті залучення соціально незахищених верств сільського населення;

– здійснення заходів щодо стимулювання розміщення нових підприємств легкої, харчової та інших галузей промисловості, обслуговуючих організацій;

– стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів та інших об’єднань;

– здійснення із залученням районних центрів зайнятості професійного навчання безробітних, які проживають у сільській місцевості, основ підприємницької діяльності;

– поетапного звільнення сільських жителів, що вперше реєструються для провадження підприємницької діяльності у сільській місцевості, від окремих видів оподаткування на строк до трьох років; посилення правового та соціального захисту орендодавців (власників) землі і майна, гарантування доходів відповідно до укладених договорів;

– залучення осіб, що провадять підприємницьку діяльність, та тих, що зайняті в особистих селянських господарствах, до участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також добровільного пенсійного забезпечення;

– здійснення заходів щодо забезпечення аграрного сектору кваліфікованою робочою силою, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зокрема в результаті розвитку системи професійного навчання персоналу підприємств, установ та організацій [64].

Реформування відносин власності на землю створило необхідні передумови для становлення і функціонування ринку землі в Україні [264]. Для вирішення проблем, пов'язаних з ринком землі, слід зосередити увагу на таких позиціях:

1) концентрація власності на землю може призвести до зосередження великої кількості земельних ділянок в обмеженій кількості ринкових суб'єктів, тобто до зміцнення монополій;

2) ринок землі позбавлений внутрішніх чинників, які б стимулювали оберігати природу, внаслідок чого може виникнути екологічна криза;

3) ринок землі стимулює нерівномірний розподіл власності й залишає поза увагою соціальний захист окремих верств сільського населення [264].

На наш погляд, Україна економічно не підготовлена до початку функціонування ринку землі. Економічна ситуація у сільському господарстві така, що понад 70% підприємств збиткові. Платоспроможність покупця землі у сільській місцевості за таких умов нереальна.

Для проведення земельної реформи в України необхідні наступні заходи .

1. Розпочати іпотеку і торгівлю сільськогосподарськими землями.

2. Узаконити права власників на землю. По-перше, потрібно розробити систему захисту прав покупців і продавців землі, зокрема, шляхом судової реформи. Суди повинні чітко розв'язувати земельні спори. По-друге, слід налагодити систему реєстрації всіх ділянок, попереднього

розмежування землі комунальної, державної і приватної власності. Необхідно оцінити, які землі є особливо цінними, які – деградованими, тобто провести повну класифікацію земель за якістю.

3. Запровадити прозорі схеми функціонування ринку землі, гарантувати права покупців і продавців.

4. Забезпечити гарантії стабільності виробництва на селі, збільшення робочих місць, зупинку занепаду соціальної сфери села, появу нових економічних можливостей у зв'язку з економічним використанням земельного ресурсу [3, с.322].

Погоджуємося із думкою низки фахівців [50, 147, 264 та ін.] у тому, що модернізація села і сільського господарства, зокрема, є складною проблемою, що формує основу сучасних ризиків продовольчої безпеки в Україні, однак може бути вирішена за умови:

– створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення;

– підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;

– техніко-технологічне оновлення матеріальної бази сільськогосподарських підприємств;

– залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, удосконалення інвестиційного клімату;

– державну підтримку конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;

– подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;

– створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення та ін. заходів [241, с.165].

5.3. Міжнародна співпраця у сфері інноваційного розвитку виробництва продуктів харчування: стратегічні орієнтири

Трансфер технологій у сфері виробництва продуктів харчування на сучасному етапі має низку специфічних рис. Держави, що знаходяться на вищому рівні соціально-економічного розвитку та з вищою технологічною готовністю стикаються із проблемою реалізації застарілих технологій виробництва продуктів харчування, яка, у зв’язку із законодавчими змінами у цих країнах, може бути вирішеною лише за рахунок експорту таких інновацій. Відповідно, країни, що знаходяться на нижчих щаблях економічного розвитку, особливо, ті, законодавство яких у цьому контексті більш ліберальне, можуть бути об’єктами збуту (реалізації) застарілих засобів виробництва і, відповідно, стикатимуться із уже відомими у світовій практиці ризиками, пов’язаними із використанням низки технологій виробництва продуктів харчування. Водночас, передача застарілих технологій, особливо, у сфері виробництва продуктів харчування, може бути вигідною і для реципієнтів таких технологій, оскільки дозволяє частково вирішити актуальні проблеми продовольчої безпеки, а також із мінімальними фінансовими затратами оновити виробничі потужності підприємств.

Водночас, в епоху інформаційного суспільства і поширення, зокрема, глобальних інформаційних мереж, проблема використання застарілих технологій виробництва продуктів харчування є актуального для всього інформаційного простору, незалежно від конкретної країни із її законодавчими нормами та специфікою економічного розвитку. Тому інформацію про можливі загрози, які несуть певні технології виробництва продуктів харчування, можуть отримувати потенційні споживачі, незалежно від місця їхнього проживання. Відповідно, економічна ефективність використання застарілих запозичених технологій, особливо у харчовій промисловості, є меншою, ніж у випадку застосування справді інноваційних

технологій, розроблених відповідно до сучасних світових стандартів. Отже, економічна роль трансферу технологій із розвинутих країн світу у країни із нижчим рівнем економічного розвитку не вирішує усі проблеми забезпечення інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Отримання Україною членства у СОТ відкриває нові орієнтири для її інтеграції до ЄС, що розглядається як важливий чинник покращення стану вітчизняної економіки.

Враховуючи особливості сучасного агропродовольчого сектора можна навести аргументи на користь євроінтеграційних перспектив:

1. Економічний потенціал ЄС та його динаміка свідчать про високий рівень розвитку ринку збуту товарів та продуктів, який є важливим потенційним джерелом задоволення потреб агропродовольчого сектора України в інноваційно-інвестиційних товарах.

2. Застосування єдиних стандартів на продукцію продовольства не тільки дозволятиме знизити відповідні ціни, а також сприятиме виконанню технічних вимог ЄС щодо забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

3. Позитивним наслідком може стати зростання інвестицій в аграрний сектор за рахунок більш дешевої робочої сили. Вартість праці в сільському господарстві України стане більш привабливою перевагою порівняно з новими членами ЄС.

4. Адаптація агропродовольчого сектора України до нових вимог та принципів СОТ дозволятиме запобігти помилкам, допущеним у процесі її реформування, а також упорядкувати систему державної підтримки сільськогосподарських виробників та підприємств харчової промисловості.

5. Якісно новий підхід до вирішення проблем сільського розвитку, виходячи з досвіду країн-членів ЄС, стане суттєвим інструментом соціальних перетворень на селі, розвитку підприємництва, а також альтернативних форм несільськогосподарської діяльності, що є необхідною

умовою збільшення зайнятості сільського населення та стабілізації демографічної ситуації [230, с.41].

У торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією між Україною та ЄС існує ряд перешкод, до яких можна, насамперед, віднести нерозвинену інфраструктуру (зерносховища, дороги, транспорт, складні та тривалі митні процедури, недосконала система доступу до інформації про стан ринків, низька частка у виробництві продуктів зі значною часткою доданої вартості, недосконала податкова політика, ряд протекціоністських заходів щодо захисту внутрішніх виробників, обмеження імпорту, заборона на імпорт української продукції до ЄС унаслідок невідповідності її якості стандартам ЄС) [165].

Необхідність дотримання більш суворих санітарних, фітосанітарних і технічних норм також стає суттєвою перешкодою для розширення експорту сільськогосподарської продукції з України. Правила СОТ вимагають застосування санітарних і фітосанітарних заходів не лише для зовнішнього, але і для внутрішнього ринку [154, с.12]. Ця процедура збільшує витрати на виробництво і знижує прибутки сільськогосподарських виробників. До того ж створення інституцій для впровадження і підтримки стандартів СОТ потребує значних коштів державного бюджету. В умовах обмеженого бюджету це, у свою чергу, може викликати скорочення витрат на підтримку АПК [154, с.14; 197, с.302].

З урахуванням існуючих проблем, а також позитивного зарубіжного досвіду, у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на європейському ринку, вслід за низкою науковців [51, 58, 153, 196 та ін.], можемо виділити такі основні напрямки реформування сфери виробництва продуктів харчування в Україні:

1. Гармонізація вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію згідно стандартів ЄС за такими основними напрямами:

– створення та впровадження вітчизняної бази гармонізованих з міжнародними вимогами стандартів на сільськогосподарську продукцію і

сировину та забезпечення необхідних обсягів фінансування цих робіт. Для гармонізації національного законодавства з нормативно-правовими актами СОТ та ЄС стосовно санітарного та фітосанітарного контролю потрібно доповнити чинне законодавство нормами, в яких передбачатиметься базування національних стандартів, інструкцій та рекомендацій відповідно до норм, встановлених Комісією з Кодекс Аліментаріус, Міжнародним епізоотичним бюро, для охорони здоров'я тварин та запобігання їхнім захворюванням. Це стосується таких законів України: «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про ветеринарну медицину», «Про тваринний світ»;

– запровадження на території України спеціальної програми з сільського господарства та розвитку села (SAPARD), яка дозволить гармонізувати українські стандарти до вимог ЄС з меншими затратами з державного бюджету.

2. Збільшення експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції через:

– сприяння (у тому числі фінансове) розробці і впровадженню систем управління якістю на основі принципів ISO 9000 та системи управління безпекою харчових продуктів (HACCP), а також системи охорони довкілля на основі принципів ISO 14000;

– покращення репутації України на міжнародному ринку продовольства як країни-виробника екологічно чистих і безпечних продуктів. Для цього слід розробити та реалізувати державну програму просування українських агропромислових товарів, сільськогосподарської продукції і продовольства на зовнішні ринки, включаючи країн-учасниць СОТ та ЄС. Головним елементом таких програм повинно бути підкреслення конкурентних переваг української сільськогосподарської продукції, насамперед, її якості, гігієни, безпечності, харчових цінностей, зручності упаковки і маркування. Неабияке значення матимуть принципи екологічної

чистоти, організація виставок та інформаційних кампаній, які робитимуть акцент на системах гарантування походження і відповідності продукції та її традиційних особливих якостей;

– створення Державної агенції міжнародного маркетингу аграрної продукції при Міністерстві аграрної політики та продовольства, у функції якої входило би стратегічне та поточне дослідження кон'юнктури зовнішніх ринків, організація міжнародного маркетингу; пошук зарубіжних партнерів для співробітництва, консультації у сфері ЗЕД, співробітництво з міжнародними фондовими біржами, організація міжнародних виставок, ярмарок, семінарів в Україні та сприяння участі вітчизняних суб'єктів господарювання у таких заходах за кордоном;

– заборона адміністративного втручання у регулювання зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, натомість збільшення державних стратегічних запасів окремих продовольчих товарів для реалізації державних інтервенцій, а відтак послаблення цінових коливань та унеможливлення спекуляцій на внутрішньому ринку;

– збільшення обсягів державного фінансування наукових розробок у сфері біотехнологій, генетики, селекції, племінної діяльності, з метою покращення вхідних факторів забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції;

– створення дієвого механізму надання фінансової підтримки підприємствам через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів для модернізації і реконструкції виробництва.

3. Налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку за допомогою:

– створення інфраструктури для консалтингу, навчання та підвищення кваліфікації фермерів і сільськогосподарських спеціалістів, з метою підвищення ефективності та продуктивності праці в аграрному виробництві;

– удосконалення „твердої" інфраструктури (будівництво шляхів,

електромереж, налагодження системи водопостачання, меліоративних споруд, підвищення рівня інформатизації сільськогосподарських підприємств тощо);

– з допомогою програм фінансування ЄС у галузі підтримки якості та безпеки продовольчих товарів створення мережі недержавних лабораторій з контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції, а також єдиного контролюючого органу з питань безпеки та якості харчових продуктів і продовольчої сировини відповідно до практики країн ЄС;

– створення спеціалізованих банків для кредитування сільськогосподарських підприємств на пільгових засадах (під гарантії держави), а також лізингових установ.

4. Посилення кооперації господарств населення як виробників сільськогосподарської продукції шляхом:

– проведення інформаційної політики, спрямованої на популяризацію кооперативної форми господарювання серед господарств населення. Висвітлення ключових переваг суб'єктів господарської діяльності у випадку створення кооперативу. Пропагування позитивного досвіду розвинених країн шляхом організації та проведення просвітницько-роз'яснювальної роботи серед селян щодо принципів кооперації та економічних і соціальних переваг кооперативних структур для сільськогосподарських товаровиробників через публікації у періодичних виданнях, виступах на радіо та телебаченні;

– розробки та затвердження Указом Президента Програми заходів щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах, в якій, зокрема, передбачити план заходів із обґрунтуванням конкретних завдань та конкретних виконавців; організаційно-економічних засобів стимулювання розвитку кооперативних об'єднань; стратегічних пріоритетів та інституційних засобів поглиблення кооперативного співробітництва з країнами ЄС; заходів щодо інтенсифікації проведення наукових досліджень з питань кооперації Національною

академією наук України, галузевими академіями наук, Національним інститутом стратегічних досліджень, іншими науково-дослідницькими установами, з метою розробки теоретико-методологічних основ розвитку кооперативного руху в Україні.

5. Налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами через:

– запровадження грантових програм у вищих навчальних закладах з метою підтримки університетських досліджень, спрямованих на вирішення проблем галузі АПК, підтримка молодих науковців;

– фінансування з державного бюджету наукових досліджень, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для виробничої і соціальної сфери села, інформаційно-консультаційного обслуговування;

– стимулювання розвитку територіально-виробничих та агротехнічних комплексів виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, наукового обслуговування сільськогосподарських виробництв. Це дозволить акумулювати обмежені фінансові активи агропідприємств і спрямувати їх на розробку і впровадження нових технологій у сфері сільського господарства, а також переробної та харчової галузей промисловості.

6. Використання позитивного досвіду країн ЄС у регулюванні ринку аграрної продукції у напрямі зміцнення конкурентоспроможності АПК, що, серед іншого, включатиме:

– створення спільної програми із залучення провідних європейських спеціалістів до співпраці з українськими партнерами в галузі встановлення правил регулювання внутрішнього аграрного ринку згідно з європейськими та міжнародними стандартами, налагодження механізмів створення умов для інвестицій, технічної допомоги, розбудови інфраструктури, підготовки персоналу в аграрному секторі;

– реалізація на території України проектів за підтримки ЄС, спрямованих на допомогу в організації стажувань, семінарів і конференцій,

підтримці транскордонних зв’язків, поширюванні інформації про європейські грантові програми серед українських виробників та експортерів аграрної продукції [139].

Суттєвою проблемою імплементації європейських стандартів у галузі виробництва продуктів харчування в Україні є незадовільний стан контролю над дотриманням наявних нормативів у цій сфері. Погоджуємося із думкою багатьох фахівців [129] про те, що наявні державні стандарти щодо якості продуктів харчування у нашій державі є достатніми для забезпечення базової якості та безпеки продуктів харчування для населення. Однак існує проблема дотримання наявних норм, що характеризується двома аспектами:

– недотримання відповідних норм та стандартів виробниками харчових продуктів;

– незадовільний стан контроль якості кінцевого продукту та безпечності технологій його виробництва як для людини, так і для навколишнього середовища, загалом [238].

Очевидно, без внесення змін до функціонування системи контролю дотримання норм і стандартів у сфері виробництва продуктів харчування недоцільною, на наш погляд, є докорінна модифікація відповідного нормативно-правового забезпечення, навіть з урахуванням прогресивних світових зразків. У наявних умовах будь-які якісні зміни на законодавчому рівні не призведуть до реального вирішення проблем продовольчої безпеки населення, а, отже, будуть неефективними.

Участь у світовому агропродовольчому ринку дозволяє отримувати істотні економічні переваги лише конкурентоспроможним виробникам і країнам, тому важливе значення для розвитку харчової промисловості в умовах глобалізації має оцінка наявних в галузі конкурентних переваг та розробка заходів по їх створенню і закріпленню в довгостроковій перспективі [197, с.210].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зауважити, що в сучасних умовах автаркія у будь-якій сфері економічної діяльності є неможливою.

Неможливим також є самозабезпечення держави продуктами харчування всіх важливих груп.

Отже, міжнародні економічні зв'язки, пов'язані із гарантування продовольчої безпеки на національному рівні, є необхідним інструментом забезпечення суверенітету держави та належної якості і рівня життя її населення.

Серед стратегічних пріоритетів міжнародної співпраці у сфері інноваційного розвитку виробництва продуктів харчування в Україні можна відзначити наступні:

1. Активна участь держави у міжнародних інтеграційних процесах, насамперед економічних, за умови відстоювання національних інтересів у рамках визначення стратегічних положень співпраці.

2. Активне впровадження міжнародних стандартів у функціонування системи продовольчого забезпечення населення України.

3. Запозичення кращих зразків інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування на міжнародному рівні.

4. Активізація процесу трансферу інновацій із розвиненими країнами світу, а також з країнами, що розвиваються, з метою формування збалансованої інноваційної системи держави.

5. Залучення міжнародних експертів та організацій до формування стратегії інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

6. Активізація транскордонного співробітництва на міжрегіональному рівні у сфері інноваційного розвитку та забезпечення продовольчої безпеки.

7. Ширше охоплення міжнародних ринків продовольчих товарів продукцією національних виробників та підвищення конкурентоспроможності такої продукції.

8. Дотримання чітких вимог щодо захисту національних інтересів у сфері зовнішньої торгівлі продуктами харчування, забезпечення відповідної податкової та митної політики.

9. Створення сприятливих умов для іноземних інвесторів у сфері виробництва продуктів харчування регіонів України.

10. Посилення міжнародної співпраці у науково-технічній сфері та створення спільних з іноземними партнерами науково-дослідних установ щодо розробки та апробації інновацій у сільськогосподарському виробництві та харчовій промисловості.

Описані напрями у сучасних умовах є неодмінною складовою стратегії активізації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у нашій державі. Лише їх впровадження дозволить Україні, на наш погляд, посісти гідне місце серед конкурентоспроможних світових держав-лідерів виробників харчової продукції.

5.4. Основні напрямки державного регулювання інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні

Як свідчить світовий досвід, жодна країна не може нормально розвиватися, не маючи економічно розвинутого сільського господарства. Тому лише інтенсифікація розвитку вітчизняного сільського господарства, яке може забезпечити найбільший мультиплікативний ефект у порівнянні з іншими галузями економіки, позитивно відіб'ється на всій економіці країни, сприятиме її виходу з системної кризи, а також ліквідації хронічного дефіциту більшості видів сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства. Адже за даними Міжнародного інституту продовольчої політики, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції тільки на 1% забезпечує зростання всієї економіки на 2,3% [137, с. 14].

На думку М. Мироненка, між категоріями «державне регулювання» і «державне управління» існують суттєві відмінності, хоча ними у вітчизняних умовах часто нехтують. Державне управління агропромислового виробництва – це прямий управлінський вплив на організацію агропромислового комплексу, що здійснюється переважно

через локальне нормоутворення та іншими методами адміністративного впливу. Державне управління має обмежуватися рамками державної власності та її об’єктами, стосовно яких держава має право здійснювати як функції управління власністю, так і функції оперативного управління, якщо це передбачено установчими документами [130].

Державне регулювання агропромислового виробництва – це непрямий управлінський вплив на соціально-економічні процеси як у державному, так і приватному секторах агропромислового виробництва. Об’єктами державного регулювання, незалежно від їх правового статусу, виступають всі організації АПК [130].

Державний вплив на сільськогосподарське виробництво та інші галузі АПК в умовах ринкової економіки в сучасних умовах доцільно здійснювати у рамках індикативного планування, основними принципами якого є:

– поєднання аналітичних і прогностичних методів для вивчення соціально-економічних процесів, визначення конкретних об’єктів державного впливу;

– широке інформування суб’єктів ринкових відносин про перспективи і прогнози соціально-економічного розвитку для забезпечення їх необхідної орієнтації при виборі власних господарських рішень;

– застосування переважно непрямих регуляторів і нормативів для всіх суб’єктів ринкових відносин;

– реалізація прямого впливу на соціально-економічні процеси переважно через кошти державного бюджету [180].

З метою забезпечення функціонування сфери виробництва продуктів харчування, відповідно до вимог підвищення життєвого рівня населення, забезпечення країни продовольством і, загалом, формування збалансованої системи продовольчої безпеки держави, на думку зарубіжних фахівців, необхідно:

– забезпечити збалансоване функціонування агропромислового комплексу і його найважливішої галузі – сільського господарства в режимі

розширеного відтворення;

– раціоналізувати структуру зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством, що передбачає встановлення максимально допустимого рівня задоволення внутрішніх потреб країни за рахунок імпорту;

– поглиблювати територіально-галузевий розподіл праці в АПК, активно розвивати інтеграційні процеси в агропромисловому виробництві, стимулювати кооперацію;

– створити необхідні законодавчі, організаційно-економічні і адміністративні умови, що виключають криміналізацію в системі виробництва і особливо збуту сільськогосподарській продукції, сировини і продовольства;

– забезпечити дієвість державного регулювання економічних процесів, пов’язаних з виробництвом, збутом і використанням сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства [58, с. 92].

Водночас, з урахуванням сучасних теоретико-методичних підходів до управління сферою виробництва продуктів харчування, зокрема з боку держави, необхідним є здійснення регуляторної політики за низкою основних напрямків [57, 83 та ін.]:

1. Удосконалення економічних відносин на сільськогосподарських підприємствах.
2. Сприяння розвитку аграрного підприємництва,
3. Підвищення продуктивності аграрної праці за допомогою раціональної організації виробництва, зростання мотивації та оплати праці.
4. Поширення інноваційної діяльності та дорадництва з метою впровадження досягнень науки у виробництво.
5. Залучення додаткових інвестицій з метою інтенсифікації аграрної економіки.

6. Розвиток аграрної інфраструктури з метою створення додаткових робочих місць та вдосконалення виробничих і комерційних зв’язків.
7. Вдосконалення професійної освіти для сільського населення (табл. 5.2).

Поєднання ринкового і державного механізмів підтримки та стратегічного розвитку ресурсного потенціалу сільських територій дає можливість створити умови для довгострокового економічного зростання, підвищення рівня життя населення країни, формування продовольчої безпеки та розширення експортних можливостей національних товаровиробників, що особливо важливо за умови членства України в СОТ [83].

Таким чином, вирішення проблем продовольчої безпеки з використанням методів державного регулювання сприяє:

– дотриманню соціально-економічних інтересів країни та її населення;

– створенню економічних передумов для вирішення основних соціально-економічних проблем в регіонах за рахунок власних можливостей;

– наданню допомоги регіонам з якнайгіршими стартовими умовами;

– регулюванню процесів, пов’язаних з безробіттям, регіональними конфліктами, міграцією населення [3, с. 300].

Таблиця 5.2

Структура системи продовольчого забезпечення

Підсистеми	Основні завдання підсистем
1	2
Визначення потреби в продовольстві	Уточнення норм споживання продуктів харчування для всіх категорій населення в різних кліматичних зонах країни і її регіонів.
	Вибір основного принципу районування для територіального планування потреби населення в продовольстві.
	Виявлення чинників, що впливають на потребу в продовольстві.
	Задоволення потреб населення в окремих продуктах харчування.
Формування продовольчих ресурсів (фондів)	Створення продовольчих фондів і державних продовольчих резервів.
	Забезпечення населення і спецспоживачів продовольством.
	Скорочення імпорту і збільшення експорту продовольчих товарів.
	Покращення зберігання продукції.
Виробництво продуктів харчування	Зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції для самозабезпечення країни належним та безпечним продовольством.
	Збільшення обсягів переробки сільськогосподарської продукції, виробництва харчових товарів.
Розподіли продовольчих ресурсів	Забезпечення рівномірного по сезонах і територіях надходження необхідних продуктів харчування, передбачених асортиментом.
	Формування ринків сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів.
	Розвиток системи транспортування і зберігання сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів
Споживання продовольства	Раціоналізація харчування населення і підвищення рівня його збалансованості.
	Вдосконалення асортименту продовольчих товарів.
	Підвищення якості і досягнення безпеки продуктів харчування.
	Споживання харчових продуктів на рівні не нижчому за мінімальний продовольчий кошик.
	Досягнення раціональних обсягів споживання всіх основних продовольчих товарів.
	Фізична доступність.
	Економічна доступність.

Продовження табл. 5.2

1	2
Управління процесом продовольчого забезпечення	Забезпечення взаємозв’язаного функціонування підсистем.
	Скорочення термінів формування і руху товару та продовольчих ресурсів.
	Організація інформаційного забезпечення сфери виробництва продуктів харчування.
	Контроль за відповідністю фактичного стану об’єкту управління нормативному і їх коректування.

Джерело: складено за [3, 83]

Слід зауважити, що сучасні трансформації у сфері виробництва продуктів харчування здійснюються у двох аспектах (структурному і територіальному) на чотирьох основних рівнях – макроекономічному, галузевому, регіональному та локальному (рис. 5.1).

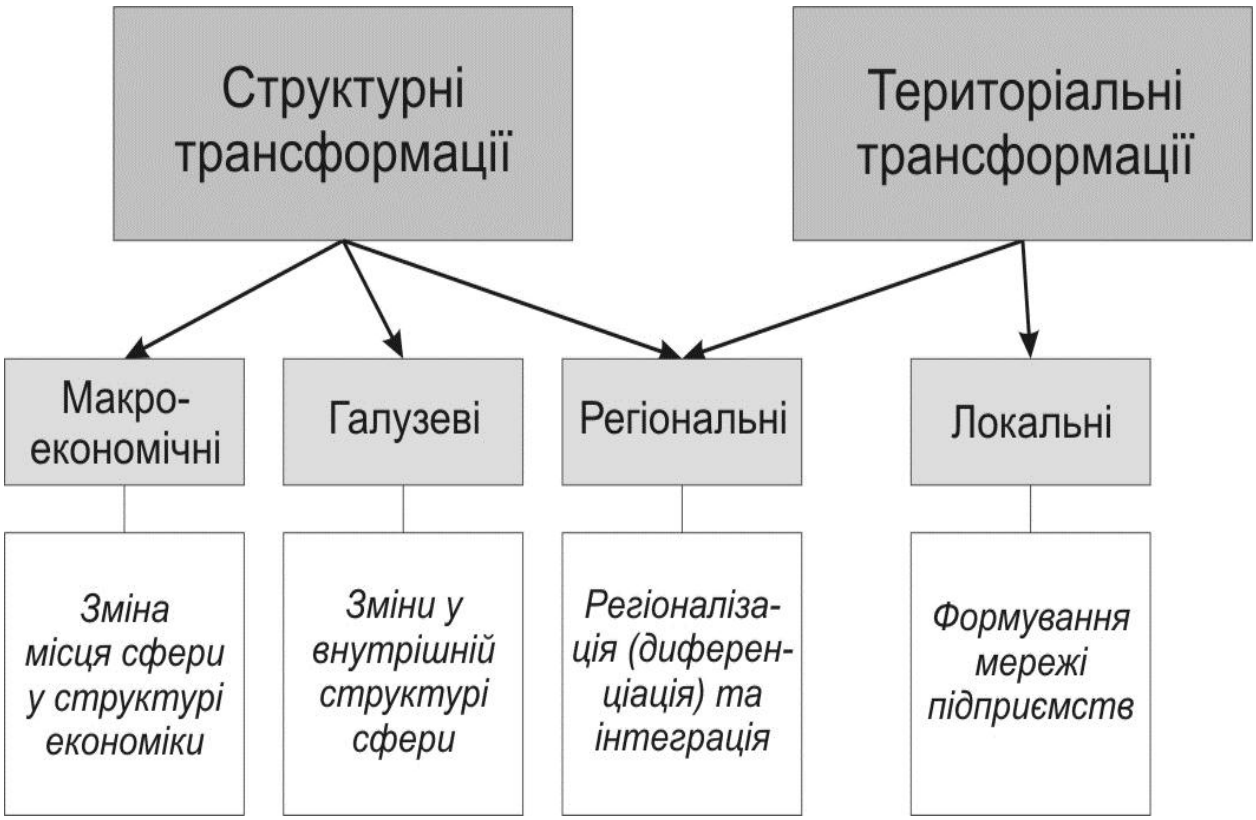

Рис. 5.1. Напрямки трансформацій у сфері виробництва продуктів харчування

Причому, регіональні трансформації можемо віднести як до структурних, так і до територіальних. Саме на регіональному рівні відбувається складна взаємодія процесів диференціації та інтеграції сфери виробництва продуктів харчування.

Узагальнивши можливі напрямки таких трансформацій, можна виділити дві можливі моделі розвитку сфери виробництва продуктів харчування – прогресивну (інноваційно-орієнтовану, високопродуктивну, гуманоцентричну, екобезпечну) та регресивну (структурно і територіально розбалансовану, ресурсно-орієнтовану, низькопродуктивну) (рис. 5.2). Власне, перша, прогресивна модель може розглядатися як основа для форсайту у довгостроковому плануванні розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Незважаючи на всі проблеми інноваційного розвитку, привабливість аграрної сфери стає дедалі помітнішою. Перед аграрною сферою відкриваються широкі перспективи у зв’язку із загрозою світової продовольчої кризи, зростанням попиту на біопальне, відсутністю можливості розширювати посівні площі й нарощувати продуктивність сільського господарства основних аграрних країн [238]. Саме тому для фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрної сфери необхідно [264]:

– сконцентрувати капітал на пріоритетних напрямах розвитку, зокрема, освіті, науці, прогресивних технологіях, підприємницькій активності на ринку наукомісткої продукції;

– забезпечити організацію конкурентоспроможного виробництва аграрно-продовольчої продукції, що можливо завдяки концентрації інвестицій у пріоритетних сферах, зокрема, здійсненню інвестицій у розвиток людського капіталу, що є основою вироблення і впровадження нових знань організаційного, технологічного, економічного, екологічного спрямування;

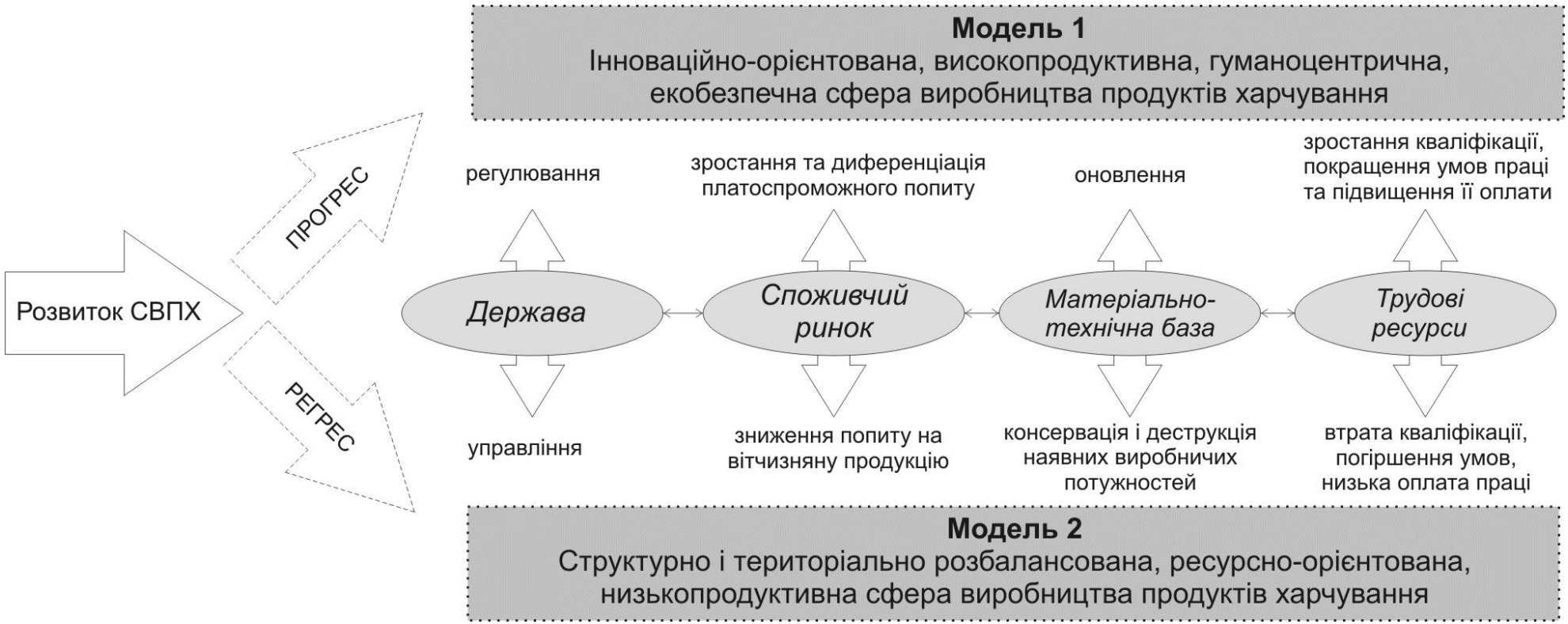

Рис. 5.2. Моделювання розвитку сфери виробництва продуктів харчування

– переорієнтувати інвестиції в розвиток галузей сільського господарства з порівняно високою інтенсивністю виробництва, що сьогодні потребують якнайшвидшого відродження на новій техніко-технологічній основі, забезпечують створення додаткових робочих місць на селі та виробництво імпортозамінних товарів.

– впроваджувати інвестиційно-інноваційні проекти будівництва промислових об’єктів з переробки енергетичних продуктів і виробництва біопального, що сприятиме випуску альтернативних видів екологічно чистого пального, утилізації надлишків виробленої сільськогосподарської продукції та проміжної продукції промислового виробництва, створенню нових робочих місць, збільшенню доходів сільського населення та надходжень до бюджету [57].

Підприємства харчової промисловості, незалежно від специфіки виробництва, стикаються сьогодні з необхідністю в новітніх технологіях, рішеннях та обладнанні. Ця тенденція істотно посилилася після вступу України до Світової організації торгівлі. Жорсткі умови виходу на світовий продовольчий ринок передбачають дотримання технічних умов виробництва продукції, стандартизації та контролю за її якістю і потребують прискореного переходу харчової промисловості України до інноваційної моделі розвитку. Використання інноваційних розробок у виробничому обладнанні та програмних продуктах дають в цих умовах можливість виробнику збільшити продуктивність, поліпшити якість виробленої продукції, розширити свої ринки збуту і збільшити конкурентоспроможність продукту; оптимізувати роботу персоналу, мінімізувати вплив людського чинника на якість готового продукту; і тим самим, підвищити ринкову вартість самого виробництва в цілому.

Сучасна нормативно-правова база забезпечення продовольчої безпеки населення України є досить розрізненою та суперечливою. Відповідно, два головні завдання управління продовольчою безпекою в державі –

забезпечення продовольчої безпеки населення та сприяння зростанню виробництва у галузі – вирішуються далеко не повністю.

В програмних документах уряду України одним із пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку держави визнається перехід економіки на інноваційний шлях розвитку. В Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.), базовим принципом стратегічного курсу визначено утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави [201].

Ключовою проблемою інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування донедавна була ситуація, пов'язана із концентрацією в руках одного регуляторного органу (Держспоживстандарту) всіх регуляторних функцій (стандартизація, метрологія, оцінка відповідності, ринковий нагляд та захист прав споживачів). Така концентрація суперечила міжнародній практиці, яка вимагає чіткого розподілу обов'язків між регуляторним органом, що є державною установою, відповідальною за розробку нормативу, та виконавчим регуляторним органом, який є державною установою, відповідальною за застосування цього нормативу (жоден орган не може одночасно нести відповідальність і за оцінку ризику, і за управління ризиком та повідомлення про ризик) [195, с. 68].

Однак у 2011 році Держспоживстандарт був ліквідований, а його функції передані, Міністерству економічного розвитку і торгівлі та підконтрольним йому структурам, зокрема, Державній інспекції з питань захисту прав споживачів, що проте не вирішило проблему розподілу обов'язків та відповідальності у сфері нагляду та контролю за якістю продуктів харчування.

На наш погляд, наявний організаційний механізм управління продовольчою безпекою в Україні є недосконалим, а тому потребує кардинальної трансформації. На нашу думку, така трансформація повинна полягати у розмежуванні функцій сертифікації та стандартизації і контролю у сфері виробництва продуктів харчування. Іншими словами, державна

структура, яка видає сертифікати, затверджує стандарти, технічні умови тощо, не повинна займатися водночас і контролем виконання виробниками продуктів харчування встановлених норм. Для виконання контролюючої функції варто створити окремий орган, об'єднавши в ньому повноваження санітарно-епідеміологічної та ветеринарної служб, які, як видно із табл. 5.3, суттєво перетинаються у контексті здійснення своїх повноважень.

Таблиця 5.3

Співвідношення об'єктів державних санітарно-епідеміологічної та ветеринарно-санітарної експертиз в Україні

Державна санітарно-епідеміологічна експертиза	Ветеринарно-санітарна експертиза
Нові харчові продукти.	Харчові продукти тваринного походження, підконтрольні ветеринарній службі.
Харчові продукти для спеціального дієтичного споживання, функціональні харчові продукти, харчові добавки, ароматизатори та допоміжні матеріали для переробки з метою їх затвердження для реєстрації і використання в Україні.	
Допоміжні засоби та матеріали для виробництва та обігу, що вводяться в обіг.	
Проекти потужностей (об'єктів) для виробництва та обігу харчових продуктів.	Проекти потужностей (об'єктів) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі.
	Потужності (об'єкти) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, з метою видачі експлуатаційного дозволу або відновлення його дії після призупинення.
	Потужності (об'єкти), що виробляють харчові продукти, підконтрольні ветеринарній службі, для імпорту в Україну та експортні потужності (об'єкти) з метою відповідної реєстрації.
Системи забезпечення якості та безпечності на потужностях (об'єктах) для виробництва та обігу харчових продуктів.	Системи забезпечення якості та безпечності на потужностях (об'єктах) для виробництва та обігу харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі.
Технології, що раніше не використовувалися в Україні.	
Харчові продукти, які вперше ввозяться в Україну і на які у постачальника немає дійсного висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи або виданої цьому постачальнику декларації виробника.	

Джерело: складено за [83]

Також у контексті контролю за якістю та безпечністю продуктів харчування суттєво дублюють свої повноваження державні органи різного рівня і підпорядкування (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Розподіл лабораторій, що уповноважені здійснювати контроль якості та безпечності продуктів харчування в Україні

Державний комітет ветеринарної медицини України	**Міністерство охорони здоров'я України**	**Державна служба з карантину рослин України, Національне агентство з акредитації України**	**Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики**
центральна лабораторія ветеринарної медицини	лабораторія Інституту екогігієни та токсикології ім. Л.І. Медведя	27 лабораторій	35 лабораторій
25 обласних лабораторій ветеринарної медицини	центральна СЕС у Києві		
2 міські лабораторії в Києві та Севастополі	472 сільські лабораторії		
425 регіональних лабораторій	91 міська лабораторія		
1347 лабораторій на агроринках	81 регіональна лабораторія		
	лабораторія водного транспорту		
	3 лабораторії водоймищ		
	14 портових лабораторій		
	центральна СЕС на літаках		
	центральна СЕС на залізниці		
	СЕС на залізничних вокзалах		
	49 СЕС на залізницях		

Джерело: [195]

В умовах описаного нами напрямку реформування організаційної

структури управління продовольчою безпекою вагомою передумовою мало б бути оновлення матеріально-технічного забезпечення контролюючих органів. Зокрема, потребує вирішення проблема нестачі обладнання, необхідного для виявлення низки небезпечних домішок як у продуктах харчування, так і в сировині. Водночас, з урахуванням сучасних тенденцій у світовій продовольчій галузі, підвищення кваліфікації потребує також персонал відповідних установ.

Отже, інноваційний розвиток підсистеми контролю якості продуктів, поряд із законодавчими змінами, організаційною трансформацією, є одним із перспективних шляхів вирішення проблем продовольчої безпеки населення України.

Зокрема, варто згадати низку положень Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2007). Відповідно до цього документа контролюючі органи мають попереджати виробника про перевірку за 10 днів до її проведення (відповідно до європейських норм всі перевірки мають бути несподіваними).

Іншим недоліком названого Закону є те, що у ньому визначено, що контролюючі органи мають купувати й здійснювати випробування продукції за рахунок цільових бюджетних коштів (які не завжди є передбаченими в Державному бюджеті).

Водночас, Міністерство охорони здоров'я, затверджуючи показники безпечності, спирається ще на радянські нормативні документи від 1989 року, які не відповідають сучасним вимогам: містять чимало забруднювачів продуктів, які вже давно ніхто не використовує у виробництві, однак не враховують наявності сотень пестицидів, гормональних препаратів, антибіотиків, мікотоксинів тощо, які нормуються в Євросоюзі [174].

Очевидно, що реформа національної системи стандартизації і сертифікації у сфері якості харчових продуктів у напрямку до підвищення їх якості та відповідності міжнародним стандартам не враховує всі нюанси технологічних процесів виробництва.

Для прикладу, відповідно до діючих нових державних стандартів, ковбасні вироби найвищого ґатунку повинні на 100% складатися з м’яса. Однак, у той же час, у Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [83] зазначено, що м’ясо – це будь-які їстівні частини тварин (а, отже, до цієї категорії можна віднести і сухожилля, шкіру, нутрощі та ін. побічні продукти тваринництва). Більше того, у мінімальних специфікаціях якості ковбасних виробів для окремих їх видів вказаний максимально допустимий вміст вологи до 75% (очевидно, при наявності у такому продукті 25% м’яса найнижчої якості, він буде вважатися таким, що відповідає встановленим нормам).

За оцінками центру «Тест», близько 70% ковбасних виробів випускається з серйозними порушеннями і відхиленнями від стандартів. Завдяки спеціальним домішкам, вміст води у вареній ковбасі може доходити до 75%. Основою багатьох варених ковбас, сосисок є так звана емульсія – перемелені й уварені до стану ясно-сірої кашки шкіра, кості, субпродукти й інші відходи м’ясовиробництва. Замість м’якоті використовуються шкіра, сухожилля, кісткове борошно, кров, м’ясо механічної обвалки. Сучасні технології дозволяють зробити колір і запах продукту практично ідеальним навіть при 20% вмісті м’яса в ковбасі [198].

Як зазначають експерти, діюча в Україні система технічних норм та умов не відповідає сучасним вимогам, адже призводить до зайвої формалізації виробничих процесів у харчовій промисловості, що знижує конкурентоздатність національних товаровиробників. Водночас, перевірку якості варто здійснювати лише на початковій (сировина) та кінцевій (готовий продукт) стадіях, а питання умов виробництва у такій ситуації буде вирішено самостійно виробниками.

Як довів ринковий досвід зарубіжних країн, контролювати достатньо тільки небезпечні та шкідливі домішки в продуктах. Отже, систему стандартів у сучасному вигляді слід скасувати цілком. Споживач від цього

тільки виграє, оскільки на ринку з'явиться більше нових товарів, а виробник стане конкурентоздатнішим, адже йому не доведеться витрачатися на зайві формальності [68].

Порівнявши норми українського та європейського законодавства щодо контролю якості та безпечності продуктів харчування (табл. 5.5), можемо зробити висновок про те, що сфера стандартизації та контролю якості у виробництві продуктів харчування в Україні перебуває у стадії формування.

Таблиця 5.5

Порівняльний аналіз українського та європейського законодавства щодо безпечності харчових продуктів

Україна	**Європейський Союз**
1	2
Відсутність організаційної та фінансової бази для здійснення вичерпних досліджень у сфері безпечності харчових продуктів.	Створені законодавчі умови, що дозволяють надавати науково обґрунтовану інформацію особам, які ухвалюють рішення щодо безпечності продуктів харчування.
За своєю природою українське законодавство про харчові продукти використовує принцип «презумпції винуватості». Воно наділяє представників державних контролюючих органів повноваженнями одноосібно вирішувати, чи порушило конкретне підприємство норми, та застосовувати до нього штрафні або інші санкції.	Законодавець намагається відшукати баланс між необхідністю захисту споживачів та інтересами операторів ринку. Приклад: принцип належного виконання своїх зобов'язань (належної сумлінності), що використовується в законодавстві Великої Британії. Відповідно до цього принципу, виробник може бути звільнений від санкцій, якщо зможе довести, що здійснив усе від нього залежне, щоб виконати вимоги закону.
Відсутні чіткі механізми або принципи координації дій різноманітних регуляторних органів на національному рівні. Відсутній чіткий розподіл повноважень між контролюючими органами. Не існує єдиного контролюючого органу у сфері контролю безпечності харчової продукції або інтегрованої системи контролю за продуктами харчування.	Держави-члени ЄС створили або знаходяться в процесі створення єдиних контролюючих органів або інтегрованих систем контролю усього ланцюга виготовлення продукту відповідно до принципу «від лану до столу», починаючи з поля і закінчуючи роздрібною торгівлею. Регламент Європейського парламенту та Ради 882/2004 від 29 квітня 2004 року передбачає чіткі принципи та механізми побудови, функціонування та управління національною системою контролю якості харчових продуктів.

Продовження табл. 5.5

1	1
Постійно зростає кількість адміністративних послуг (якими підприємства змушені скористатися для дотримання вимог законодавства та контролюючих органів).	Як правило, виробники сплачують лише за ті види адміністративних послуг, які не стосуються переважної більшості харчових підприємств. Наприклад, за здійснення додаткових заходів державного контролю у випадку порушень законодавства, виявлених під час виконання звичайних контрольних процедур.
В українському законодавстві відсутній системний і прозорий механізм оцінки впливу та (або) перегляду законодавства про безпечність харчових продуктів.	Існує законодавча основа для системного перегляду законодавства про безпеку харчової продукції, в тому числі і через консультації з широким колом заінтересованих осіб.
Для будь-якого виду продукції, яка має вироблятися серійно, необхідно затверджувати нормативну документацію.	Затвердження нормативних документів та отримання дозволу на розміщення на ринку передбачається лише для товару, який може бути кваліфікований як «новітній харчовий продукт». У всьому ЄС щороку реєструють не більше кількох десятків новітніх харчових продуктів.
Періодично необхідно в обов'язковому порядку проводити сертифікацію (і повторну сертифікацію) продуктів.	Сертифікація використовується майже виключно для експортно-імпортних операцій (тільки якщо цього вимагає країна, до якої імпортують продукцію).
Ветеринарна сертифікація передбачена для всіх видів продуктів тваринного походження (у тому числі продуктів переробки, виготовлених із сировини, яка вже перевірялася раніше).	Обов'язковою є перевірка всіх живих тварин перед забоєм та туш після забою. Отримання ж ветеринарного документу на перероблену продукцію для внутрішнього ринку, як правило, не є обов'язковим.
Кожен інгредієнт харчового продукту має супроводжуватися значною кількістю обов'язкових документів. Це спричиняє експоненціальне збільшення кількості документів, які оператори ринку мають готувати впродовж харчового ланцюга.	Для трансакцій на внутрішньому ринку ЄС кількість обов`язкових документів значно менша. У деяких випадках паперові документи не вимагаються взагалі (завдяки електронному документообігу).
Функція контролю здійснюється двома, або, для продуктів тваринного походження, трьома контролюючими органами, які, як правило, перевіряють дотримання майже однакових вимог.	Офіційний контроль конкретного виробника виконується, як правило, одним контролюючим органом. У деяких випадках залучаються інші контролюючі органи, але вони здійснюють перевірки стосовно інших правових вимог.
Не існує національного плану контролю харчових продуктів з щорічною звітністю про його виконання із боку державних контролюючих органів.	Національний план контролю безпечності харчових продуктів формулюється контролюючим органом і супроводжується щорічними звітами про виконання.
Лише обмежена кількість випробувальних лабораторій відповідає стандарту ISO 17025, хоча Україна прийняла еквівалентний йому державний стандарт.	Всі випробувальні лабораторії, які здійснюють аналізи для цілей державного контролю, повинні відповідати стандарту ISO 17025.

Джерело: складено за [195]

І справді, в Україні відсутній закон про державний ринковий нагляд за додержанням вимог щодо безпеки продукції, розроблений на основі директив Європейського Союзу 2001/95/ЕС про загальну безпеку продукції та 85/374/ЄЕС щодо відповідності законів, положень та адміністративних постанов країн-членів щодо відповідальності за дефектну продукцію. Не запроваджені положення, стандарти Комісії Кодекс Аліментаріус, застосування яких передбачене Законом України «Про безпечність і якість харчових продуктів». Не впроваджені на підприємствах України системи забезпечення безпеки харчової продукції відповідно до вимог стандартів ISO 22000, що унеможливлює забезпечити конкурентоспроможність вітчизняних виробників щодо експорту харчової продукції [129].

Не запроваджені положення «Регламенту Європейського Парламенту і Ради 178/2002ЕС від 28 січня 2002 року «Про встановлення загальних принципів та вимог законодавства щодо харчових продуктів, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур у галузі безпеки харчових продуктів» та Регламенту (ЄС) № 882/2004 Європейського Парламенту і Ради від 29 квітня 2004 року «Про проведення офіційного контролю з метою забезпечення перевірок додержання закону про продукти харчування та фураж і правил, що стосуються здоров'я та благополуччя тварин» [129].

Специфіка актуальної стадії пов'язана із недостатньою розробленістю національного законодавства у вказаній галузі, а також його зайвою диференціацією, неузгодженістю, дублюванням функцій. Відповідно, така ж ситуація характерна і для організаційного механізму забезпечення стандартизації і сертифікації у сфері виробництва продуктів харчування. Зокрема, як зазначають фахівці, суттєвою проблемою є неможливість перевірки в Україні якісних характеристик багатьох як імпортних, так і вітчизняних продуктів харчування, оскільки ті ж установи, що займаються видачею сертифікатів та ліцензій, не можуть об'єктивно здійснювати перевірку якості продуктів, на які вони ж видали дозвільні документи.

Очевидно, що перевіркою якісних характеристик продуктів харчування мали б займатися окремі незалежні організації, які мали б широкі повноваження щодо контролю якості та безпечності продукції.

Отже, загальна ситуація в сфері інновацій характеризується відсутністю глибоко обґрунтованої державної програми переведення національної економіки на інноваційні засади розвитку, «фрагментарністю» потенціалу наукових розробок та технологічних інновацій, малосприйнятливістю споживачів до використання інноваційних продуктів за відсутності економічної заінтересованості виробників у підготовці й організації їх випуску. Специфіка харчової промисловості зумовлена її високою залежністю від аграрного виробництва, застарілістю і відставанням від сучасних вимог номенклатури продукції вітчизняних підприємств продовольчого машинобудування, примітивністю лабораторної бази й відсталістю нормативної бази та ін. [238].

Однак, незважаючи на ці та інші серйозні проблеми, на підприємствах окремих галузей вдалося реалізувати комплекс заходів з техніко-технологічної модернізації переробного виробництва, що забезпечило кардинальне підвищення його інноваційного рівня й розширення масштабів інноваційної діяльності. Це, зокрема, підприємства з випуску кондитерських виробів, фруктово-овочевих соків, тютюнової, алкогольної, пивобезалкогольної продукції тощо. Однак цього вдалося досягти шляхом залучення закордонних інвестицій, викупу акцій і фактично переходу підприємств у власність іноземних інвесторів. Продукція, яка випускається на таких вітчизняних переробних потужностях, характеризується високою якістю, відповідає міжнародним стандартам, велика її частка експортується на європейський та світовий ринки, де знаходить свого споживача.

Слід підкреслити, що у сферу економічних інтересів іноземних інвесторів потрапили переважно ті підприємства харчової промисловості, які випускають прибуткову й високоліквідну продукцію, що забезпечує швидку окупність вкладених інвестицій. Визначальна роль у визначенні

пріоритетних напрямів економічної діяльності й запровадженні ефективних інструментів активізації інноваційної діяльності для решти галузей має належати державі. Вона має відіграти роль каталізатора, своєрідного пускового механізму в започаткуванні й розширенні інноваційної діяльності в тих сферах, галузях і на підприємствах, які до цього часу за різних обставин не включилися в даний процес.

Пріоритетними напрямами і видами економічної діяльності, в яких необхідно активізувати інноваційні процеси, є:

– створення й впровадження у виробництво ресурсо- та енергозберігаючих, екологобезпечних технологій глибокої переробки аграрної сировини;

– впровадження сучасних систем сертифікації продукції, методик експрес-аналізу, лабораторного обладнання для контролю за якістю і безпекою аграрної сировини та продовольчих товарів;

– розроблення необхідного технологічного обладнання для запровадження сучасних наукомістких технологій переробки аграрної сировини та організації його випуску на вітчизняних підприємствах продовольчого машинобудування;

– збільшення випуску продуктів дитячого харчування, продовольчих товарів лікувально-профілактичного призначення шляхом організації спеціальних сировинних зон і розширення виробництва екологічно чистої аграрної сировини.

Для забезпечення практичної реалізації зазначених пріоритетів у сфері інноваційної діяльності роль і функції держави в її регулюванні повинні суттєво розширитися й охоплювати подальшу розбудову та удосконалення нормативно-законодавчої бази, розроблення інноваційних програм (державних, регіональних, галузевих) і проектів, прискорення формування інноваційної інфраструктури і програм підтримки інноваційного підприємництва.

Потрібно сформувати і запровадити взаємозв'язану систему протекціоністських і ринкових інструментів та механізмів для підтримки і стимулювання підприємств, які реалізують програми переходу на інноваційно-технологічну модель розвитку. Для цього необхідно реалізувати наступні пропозиції:

– збільшення обсягів бюджетного фінансування науково-дослідних робіт, спрямованих на розроблення сучасних технологій та необхідного технологічного устаткування з метою розширення й оновлення номенклатури продуктів харчування;

– активізація пошуків, апробації й широкого застосування достовірних методів проведення експрес-аналізів продовольчої сировини щодо вмісту шкідливих залишків (агрохімікатів, важких металів, мікроелементів, радіонуклідів, патогенної флори), уточнення їх граничних концентрацій і забезпечення їх врахування при розробленні сучасних технологій переробки та зберігання продуктів харчування;

– розробка галузевих інноваційних програм і проектів для підприємств, від стабільної діяльності яких значною мірою залежить продовольча безпека держави, для переведення їх на інноваційно-технологічну модель розвитку;

– стимулювання розширення випуску підприємствами продовольчого машинобудування наукомістких машин, обладнання, апаратів нового покоління [252, 267].

Реалізація перелічених пропозицій можлива за умови запровадження гнучких й ефективних податкових, кредитних, митних та інших фінансово-економічних важелів підтримки вітчизняних підприємств, що розробляють наукомісткі технології перероблення продовольчої сировини, організовують і розширюють виробництво інноваційних видів продовольчих товарів.

З метою посилення прямого впливу держави на науково-технічну діяльність й інноваційні процеси в агропромисловому комплексі, суміжних і підтримуючих галузях необхідно передбачити в державному бюджеті кошти

на підтримку створення аграрно-фінансово-промислових груп, агротехнополісів, агротехнопарків.

Особливо пріоритетним має бути удосконалення механізму фінансування інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, яке повинне, на наш погляд, базуватися на збалансованому поєднанні внутрішнього і зовнішнього механізмів із фокусом на регіональний рівень гарантування продовольчої безпеки. Відповідно, мають бути передбачені податкові та інші пільги для підприємств харчової промисловості, що активно впроваджують інновації.

З метою контролю за впровадженням інновацій у сфері виробництва продуктів харчування національними суб'єктами підприємницької діяльності також потребує удосконалення система моніторингу та звітності у сфері інноваційної діяльності. Важливим завданням є оцінка ефективності впровадження інновацій. Для цього на кожному підприємстві, що є суб'єктом інноваційної діяльності у сфері виробництва продуктів харчування, має бути впроваджена міжнародна сертифікована система управління якістю. Власне, перші кроки у напрямку інтеграції національної економіки на основі міжнародних систем управління якістю уже здійснюються, однак, окрім фінансування, такі заходи потребують також комплексу рішень різних органів державної влади у напрямку до їх реалізації.

З урахуванням високого потенціалу розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, суттєвий ефект можуть мати також заходи щодо стимулювання підприємницької активності у державі загалом – спрощення процедур реєстрації бізнесу та податкової звітності.

Не можна оминути увагою також проблеми корупції та економічної злочинності, які на сучасному етапі також гальмують інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування і потребують невідкладного вирішення.

Висновки до п’ятого розділу

1. На основі здійсненого аналізу інноваційного розвитку національної сфери виробництва продуктів харчування можна виділити низку положень, що повинні лягти в основу концепції активізації інноваційних процесів у цій сфері економіки України:

– інтегральний підхід до організації і управління сферою виробництва продуктів харчування;

– дотримання і впровадження принципів інноваційного розвитку сфери;

– врахування зарубіжного досвіду у трактуванні проблем розвитку сфери виробництва продуктів харчування;

– дотримання балансу між забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини;

– оптимальний інвестиційний баланс;

– інтенсифікація інформаційно-інтелектуального інвестування;

– розширення сфери та збільшення обсягів наукових розробок;

– зміна місця сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці;

– трансформація внутрішньої структури;

– раціональне і ефективне регіональне планування та управління;

– стимулювання підприємницької активності;

– формування гнучкої інфраструктури збуту.

2. Виділено екологічне аграрне виробництво та модернізацію сільського господарства як перспективні напрямки інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Розвиток екологічного аграрного виробництва в Україні неможливий без належної державної підтримки, яка повинна здійснюватися шляхом стимулювання органічного сільського господарства через сприятливу цінову, податкову, кредитну політику країни. Адже саме виробництво екологічно чистої продукції зможе

забезпечити продовольчу безпеку як на національному, так і на світовому рівнях.

3. Модернізація села і сільського господарства, зокрема, є складною проблемою, що формує основу сучасних ризиків продовольчої безпеки в Україні, однак може бути вирішена за умови: створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення; підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення; техніко-технологічного оновлення матеріальної бази сільськогосподарських підприємств; залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, удосконалення інвестиційного клімату; державної підтримки конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір; подолання стихійності та тінізації аграрного ринку; створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення та ін. заходів.

4. Сучасні трансформації у сфері виробництва продуктів харчування здійснюються у двох аспектах – структурному і територіальному, на чотирьох основних рівнях – макроекономічному, галузевому, регіональному та локальному. Причому, регіональні трансформації можемо віднести як до структурних, так і до територіальних. Для регіонального рівня характерною є складна взаємодія процесів диференціації та інтеграції сфери виробництва продуктів харчування.

5. На основі аналізу сучасної нормативно-правової бази забезпечення продовольчої безпеки населення України виявлено її досить розрізнений та суперечливий характер. Відповідно, два головні завдання управління продовольчою безпекою в державі – забезпечення продовольчої безпеки

населення та сприяння зростанню виробництва у галузі – вирішуються далеко не повністю.

Організаційні інструменти управління продовольчою безпекою в Україні є недосконалими, а тому потребують кардинальної трансформації, яка повинна полягати у розмежуванні функцій сертифікації та стандартизації і контролю у сфері виробництва продуктів харчування.

В умовах описаного нами напрямку реформування організаційної структури управління продовольчою безпекою вагомою передумовою мало б бути оновлення матеріально-технічного забезпечення контролюючих органів. Зокрема, потребує вирішення проблема нестачі обладнання, необхідного для виявлення низки небезпечних домішок як у продуктах харчування, так і в сировині. Водночас, з урахуванням сучасних тенденцій у світовій продовольчій галузі, підвищення кваліфікації потребує також персонал відповідних установ.

6. Окреслено пріоритетні напрямки і види економічної діяльності, в яких необхідно активізувати інноваційні процеси:

– створення й впровадження у виробництво ресурсо- та енергозберігаючих, екологобезпечних технологій глибокої переробки аграрної сировини;

– впровадження сучасних систем сертифікації продукції, методик експрес-аналізу, лабораторного обладнання для контролю за якістю і безпекою аграрної сировини та продовольчих товарів;

– розроблення необхідного технологічного обладнання для запровадження сучасних наукомістких технологій переробки аграрної сировини;

– збільшення випуску продуктів дитячого харчування, продовольчих товарів лікувально-профілактичного призначення шляхом організації спеціальних сировинних зон і розширення виробництва екологічно чистої аграрної сировини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформовано теоретико-методологічні основи дослідження сфери виробництва продуктів харчування та обґрунтовано напрямки її перспективного розвитку в Україні. Результати дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки і пропозиції:

1. Обґрунтовано введення у науковий вжиток поняття сфери виробництва продуктів харчування – сукупності видів економічної діяльності, об'єднаних у комплекс галузей економіки, основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення. Наголошено, що пропонована для розгляду сфера економіки концентрує увагу не стільки на виробничих процесах та міжгалузевих зв'язках, як на гарантуванні продовольчої безпеки населення, держави, регіону.

2. Виділено ключові принципи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування – пріоритетність, збалансованість, диференційованість та гуманоцентричність. На їх основі розроблено модель системи інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

3. Окреслено два основні підходи до трактування категорії продовольчої безпеки у вітчизняній науці – економікоцентричний і гуманоцентричний. На основі узагальнення зарубіжного теоретичного досвіду досліджень сфери виробництва продуктів харчування та продовольчої безпеки виявлено, що у зарубіжній науці питання продовольчої безпеки розглядаються у двох аспектах – як власне продовольча безпека, а також як забезпеченість продовольством населення.

4. Введено у науковий обіг поняття інноваційного самозабезпечення, яке слід розуміти як оптимальний стан системи продовольчої безпеки держави, при якому формується оптимальний зовнішній торговельний баланс з акцентом на забезпечення населення основними групами продуктів

харчування за рахунок внутрішнього виробництва із активним впровадженням інноваційних технологій.

5. Розглянуто питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування, зокрема виділено галузеві (макроекономічні, структурні, правові, управлінські, працересурсні, технологічні) і територіальні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

6. За результатами аналізу чинних міжнародних стандартів у сфері якості продуктів харчування зроблено висновок про детальну розробленість і багатоваріантність таких стандартів у розвинутих країнах світу. Загалом, європейське законодавство з питань безпеки та якості харчових продуктів регулюється близько 160 директивами, які необхідно запровадити в законодавство України для створення аналогічної системи. Саме це завдання і має бути пріоритетним у подальшому реформуванні національного законодавства у досліджуваній сфері.

7. Встановлено, що нормативно-правове забезпечення інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні, загалом, є досить розрізненим та нестабільним. Стратегічні документи, що визначають основні цілі розвитку відповідної сфери, переважно, не виконуються, а нереалізовані завдання механічно переносяться у стратегії на наступні періоди. Загалом, положення, що пов’язані з інноваційним розвитком сфери виробництва продуктів харчування, якщо і присутні у нормативно-правових актах, то мають декларативний характер. У той же час, у державі функціонує розгалужена система регулювання розвитком агропромислового виробництва, яка націлена, насамперед, на створення зовнішньоекономічного ефекту та забезпечення економічної безпеки держави.

8. Виявлено, що для структури управління інноваційною діяльністю в Україні характерне суттєве дублювання функцій різними центральними органами влади у інноваційній сфері. Наявний організаційний механізм

управління продовольчою безпекою в Україні також є недосконалим, а тому потребує кардинальної трансформації. Така трансформація повинна полягати у розмежуванні функцій сертифікації та стандартизації і контролю у сфері виробництва продуктів харчування. Для виконання контролюючої функції варто створити окремий орган, об'єднавши в ньому повноваження санітарно-епідеміологічної та ветеринарної служб.

9. Обґрунтовано переваги і недоліки різних форм господарювання у аграрному виробництві. Сільське господарство є основною сировинною базою сфери виробництва продуктів харчування, тому саме на його рівні відбувається розробка та впровадження базових для функціонування сучасного агропромислового комплексу інновацій. Виділено та охарактеризовано управлінські, технологічні та маркетингові інновації у сфері аграрного виробництва.

10. З метою аналізу регіональних відмінностей інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні розраховано індекси низки показників інноваційного розвитку, а також загальний індекс інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Отримані показники дають змогу оцінити сучасну регіональну диференціацію інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування в Україні.

За результатами факторного аналізу показників виробництва основних груп харчових продуктів підприємствами сфери виділено два ключові фактори – інноваційний та сировинний, які в сучасних умовах зумовлюють специфіку розвитку сфери виробництва продуктів харчування та системи продовольчої безпеки України.

11. Виявлено, що харчова промисловість України в актуальний період розвитку характеризується тенденцією до скорочення кількості великих підприємств і зростання малих і середніх. Водночас обсяги прямих іноземних інвестицій постійно зростають. Помітною є суттєва диспропорція, що полягає у переважанні інвестицій у харчову промисловість у порівнянні із сільським господарством. Така ситуація, безумовно, не сприяє оновленню

виробничих фондів агропромислового комплексу і зумовлена низькою рентабельністю сільськогосподарського виробництва в Україні, слабким розвитком великого бізнесу як найбільш інвестиційно привабливого у цій сфері.

12. Запропоновано низку положень, що повинні лягти в основу концепції активізації інноваційних процесів у цій сфері економіки України. Охарактеризовано сучасні трансформації у сфері виробництва продуктів харчування у двох аспектах (структурному і територіальному) та на чотирьох основних рівнях – макроекономічному, галузевому, регіональному та локальному.

13. З урахуванням результатів здійсненого компонентного аналізу сфери виробництва продуктів харчування, її основних тенденцій розвитку та факторів активізації інноваційних процесів, запропоновано та охарактеризовано дві прогнозні моделі розвитку сфери виробництва продуктів харчування – прогресивну і регресивну.

14. Окреслено пріоритетні напрямки і види економічної діяльності, в яких необхідно активізувати інноваційні процеси: створення й впровадження у виробництво ресурсо- та енергозберігальних, екологобезпечних технологій глибокої переробки аграрної сировини; впровадження сучасних систем сертифікації продукції, методик експрес-аналізу, лабораторного обладнання для контролю за якістю і безпекою аграрної сировини та продовольчих товарів; розроблення необхідного технологічного обладнання для запровадження сучасних наукомістких технологій переробки аграрної сировини та організації його випуску на вітчизняних підприємствах продовольчого машинобудування; збільшення випуску продуктів дитячого харчування, продовольчих товарів лікувально-профілактичного призначення шляхом організації спеціальних сировинних зон і розширення виробництва екологічно чистої аграрної сировини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. — №6. — С. 15 – 18.

2. Аналіз маркетингової діяльності на промисловому підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bibliofond.ru/view.aspx?id=662986

3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2–ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. — К.: Київський національний економічний університет, 2002. — 624 с.

4. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. — К. : Аграрна наука, 2005. — 140 с.

5. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: [монографія] / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект–Поліграф», 2007. – 216 с.

6. Андрощук Г. Інноваційна діяльність в Україні: економічний механізм стимулювання / Г. Андрощук // Інтелектуальна власність. – 2000. – № 12. – С. 23 – 30.

7. Андрушко Р.П. Економічний і соціальний розвиток села в перехідний період до ринку / Р.П. Андрушко // Вісник ЛДАУ: Економіка АПК. – Львів : ЛДАУ. – 2007. – №6. – С. 86 – 89.

8. Андрушко Р.П. Соціальний розвиток села як пріоритетний напрямок аграрної реформи / Р.П. Андрушко // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: ЛДАУ. – 2007. – №5. – С. 191 – 195.

9. Анфиногентова А.А. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы / А.А. Анфиногентова. – Институт аграрных

проблем (Российская академия наук) : Изд-во Саратовского университета, 2004. – 240 с.

10. Бабина Ю.В. Экологический менеджмент / Ю.В. Бабина, Э.В. Варфоломеева. – М.: ИМ «Социальные отношения», Из–во «Перспектива», 2002. – 207 с.

11. Багрова В.І. До питання визначення кола провідних складових інноваційного потенціалу промислового підприємства / І.В. Багрова, Т.І. Тищенко // Вісник економічної науки України: Науковий журнал. – 2011. – № 2. – С. 14 – 18.

12. Базовий звіт щодо якості результатів вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2011/sg/zvit/Base_Zvit_SGD_2010.zip

13. Балабанова Л.В. Маркетинг підприємства / Л.В. Балабанова, В.В. Холод, І.В. Балабанова. – Київ, 2012. – 205 с.

14. Бевз В.В. Енергозбереження – складова ефективності діяльності підприємства / В.В. Бевз // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 19. – С. 90 – 97.

15. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б. Биржаков— СПб. : Герда, 2003. — 320 с.

16. Білоусько Я.К. Державна підтримка техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.О. Питулько, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. — 2005. — № 5. – С. 31 – 32.

17. Білоусько Т.М. Моделі продовольчої безпеки регіонів України / Т.М. Білоусько // Экономика Крыма науч.-практ. журн. – 2011. – №1. – С. 169 – 170.

18. Блажко М.О. Підходи до класифікації ризиків у сучасній

ризикології [Електронний ресурс] / М.О. Блажко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Economics/14_84899.doc.htm.

19. Бойко И.В. Инновационная экономика: мировой опыт и Россия / И.В. Бойко // ЭКО. – 2002. – №11. – С. 170 – 178.

20. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / Бородіна О., Прокопа І. // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74 – 85.

21. Борщ А.Т. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України / Борщ А.Т. // Економіка АПК. – 2009. – №2. – С. 111 – 116.

22. Борщевський П.В. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П.В. Борщевський // Розбудова держави. – 2009. – № 1-6. – С. 63 – 67.

23. Бурик З. Основи прогнозування сталого розвитку регіону [Електронний ресурс] / З. Бурик // Демократичне врядування. Електронне наукове фахове видання Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – Вип. 12. – Режим доступу : http://lvivacademy.com/visnik12/fail/Buryk.pdf

24. Бутко М.П. Продовольча безпека як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / М.П. Бутко, Д.В. Склярець // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» – 2010. – №4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/12.htm

25. Вандяк Н.П. Аналіз економічного стану підприємств харчової промисловості України / Н.П. Вандяк // Інноваційна економіка [збірник наукових праць]. – 2007. – №3. – С. 90 – 94.

26. Вандяк Н.П. Значення підвищення якості продукції на підприємствах харчової промисловості / Н.П. Вандяк // Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності – об’єктивна

передумова інтеграції країни в Світове співтовариство: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2007р., Тернопіль). Частина 2. – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – С. 38 – 40.

27. Вандяк Н.П. Інноваційний шлях розвитку підприємств харчової промисловості / Н.П. Вандяк // Галицький економічний вісник. Науковий журнал. – 2007. – №1. – С. 49 – 54.

28. Вандяк Н.П. Механізм забезпечення високої якості продукції в системі менеджменту харчових підприємств/ Н.П. Вандяк // Економічний аналіз. [Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу]. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – Випуск 2(18). – С. 192 – 196.

29. Вандяк Н.П. Об'єктивна необхідність застосування інновацій в харчовій промисловості / Н.П. Вандяк // Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 2007р., Тернопіль). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 134 – 137.

30. Вандяк Н.П. Обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку харчової промисловості / Н.П. Вандяк // Економіка промисловості України: [збірник наукових праць РВПС НАН України]. – К.: РВПС НАН України, 2007. – С. 174 – 179.

31. Вандяк Н.П. Особливості формування конкурентних переваг в агропромисловій сфері / Н.П. Вандяк // Інноваційна економіка [збірник наукових праць]. – 2006. – №2. – С. 67 – 74.

32. Вандяк Н.П. Перспективи розвитку підприємств харчової промисловості в Тернопільській області / Н.П. Вандяк, Р.С. Чорний // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. – Тернопіль: ТДПУ, 2005. – №18. – С. 209 – 211.

33. Вандяк Н.П. Регіональні особливості розвитку агропромислової інтеграції в харчовій промисловості як важлива умова її економічної ефективності / Н.П. Вандяк // Регіональні аспекти розвитку і розміщення

продуктивних сил України. [Збірник наукових праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільського державного економічного університету]. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – №10. – С. 74 – 77.

34. Вандяк Н.П. Удосконалення інвестиційного забезпечення харчової промисловості – запорука успішного її функціонування / Н. П. Вандяк // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – Випуск 10. – С. 71 – 79.

35. Вандяк Н.П. Харчова промисловість України в умовах розвитку світової економіки / Н.П. Вандяк // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. 2007. – Випуск 15. – С. 453 – 457.

36. Вітков М.С. Розвиток інвестиційної політики в сільському господарстві України / М.С. Вітков // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 54 – 57.

37. Власов В.І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В.І. Власов, В.П. Саблук, М.А. Лисак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43 – 45.

38. Влияние вступления в Всемирную организацию торговли на конкурентоспособность отечественной продукции / [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://novosti.mk.ua/news/econimic_comments/2007/03/06/1338.html.

39. Володін С. А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи / Володін С. А. // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 139 – 149.

40. Воробець С.Й. Особливості інноваційного розвитку галузі тваринництва в Україні [Електронний ресурс] / С.Й. Воробець, О.М. Мельник, О.Й. Жученко. – Режим доступу : http://ru.investcentre.net/investuvanya/konferentsiji/problemy-formuvanya-ta-

rozvytku-inovatsijnoji-infrastruktury/osoblyvosti-inovatsijnoho-rozvytku-haluzi-tvarynytstva-v-ukrajini.html

41. Вступ до СОТ посилить експортні позиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/arch/finance/16feb2008/xport.html

42. Вступ України до СОТ: позитивні та негативні наслідки для сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38766

43. В Україні можуть ввести систему контролю якості продуктів харчування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2013/09/20/395493/

44. Галушко В.П. Пріоритетні напрями розвитку агропромислового комплексу України / В.П. Галушко, С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 6 – 12.

45. Гарам В.П. Сучасне управління агротехнологічним процесом у рослинництві / В.П. Гарам, А.О. Пашко // Наука та інновації [збірник наукових праць]. – 2005. – Т 1. – № 2. – С. 110 – 116.

46. Гармашов В.В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гармашов, О.В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – №7. – С. 11 – 16.

47. Гарний врожай, незважаючи на особливості клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imptorgservis.uaprom.net/a38649-garnij-vrozhaj-nezvazhayuchi.html

48. Гилка М.Д. Залучення прямих іноземних інвестицій в оновлення основного капіталу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області / М.Д. Гилка // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – С. 105 – 109.

49. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. ек. наук: спец. 08.07.02

«Економіка сільського господарства і АПК» / О.І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 42 с.

50. Гойчук О.І. Забезпечення продовольчої безпеки як головний пріоритет інвестиційної політики в агропромисловому комплексі / О.І. Гойчук // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2010. – Вип. 15.4. – Ч.1. – С. 92 –97.

51. Гойчук О.І. Продовольча безпека / Гойчук О.І. – Житомир : Полісся. – 2004. – 348 с.

52. Гончаров В. Перспективи сільського господарства України при вступі до СОТ / В. Гончаров, А. Бондарчук // Економіст. – 2008. – № 9. – С. 17 – 18.

53. Гончарук Андрей. 2000 год стал рекордным для внешей торговли / Андрей Гончарук // Бизнес. – 2003. – №1–2. – С.21 – 30.

54. Губенко В.І. Трансформації економічного розвитку та продовольча безпека в умовах протиріч глобалізації [Електронний ресурс] / В.І. Губенко // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. – Секція 1. Трансформація моделей інноваційного розвитку економіки в умовах глобалізації. – Режим доступу : http://www.khntusg.com.ua/files/2ikonf2011/section1.pdf

55. Данилишин Б. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв’язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. Данилишин, О. Веклич // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – №5. – С. 12 – 18.

56. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України / О.І. Дацій – К.: «ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. – 428 с.

57. Дейнеко Л.В. Інноваційний розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] / Л.В. Дейнеко. – Режим доступу : http://naukainform.kpi.ua/Lists/Istor_nauka_naukoznavstvo/Attachments/22/19-009%20Block.pdf

58. Дейнеко Л.В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л.В.Дейнеко – К. : Знання, 1999. – 331 с.

59. Дем'яненко М.Я. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України / М.Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2005. – № 7. – С.112 – 118.

60. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С. Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – №12. – С.50 – 61.

61. Дем'яненко С.І. Аграрна реформа в Україні: генезис, процес та перспективи. / С.І. Дем'яненко – Львів : Львівський державний аграрний університет, 2006. – 233 с.

62. Дерев'янко О. Основні напрями системного трансформування харчової промисловості України / О. Дерев'янко // Економіка України. – 2000. – № 1. – С.45 – 50.

63. Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

64. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015р.: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007р. // Офіційний вісник України. – 2007. – №73. – С. 7 – 46.

65. Дідус С.М. Агрохолдинги в Україні: особливості становлення та розвитку / С.М. Дідус // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 93 – 102.

66. Дмитренко Н.М. Особливості формування інтегрованої системи складових забезпечення конкурентоспроможності підприємств малого бізнесу в агропромисловому комплексі / Н.М. Дмитренко // Бізнес-навігатор: науково-виробничий журнал. – 2010. – №1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_1/2010/01/100103.pdf

67. Довідка щодо адаптації сільського господарства України до умов СОТ / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу:
http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=188042&cat_id=38231

68. Дубровський В. Битва за дерегуляцію [Електронний ресурс] / В. Дубровський // Економічна правда. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/publications/2012/07/19/329835

69. Екологічний менеджмент / за ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.

70. Економіка сільського господарства: Навч. посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін.; [за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори]. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.

71. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. Гейця В.М. – Київ: Фенікс, 2003 – 770 с.

72. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видав. центр “Академія”, 2000. – 864 с.

73. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видав. центр “Академія”, 2002. – 952 с.

74. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 545 с.

75. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О.М. Алимов, А.С. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. – К. : Об’єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 420 с.

76. Економічні перспективи: біотехнології у сільському господарстві. – Режим доступу : http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-1aaed6eb2fe5e/list-b8afbc4326

77. Ємельяненко Л.М. Форсайт-методологія стратегічного управління інноваційним розвитком суспільства / Л.М. Ємельяненко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2008. – № 10 (128). – Ч. 2. – С. 1 – 5.

78. Єрохін С.А. Динаміка виробництва і структурні зрушення в економіці України в 1990 – 2003 роках / С.А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 3 – 11.

79. Загальна інформація про ГОСТ-Р Сертифікат. – Режим доступу : http://www.e-marketci.com/Consulting/Ukr/faq_gost_ukr.htm#1

80. Заїнчковський А.І. Економіка, організація, та управління підприємствами харчової промисловості України / А.І. Заїнчковський // Наукові праці НУХТ. – 2006. – №18. – С.68 – 72.

81. Заїнчковський А.О. Економіка підприємств харчової промисловості / А.О. Заїнчковський, Г.М. Решетюк, Г.А. Болдуй та ін. – Київ: Урожай, 1998. – 272 с.

82. Закон України "Про інноваційну діяльність". – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=40–15

83. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр

84. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14

85. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15

86. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №27. – С. 4 – 8.

87. Закон України «Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 р.» від 18 жовтня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – №45. – С. 11 – 15.

88. Здоров А.Б. Экономика туризма / Здоров А.Б. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 367 с.

89. Зінченко О.П. Центр інноваційного розвитку як функціональна модель синергії / О.П. Зінченко, В.П. Ільчук // Наука та інновації. Науково-

практичний журнал. – 2006. – № 1. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/scinn/pages/uu0106.html

90. Зубець М.В. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / М.В. Зубець, В.В. Медведєв, С.А. Балюк // Вісник аграрної науки. – 2010. – №10. – С. 5 – 8.

91. Зянько В.В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку: монографія / В.В. Зянько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 263 с.

92. Ильина З.М. Продовольственная безопасность: тенденции и перспективы / З.М. Ильина // Беларуская Думка. – 2009. –№ 3. – С. 22 – 31.

93. Инновационные ресурсосберегающие технологии в растениеводстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vodoley.dn.ua/

94. Іванова Є. Система індикаторів продовольчої безпеки України: огляд та аналіз [Електронний ресурс] / Є. Іванова, О. Балуєва // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – №10. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=641

95. Ілляшенко С.М. Інноваційний розвиток ринкових можливостей: проблеми управління / С.М. Ілляшенко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. – С. 190 – 191.

96. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації : Аналітична доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD55_ukr.pdf

97. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики / Соловйов В. П., Кореняко Г. І., Головатюк В. М. – К. : Фенікс, 2008. – С. 8 – 10.

98. Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація „Обстеження інноваційної діяльності

промислового підприємства". – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/08/instr_1_innov_11.doc

99. Карамишев Д.В. Деякі аспекти державного регулювання якості та безпеки харчових продуктів в Україні в контексті передачі повноважень державній ветеринарній і фітосанітарній службі [Електронний ресурс] / Д. В. Карамишев, Ю.В. Дідок. – Режим доступу: http://pravoznavec.com.ua/period/article/8789/%C4#chapter

100. Качество продукции и методы его оценки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metr2p1.ts6.ru/node/47

101. Кваша К.С. Формирование зоны свободной торговли в интеграционном процессе Украины к Европейскому Союзу / К.С. Кваша // Экономика АПК. – 2009. – № 8. – С. 64 – 68.

102. Кваша С.М. Вплив світової продовольчої кризи на формування державної стратегії розвитку агропромислового комплексу / С.М. Кваша, О.М. Синьоокий // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 60 – 67.

103. Кириченко О.А. Кредитування аграрного сектора економіки в умовах фінансової кризи / О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 207 – 222.

104. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / Кифяк В.Ф. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300с.

105. Кірілеско О.Л. Продовольча безпека – головна передумова ринкових трансформацій в агропромисловому комплексі / О.Л. Кірілеско // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2011. – Вип. 1 (20). – С. 236 – 250.

106. Кисуркин А.А. Факторы, влияющие на инновационное развитие региона и их классификация по уровням управления [Електронний ресурс] / А.А. Кисуркин. – Режим доступу : http://www.science-education.ru/102-5762

107. Кобута І. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі / І. Кобута,

О. Шевцов // Актуальні питання аграрної політики [Зб. праць Проекту “Аграрна політика для людського розвитку”]. – Київ. – 2002. – С. 342– 412.

108. Колосінський Є.Ю. Розвиток ринків національного значення як фактор територіальної організації торгівлі регіону / Є.Ю. Колосінський // Науковий вісник НЛТУ України. – Випуск 21. 13. – 2011. – С. 213 – 217.

109. Концепция повышения продовольственной безопасности государств – участников СНГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/news/files/3143/concept.pdf

110. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток: Інформаційний посібник для українських ЗМІ [Електронний ресурс] / Б. Коробко. – Режим доступу : http://www.mama-86.org.ua/archive/files/esd_new_web.pdf

111. Крисанов Д.Ф. Іноземні інвестиції а агропродовольчому комплексі України / Д.Ф. Крисанов, О.М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – №1. С. 71 – 74.

112. Крисанов Д.Ф. Проблеми залучення іноземного капіталу у вітчизняний агропродовольчий комплекс / Д.Ф. Крисанов, О.М. Варченко // Вісник аграрної науки. – 2011. – №2. – С. 65 – 69.

113. Крисанов Д.Ф. Економіко–екологічні проблеми харчової промисловості України / Д.Ф. Крисанов – К.: Інститут економіки НАНУ, 2002. – 247 с.

114. Крисанов Д.Ф. Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи / Д.Ф. Крисанов, К.О. Бужинська // Вісник Хмельницького національного університету. – Т.1. – 2009. – №5. – С. 58 – 66.

115. Критичні і базові технології – як стратегія інноваційного розвитку техніки. Бронетехніка і авіація / О.Б. Аніпко та ін. // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2012. – №3(15). – С. 82 – 92.

116. Кріп Г.М. Вплив концентрації сільськогосподарського виробництва на його ефективність / Г.М. Кріп // Економіка АПК. –

2005.–№ 2. – С.46 – 50.

117. Круглый стол в БИЗНЕСе: Перспективы вступления в ВТО // Бизнес. – 2003. – № 18(537). – С. 33 – 37.

118. Круглян А. Еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіоні та напрями їх вирішення / А. Круглян // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у СНД : тези доп. IV міжнародної наук.-практичної веб-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 59 – 61.

119. Крючкова І.В. Вплив фінансово-економічної кризи на інвестиційну діяльність в Україні / І.В. Крючкова, Р.В. Попельнюхов // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 66 – 71.

120. Кудирко О.М. Формування економічної стратегії інноваційного розвитку підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / О.М. Кудирко. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/ard/2005/05komphp.zip

121. Купчак П.М. Інноваційний розвиток харчової промисловості як чинник галузевої і національної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / П.М. Купчак. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09kpmink.pdf

122. Лайко П.А. Продовольча безпека в Україні й у світі / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 9 – 16.

123. Лайко П.А. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський, Т.Д. Іщенко // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С.12 – 21.

124. Лисецький А. Проблеми розвитку агропромислового комплексу України / Лисецький А. // Економіка України [збірник наукових праць]. – 1998. – № 7. – С. 50 – 60.

125. Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А.С. Лисенький. – К.: Оріяни, 2005. – 374с.

126. Мазуренко О.В. Теоретичні аспекти науково-технічного прогресу в тваринництві [Електронний ресурс] / О.В. Мазуренко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки). – №1(17). – Т. 2. – 2012. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_2/17-2-04.pdf

127. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність : [навч. посіб.] / Т.В. Майорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.

128. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в агропромисловому комплексі / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С. 3 – 8.

129. Маренич М.М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС [Електронний ресурс] / М.М. Маренич, С.В. Аранчій, Н.С. Марюха. – Режим доступу: http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc

130. Мартиненко В.Ф. Формування інвестиційних ресурсів суспільного розвитку [Електронний ресурс] / В.Ф. Мартиненко // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Управління». – 2010. – №3. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/13.pdf

131. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Мельник Ю.Ф., Саблук П.Т. // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2009. – № 1. – С. 3 – 15.

132. Методи визначення фальсифікації товарів / А.А. Дубініна та ін. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2010. – С. 60 – 91.

133. Методичні засади визначення конкурентних переваг підприємств та механізму їх забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : http://www.virtual.ks.ua/essays-term-papers-and-diplomas/5613-methodical-fundamentals-of-competitive-advantages.html

134. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання: [монографія] / Г.І. Мостовий. – Х.: – Основа, 2002. – 299 с.

135. Мудрак Р.П. Структурні диспропорції національної економіки та продовольче забезпечення населення / Р.П. Мудрак // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2009. – № 9. – С. 50 – 55.

136. Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України / С.А. Надвиничний // Экономика Крыма. – 2008. – №24. – С. 38 – 43.

137. Назаренко В.И. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой экономикой / В.И. Назаренко, А.Г. Папцов. – М. : ВНИИТЭИагропром, 2005. – С. 14 – 20.

138. Нано-контейнеры – революционная технология в сфере производства продуктов питания. – Режим доступу : http://www.agroru.com//1/676415.htm

139. Напрями посилення конкурентоспроможності агропромислового комплексу України на європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі. – Режим доступу : http://niss.lviv.ua/analytics/88.htm

140. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. – Режим доступу : http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2.html

141. Непийвода В. Проблеми вдосконалення української термінології у галузі довкільного права / В. Непийвода // Право України. – №11. – 2003. – С. 76 – 81.

142. Нечаев В.И. Проблемы инновационного развития животноводства: [монография] / В.И. Нечаев, Е.И. Артемова. – Краснодар: Атри, 2009. – 186 с.

143. Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления.– 2001. – №5. – С.28 – 35.

144. Одинцов М.М. Прогнозування попиту і споживання продуктів харчування як чинник сталого розвитку продовольчого ринку регіону / Одинцов М.М. // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2007. – № 4. С. 145 – 149.

145. Олійник Т.І. Державна підтримка аграрного сектору економіки України / Т.І. Олійник // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2009. – №7. С.80 – 86.

146. Омельяненко В.А. Аналіз участі України в процесах міжнародного трансферу високих технологій / В.А. Омельяненко. – Режим доступу : http://iee.org.ua/ru/prog_info/24416/

147. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, М. Юрчишин // Економіка України [збірник наукових праць]. – 2006. – № 10. – С. 4 – 13.

148. Організація виробництва на підприємствах харчової промисловості: Підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. Т.Л. Мостенська. – К. Кондор – Видавництво, 2012. – 492 с.

149. Орлик О.В. Кластери як інноваційна форма розвитку агропромислового виробництва [Електронний ресурс] / О.В. Орлик // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1(44). – Режим доступу : http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/502/1/Орлик%20О.%20В.%20Кластери%20як%20інноваційна%20форма%20розвитку%20агропромислового%20виробництва.pdf

150. Орловська В.С. Оцінка перспектив конкурентоспроможності агропромислового комплексу України у контексті вступу до СОТ та ефективні методи державної підтримки // В.С. Орловська, А.В. Дугінець. –

Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_15/orlDug.pdf

151. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський. // Економіка України. — 2010. — №6. — С. 4 – 13.

152. Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 730 с.

153. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Осташко Т. О. — К. : Фенікс, 2004. — 280 с.

154. Осташко Т.О. Приєднання до СОТ: перспективи і ризики для аграрного сектора України / Т.О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2003. – №6. – С. 2 – 16.

155. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори / О. В. Пабат. – Л. : Ін-т регіональних дослідж. НАН України, 2012. – 168 с.

156. Пабат О.В. Інноваційний розвиток виробництва продуктів харчування / О.В. Пабат, Н.П. Чорна // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2012. – №12. – С. 24 – 28.

157. Пабат О.В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / О.В. Пабат // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2010 – № 12 – С. 83 – 89.

158. Павлов О.І. Селяноцентризм як висхідний принцип розбудови сільських територій України / О.І. Павлов // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 9. – С. 14 – 17.

159. Павлов О.І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об’єктний прояви / О.І. Павлов // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 7. – С. 17 – 20.

160. Панасюк Б.Я. Державне регулювання економікою / Панасюк Б.Я. – К. : УААН, 2001. – 58 с.

161. Панасюк О.Б. Залучення інвестицій ІАЕ в аграрний сектор економіки / О. Б. Панасюк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 51 – 53.

162. Пархоменко В.Д. Роль науково–технічної інформації в формуванні інформаційного середовища України для сприяння інноваційному розвиткові економіки / В.Д. Пархоменко, В.В. Камишин // НТУ. – 2000. – № 2(3). – С. 2 – 6.

163. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б.Пасхавер // Економіка України [збірник наукових праць]. – 2007. – № 1. – С. 80 –83.

164. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

165. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між ЄС та Україною. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/doc/Ukraine_EU_FTA.pdf.

166. Петруха С.В. Сучасний стан та перспективні напрямки іноземного інвестування економіки міста Києва / С.В. Петруха, М.М. Колотуша // Економіст. – 2006. – №9. – С. 40 – 47.

167. Пильник Л. Наукове забезпечення і конкурентоспроможність харчової продукції / Л. Пильник // Харчова і переробна промисловість. – 2000. – № 5–6. – С. 10 – 11.

168. Письменная О.Б. Проблеми інвестиційної політики харчової промисловості / О.Б. Письменная // Наука: теорія і практика : тези доп. конф. – 2007. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21545.doc.htm

169. Підкамінний І.М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І.М. Підкамінний, В.С. Ціпуринда // Ефективна економіка. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=480

170. Пілявоз Т.М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки [Електронний ресурс] / Т.М. Пілявоз //

Інноваційна економіка. – 2012. – №4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_4/185.pdf

171. Положення про Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації [затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2010 р., № 675]. – Режим доступу : http://www.dknii.gov.ua/index.php/uk/joomla–license/2010–08–21–12–59–38.

172. Полянська А.С. Формування інноваційного потенціалу регіону як необхідна умова його конкурентного розвитку / А.С. Полянська, І.В. Миронова // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – №5. – С. 2 – 34.

173. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

174. Поташній Ю. CUSM! Інакше – масло без молока, а ковбаса без м’яса [Електронний ресурс] / Ю. Поташній // Журнал Верховної Ради України «Віче». – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/2537

175. Прес-конференція віце-премєр-міністра Г. Немирі за результатами 20-го засідання Української частини комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article art_id =134860852.

176. Присяжнюк каже, що головне – це продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/news/2012/02/13/315861/

177. Пріоритети інтенсифікації в сільському господарстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10._ENXXIV_2007/Economics/21653.doc.htm

178. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06. 2004 №1877–IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www. zakon1.rada.gov.ua.

179. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12. 2001 №29089–III

[Електронний ресурс] – Режим доступу : http: //www. zakon1.rada.gov.ua.

180. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів”: Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=2632–17

181. Продовольственная безопасность России: сборник материалов научно-практической конференции. – Издательский дом НП, 2005. – 263 с.

182. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько; за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2007. – 276с.

183. Пуцентейло П.Р. Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможного розвитку м’ясного скотарства України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 - економіка та управління національним господарством / П.Р. Пуцентейло. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012.– 39 с.

184. Пчелянська Г.О. Безпека та якість продовольчих товарів: міжнародний аспект / Г.О. Пчелянська // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – №3 (69). – Том 2. – С. 172 – 176.

185. Радчук О.В. Исследование возможных последствий вхождения Украины к зоне свободной торговли для агропромышленного комплексу / О.В. Радчук // Экономика. Финансы. Право. – 2009. – №8. – С. 5 – 8.

186. Решитько Т.В. Проблеми розвитку сільських територій та зайнятості мешканців села / Т.В. Решитько // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Збірник наукових праць. – 2009. –№15. – С. 45 – 51.

187. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680–р “Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи” [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=680–2009–%F0

188. Саблук П.Т. Нова економічна епоха формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 64 – 71.

189. Саблук П. Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С.8 – 10.

190. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / Саблук П. Т. // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19 – 37.

191. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3 – 7.

192. Савош Л.В. Щодо перспектив розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Л.В. Савош // Збірник наукових праць ЛНТУ. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Випуск 8 (32). – Луцьк, 2011. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal//Soc_Gum/en_etei/2011_8/29.pdf

193. Сайт Міністерства аграрної політики і продовольства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/page/?11081.

194. Світова та національна продовольча безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://econ-house.ru/attachment2.htm

195. Система державного регулювання безпечності харчових продуктів в Україні: на шляху вдосконалення. Аналітичний звіт // Реформа системи харчової безпеки: міжнародний досвід та рекомендації для України: робочий документ конференції IFC. – Київ, 2009. – 69 с.

196. Сичевський М.П. Стан та пріоритетні напрями розвитку харчової промисловості в Україні / М.П. Сичевський. // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2004. – №1. – С. 38 – 42.

197. Сичевський М.П. Удосконалення організаційно–економічного механізму розвитку харчової промисловості України. / М.П. Сичевський – К. : Науковий світ, 2004. – 375с.

198. Скільки м’яса в ковбасі, яку нам продають? – Режим доступу : www.tercsms.te.ua/download/public2/article15.doc

199. Слав’юк Р.А. Асоційовані форми аграрного бізнесу (ринкова трансформація і проблеми регулювання) : автореф. дис... д-ра екон. наук.: 08.02.03 / Р.А. Слав’юк; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 39 с.

200. Славинский С. Капкан для производителя или хорошая колбаса сама себя не продаст / Сергей Славинский //Сфера: мясопереработка. – 2008. – № 2. – Режим доступу : http://slavinsky.livejournal.com/40147.html?thread=553683

201. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). – Нац. ін-т страт. досл.; Ін-т економ. прогноз. НАН України. – К., 2004. – 416 с.

202. Стратегія залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013-2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-р

203. Страшинська Л.В. Вступ України до СОТ: оцінка позитивних і негативних наслідків для харчової промисловості України / Л.В. Страшинська // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – 2006. – № 18. – С. 108 – 110.

204. Строкова О.Г. Вступление стран СНГ в ВТО: перспективы и проблемы / О.Г. Строкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – №12. – С.15 – 27.

205. Тейзе Євген. Бум птахівництва – не всі технології однаково корисні / Євген Тейзе, Ольга Веснянка // Deutsche Welle. – Режим доступу : http://www.dw.de/dw/article/0,,16190057,00.html

206. Тлумачний словник української мови. – Режим доступу : http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/розвиток

207. Толковый словарь. – Режим доступу : http://tolkslovar.ru/r783.html

208. Тонкогубов О.В. Харчова промисловість як одна з провідних структуроформуючих галузей народного господарства України [Електронний ресурс] / О.В. Тонкогубов, Г.С. Кононенко // Дні науки – 2009 : тези доп. конф. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/61484.doc.htm

209. Топ – 25 українських латифундистів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.vd.ua/ img/st_img/195/012_latifundia.png.

210. Удова Л.О. Інноваційні перетворення особистих селянських господарств: зарубіжний досвід та українські реалії [Електронний ресурс] / Л.О. Удова // Агроінком. – 2011. – № 7-9. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2011_7-9/UDOVA.pdf

211. Указ Президента України «Про холдингові компанії в Україні», березень 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34.

212. Указ Президента України «Про холдингові компанії, що створилися в процесі корпоратизації та приватизації» від 11 травня 1994 року N 224/94 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13.

213. Украина в ВТО – перспективы для аграрного бизнеса // http://www.agroconf.org/uk/node/7011

214. Украинская часть комитета по вопросам сотрудничества между Украиной и ЕС [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article art_id =134860852.

215. Україна-ЄС: на шляху до 4 свобод. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/47542/file/to4freedom.pdf

216. Український інститут науково-технічної і економічної інформації. – Режим доступу : http://www.uintei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=217

217. Урба С.І. Продовольча безпека в умовах глобалізації / С.І. Урба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 281-287.

218. Фастівець П.П. Теоретичні аспекти розвитку інноваційно–інвестиційних моделей аграрного виробництва [Електронний ресурс] / П.П. Фастівець // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 113. – Харків : ХНТУСГ. – 2011. – Режим доступу : http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_113/54.pdf

219. Федотов А.В. Определяющие факторы инновационного развития промышленных предприятий [Електронний ресурс] / А.В. Федотов. – Режим доступу : http://uecs.ru/uecs62-622014/item/2759-2014-02-15-09-08-39

220. Феофілов С. Майбутнє України – за агрохолдингами [Електронний ресурс] / Феофілов. С. – ИнтерМедиа Консалтинг. – Режим доступу: http://agroua.net /news/news_18517.html/

221. Формування інвестиційних ресурсів суспільного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.znate.ru/docs/index-23278.html?page=14

222. Фурдичко О.І. Сталий розвиток сільських територій на засадах екологобезпечного агропромислового виробництва / О.І. Фурдичко // Вісник аграрної науки. – 2011. – №2. – С. 5 – 8.

223. Харчова промисловість України: стан та перспективи / За ред. акад. НАН України І.Р. Юхновського. – К. : ФАДА, ЛТД, 2001. – 339 с.

224. Чабан В.Г. Інноваційний аспект великих аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В.Г. Чабан // Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – №18/1. – 2012. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2012_18_1/Chaban.pdf

225. Чебаторьов В.А. Інноваційна трансформація структури агропромислового комплексу як сутнісна ознака аграрної (аграрно–

продовольчої) доктрини / В.А. Чебаторьов // Економіка АПК. – 2004. – №8. – С. 31 – 36.

226. Чесноков А.В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / А.В. Чесноков. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=1672

227. Чесноков В.Л. Біржові операції : навч. посібник / В.Л. Чесноков. – Херсон : Фінінс, 2006. – 156 с.

228. Чесноков В.Л. Управління корпоративними правами. Навчальний посібник / В.Л. Чесноков, Н.В. Радванская. – Херсон : Фінінс, 2013. – 223 с.

229. Чорна Н.П. Агрегати аграрного бізнесу: складові і особливості / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності». (Тернопіль, 14 квітня 2010р.). – С. 71 – 73.

230. Чорна Н.П. Галузеві фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування / Н.П. Чорна // Економічний часопис – XXI. – 2012. – №11 – 12. – С. 40 – 42.

231. Чорна Н.П. Глобалізаційні процеси в аграрному бізнесі України / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей восьмої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації». Тернопіль, 24 – 25 лютого 2011 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – Частина 1. – С. 111 – 112.

232. Чорна Н.П. Екологічне аграрне виробництво в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Н.П. Чорна // Інноваційна економіка. - 2012. – №1(27). – С. 116 – 119.

233. Чорна Н.П. Екологічні ризики продовольчої безпеки в Карпатському регіоні: суть і шляхи мінімізації / Н.П. Чорна // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку: [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 274 – 279.

234. Чорна Н.П. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей сьомої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації». (Тернопіль, 25 – 26 лютого 2010 р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2010. - Частина 2. – С. 404 – 405.

235. Чорна Н.П. Зарубіжний досвід підтримки агропродовольчого сектору економіки на шляху України до євроінтеграції / Н.П. Чорна // Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 20 березня 2009р.). - К.: РВПС НАН України, 2009. – Ч. 3. – С. 210 – 212.

236. Чорна Н.П. Інноваційний розвиток аграрного бізнесу України / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах проведення системних реформ». (Тернопіль, 11 квітня 2012р.). – С. 65 – 67.

237. Чорна Н.П. Інноваційний розвиток сільського господарства / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей десятої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації». Тернопіль, 21 – 23 лютого 2013 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. - Частина 2. – С. 266 – 267.

238. Чорна Н.П. Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування та ризики продовольчої безпеки: [монографія] / Н.П. Чорна. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 296с.

239. Чорна Н.П. Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування та проблеми продовольчої безпеки: теоретичні аспекти / Н.П. Чорна // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. - Випуск 33. – С. 108 – 111.

240. Чорна Н.П. Концентрація та диверсифікація виробництва як шлях формування конкурентоспроможності аграрних підприємств / Н. П. Чорна // Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності агропромислового комплексу України: матеріали Всеукраїнської наук.-практичної конференції 18 – 20 травня 2011 р. – Тернопіль : Крок, 2011. – С. 231 – 233.

241. Чорна Н.П. Модернізація і реконструкція сільського господарства та села / Н.П. Чорна // Інноваційна економіка. – 2010. – №4. – С. 163 – 168.

242. Чорна Н.П. Напрями інтенсифікації інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування України / Н.П. Чорна // Проблеми ринку продовольчих ресурсів України: збірник наукових праць за матеріалами першої наук.-практичної конференції Інституту продовольчих ресурсів НААН. Київ, 10 квітня 2013р. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – С. 89 – 91.

243. Чорна Н.П. Основні переваги розвитку великих підприємств в агро бізнесі / Н. П. Чорна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2009. – Спецвипуск 28. Частина ІІ. – С. 195 – 200.

244. Чорна Н. П. Оцінка тенденцій і наслідків вступу України в СОТ для агропродовольчого сектору / Н.П. Чорна // Вісник Тернопільського

національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – Випуск 2. – С. 117 –125.

245. Чорна Н.П. Передумови забезпечення ефективного розвитку підприємств харчової промисловості в післяприватизаційний період / Н.П. Чорна // Стратегія забезпечення сталого розвитку України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 травня 2008р.). – К.: РВПС НАН України, 2008. – Ч. 3. – С. 53 – 55.

246. Чорна Н.П. Передумови та фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування / Н. П. Чорна // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць. – Рівне, 2013. – Випуск XIX №2. – С. 119 – 125.

247. Чорна Н.П. Підходи до розуміння проблем продовольчої безпеки у зарубіжних наукових дослідженнях / Н. П. Чорна // Часопис економічних реформ [збірник наукових праць]. – 2012. – №4. –С. 155 –159.

248. Чорна Н.П. Подходы к обоснованию концепции инновационного производства продуктов питания / Н. П. Чорна // В мире научных открытий. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2013. - № 8.1 (44) (Экономика и инновационное образование). – С. 332 – 350.

249. Чорна Н.П. Подходы к формированию системы эффективного менеджмента качества продуктов питания / Н.П. Чорна // Проблемы и перспективы развития менеджмента и предпринимательства в России. Сборник докладов V международной научно-практической конференции (30 ноября 2012 года). Часть II. – Ростов-на-Дону: Изд–во ЮРФ РАНХиГС, 2013. – С. 302 – 305.

250. Чорна Н.П. Потреби людини і продовольча безпека / Н.П. Чорна // Наука молода. Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – Випуск 13. – С. 207 – 212.

251. Чорна Н.П. Пріоритетні напрямки інноваційного розвитку харчової промисловості у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави / Н.П. Чорна // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 2 (22). – С. 177 – 179.

252. Чорна Н.П. Проблеми та перспективи розвитку АПК після вступу України в СОТ / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей шостої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації». (Тернопіль, 26 – 27 лютого 2009 р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – Частина 1. – С. 112 – 113.

253. Чорна Н.П. Развитие аграрного бизнеса в Украине / Н.П. Чорна // Управление и образование. Университет «Проф. д-р Асен Златаров». - Бургас, Болгария, 2010. – Книга 2. Том 6. – С. 98 – 104.

254. Чорна Н.П. Реформування відносин власності в галузях харчової промисловості та формування системи ефективних власників / Н.П. Чорна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. - Тернопіль: ТНПУ, 2008. – №22. – С. 212 – 217.

255. Чорна Н. П. Ризики продовольчої безпеки / Н. П. Чорна // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу ТНЕУ «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах проведення системних реформ». (Тернопіль, 10 квітня 2013р.). – С. 50 – 52.

256. Чорна Н.П. Розвиток аграрного бізнесу в Україні в контексті впливу світової фінансово-економічної кризи / Н.П. Чорна // Актуальні проблеми економіки. – 2009р. – № 11. – С. 40 – 48.

257. Чорна Н.П. Розвиток аграрного бізнесу України в умовах євро інтеграції / Н.П. Чорна // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу ТНЕУ «Економічні, правові,

інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах проведення системних реформ». (Тернопіль, 14 квітня 2011р.). – С. 66 – 67.

258. Чорна Н.П. Розвиток агропродовольчих кластерів в Україні / Н. П. Чорна // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу ТНЕУ «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах світової економічної кризи». (Тернопіль, 15 квітня 2009 р.). – С. 68 – 70.

259. Чорна Н.П. Розвиток інтеграційних процесів як необхідна умова підвищення ефективності агробізнесу / Н.П. Чорна // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу і статистики. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. – Випуск 9. – С. 379 – 382.

260. Чорна Н.П. Стан харчування населення як базовий індикатор продовольчої безпеки України / Н.П. Чорна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 5. – С. 55 – 59.

261. Чорна Н.П. Сучасні трансформаційні процеси в харчовій промисловості в контексті їх впливу на продовольчу безпеку країни / Н.П. Чорна // Продуктивні сили і регіональна економіка: збірник наукових праць РВПС НАН України. - К.: РВПС НАН України, 2008. – Ч. 2. – С. 207 – 214.

262. Чорна Н.П. Удосконалення державного регулювання інноваційних процесів у сфері виробництва продуктів харчування для забезпечення продовольчої безпеки / Н.П. Чорна. – Нововолинськ, 2013. – 46с. – (Препринт/ Нововолинськ).

263. Чорна Н.П. Шляхи удосконалення інноваційно-інвестиційного забезпечення аграрного бізнесу в Україні / Н.П. Чорна // Наука молода. Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. - Випуск 15 – 16. – С. 95 – 100.

264. Шевченко Н.О. Участь державних органів в регулюванні сільського господарства / Н.О. Шевченко // Державне управління:

удосконалення та розвиток. – 2010. – №2. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=102

265. Шевчук Л.Т. Продовольча безпека держави: проблеми та суперечності інноваційного розвитку / Л.Т. Шевчук, Н.П. Чорна // Схід – 2013. – №5. – С. 107 – 112.

266. Шевчук Л.М. Макро- та мікроекономічні аспекти управління техніко-технологічним оновленням [Електронний ресурс] / Л.М. Шевчук // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія: Економіка. – 2011. – №4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_4/Shevchuk.pdf

267. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько : [монографія]. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

268. Шмаглій О.Б. Харчова промисловість та її розвиток / Шмаглій О.Б. // Економіка АПК [збірник наукових праць]. – 2005.–№ 2. – С.40.

269. Шокола Я. Продовольственные риски [Електронний ресурс] / Я. Шокола // Экономическая политика. – №2. – 2012. – Режим доступу : http://ecpol.ru/index.php/component/content/article?id=140

270. Що таке Кодекс Аліментаріус? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.codex.co.ua/docs/Understanding%20Codex%20Alimentarius.doc

271. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П.А. Лайко та ін. // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 18 – 21.

272. Ярема Л.В. Аспекти побудови економічного механізму інтеграції на підприємствах агропромислового комплексу / Л.В. Ярема // Актуальні проблеми економіки [збірник наукових праць]. – 2009. – №2. С.115 – 122

273. Ярова І. В. Стан та перспективи розвитку інвестування в агропромисловому комплексі / Ярова І. В. // Актуальні питання сучасної економіки. Матеріали І Всеукраїнської заочної науково–практичної конференції. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://udau.edu.ua/library.php?pid=647.

274. BRC Global Standards. – Режим доступу : http://www.brcglobalstandards.com/GlobalStandards/Home.aspx

275. Chorna N. The problem of investment resources scarcity in the context of food production innovation development in Ukraine / N. Chorna // Economy and Sociology: theoretical and scientifical journal. Chisinau: Akademy of Sciences of Moldova – 2013. – Nr. 3. – P. 67 –70.

276. Chorna N. Transformation of innovation development of the food production sphere in Ukraine: the role of government regulation / N. Chorna // Устойчивое развитие. – Варна, Болгария, 2013. – № 11. – P. 45 – 50.

277. Codex Alimentarius – International Food Standards. – Режим доступу : http://www.codexalimentarius.org/

278. Food Security – a conceptual framework // International Fund for Agricultural Development. – Режим доступу : http://www.ifad.org/hfs/thematic/rural/rural_2.htm

279. FSN Presentation Series. – Режим доступу : http://www.foodsecuritynews.com/Publications/FSN_Understanding_Food_Security_Presentation.pdf

280. Gittelsohn J. Operationalizing household food security in rural Nepal / Joel Gittelsohn, Sangeeta Mookherji, Gretel Pelto // Food and Nutrition Bulletin. – Volume 19. – №3. – 1998. – P. 36 – 45.

281. Hariyadi P. Beyond Food Security / Purwiyatno Hariyadi // The World of Food Science. – Режим доступу : http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751

282. Hazard Analysis and Critical Control Point. – Режим доступу : http://haccp.org.ua

283. IFS – международная схема сертификации в пищевой отрасли. – Режим доступу : http://iksystems.ru/rus/publication10.php

284. Kern M. Future of agriculture. Global dialogue EXPO 2000, the role of the village in the 21st Century: crops, jobs and livelihood / M. Kern. – Режим доступу : http://www.ipipotash.org/en/presentn/rnbivofsffg.php

285. Lawrence Geoffrey. Food Security, Nutrition and Sustainability / Geoffrey Lawrence, Kristen Lyons, Tabatha Wallington. – Routledge, 2012. – 320 p.

286. McDonald Bryan L. Food Security / Bryan L. McDonald. – Polity, 2011. – 200 p.

287. Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data. – A joint publication of OECD and Eurostat, 2005.– 46 p.

288. Ozimek I. Bezpieczeństwo żywności w aspekcie ochrony konsumenta w Polsce / Ozimek I. Wydawnictwo SGGW, 2006. – 264 s.

289. Roberts Cynthia A. The Food Safety Information Handbook / Cynthia A. Roberts. – Greenwood Publishing Group, 2001. – 312 p.

290. Rothwell R. Towards the fifth-generation innovation process / R. Rothwell // International Marketing Review. – 1994. – Vol. 11. – №1. – P. 7–31.

291. Sahn D.E. Implications of structural adjustment for household food security in Africa / D.E. Sahn. – Режим доступу : http://www.fao.org/docrep/U8050t/u8050t04.htm

292. Shevelova S. Wspolczesne tendencje globalnych zmian swiatowego rynku mleczarskigo // Kwestia agrarna w Polsce i na swicie. Warszawa, 2005. – S. 340 – 348.

293. Silvani A. Innovative self-sufficiency or regional interdependence: Lombardy and the rest of Italy / A.Silvani etc // Economic Interdependence and innovative activity. – Edward Elgar – Cheltenham, 1996. – P. 25-36.

294. Standards catalogue. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_tc.htm

295. The State of Food Insecurity in the World. Food and agriculture organization of the United Nations Report. – Rome, 2011. – P. 12.

296. Vivero Jose Luis. Food as a Commons: Reframing the Narrative of the Food System / J.L. Vivero. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2255447

297. Wallace Carol. Food Safety for the 21st Century: Managing HACCP and Food Safety throughout the Global Supply Chain / Carol Wallace, William Sperber, Sara E. Mortimore. – John Wiley & Sons, 2011. – 352 p.

298. Wheelwright S.C. Revolutionizing product development: Quantum leaps in speed, efficiency and quality / S.C. Wheelwright, K.B. Clark. – NY : The Free Press, 1992. – 322 p.

299. Wos A. Agrobisnes. Makroekonomika / Wos A. – T.1. – Warszawa : Wydawnictwo KEYTEXT, 1996. – 334 s.

300. Wright Julia. How Agroecology Can Support Food Security / Julia Wright. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.co.uk/dr-julia-wright/how-agroecology-can-suppo_b_1520229.html

ДОДАТКИ

Додаток А. Діаграми динаміки захворюваності населення України 398

Додаток Б. Результати вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року) 400

Додаток В. Таблиці вихідних даних та результатів статистичного аналізу показників виробництва основних груп харчових продуктів в Україні 406

Додаток А. Діаграми динаміки захворюваності населення України

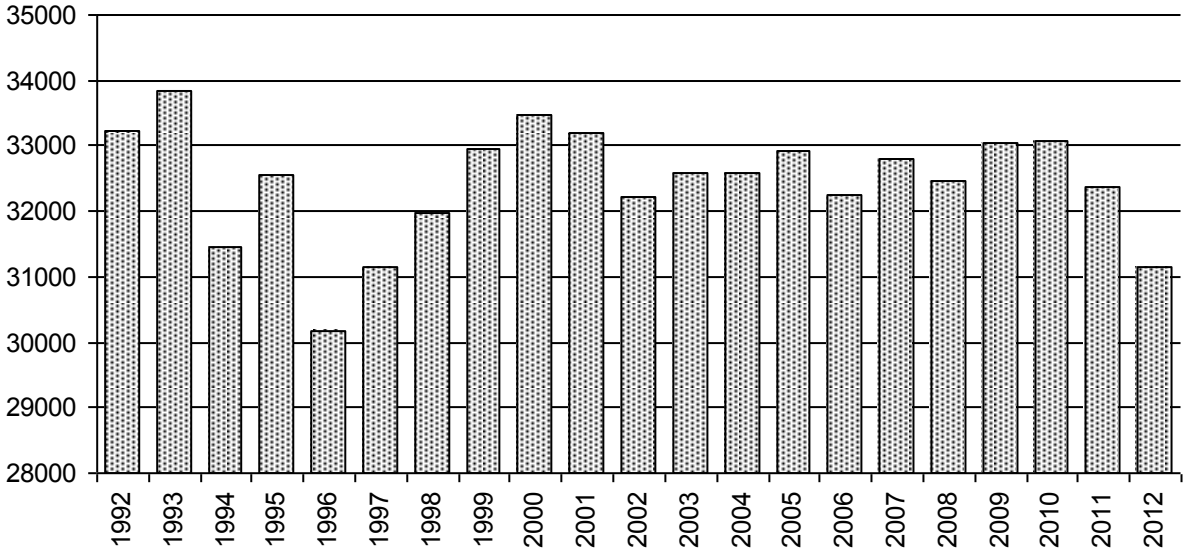

Рис. А.1. Захворюваність населення України у 1992-2012 рр.

(тис. уперше зареєстрованих випадків)

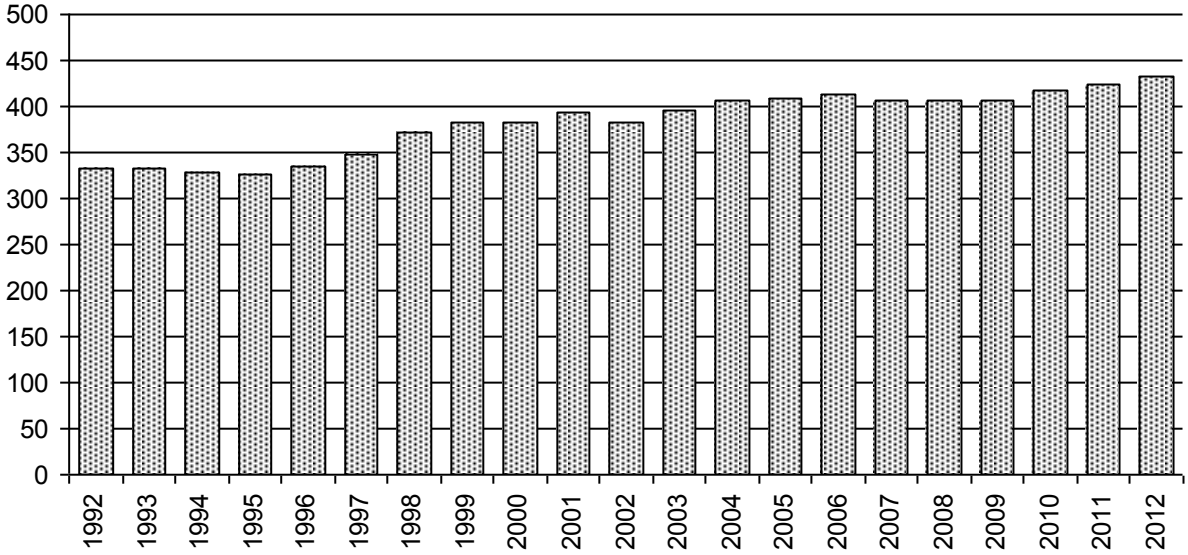

Рис. А.2. Онкологічні захворювання в Україні у 1992-2012 рр.

(тис. уперше зареєстрованих випадків)

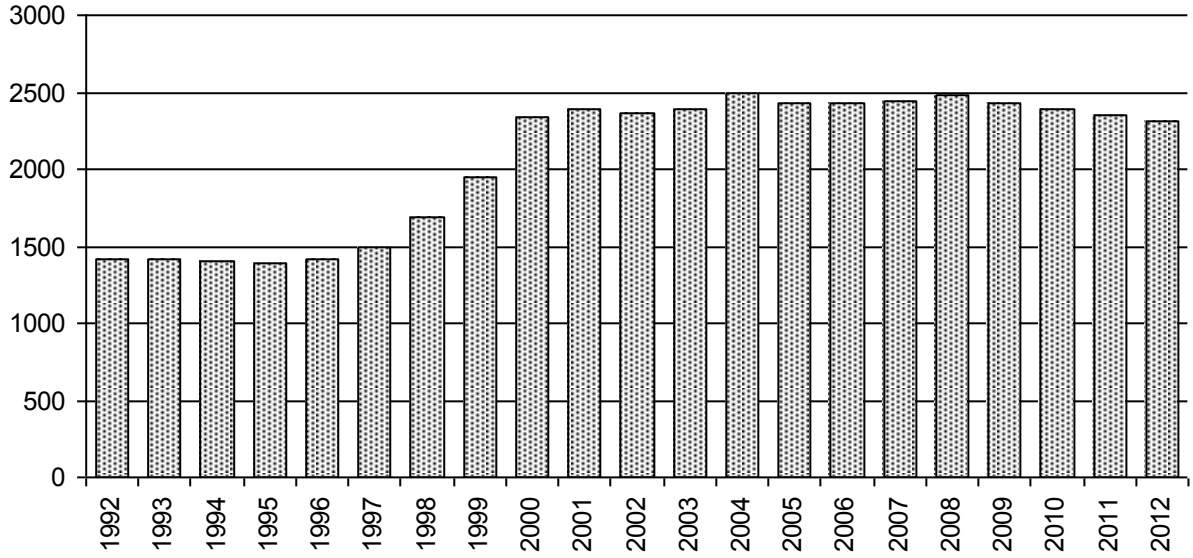

Рис. А.3. Хвороби системи кровообігу в Україні у 1992-2012 рр.
(тис. уперше зареєстрованих випадків)

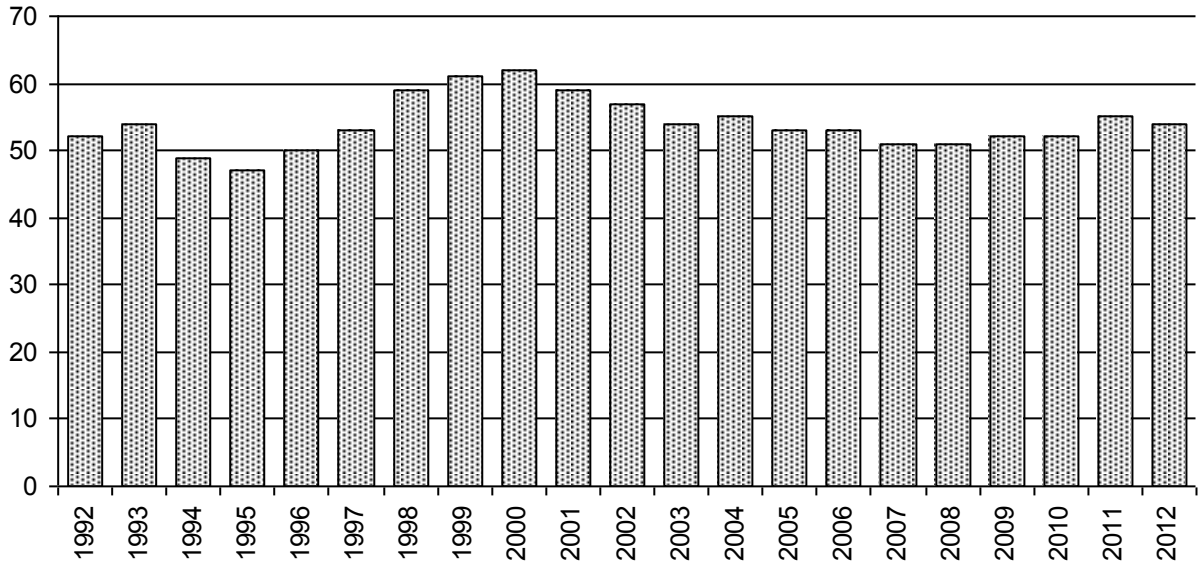

Рис. А.4. Уроджені аномалії та вади розвитку дітей в Україні у 1992-2012 рр.
(тис. уперше зареєстрованих випадків)

Додаток Б. Результати вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості (за результатами базового інтерв'ю 2010 року) [12]

Таблиця Б.1

Характеристика якості оцінки значення показника «Площа землі домогосподарств»

	Площа землі домогосподарств, тис. га	Гранична похибка вибірки *(LSE)*, тис. га	Відносна стандартна похибка вибірки *(CV)*, %
Україна	**6164,7**	**194,7**	**1,36**
Автономна Республіка Крим	238,0	113,3	17,72
Вінницька	288,0	43,2	7,12
Волинська	295,1	13,7	2,24
Дніпропетровська	343,9	73,1	9,53
Донецька	229,3	32,1	5,34
Житомирська	230,4	10,6	2,30
Закарпатська	227,1	14,8	3,26
Запорізька	286,0	23,1	2,90
Івано-Франківська	256,2	18,6	3,61
Київська	196,6	15,8	3,84
Кіровоградська	240,5	15,2	2,60
Луганська	165,5	16,0	4,41
Львівська	313,7	10,9	1,70
Миколаївська	306,3	26,2	3,68
Одеська	328,9	28,2	3,19
Полтавська	247,4	17,8	2,96
Рівненська	250,1	19,9	3,83
Сумська	146,9	21,1	6,83
Тернопільська	253,3	17,4	3,37
Харківська	227,2	37,0	5,88
Херсонська	369,4	146,0	13,51
Хмельницька	204,9	34,5	7,78
Черкаська	181,3	33,4	8,50
Чернівецька	172,4	18,1	4,43
Чернігівська	166,4	10,1	2,85

Таблиця Б.2

Характеристика якості оцінки значення показника «Середній розмір площі землі домогосподарства»

	Середній розмір площі землі домогосподарства, га	Гранична похибка вибірки *(LSE)*, га	Відносна стандартна похибка вибірки *(CV), %*
Україна	**1,20**	**0,06**	**2,41**
Автономна Республіка Крим	1,15	0,74	26,16
Вінницька	0,84	0,20	11,28
Волинська	1,80	0,31	8,42
Дніпропетровська	1,69	0,54	15,26
Донецька	1,43	0,71	20,24
Житомирська	1,11	0,10	4,33
Закарпатська	0,96	0,15	8,03
Запорізька	1,81	0,93	18,83
Івано-Франківська	0,96	0,30	15,95
Київська	0,71	0,20	14,26
Кіровоградська	1,61	0,50	13,14
Луганська	1,47	0,53	16,81
Львівська	1,02	0,08	3,88
Миколаївська	2,33	0,72	13,45
Одеська	1,21	0,31	10,06
Полтавська	1,11	0,16	6,38
Рівненська	1,31	0,24	8,75
Сумська	0,97	0,28	13,74
Тернопільська	1,27	0,12	4,54
Харківська	1,23	0,32	10,63
Херсонська	2,48	3,01	41,94
Хмельницька	0,88	0,19	10,15
Черкаська	0,74	0,21	13,37
Чернівецька	0,93	0,27	12,41
Чернігівська	0,95	0,15	7,56

Таблиця Б.3

Характеристика якості оцінки значення показника «Поголів'я великої рогатої худоби»

	Поголів'я великої рогатої худоби - всього, тис. голів	Гранична похибка вибірки *(LSE)*, тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки *(CV), %*
Україна	**2820,3**	**124,5**	**2,25**
Автономна Республіка Крим	66,7	29,4	22,46
Вінницька	212,7	36,7	8,80
Волинська	120,0	21,0	8,95
Дніпропетровська	107,4	26,6	12,64
Донецька	28,2	7,3	13,18
Житомирська	149,4	30,5	10,41
Закарпатська	129,5	19,1	7,54
Запорізька	65,2	23,8	18,67
Івано-Франківська	160,5	16,3	5,19
Київська	46,0	10,8	12,02
Кіровоградська	86,0	19,2	11,41
Луганська	60,7	15,2	12,77
Львівська	238,8	58,6	12,52
Миколаївська	128,8	54,1	21,43
Одеська	142,8	53,3	19,04
Полтавська	103,4	17,8	8,77
Рівненська	144,2	47,9	16,95
Сумська	75,8	16,7	11,27
Тернопільська	184,5	21,7	5,99
Харківська	67,0	22,7	17,27
Херсонська	56,4	15,2	13,79
Хмельницька	187,4	25,8	7,03
Черкаська	69,3	26,7	19,68
Чернівецька	106,5	21,3	10,20
Чернігівська	83,0	15,2	9,35

Таблиця Б.4

Характеристика якості оцінки значення показника «Поголів'я корів»

	Поголів'я корів, тис. голів	Гранична похибка вибірки *(LSE)*, тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки *(CV)*, %
Україна	**1877,6**	**82,8**	**2,25**
Автономна Республіка Крим	37,9	16,7	22,52
Вінницька	135,2	24,2	9,13
Волинська	92,2	14,3	7,92
Дніпропетровська	64,8	11,4	8,98
Донецька	19,8	6,7	17,17
Житомирська	110,0	19,8	9,19
Закарпатська	94,4	12,2	6,58
Запорізька	37,6	14,0	19,07
Івано-Франківська	101,2	7,7	3,88
Київська	39,3	9,0	11,66
Кіровоградська	47,3	8,4	9,12
Луганська	37,5	11,1	15,06
Львівська	155,2	40,7	13,38
Миколаївська	85,5	35,8	21,38
Одеська	86,7	37,4	21,99
Полтавська	70,5	14,7	10,64
Рівненська	106,4	32,5	15,56
Сумська	58,3	14,0	12,24
Тернопільська	110,1	10,1	4,67
Харківська	36,2	10,2	14,43
Херсонська	41,4	9,8	12,09
Хмельницька	132,9	17,4	6,67
Черкаська	48,1	20,0	21,25
Чернівецька	58,6	11,5	10,01
Чернігівська	70,6	13,2	9,53

Таблиця Б.5

Характеристика якості оцінки значення показника «Поголів'я свиней»

	Поголів'я свиней, тис. голів	Гранична похибка вибірки *(LSE)*, тис. голів	Відносна стандартна похибка вибірки *(CV), %*
Україна	**3418,8**	**152,5**	**2,28**
Автономна Республіка Крим	31,6	11,6	18,81
Вінницька	260,3	35,5	6,96
Волинська	254,9	61,6	12,33
Дніпропетровська	123,4	34,5	14,27
Донецька	50,8	16,1	16,17
Житомирська	142,0	24,5	8,81
Закарпатська	254,3	55,6	11,15
Запорізька	71,9	28,6	20,31
Івано-Франківська	98,8	17,8	9,19
Київська	148,1	46,0	15,86
Кіровоградська	110,9	24,7	11,37
Луганська	37,6	8,8	11,92
Львівська	159,5	21,8	6,96
Миколаївська	54,2	33,2	31,23
Одеська	142,8	45,2	16,13
Полтавська	151,1	32,8	11,08
Рівненська	284,2	28,0	5,02
Сумська	98,0	18,8	9,79
Тернопільська	215,8	25,4	6,01
Харківська	52,8	8,5	8,17
Херсонська	26,2	10,9	21,20
Хмельницька	212,3	28,8	6,91
Черкаська	184,4	41,2	11,39
Чернівецька	137,2	17,1	6,37
Чернігівська	115,5	19,1	8,44

Таблиця Б.6

Кількість відібраних домогосподарств та рівні участі в обстеженні

	Кількість відібраних домогосподарств	Рівень участі домогосподарств у обстеженні, %	
		незважений	зважений
Україна	**29184**	**95,0**	**96,9**
Автономна Республіка Крим	918	92,2	95,3
Вінницька	1392	96,2	98,3
Волинська	912	98,6	100,0
Дніпропетровська	1248	90,4	94,8
Донецька	1248	91,0	94,3
Житомирська	1152	98,9	99,3
Закарпатська	1008	98,7	99,5
Запорізька	1404	96,7	98,2
Івано-Франківська	1008	98,1	99,3
Київська	1248	93,8	92,9
Кіровоградська	1100	94,3	97,2
Луганська	1196	94,4	97,1
Львівська	1488	94,1	97,0
Миколаївська	1008	99,2	99,4
Одеська	1456	90,6	93,5
Полтавська	1404	93,5	95,1
Рівненська	864	99,9	100,0
Сумська	960	96,5	99,3
Тернопільська	1008	97,7	98,2
Харківська	1566	87,0	87,6
Херсонська	1566	97,5	98,8
Хмельницька	1056	93,9	97,2
Черкаська	1008	98,6	99,5
Чернівецька	816	97,2	98,7
Чернігівська	1150	93,8	96,4

Додаток В. Таблиці вихідних даних та результатів статистичного аналізу показників виробництва основних груп харчових продуктів в Україні

Таблиця В.1

Виробництво основних груп харчових продуктів у 2003-2012 рр. підприємствами сфери виробництва продуктів харчування у розрахунку на особу, кг

Групи харчових продуктів	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені	3,9	3	3	3,3	3,4	2,8	2	1,9	1,4	1,5
Яловичина і телятина, морожені	2	1,2	1,1	0,9	1,3	0,9	0,6	0,5	0,3	0,3
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	1,7	1,6	1,7	2,8	3,9	3,4	2,8	3,6	4,4	4,5
Свинина морожена	0,4	0,3	0,4	0,5	0,5	0,3	0,1	0,2	0,2	0,2
М’ясо і субпродукти харчові свійської птиці, свіжі чи охолоджені	2,7	4,2	5,8	7	9,9	12,4	14,1	15,1	16,2	16,3
М’ясо і субпродукти харчові свійської птиці, морожені	0,8	0,8	1,2	1,9	1,9	1,8	2	2	1,8	1,8
Вироби ковбасні	5,7	7	6,6	6,4	7,1	7,3	5,9	6,1	6,3	6,5
Напівфабрикати м’ясні (включаючи з м’яса птиці)	1,5	4,6	3	3,2	3,8	2	1,6	2,1	2,4	2,5
Соки натуральні (включаючи апельсиновий)	5	5,2	6,1	6,8	9,6	9,1	6,3	6,7	6,6	6,7
Овочі консервовані натуральні	1,9	2,1	3,2	3,4	2,2	3	3,2	2,6	3,4	3,3
Джеми, желе фруктові, пюре та пасти фруктові чи горіхові	1,5	1,3	2	1,7	1,8	2	1,4	1,2	1,3	1,5
Олія соняшникова нерафінована	26,3	28,3	29,3	44,4	47,9	40,3	60,2	65,2	69,5	72,2
Маргарин і продукти аналогічні	5,2	5,9	6,4	6,6	6,8	6,8	7,7	7,9	7,9	7,9
Молоко оброблене рідке	13,5	15,1	18,3	17,5	18,6	17,5	16,7	17,5	19,5	20,1
Вершки жирністю більше 8%	0,2	0,5	0,5	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,7	0,8
Масло вершкове	2,92	2,4	2,5	2,2	2,2	1,8	1,6	1,7	1,7	1,8
Спреди та суміші жирові	0	1,1	1,7	1,5	1,8	1,8	1,6	1,4	1,3	1,2
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний	1,2	1,5	1,8	2	2	2	1,8	1,7	1,7	1,7
Сири жирні	3,6	4,7	5,8	4,6	5,3	5,1	4,9	4,5	3,9	4,0
Продукти кисломолочні	8,9	9,9	10,6	11,2	11,4	11,5	10,7	10,4	10,4	10,5
Вироби хлібобулочні	48,8	48,6	48,1	46,2	43,7	42,8	39,7	39,4	38,7	36,8
Цукор білий кристалічний	52	45,2	45,4	55,4	40,1	34	27,7	39,3	56,6	48,5
Шоколад та інші продукти харчові готові з вмістом какао	4,3	5,1	6	6,5	7,1	7,5	7,2	7,7	7,5	7,6
Вироби кондитерські з цукру без вмісту какао	6,1	6,5	6,1	5,2	5,5	5,4	5,8	5,5	5,1	5,0
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловому обробленню	2,3	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,3	2,5	3	3,1
Води натуральні мінеральні негазовані, л	1,3	1,6	3,1	3,4	6,6	7,6	6,2	6,8	7,4	7,6
Води натуральні мінеральні газовані, л	16,6	16,3	21,3	24,5	28	25,9	22,1	24,4	21,7	20,5
Напої безалкогольні, л	26,1	29,6	35,9	37,7	42	37,3	32	32,3	31,6	32,0

Джерело: складено за даними [63]

Таблиця В.2

Факторні навантаження (factor loadings) за результатами статистичного факторного аналізу у розрізі регіонів України

Регіони	Factor 1	Factor 2
АРК	0,95	0,01
Вінницька	0,79	0,54
Волинська	0,95	-0,10
Дніпропетровська	0,92	0,11
Донецька	0,68	0,70
Житомирська	-0,17	0,85
Закарпатська	0,89	0,02
Запорізька	0,98	-0,02
Івано-Франківська	0,91	-0,03
Київська	0,02	0,96
Кіровоградська	0,01	0,92
Луганська	0,97	-0,04
Львівська	0,85	0,11
Миколаївська	0,82	0,45
Одеська	0,99	0,02
Полтавська	0,02	0,98
Рівненська	-0,28	0,92
Сумська	0,98	0,02
Тернопільська	0,87	0,04
Харківська	0,13	0,96
Херсонська	0,91	0,00
Хмельницька	0,59	0,77
Черкаська	0,05	0,98
Чернівецька	-0,03	0,92
Чернігівська	0,96	-0,04
Київ	0,59	-0,16
Севастополь	0,52	-0,14
Expl.Var	14,19	8,71
Prp.Totl	0,53	0,32